

15312

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XXIII

SZERKESZTI

KÁLMÁN BÉLA és SEBESTYÉN ÁRPÁD

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1980

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XXIII

**SZERKESZTI
KÁLMÁN BÉLA és SEBESTYÉN ÁRPÁD**

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1980

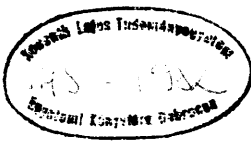

15312

**A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
ÉVKÖNYVE**

© *Kálmán Béla, 1980*

ISSN 0541-9298

Andrássyné Kövesi Magda 70 éves

1910. szeptember 8-án született Selmecebányán dr. Kövesi Antal bánya- és erdőmérnöki főiskolai, később műegyetemi tanár harmadik gyermekeként. Az elemi iskolát Selmecebányán kezdte, majd családja — édesapjának mint rektornak az irányításával — a Sopronba áttelepülő főiskolával együtt Sopronba költözött. Az elemi iskola befejezése után Kövesi Magda beiratkozott a soproni Állami Leányliceumba, ahol 1928-ban érettségizett. A szülői ház, a soproni évek a továbbiakban meghatározták egyéniségét, joggal vallotta Sopront pátriájának, barátai, tanítványai soproninak ismerték és tekintették.

1928 őszén beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarára magyar—német szakra. Mint Horváth János tanítványa az első szemeszterekben irodalomtörténészként kezdte, mellékszaknak az olaszt is felvette. A negyedik félévtől kezdve Gombocz Zoltán és Zsirai Miklós megkedveltették vele a nyelvészetet olyannyira, hogy véglegesen elkötelezte magát ennek a tudományágnak. Ezután alkalma volt ösztöndíjasként külföldre utazni: német szakdolgozatának (F. Wilhelm Weber osztrák író munkássága) elkészítése céljából 1930-ban két hónapig a bécsi Collegium Hungaricumban tartózkodott. Nagy szorgalommal és kitűnő eredménnyel tanult. Finnugor nyelvészeti témájú szakdolgozatát, amelyet a vogul igemódokról írt, a bírálóbizottság bölcsészdoktori értekezésnek fogadta el. A disszertáció megvédésére azután került sor, hogy az 1932—33. tanévet az észtországi Tartuban töltötte, ahol már egy zürjén képzőtanulmányon dolgozott. 1933-ban doktorált „*summa cum laude*” eredménnyel. Disszertációjának címe: *Igemódok a vogulban* (megjelent a Finnugor Értekezések 1. számaként). Az 1933—34. tanévben Helsinkiben tanult ösztöndíjasként, itt folytatta a zürjén képzőrendszerrel kapcsolatos kutatásait, a legnevesebb finnországi professzorok előadásait hallgatta. Hazatérve 1935-ben államvizgázott és magyar—német szakos tanári diplomát szerzett.

A kitűnő tanulmányi eredmények, sikeres doktorátus, ígéretes pályakezdés a tudományos munka terén az akkori gazdasági-politikai helyzetben Kövesi Magdát sajnos nemhogy egyetemi kutatói álláshoz nem juttathatta, de még középiskolai tanári állást sem kapott! 1935-ben férjhez ment Andrássy István építésmérnökhöz, Újdiósgyőrbe költözött. Állás híján férje irodájában dolgozott adminisztrátorként, vezette a háztartást és nevelte gyermekeit. 1940-ben

Debrecenbe költöztek. Itt és Sopronban sikerült átvészelnük a háború borzalmait. 1945-ben tértek vissza debreceni otthonukba. Az élet újrakezdése, az otthon újjáépítése és a családanyai szerep gyakorlása közben vetődött fel benne a tudományos munka folytatásának reménye és lehetősége 15 év kényszerpihenő után. Az újrakezdés nem ment könnyen. Volt professzorához, Zsirai Miklóshoz kellett fordulnia végül 1950-ben, s az ő ösztönzésére jelentkezett munkára a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén. Bárczi Géza professzor a tájszótár munkálataiban alkalmazta, Zsirai pedig a zürjén adatok kigyűjtésével bízta meg a *Magyar Szókészlet Finnugor Elemei* c. akadémiai termunkához. 1951-ben nevezték ki gyakornoknak, 1952-ben pedig az akkor létesített Finnugor Nyelvtudományi Tanszékre tanársegédnek. Ebben az időszakban két egyetemi jegyzet megírásán túl nagy energiával lát hozzá a 15 évvel korábban félbemaradt zürjén képzőmonográfia megírásához. Kövesi Magda maga így ír erről a korszakról és mesteréről, Zsirairól: „Ő volt az, aki megismertette és megszerettette velem a finnugor nyelvtudományt, aki pályámon elindított, aki bátorított és buzdított, amikor nehézségeim voltak... és mellettem állt, amikor sokan elhagytak. Hosszú évekkel ezelőtt Ő jelölte ki számomra ezt a feladatot... és amikor úgy éreztem, hogy nem lesz többé módom dolgozni, kezébe tettem le jelen munkám akkor még csak töredékes részleteit, hogy valaki majd folytassa és befejezhesse helyettem... De ő nem adta oda másnak, mert talán érezte, hogy még egyszer visszatérek kedvelt tudományágamhoz... és őrizte a munkát még a háború viharai közepette is. És 15 év után kezembe adta, hogy folytassam... Hitt abban, hogy képes leszek rá... és én erre a bizalomra méltó akartam lenni. Folytattam és be is fejeztem...” (A permi nyelvek ősi képzői 5).

1958-ban adjunktus lett, ugyanebben az évben nyerte el a kandidátusi fokozatot is „Uráli elemek a komi képzőrendszerben” című disszertációjával. 1962-től docensként és tanszékvezető-helyettesként dolgozott a Finnugor Nyelvtudományi Tanszéken — első és utolsó munkahelyén — 1972-ben történt nyugdíjazásáig.

A. Kövesi Magdát az összehasonlító nyelvtudomány részterületei közül kezdettől fogva leginkább az alaktan vonzotta, s ezen belül a szóképzés problematikája, a rokon nyelvek közül a permi nyelveket, elsősorban a zürjént kutatta. Tanulmányaiban mindig a képző hangalakjából indult el, a szerteágazó jelentésárnyalatokból kikövetkeztette az alapjelentést, ebből vezette le a jelentésárnyalatok keletkezésének egymásutánját és összefüggéseit.¹ Kandidátusi disszertációját, amely a zürjén nyelv képző monográfiája, jelentős mértékben kibővíti a votják anyaggal, így született meg első kutatási korszakának fő műve, a finnugor összehasonlító nyelvészet nélkülözhetetlen kézikönyve:

¹ Syrjäänin *š' /š'* johtimesta. (Vir. 38 : 1934, 203—11); A komi *-l* képző (NyK. LV, 98—137); A komi *-jan* névmási többes jelről (NyK. LX, 85—92); Влияние русского языка на систему суффиксов коми-зырянского языка (Slavica II, 37—45).

A permi nyelvek ősi képzői (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965). Kutatási módszerét és eredményeit egyes magyar képzőkről írott tanulmányaiban is kamatoztatta², sőt a képzett szavak oldaláról az alapnyelvi affrikáta-állományt is szemügyre veszi.³

Az őstörténeti vita fellángolása idején lázasan kezdi kutatni az ún. perm-előmagyar kapcsolatok, érintkezések bizonyítékait. A hosszas és intenzív kapcsolatok kimutatására felsorakoztatja a közös képzőjelentéseket, közös hangváltozásokat: a denalizációt, és a zöngésülést, sőt a magyar nyelvjárástörténet tanúságait is.⁴

Már 1956-ban a névragozás történetéről folyt vitához fűzött hozzájárulásából⁵ lehetett sejteni, hogy az alaktan terén végzett kutatásai nem merülnek ki a permi képzőmonográfia megjelentével. 1966-tól folyamatosan foglalkozik a névszói esetragok, a birtokos személyragok és a többes jelek eredetével, a nomenverbumokkal⁶, majd az igeragozással kapcsolatos kérdések izgatják, pl. az ugor nyelvek tárgyias ragozásának és a különféle rokon nyelvek igemódrendszerének kialakulása.⁷ (Itt tér vissza bölcsészdoktori értekezésének témájához.) Azt vallja, hogy a név- és igeragozás formánsai eredetileg, egy korábbi időszakban képzők, determinátorok voltak, amelyekhez csak később, a finnugor kor végén vagy inkább az egyes nyelvcsoportok, nyelvek külön életében adaptálódott a mai jelentés.

E három — egymással szorosan összefonódó — témakörön kívül írt tanulmányt magyar nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti, etimológiai kérdésekről, az analízis és szintézis viszonyáról a grammatikában, továbbá értékes adalékokkal szolgált az irodalmi nyelv kialakulásához is.⁸ A tanulmányokon kívül mindig vállalkozott finn és magyar nyelvészeti munkák ismertetésére. Sok ismer-

² Képzőtanulmányok a Sopron megyei nyelvjárásokból (MNyj. II, 71—106); A *-ni* főnévi ige-névképző a rokon nyelvek tükrében. (MNyj. V, 126—39; németül: JSFOu. 62/2, 1—26).

³ A finnugor alapnyelv affrikáta elemű képzőinek kérdéséhez. (NyK. LXVII, 309—19; németül: CSIFU I, 83—9).

⁴ Egy vitatott eredetű magyar névszóképző. (NyudÉrt. 40: 218—26); Az előmagyar nyelvjárás ún. „permies” vonásainak kérdéséhez (MNyj. IX, 57—69; finnül: Vir. 66 : 1963, 239—52); A permiek és más rokon népek érintkezésének nyelvi nyomai (MNy. LXIV, 162—76; finnül: Vir. 72 : 1968, 141—50); Az ősmagyar *sz-ez* és *s* (~*cs*)-zó nyelvjárások kérdéséhez (MNyj. XVIII, 61—74); Név-tudomány és finnugrisztika (NyudÉrt. 70: 244—9); Miben segítheti a névtudomány a finnugrisztikát? (MNyj. XXI, 101—10).

⁵ Hozzászólás FOKOS DÁVID, A névragozás történetéről c. előadásához (NyK. LVIII, 112—3).

⁶ Ősi határozóragjaink történetéhez (NyK. LXVIII, 225—47 és NyudÉrt. 58: 130—5); Az uráli alapnyelv többesjeleiről (NyK. LXXII, 31—44); Bemerkungen zum Ursprung des „uralschen”-*n* Genitivs (UJb. 43: 28—41. és CTIFU I, 118—24); A finnugor nomenverbumok kérdéséhez (MNy. LXXIII, 188—94); A magyar birtokos személyragozási rendszer kialakulásának kronológiájához (MNy. LXVII, 35—46).

⁷ Zu den „umstrittenen” Fragen der objektiven Konjugation in den ugrischen Sprachen (FUF. XL, 96—106); Zur Frage der Modi in der finnisch-ugrischen Grundsprache (ALH. XXIV, 223—30).

⁸ Az Ómagyar Mária-síralom *ualtall* szavának értelmezése (MNyj. III, 136—53); A Debreceni Grammatika és Kazinczy vádjai (PaisEml. 57—62); Taglalás és összefoglalás nyelvünkben (Nyr. LXXX, 18—26); A *fa, fo* alakváltozatokról (MNyj. IV, 69—81); Adalékok rokonságneveink történetéhez (NyK. LXII, 281—300; németül is: Studia Slavica VIII, 409—19).

retterjesztő, nyelvhelyességi és nyelvművelő cikket jelentetett meg a Hajdú-Bihar megyei Napló hasábjain.

Tanulmányait, recenzióit mindig készségesen bocsátotta e folyóirat rendelkezésére, de szívesen fogadták és fogadják írásait a magyar és külföldi nyelvészeti folyóiratok is, hiszen tanulmányait széles körű anyaggyűjtés, a finnugor nyelvek egész sorában való nagyfokú jártasság, meggyőző érvelés, szigorú koncepció jellemzi.

Tudományos munkásságának elismeréseként a helsinki Finnugor Társaság (1965) és a Kalevala Társaság (1966) külső tagjává választotta.

A. Kövesi Magda nemcsak a kutató munkában állta meg a helyét, hanem pedagógusként is elismerésre méltó érdemeket szerzett. Tanítványaival nemcsak egyetemi előadásain, szemináriumain foglalkozott, hanem minden lehetőséget felhasznált személyiségük formálására. Aktívan részt vett társadalmi, szakszervezeti, diákköri, tudományos szervező munkában is. Életének értelmét mindenek előtt az oktatásban látta. Előadásaira, óráira mindig lelkiismeretesen, tudományos igényességgel készült föl, s ebből az elvből soha egy jottányit sem engedett. Hitt abban, hogy tanítványainak pályája simább lesz, mint az övé volt, hitt az összehasonlító nyelvészeti kutatás felvirágzásában a legnehezebb időkben is. Lelkesítette, buzdította, toborozta a hallgatóságot, foglalkozzanak nyelvészettel, tanuljanak finn nyelvet, írjanak szakdolgozatot finnugor nyelvészetből. (A finnugor tárgyú szakdolgozatok java része az ő irányításával készült.) Gazdag oktatói tapasztalatait a finnugor szakosok tantervének kidolgozásában is hasznosította. Azok közé a tanárok közé tartozott, aki szívügyének tartotta a hallgatók problémáit, nem várta meg, amíg hozzáfordulnak, mindig ő kínálta fel a segítséget. A tudós-tanár egyéniségéről ő maga így nyilatkozott: „Nem éreztem soha hiábavalónak a tanári munkát... Ha csak tudósként dolgozom, szegényebb lettem volna a színekkel, szeretet-megnyilvánulásokkal, amelyeket a tanítás adott.” (Napló, 1972. X. 12.) A magyar szakos hallgatók százai és az a tucat finnugor szakos, aki az ő tartalmas és kedves óráit látogatta, tanúsíthatja a fenti nyilatkozat igazságát. Különösen szívügyének tekintette a finn nyelv oktatását és a finn kultúra terjesztését.⁹

Oktatói munkájának elismeréséül 1970-ben elnyerte az oktatásügy kiváló dolgozója címet, a finn nyelv és kultúra terjesztésében végzett több évtizedes tevékenységéért pedig a Finn Köztársaság elnöke a Finn Oroszlánrenddel tüntette ki 1972-ben.

A nyugdíjazás ténye súlyosan érte. Úgy érezte: dolgozhatott volna tovább, tudott és szeretett volna még. Nem így történt. Bár energiáját a megrázkódás felemésztette, a tudomány iránti szeretete és elkötelezettsége nem fogyat-

⁹ A finn nyelv oktatása a debreceni egyetemen (MNyj. XVII, 109—18); Finnisch für Ungarn —Probleme der Zielsprache (JSFOu. 72: 197—209).

kozott meg. Bízunk abban, hogy tudományos céljának megvalósítása, a finn-ugor alaktan szintézisének kidolgozása az elkövetkezendő években teljessé teszi a sokszínű, értékes életművet.

Kollégái, tanítványai és a *Magyar Nyelvjárások* munkatársai jó egészséget kívánnak a 70 éves A. Kövesi Magdának, *Magdi néni*nek.

KERESZTES LÁSZLÓ

Frau Andrásy Magda Kövesi ist 70 Jahre alt

Sie ist am 8. September 1910 in Selmezbánya geboren. Sie begann die Grundschule hier zu besuchen, dann siedelte ihre Familie nach Sopron über und sie maturierte hier im Jahre 1928. Das Elternhaus und die Soproner Jahre bestimmten ihre Persönlichkeit, sie bekannte sich zu Sopron mit Recht als zu ihrer Heimat, ihre Freunde und Schüler kannten und betrachteten sie als Sopronerin.

Im Herbst 1928 ließ sie sich an die deutsch—ungarische Fachrichtung der philosophischen Fakultät der Pázmány Péter Universität zu Budapest immatrikulieren. Sie studierte sehr fleißig und erzielte ein ausgezeichnetes Resultat. Ihre Diplomarbeit im Bereich der finnisch-ungarischen Linguistik, die sie über die wogulischen Modi geschrieben hatte, wurde vom Preisrichterausschuß für eine philosophische Doktorarbeit hingegenommen.

Nachdem sie das Studienjahr 1932—33 in dem estländischen Tartu (Dorpat) verbracht hatte, wo sie schon an einer Abhandlung über die syrjänischen Formantien gearbeitet hatte, kam es zu der Verteidigung der Dissertation. Im Jahre 1933 promovierte sie; ihre Dissertation unter dem Titel *Igemódok a vogulban (Modi im Wogulischen)* erschien als die erste Nummer der Finnisch-ugrische Abhandlungen. Im Studienjahr 1933—34. studierte sie als Stipendistin in Helsinki. Nach ihrer Heimkehr 1935 erwarb sie das deutsch—ungarische Lehrerdiplom. Die ausgezeichneten Studienergebnisse und das erfolgreiche Doktorat konnten Magda Kövesi in der damaligen ökonomisch-politischen Lage geschweige zu einer Forschungsstelle an einer Universität verhelfen, sie bekam nicht einmal ein Mittelschullehramt! 1935 heiratete sie und arbeitete im Büro ihres Mannes. Nach dem Krieg meldete sie sich 1950 auf den Rat von Miklós Zsirai an dem Lehrstuhl für Ungarische Sprachwissenschaft der Kossuth Lajos Universität zu Debrecen zur Arbeit. Sie wurde von Professor Géza Bárczi bei den Arbeiten des Dialektwörterbuches angestellt. Im Jahre 1951 wurde sie zum Praktikanten und 1952 an dem damals gegründeten Lehrstuhl für Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft zum Assistenten ernannt. In dieser Zeit begann sie — nachdem sie schon zwei Universitätslehrbücher geschrieben hatte — mit großer Energie die Monographie über die syrjänischen Ableitungssuffixe, die vor 15 Jahren unvollendet

geblieben war, zu schreiben. 1958 wurde sie zum Oberassistenten und in demselben Jahre gewann sie durch ihre Abhandlung "Uralische Elemente in dem Komi-Formanssystem" den Kandidatenrang. Seit dem Jahre 1962 arbeitete sie als Dozent und stellvertretender Leiter des Lehrstuhls bis zu ihrer Pensionierung — 1972.

Magda A. Kövesi interessierte sich unter den Teilgebieten der vergleichenden Sprachwissenschaft vor allem für die Morphologie und innerhalb dieser für die Problematik der Wortbildung; sie erforschte unter den verwandten Sprachen die permische Sprache, so in erster Linie das Syrjänische. Sie erweiterte ihre Dissertation in bedeutendem Maße mit wotjakischem Stoff, so erstand das Hauptwerk ihrer ersten Forschungsperiode, nämlich das unentbehrliche Handbuch der finnisch-ugrischen Linguistik: *A permi nyelvek ősi képzői* (Die uralten Ableitungssuffixe der permischen Sprachen). Akademischer Verlag, Bp. 1965.

Zur Zeit der Aufflammen der Diskussion über die Urgeschichte beginnt sie fieberhaft nach den Beweisen der sog. permisch-protoungarischen Beziehungen und Kontakten zu forschen. Um die langen und intensiven Beziehungen zu beweisen, führt sie die gleichen Formansbedeutungen und die gleichen Lautveränderungen, d. h. die Denasalisation und das Stimmhaftwerden, sogar die Belehrungen der ungarischen Dialektgeschichte an.

Schon 1956 konnte man aus ihrem Beitrag ahnen, den sie der Diskussion über die Geschichte der Deklination hinzufügte, seine morphologischen Forschungen beschränken sich nicht auf die Erscheinung der permischen Formansmorphologie. Seit 1966 beschäftigte sie sich fortlaufend mit dem Ursprung der nominalen Kasusendungen, der possessiven Personalsuffixe und der Pluralzeichen und mit den Nomenverben, dann reizten sie die Fragen der Konjugation, so z.B. die Herausbildung der objektiven Konjugation der ungarischen Sprachen und die des Modusystems der verschiedenen verwandten Sprachen. Außer diesen drei — miteinander im engen Zusammenhang stehenden — Themenkreisen schrieb sie Abhandlungen über die ungarischen sprach- und dialektgeschichtlichen, bzw. etymologischen Fragen und sie trug noch mit wertvollen Materialien auch zu der Ausbildung der Literatursprache bei. Außer diesen Abhandlungen unternahm sie immer sehr gern Rezensionen über finnische und ungarische Arbeiten. Sie publizierte sehr viele Artikel der Populärwissenschaft, der Orthoepie und der Sprachpflege. Als Anerkennung ihrer wissenschaftlichen Tätigkeit wählten sie die Finnisch-ugrische Gesellschaft in Helsinki und die Kalevala Gesellschaft zum Ehrenmitglied.

Magda A. Kövesi bestand nicht nur in der Forschungsarbeit, sondern sie erwarb auch als Pädagoge anerkennungswürdige Verdienste. Sie nahm auch an der Gesellschafts-, Gewerkschafts- und Studentenzirkels und wissenschaftlichen Arbeit aktiv teil. Sie sah den Sinn ihres Lebens vor allem im Unterricht. Sie inspirierte und feuerte die Studenten an. Über die Persönlichkeit

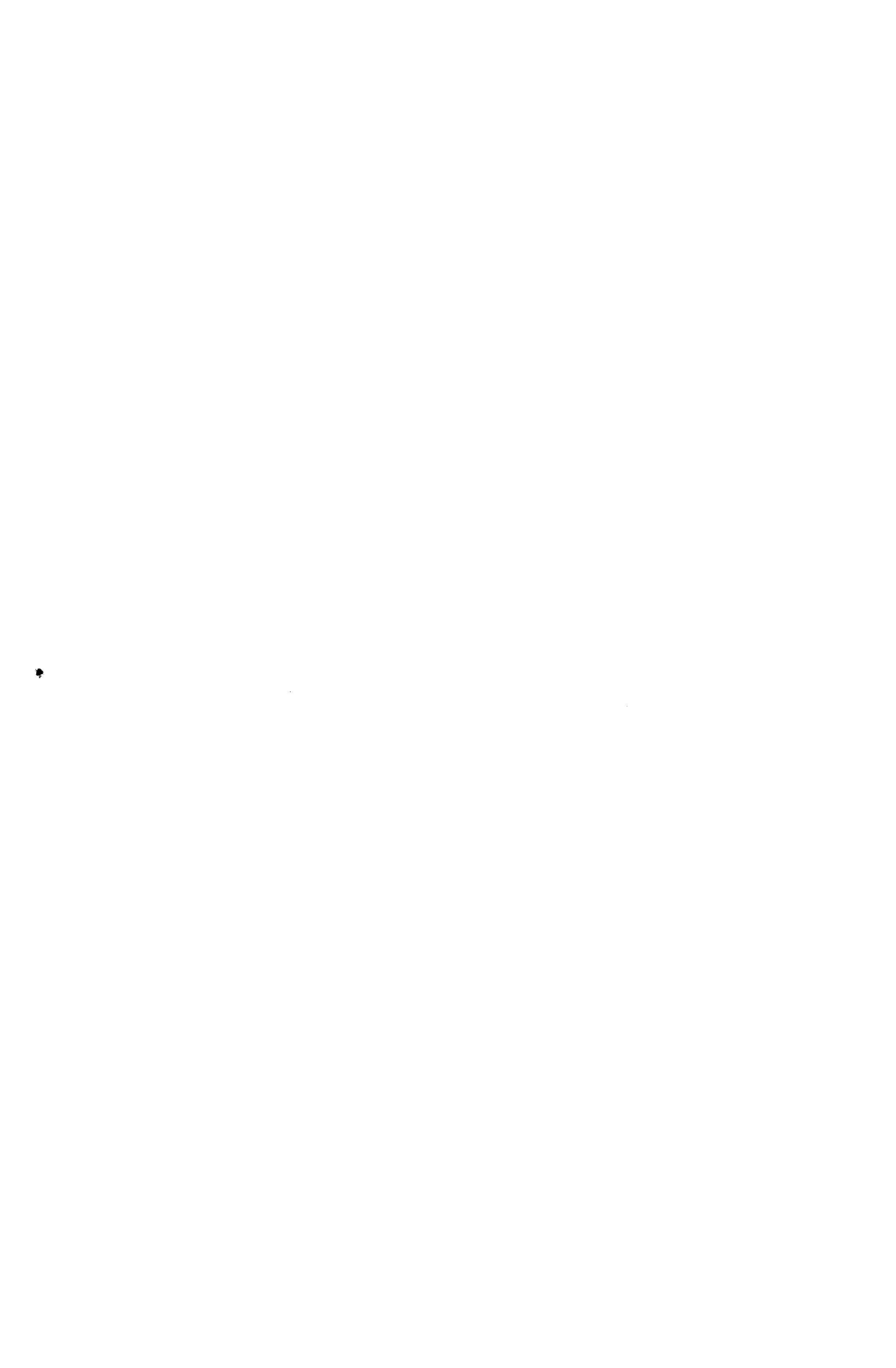
des Wissenschaftlers als Lehrer äußerte sie sich selbst wie folgt: "Ich fühlte die Lehrerarbeit nie für fruchtlos... Wenn ich nur als Wissenschaftler gearbeitet hätte, wäre ich um die Farben, die Liebesoffenbarungen, die mir der Unterricht gab, ärmer geworden."

Der Unterricht der finnischen Sprache und die Verbreitung der finnischen Kultur lagen ihr besonders am Herzen. Als Anerkennung ihrer Lehrerarbeit gewann sie 1970 den Titel "ausgezeichneten Arbeiterin des Unterrichtswesens"; für die Tätigkeit von Jahrzehnten in der Verbreitung der finnischen Sprache und Kultur wurde ihr vom Präsidenten der Finnischen Republik der Löwenorden verliehen.

Die Tatsache der Pensionierung traf sie schwer. Sie fühlte, sie hätte noch weiter arbeiten können. Das geschah nicht so. Obwohl die Erschütterung ihre Energie verzehrte, verminderten sich ihre Liebe und Verpflichtung zur Wissenschaft nicht. Wir hoffen darauf, daß die Verwirklichung ihres wissenschaftlichen Ziels, d. h. die Ausarbeitung der Synthese der finnisch-ugrischen Morphologie in den künftigen Jahren dieses farbenreiche und wertvolle Lebenswerk vollständig macht.

Im Namen des Jahrbuchs "Ungarische Dialekte", ihrer Kollegen und Schüler wünscht der 70 jährigen Magda A. Kövesi gute Gesundheit

L. KERESZTES

A helynevek jelentéstani vizsgálatához¹

1. A tulajdonnevekkel foglalkozó szakirodalom — kimondva-kimondatlanul — nagyrészt egyetért abban, hogy a főnevek e sajátos altípusát jelentéstani alapon kell elkülöníteni. A tulajdonnevek specifikumát jelentésükben láthatjuk, morfológiai, szintaktikai jellemzőik erre vezethetők vissza. Ennek megfelelően a tulajdonnevek vizsgálatában jó ideje központi szerepet játszanak a jelentéstani kutatások.

Végső soron még a tulajdonnevek jelentésének tagadói² is szemantikailag határozták meg a kategóriát. Az ötvenes évektől a magyar szakirodalomban ugrásszerűen megnőtt a kérdést vizsgáló munkák száma. Az első lépéseket MARTINKÓ ANDRÁS tette meg „A tulajdonnév jelentéséhez” című tanulmányában (Pais-Eml. 189—95), aki a magyar szerzők közül elsőként elemezte jelentéses nyelvi elemként a tulajdonneveket. A MMNyR. jelentéstani fejezetét TEMESI MIHÁLY már MARTINKÓ eredményeire támaszkodva készítette el (i. m. I, 215—19). BALÁZS JÁNOS talán a legkritikusabb ponton, az osztály és az egyed logikai kategóriáinak vizsgálatával igyekszik elválasztani a tulajdonneveket a köznevektől (A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. ÁltNyTan. I, 41—52). Gondolatai nemcsak jelentéstani szempontból fontosak, hanem a helynevek szerkezeti kutatásában is meghatározók lehetnek. SEBESTYÉN ÁRPÁD a nyelvi egyedítés lehetőségeit, formáit felmérve próbálja körvonalazni a tulajdonnevek osztályát (A tulajdonnevek jelentéséhez. NytudÉrt. 70. sz. 302—7). KÁROLY SÁNDOR nagyjelentőségű összefoglaló munkájában³ sajnos csak néhány lapot szentel a tulajdonnevek jelentéstani kérdéseinek. A fenti dolgozatokon kívül alkalmam nyílt J. SOLTÉSZ KATALIN akadémiai doktori értekezését⁴ kéziratban áttanulmányozni. A mű a tulajdonnevek jelentéséhez első magyar nyelvű összefoglalása, rendszerezése. Sajnálatos, hogy

¹ E tanulmány „Névtani vizsgálatok Tapolcafő helynevei alapján” című bölcsészdoktori értekezésem eredményeire épül. A témavezető *Dr. Sebestyén Árpád* professzor volt. A példaként említett helynevek a Veszprém megyei Tapolcafőről valók, a neveket köznyelvi formában adom meg. A község földrajzi neveinek jó része szótárszerűen feldolgozva megjelent a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Studium című kiadványában (VI, 5—40). — Megjegyzés: a *helynév* és a *földrajzi név* terminusokat a továbbiakban azonos értelemben, szinonimaként használom.

² Legjelentősebb képviselője nálunk GOMBOCZ, Jelentés. Pécs, 1926.

³ Általános és magyar jelentés. Bp., 1970, 111—14. A továbbiakban: Jelentés.

⁴ A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1974. Kézirat. A továbbiakban: Tulajdonnév.

eddig csak néhány részlete jelent meg nyomtatásban⁵. A J. SOLTÉSZTÓL feltárt általános névtani jelenségeket, törvényszerűségeket megkísérletem több szempontból a helynevek csoportjára vonatkoztatni. Kategóriái a mikrotoponimiai vizsgálatokban⁶ igen jól használhatónak bizonyultak.

2. Ha kiindulásul elfogadjuk, hogy a tulajdonnevek alapjellemezőjét jelentésükben ragadhatjuk meg, akkor keletkezésük folyamatában is ezt kell első-sorban figyelemmel kísérenünk. A helynevekkel foglalkozó szakirodalom nagy része a tipizálás során ugyan jelentésszerű alapon különíti el az egyes földrajzi-névi típusokat⁷: ilymódon szépen kirajzolódnak egy-egy vidék névadási szokásai. A szerzők azonban általában nem fordítanak nagyobb figyelmet a tulajdonnévvé válás belső, lényegi folyamataira.

A helynevek keletkezésének jelentéstani hátterét a SEBESTYÉN ÁRPÁDTÓL említett szempontok alapján kísérelhetjük meg fölvezetni. Szerinte „a tulajdonnévvé válás . . . a nyelvi hasadás egy típusa. A hasadás a tulajdonnévvé váló szó vagy szószerkezet, szókapcsolat használatában következik be: az addig köznévi jelentésben, alkalmi funkcióban használt kifejezés egy adott nyelvi közösségben egyedjelölő szerepet is kap” (MNYj. XVII, 167). A hasadást tehát úgy értelmezhetjük, hogy bizonyos nyelvi formáknak a korábbi köznévi mellett új, tulajdonnévi jelentése is kialakulhat egy kisebb-nagyobb közösség nyelvhasználatában. A jelentéstani hasadás fogalmat KÁROLY SÁNDOR a köznévi jelentésselkülönüléssel azonos értelemben használja, igaz, csak néhány esetben (Jelentés 328). Úgy tűnik, a terminus alkalmas arra, hogy a jelentéstani változások rendszerében a tulajdonnévvé válás jelölőjeként használjuk fel.

Gyakori, régóta megfigyelt, leírt jelenség a földrajzi köznevek megkülönböztető elem nélküli helynévi használata. A dolgok, objektumok egész osztályát jelölő, általános jelentésű köznévi a típusba tartozó egyetlen egyedjelölőjévé válik. Az *ér* földrajzi köznévi korábbi jelentése (1. ’kevés vízű, egyes időszakokban kiszáradó, természetes vízfolyás’) mellett így jelent meg a tapolcafőiek nyelvében új, tulajdonnévi, egyedjelölő értelme is (2. ’az a vízfolyás, amely

⁵ Közülük szempontunkból a legfontosabbak: Homonymie, Polysemie und Synonymie der Eigennamen. ALingu. XX, 107. — A tulajdonnévi jelentésszerkezete. NytudÉrt. 83. sz. 562. — Dolgozatom kéziratának nyomdába adása után jelent meg a szerző fent említett disszertációja: A tulajdonnévi funkciója és jelentése. Bp., 1979.

⁶ Mikrotoponimiai kutatásokon egy-egy kisebb területi egység a lehetőség szerinti összes (élet és történeti) földrajzi nevének összegyűjtését, feldolgozását értem. A terminust a szovjet névtani irodalomban széleskörűen használják. (Подольская — Суперанская: Терминология ономастики. Вопросы языкознания 1964, 4 : 140—6; Микротопонимия. Ред.: Ахматова, Бельская, Никонов Москва, 1967; Суперанская: Общая теория имени собственного. Москва, 1973, 165—70).

⁷ Az ilyen munkák közül feltétlenül megemlítendő az alábbiak: LŐRINCZE, Földrajzi neveink élete. Bp., 1947. (A továbbiakban: FöldÉl.) — BENKŐ: A Nyárádmente földrajzinevei. MNYTK. 74. sz. (1947) (Nyárádmente). — KÁZMÉR, Alsó-Szigetköz földrajzinevei. MNYTK. 95. sz. (1957) (Alsó-Szigetköz). — INCZEFI, Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján). Bp., 1970. (Makó).

a Szekértemetési-dombon ered, és DK—ÉNY-i irányban keresztülfolyik a falu határán'). Olyan jellegű jelentéshasadás történt tehát, amelynek folyamán az osztály és az egyed jelölése vált szét az adott hangsor jelentésében. Az általános és a kialakult egyedi jelentés közötti összefüggést természetesen tudatosítják a beszélők: amíg a két értelem egymással párhuzamosan él, a nevet használók számára „motivált” a tulajdonnév. A motiváció, a két jelentés közti kapcsolat azonban idővel el is tűnhet. Ez leggyakrabban a szó köznévként való kihalásával következik be: a tapolcafői *Döbrés* határrésznevének nincs köznévi jelentésvonatkozása, mivel a falubeliek nem ismerik a *debre*, *debrő* 'gödör, mély vízmosás' földrajzi köznevet. Az etimológiai jelentés elhalványulását hangalaki változások is elősegíthetik. A motiváció megszűnésének van egy nem kifejezetten nyelvi jellegű lehetősége is. Az eredetileg 'sűrű aljnövényzettel borított, legeltetésre is használt erdő' jelentésű *Haraszt* név Tapolcafőn ma jórészt szántókat jelöl. Ez esetben azonban az objektum jellegének megváltozásáról van csupán szó, nyelvi változás lényegében nem zajlott le. A *haraszt* köznévként ma is 'erdő' értelmű, tulajdonnévként azonban nem ilyen osztályba tartozó egyedet jelöl. A tulajdonnév által közölt információ történeti értékűvé vált, ez azonban a helynév nyelvi státusát semmiben nem érinti. Annak vizsgálata, hogy a tulajdonnévi hasadás milyen nyelvi formákban mehet végbe, e tanulmányban nem lehet feladat: ez elsősorban a helynevek szerkezeti vizsgálatával kapcsolatos kérdés. Az azonban általánosságban megállapítható, hogy az egyetlen szótól a különböző szószervezeteken át egészen a mondatig igen sokféle köznévi alakulat válhat tulajdonnévvé.

Az etimológiai „áttetszőség” szempontjából INCZEFI kísérte meg különböző csoportokba sorolni a helyneveket⁸. A „valódi” tulajdonnévvé válás fokozatai rajzolódnak ki az általa kialakított hat névtípusban, amelyeket nem szakterminológiával, hanem egy-egy szemléltető példával jelöl meg. A közszevekhez a legközelebb a *Töltésoldal* típusú nevek állnak: ezekben a közszevi jelentés pontosan megfelel az objektum jellegzetességeinek. A másik végpontot a *Mikócsa*-féle nevek jelzik: ezeknek közszevi jelentése, területábrázoló szerepe nincs, csak identifikálnak. Konceptiójának gyengesége, hogy túlzottan koncentrálna a táj meghatározó szerepére, pedig a már „kész” tulajdonneveket nyelvi elemekként, nyelvi síkon kellene vizsgálni. Jól szemléltetik ezt a hiányosságot a *Kenderföld* névről mondottak: a fent említett két csoport között elhelyezett típusba sorolja, mivel köznévi elemei érthetőek ugyan, de nem kendert termelnek a vele jelölt területen. Eszerint ha egy évben véletlenül kendert vetnek abba a földbe, akkor a *Töltésoldal* típusába lenne sorolható. Az ilyen bizonytalanságok INCZEFINÉL a jelentéstani kategóriák pontatlan értelmezéséből fakadnak. A fenti *Mikócsáról* például azt mondja, hogy jelentéstartalma ismeretlen a

⁸ Határrészneveink tipizálása a név jelentéstartalma és a jelölt táj viszonya alapján. SzPFÉ. 1962, 33—5. Később a *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata* c. munka fejezeteként (47—51).

beszélők számára (Makó 51), holott valószínűleg csak arra gondol, hogy köznévi jelentésvonatkozása nincs a névnek. INCZEFI munkáiban impliciten benne van az a hibás nézet, hogy a „valódi” tulajdonnévnek nincs jelentése, csupán azonosít, identifikál. Ezzel kapcsolatos az a feltevése is, hogy a helynevek leíró jellege, köznévi értelmezhetősége, valamint lokalizáló, azonosító funkciója egymással fordított arányban áll: a *Mikócsa*-féle nevek éppen amiatt képesek a legteljesebb mértékben betölteni helymegjelölő szerepüket, hogy semmiféle köznévi jelentéspárhuzamuk nincsen. Nem lehet azonban vitás, hogy a *Töltésoldal* éppúgy alkalmas lehet arra, hogy egy közösségben egyértelmű területfelidéző szerepe legyen.⁹

J. SOLTÉSZ egyértelműen nyelvi, jelentéstani síkra helyezi a kérdést, s így a vizsgálódások hasznosabbnak mutatkoznak (Tulajdonnév 136—40). Azzal, hogy csak három típust különít el, kitérít s egyben pontosan értelmezhetővé, körülírhatóvá teszi a kategóriákat. Szónévnek nevezi azokat, amelyeknek közszoji jelentéspárhuzama is van, ami az adott időpillanatban lehet reális vagy irreális. Természetesen a közszők kifejezte információtartalom többféle fokozatban jelenhet meg a csoport neveiben. Jelnévnek azokat mondja, amelyeknek köznévi etimológiája a beszélők számára teljesen eltűnt. Így ezek jelentésükön — a denotátumra vonatkozáson — túl egyéb információt nem tartalmaznak. A két típus kapcsolata a kombinált névben fejeződik ki: ezekben a jelnévhez valamilyen közszoji elem járul.

A J. SOLTÉSZTÓL kialakított kategóriák természetesen csak szinkrón rendszer leírására alkalmasak. Hiszen a jelnév maga is történeti változás eredménye: annak felderítése például, hogy a fent már említett *Döbrés* mikor vált szónévből jelnévvé, igen nehéz feladat. Az egyes típusok között a legutóbbi időkben is történtek elmozdulások, s ilyen változások természetesen napjainkban is folynak. A *Séd* pataknev így válik jelnévvé, mivel közszoji jelentése kezd elhalványulni; kiegészülési formáját (*Sédi-ér*) pedig rövidesen kombinált névnek mondhatjuk. Fordított irányú mozgás figyelhető meg a *Simaháza* névben: az előtag személynévi vonatkozása (a *Simon* becézett változata) szinte teljesen megszűnt, a beszélők a melléknévvel hozzák kapcsolatba: azaz a falurész neve a kombinált nevek kategóriájából a szónevekébe vándorolt át. A szinkroniában megnyilvánuló ilyen diakronikus jelenségek azonban nem olyan nagyszámúak, hogy ezek egy-egy terület névanyagának vizsgálatát jelentősen megnehezítsék.

A Tapolcafőn jelenleg kisebb-nagyobb réteg által használt 305 helynév a fenti szempontok alapján a következőképpen oszlik meg: 199 szónév (65,2%), 93 kombinált név (30,5%) és mindössze 13 jelnév (4,2%). J. SOLTÉSZ az e gri

⁹ A helynevek leíró jellegének és lokalizáló képességének viszonyáról INCZEFIHEZ hasonlóan nyilatkozott legutóbb BALOGH LÁSZLÓ (NyK. LXXII, 95—124). Egy tanulmányában INCZEFI is vizsgáltatért a kérdéskörhöz (NytdUÉrt. 83. sz. 219—23), de továbblépni — fent említett korlátai miatt — ebben sem tudott.

járás földrajzi nevei között még kisebb arányban talált jelnevet (3%), a szőnevek aránya ott viszont lényegesen magasabb (80%) (Tulajdonnév 138). Ez a különbség bizonyára azt tükrözi, hogy a szerző a települések, településrészek, utcák, építmények neveit nem osztályozta ilyen szempontból (ebben INCZEFI követi), pedig ezek is minden nehézség nélkül besorolhatók a fenti három csoport valamelyikébe.

Sőt, a kisebb torzítás veszélyét is vállalva, a történeti adatokat is bevonhatjuk a vizsgálatba. A mikrotoponimiai kutatások során összegyűjtött, ma már nem használt nevek igen nagy része ugyanis a múlt századból való, s olyan jellegű, hogy jórészt eldönthető: jelnévként vagy szőnévként funkcionáltak-e. Ilyen megfontolások alapján a történeti nevekkal együttesen számított 522 tapolcafői helynév a következő megoszlást mutatja: 13 jelnév (2,5%), 141 kombinált név (27,0%) és 368 szőnév (70,5%). A nem élő nevek között tehát jóval magasabb a szőnevek aránya, ami azzal is kapcsolatba hozható, hogy a történeti forrásokban szép számmal találhatók feltehetően fiktív, „mérnöki alkotású” nevek is.

3. A tulajdonnevek jelentéstani vizsgálatának másik, talán még fontosabb, termékenyebb módját J. SOLTÉSZ a hangalak és a jelentés viszonyának elemzésében látja (Tulajdonnév 49–67). A köznévi jelentéstanból ismert alábbi kategóriák tartalmát fogalmazza meg a tulajdonnevek vonatkozásában: poliszémia, homonimia, szinonimia és alakváltozatok. A továbbiakban ezeknek a helynévkutatásban, a mikrotoponimiai vizsgálatokban való alkalmazhatóságát kíséreltem meg föltárni.¹⁰

3.1. Ugyanazt a nevet több egyed¹¹ is viselheti egyidejűleg vagy történeti egymásutániségben. Mivel a tulajdonnévi jelentést a denotációval tartjuk azonosnak, így ahány egyező nevű denotátum van, annyi a név jelentéseinek száma is. Ha ezek a jelentések egymással valamilyen módon kapcsolatban vannak, poliszémiáról beszélhetünk.¹² Az azonos hangsorhoz tartozó összefüggő jelentések általában jelölésátvitellel alakulnak ki. Jelölésátvitelnek nevezem azt a jelenséget, amelynek során a közösség valamely tulajdonnévként funkcionáló helynevet más objektumosztály egyedének jelölésére is felhasznál.¹³ A jelölésátvitel alapja általában a térbeli érintkezés, tehát a köznévi metonímiá-

¹⁰ Dolgozatában a helynevekről szólva J. SOLTÉSZ is tesz néhány ilyen vonatkozású megállapítást (Tulajdonnév 136–59).

¹¹ A helynévvel megjelölt objektumok természetesen igen gyakran nem abszolút értelemben vett egyedek (mint például a tulajdonnévvel megjelölt *emberek*, *hajók* stb.), hanem inkább hierarchikus rendszert alkotnak (a nagyobb terület kisebbre, az még kisebbre oszlik).

¹² A köznévi poliszémiát hasonlóan értelmezi KÁROLY (Jelentéstan 79–80).

¹³ A jelölésváltozások másik két fontos típusa a jelöléstágulás és a jelölésszűkülés. Ezek azonban csak azonos objektumosztályba tartozó dolgok neveiben mehetnek végbe, s az ilyen változások csak a nevek hierarchikus viszonyainak átrendeződését eredményezhetik. A fenti terminusokat nem pontosan úgy értelmezem, ahogyan azt a szakirodalom nagy része teszi (LŐRINCZE, FöldÉl. 22; BENKŐ, Nyárárdmunte 49; INCZEFI, Makó 42).

hoz hasonlíthatjuk. Szemléleti háttere az, hogy a névhasználók az adott objektumokat valamilyen szempontból egynek tekintik, vagy olyan szoros logikai kapcsolatot éreznek közöttük, hogy azonos névvel megjelölhetőnek tartják őket. A névátvitel következtében a név információs értéke nagy mértékben csökkenhet, sőt egyes esetekben félrevezetővé válhat.

Jelölésátvitellel keletkezett Tapolcafőn az alábbi poliszémikus kapcsolatban levő nevek második tagja: *Büdös-kút*: forrás és szántó, *Földvétel*: agyagbánya és falurész, *Irtás*: kert és falurész, *Séd*: patak és szántó, *Tisztás*: legelő és falurész. A poliszémia más módon való kialakulása Tapolcafő helyneveiben nem is mutatható ki. Más oldalról viszont azt mondhatjuk, hogy nem minden jelölésátvitel eredményez poliszémiát. Előfordul ugyanis, hogy a jelölésátvitelen átment név csak új jelentésében marad meg a névkincsben. A *Hát út* nevet dűlőút megnevezéseként ma már senki sem használja, mindenki ismeri viszont dűlőnévként. Ugyanígy az eredetileg falurésznévként adatható *Faluvég* ma csak határrésznévként fordul elő. Természetesen régebben ezek a nevek is többjelentésűek lehettek. A poliszémia megszűnésének másik lehetősége az, ha az azonos hangsorral jelölt két objektum kapcsolata — legalábbis a beszélők tudatában — megszűnik, azaz a poliszémia homonimiába csap át. J. SOLTÉSZ a jelenségre az országban többfelé is előforduló *Tapolca* nevet említi példaként (Tulajdonnév 56). A magyar anyanyelvűek szempontjából ezt valóban így értékelhetjük, Tapolcafő belső névrendszerében azonban nem jelent homonimiát. Az ott lakók számára ugyanis a hangsor az esetek óriási többségében egyetlen objektumhoz, a falubeli *Tapolca* patakhoz kötődik, azt idézi fel, így számukra a név egyjelentésű. A többjelentésű tulajdonnevek azonos alakú nevekké válására olyan szűk névrendszerben, mint amilyen egy kisebb falué is, úgy hiszem, igen kevés példát tudnánk idézni, Tapolcafőről pedig egyet sem. A *Töpér* névben viszont azt figyelhetjük meg, hogy — egészen speciális esetben — különböző objektumok különböző nevei is egybeeshetnek bizonyos változások eredményeképpen. A *Töpér* szőlőhegy és az ott eredő *Töpéri-ér* neve korábban különbözött, ma viszont mindkettőt csak *Töpérnek* mondják. A *Töpér*¹ 'szőlőhegy' és a *Töpér*² 'folyó' nevet nem mondhatjuk homonimának, mert köztük, jelentésük között, az összefüggést a beszélők világosan érzik: talán éppen ez is hozzájárult a fenti változás lezajlásához. Érdekes a *Fazekas-gödrök* poliszémiája is: egyik jelentése agyagbányára, a másik a mellette levő dűlőre vonatkozik. Szintaktikai viselkedésük viszont eltérő: a dűlőnév egyes számban álló állítmányt kíván maga mellé.

3.2. Úgy tűnik, hogy a helynévi homonimiát tanulmányozására a mikrotoponimiai névanyag aligha lehet alkalmas: Tapolcafőn egyetlen azonos alakú helynevet sem találtam. A földrajzi nevekben a nyelv általában igyekszik kiküszöbölni az egyalakúságot, éppen a megkülönböztető szerep fontossága miatt. Különösen így van ez a kisebb társadalmi-területi egységek esetében. Analógiaként a tulajdonnevek egy másik csoportját, a személyneveket említhetjük: az

azonos nevűek elkülönítésére igen gyakran megkülönböztető neveket használnak. A helynevek poliszémiája azért nem ilyen zavaró, mert egymással szorosan érintkező területi egységek neveit érinti.

3.3. A mikrotoponimiai kutatásokkal feltárt anyag a fentiekkel ellentétben igen alkalmas arra, hogy szinonima-vizsgálatok alapjául szolgáljon. J. SOLTÉSZ KATALIN a tulajdonnévi szinonimia lényegének — a köznevek szinonimiájából kiindulva — azt tartja, hogy a különböző nevek azonos denotátumra vonatkozzanak, s a szövegen belül az értelem lényeges megváltoztatása nélkül felcserélhetők legyenek. A szinonimia éppúgy szinkrón kategória, mint a poliszémia vagy a homonimia. Ugyanakkor azt is észre kell vennünk, hogy a többnevűség leggyakrabban a történeti egymásutániság egy időmetszetben vizsgált megnyilvánulása. *Dunapentele* — *Sztálinváros* — *Dunaújváros* időben egymást követő megnevezések, semmiképpen nem cserélhetők fel, tehát nem felelnek meg a szinonimia alapkövetelményének. A névváltozás körüli időszakban viszont párhuzamosan említették hol egyik, hol másik nevén a beszélők.

Kisebb területi egység történeti nevei esetében még bonyolultabb a helyzet. A tapolcafői *Sédet Csorgó ér* megnevezéssel 1382 és 1815 között említik a történeti források, *Jári-patak*ként 1857-től napjainkig. A két utóbbi változatot az időbeli korlátok miatt zárhatjuk ki a szinonima-vizsgálatok köréből. Nem teljesen jogos azonban a *Séd* és a *Jári-patak* szinonimának való felfogása sem, mivel ez utóbbi csak térképekről adatolható, a falubeliek egyáltalán nem használják, nem ismerik. Nem lehetetlen azonban, hogy — éppen a hivatalos iratok nagy tekintélye miatt — idővel a beszélők is átveszik az utóbbi formát. Ez esetben tehát lehetőségként létező, virtuális szinonimiáról beszélhetünk csupán. A történeti neveknek a szinonima-vizsgálatba való bekapcsolását a névhasználaton túl nehezíti, hogy pontos formáinak, szerkezeti határainak, sőt a bennük felhasznált szókészletnek a realitása, valósága is kérdéses: főleg a hivatalos szervek névtorzításai következtében. Még az olyan nevek felcserélhetőségében sem lehetünk teljesen biztosak, amelyeket a források „másképp”, „vagy” s más hasonló szavakkal kapcsolnak össze. Sokszor arra gyanakodhatunk, hogy a szövegezők csak az egyértelmű, pontos lokalizálás miatt hoztak létre ilyen „alkalmi szinonimitású” neveket. A *Földvétel* megnevezéseként talán így fordul elő a XIX. sz. elején e névforma mellett a „*Kertallyai* vagyis *Kovácsi úti földvétel*” meghatározás is. Az említett nehézségek miatt kénytelenek vagyunk lemondani a szinonima-vizsgálatok történeti nevekre való kiterjesztéséről. Ugyanakkor nem tagadhatjuk, hogy bármely régebbi időmetszetben éppúgy létezett a jelenség, mint ahogyan ma is megfigyelhető.

Az objektumok szerint rendezett adattárak kézzelfoghatóan vetik fel a többnevűség meglétét. Ennek ellenére a szakirodalom alig foglalkozott a jelenséggel. Jószerivel csak INCZEFI két munkáját¹⁴ említhetjük ilyen vonatkozás-

¹⁴ A névközületté válás folyamata határrészneveinkben. *NyudÉrt.* 70. sz. 56—60; valamint *Makó* 55—61.

ban. Szerinte a helynevek nagyfokú egységesülése jellemzi a történeti változásokat, azaz a többnevűségtől az egynevűség felé törekedést tartja az egyetlen mozgási tendenciának. Világos azonban, hogy ennek a fordítottja is gyakori jelenség: az *Öreg-malom* szinonimájaként így jelent meg újabban Tapolcafőn a *Nagy-malom*, vagy más úton létrejött hasonló szinonimapár az *Öreg utca* — *Kossuth utca*. Nem feltétlenül kell arra gondolnunk, hogy a helynevekben az egyértelmű azonosítás megköveteli az egy név — egy objektum megfelelést. Az embereknek is több nevük van születésüktől fogva, a névhasználók körétől függően. Mivel ezt senki nem érzi zavarónak, a nyelvi rendszer nem is törekszik egyszerűsítésre.

KÁROLY SÁNDOR megállapítása szerint a tulajdonneveknek ritkán van szinonimájuk (Jelentéstan 113). Annak igazolására, hogy ez a helynevekre kevésbé érvényes, néhány idevágó számadatot közlök. A Tapolcafőn használt 305 név 195 objektumot jelöl. Ez tereptárgyanként 1,56 nevet jelent. Egynevű objektum 109 van a faluban, a kétnevűek száma 71, a három nevűeké 11, a négy nevűeké 2, öt nevű 1 van, sőt egy pataknek 8 névváltozatát ismernek: ebből azonban 7 szakasznev, amelyek nem felelnek meg teljesen a szinonimitás követelményének, mivel egymással nem cserélhetők fel. Az alábbi rendszerezésben helykímélés miatt nem említek meg minden Tapolcafőn élő szinonim helynevet. Kialakított kategóriáim jogosságát, helyességét azonban természetesen az összes név bevonásával ellenőriztem.

A nevek szinonimikus viszonyainak osztályozását a tulajdonnév és a benne esetlegesen kifejezett köznévi jelentés párhuzamba állításával végzem el. Azt vizsgálom tehát, hogy azokban a köznévi konstrukciókban, amelyekről a tulajdonnév a használat során lehasadt, kifejeződik-e a szinonim jelentés, illetőleg azt, hogy ez milyen formában történik meg.

A helynevek, mint minden nyelvi elem, a hangváltozatok sokaságában fordulnak elő. Egyes beszélők még erősen őrzik az archaikus nyelvjárási formákat, másokra már jobban hat a köznyelv — legalábbis a regionális köznyelv — egységesítő ereje. Ez törvényszerű jelenség a nyelv minden területén, amelyet a helynevek jellemzésében, a szinonimikus kapcsolatok vizsgálata során nem vehetünk figyelembe.

Néhány olyan szinonim név is előfordul Tapolcafő helynevei között, amelyek csak nyelvtani megformáltságukban térnek el egymástól. Képzős-képzetlen név áll szemben a következő azonos jelentésű párokban: *Delelőkút—Delelői-kút*, *Kalapács-Döbrés—Kalapácsi-Döbrés*, *Mogyoró-kút—Mogyorósi-kút*, *Szőlő út—Szőlőbeli út*. Itt említhető a *Legelő-Kalapács—Kalapácsi-legelő* névpár, amelynek tagjai a képzővel való ellátottságon túl sorrendiségben is különböznek. Képzős és ragos szerkezet különül el a következő névpárokban: *Országúti-Páskom—Országútra dűlő-Páskom*, *Sédi-dűlő—Sédre dűlő*. Itt említhetők az egyes számú — többes számú névpárok: *Nyolcas — Nyolcasok*, *Papföld — Papföldek*. A fentiekből kitűnik, hogy a nyelvtani meg-

formáltságbeli különbségek nyelvileg nem alkalmasak arra, hogy különböző objektumok neveként legyenek felhasználhatók az ily módon alakult alakváltozatok. Nehéz elképzelni olyan névrendszert, amely „megtúrné”, hogy a fenti névpárok egy időben, azonos közösségben különböző objektumok jelölői legyenek.

A szinonim helynevek jelentős csoportja olyan nyelvi elemekből alakult, amelyek közszóként is szinonim, felcserélhetőségi viszonyban állnak egymással. Az ilyen megnevezések különbözhetnek alapelemükben: *Becsenyi-dűlő—Becsenyi-föld*, *Csárdai-ér—Csárdai-víz*, *Új utca—Új sor*; vagy megkülönböztető elemükben: *Falu-malom—Helység malma*, *Mester-föld—Tanító-föld*, *Öreg-Dobogó—Nagy-Dobogó*. A fenti névpárok lexikai összetétele, köznévi jelentés-vonatkozása olyan, hogy az eleve a szinonimaként való használatra utalja őket. Hasonlók azok a nevek is, amelyek szinonim értelmű tulajdonnevekből alakultak: *Nagyteveli út—Németteveli út* (*Nagytevelt* másként *Némettevelnek* nevezik). Az itt felsorolt neveket maga a nyelv „kényszeríti” szinonimaszerepre (így felcserélhetőségüket gyakran az idegen is valószínűnek fogja tartani!).

A következő csoport helynevei már csupán névrendszertani meghatározottságot mutatnak. A névrendszer egészéből magyarázható azoknak a neveknek a szinonimitása, amelyeket rövid—hosszú változatoknak is nevezhetünk. A szinonimapár egyik tagja egyedítő szerepű földrajzi köznévi: az osztály- és az egyedjelölést egymagában is képes elvégezni, lévén az adott objektumosztály egyetlen képviselője a közösség névrendszerében. Megkülönböztető elemmel bővült párja itt nem a pontosabb elkülönítést szolgálja, hanem talán csak a helynevekben jelentkező ösztönös logikai-fogalmi kéttágúságra törekvés megnyilvánulása. Ilyen szinonimák a következők: *Csárda—Hagymási-csárda*, *Barlang—Savanyú Jóska barlangja*, *Haraszt—Prófuntharaszt*.

Még ilyen jellegű névrendszertani kapcsolat sincs a következő három névkategóriába sorolható tulajdonnevek között. Ezekben az esetekben a szinonimiát nyelvi tényező alig vagy egyáltalán nem fejezi ki, a névhasználóknak — akár ismerik a névadás alapját, akár nem — egyszerűen tudniuk kell, hogy az adott esetben egyetlen objektum névváltozatairól van szó.

A szinonim nevek talán legnagyobb csoportjában olyan névpárokat találunk, amelyeknek osztályjelölő eleme azonos ugyan (ilyen objektumfajta azonban több is van a faluban), az ehhez járuló jelzők között azonban nincsen semmiféle lexikális kapcsolat. Az így alakult nevek mindig különböző névadási szemléletet, módot takarnak: *Puhinger-malom—Nyolcasi-malom*, *Bika-rét—Falu-rét*, *Országúti-Nyíres—Első-Nyíres* stb.

A szinonim nevek egy másik típusában az azonosítást szolgáló elem egyezik, osztályjelölő közszó viszont a névpárok egyik tagjában van csupán.

Az ilyen szinonimák kiegészüléssel vagy ellipszissel alakultak¹⁵: az eredmény mindkét esetben azonos típusú névpár. A szinonimitás nyelvileg ezekben sem fejeződik ki. Azt, hogy az *Ódor* 'tapolcafői szőlőhegy' és az *Ódori-dűlő* 'az Ódor lábánál fekvő szántó' nem szinonimák, hanem különböző objektumok megnevezései; másrészt viszont a *Bogács* és a *Bogácsi-dűlő* — mivel azonos területre vonatkoznak — tetszőlegesen felcserélhetők: pusztán meg kell tanulniuk, meg kell jegyezniük a névhasználóknak. Ilyen névpárok Tapolcafőn: *Becseny—Becsenyi-dűlő*, *Faggyas—Faggyasi-dűlő*, *Kalapács—Kalapácsi-dűlő*, *Tilos—Tilos-dűlő*, *Delelő—Delelő-lap* stb.

Az utolsó kategóriában azokat a neveket említhetjük, amelyekben még valamiféle lexikális elem megléte sem utal — akár közvetve, az osztályba tartozáson keresztül — a szinonimitásra. Több, hivatalos és népi változattal rendelkező utcanévet sorolhatunk ide: *Földvétel—Zrinyi utca*, *Kütyü—Béke utca*; továbbá: *Zsidó-domb—Ó-temető*, *Legréti-domb—Ebédleső*, *Ódor—Szőlőhegy* stb.

A fenti kapcsolattípusokat minden esetben kételemű szinonimapárokkal szemléltettem. Ugyanakkor a számadatokat ismertetve szóltam arról, hogy vannak, 3, 4, sőt 5 nevű objektumok is. Megfigyelésem szerint a bonyolultabb, több elemű szinonimikus kapcsolatok mindig a tárgyalt kételemű viszonyokra vezethetők vissza.

Előfordul, hogy két (vagy több) név közt szorosabb kapcsolat van, s ezekhez egy harmadik azonos módon viszonyul: *Helység malma~Falu malom—Kis-malom*; *Öreg-malom~Nagy-malom—Forrás-fői-malom*; *Adászteveli út~Magyar-teveli út~Teveli út—Zsidó-dombi út*. Más szinonimapárok esetében van a nevek között egy központi szerepű — ez egyben a leggyakrabban használt változat —, s ehhez más-más viszonyal kapcsolódik mindkét szinonimája. Ez utóbbi kettő csak közvetve van kapcsolatban egymással: *Nyolcasok~Nyolcas—Nyolcasi-dűlő*; *Haraszi-dűlő~Haraszt—Prófunt-Haraszt*; *Tagi-dűlő~Tag—Cseke-tag*; *Mogyorósi-dűlő~Mogyorós—Mogyoró-kúti-dűlő*. Két szempont szerint is asszociatív viszonyba rendezhetők egy öt nevű objektum megnevezései. A megkülönböztető, megjelölő elem kapcsolata alapján: *Bika-föld, Bika-rét~Falu-föld, Falu-rét, Falu-Döbrés*. Az osztályjelölő elem szerint: *Bika-rét, Falu-rét~Bika-föld, Falu-föld~Falu-Döbrés*.

A köznévi szinonimiáról szólva KÁROLY SÁNDOR nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy „... legalább olyan fontos annak a meghatározása, hogy a szinonimák használata miben különbözik egymástól, mint annak, hogy miben egyezik” (Jelentéstan 81). A szinonim helynevek is természetesen összekapcsolhatók a nyelvhasználat kérdéseivel. A névváltozatokban mindig a régi és az új harcát, a szinkroniában megnyilatkozó diakroniát kell látnunk. Generációs

¹⁵ A kiegészülések és az elliptikus helynevek vizsgálatára a szakirodalom eddig alig fordított figyelmet. A két, ellentétesen ható tendencia bemutatása fontos adalékkul szolgálhatna a földrajzi nevek szerkezeti elemzéséhez.

különbségek nyilvánulnak meg a szinonimák egész sorának szociális érvényességében. A *Döbrési-malom—Kutrovác-malom*, *Öreg-malom—Nagy-malom*, *Ó-temető—Zsidó-domb* névpárok elől említett tagját jobbra már csak az idősebbek emlegetik. Több olyan szinonim név is található a faluban, amelyek közül az egyiket alig vagy csak igen ritkán, kevesek használják. Ilyen több hivatalos utcanév is: *Tisztás—Bem utca*, *Földvétel—Zrínyi utca* stb. Nem sok olyan névpárt tudunk említeni, amelynek tagjait nagyjából egyforma gyakorisággal használják: *Puhinger-malom—Zavari-malom*, *Attyai út—Kovácsi út*, *Öreg-kőhányó—Töpéri-kőhányó*.

Végül meg kell jegyezni, hogy néhány név esetében stilisztikai, hangulati értékbeli különbség is felfedezhető az egyes névváltozatokban. A *Hagymási-csárda* és a *Savanyú Jóska barlangja* formákat ízesebbnek, hangulatosabbnak érzik, mintha egyszerűen *Csárdát* vagy *Barlangot* mondanának. A nevek jelzői, megkülönböztető elemei nem az azonosítást szolgálják, ezért is telítődhetnek meg hangulati értékkel. A *Kütyü* falurésznevet csúfolódva, nevetve említik, szemben a semleges hangulatú *Béke* vagy *Döbrési utcával*.

HOFFMANN ISTVÁN

Zu der semantischen Untersuchung der Ortsnamen

Diese Studie basiert auf die Resultate meiner Doktorarbeit „Untersuchungen zu den Orstnamen der Gemeinde Tapolcafé“. Die hier erwähnten Orstnamenbeispiele entstammen dem Ort Tapolcafé im Komitat Veszprém.

Das Spezifische der Eigennamen ist in ihrer Bedeutung zu suchen, ihre morfologische und syntaktische Kennzeichen sind darauf zurückzuführen. Die Fachliteratur hat trotzdem erst in den letzten 2—3 Jahrzehnten die Aufmerksamkeit auf die semantische Untersuchung der Eigennamen gelenkt. *A. Martinkó*, *M. Temesi*, *J. Balázs*, *Á. Sebestyén* haben auf diesem Gebiet hervorragende Arbeit geleistet. Die Zusammenfassung der bisherigen Untersuchungen hat *K. J. Soltész* in ihrer Arbeit unternommen.

Die Herausbildung der Orstnamen und deren semantischer Hintergrund ist durch den Begriff „Bedeutungsspaltung“ zu bezeichnen. Während der Herausbildung der Ortsnamen bekommt ein Gattungsname, ein Wortgefüge oder eventuell ein ganzer Satz im Sprachgebrauch eines Kollektivs auch eine Eigenname-Bedeutung, d. h. sie werden zu Eigennamen. Im weiteren rückt die ursprüngliche Gattungsname-Bedeutung in den Hintergrund, sie kann sogar ganz verschwinden. Auf Grund der etimologischen Dursichtigkeit haben die Sprachwissenschaftler *Incefi* und *J. Soltész* versucht, die Ortsnamen zu gruppieren. Die drei Kategorien, gestaltet von *J. Soltész*, sind auch in den mikrotoponymischen Untersuchungen gut anwendbar; nämlich: die Kategorie der „Wortnamen“ wo die einzelnen Elemente des Namens auch als

Gattungsname zu deuten sind, bzw. die Kategorie der „Begriffsnamen“, wo der Eigenname keine Gattungsname-Bedeutung hat, und zuletzt der „kombinierte Name“ die Kombination des Wort- und Begriffsnamen.

Eine wichtige Methode bei der semantischen Untersuchung der Eigennamen ist das Analysieren des Verhältnisses zwischen der Form und der Bedeutung des Wortes. Die aus der Semantik der Gattungsnamen bekannt gewordenen Kategorien wie Polysemie, Homonymie, Formvarianten und Synonymie sind auch zur Beschreibung dieses Verhältnisses bei den Ortsnamen geeignet.

Bei der Entstehung einer Polysemie werden mehrere miteinander verbundene Objekte durch die gleiche Lautreihe bezeichnet. In diesem Prozeß wird der Name eines geografischen Objekts auf ein örtlich neben ihm liegendes übertragen. Die Homonymie kann in einem Ortsnamensystem kleinerer gesellschaftlich-territorialen Einheiten sehr selten vorkommen, weil die Sprache — wegen der Wichtigkeit ihrer unterscheidenden Rolle — in solchen Fällen die gleiche Form nicht duldet.

Die Formvarianten sind eigentlich zu den im weiten Sinne aufgefaßten Synonymien zu rechnen: bei beiden Typen sind die Elemente der Namenpaare miteinander austauschbar. Die Formvarianten zeigen hinsichtlich der phonetischen und der grammatischen Gestaltung Unterschiede auf. Bei der Untersuchung der eigentlichen Synonymien wird die Bedeutung der Eigennamen parallel gezogen zu der Bedeutung der in ihm eventuell verborgenen Gattungsnamen. So sind einige Namen durch ihren lexikalischen Aufbau schon von vornherein für eine Synonymienrolle bestimmt, andere sind aber aus bestimmten namenssystematischen Eigenheiten abzuleiten, ein großer Teil der Synonymienpaare sind aber nur mit Hilfe außersprachlicher Erscheinungen zu erklären. Zuletzt wird in der Arbeit auf die verschiedenen Anwendung und auf den unterschiedlichen stilistischen Wert der synonymischen Ortsnamen hingewiesen.

I. HOFFMANN

A földrajzi nevek rendszerezésének kérdéséhez*

Tudjuk, a földrajzi nevek keletkezésének oka, hogy az ember tájékozódni akar környezetében, s ezért elnevezi a számára valamilyen okból fontossá vált objektumot. A névadó motívum, vagyis a névadás alapjául szolgáló jellegzetesség igen sokféle lehet, így pl. a táji adottság, birtoklás, esemény stb. (LŐRINCZE, FöldÉl. 4—5). A tipikus eset, hogy az ember egyetlen névvel jelöli meg az objektumot. Gyakori azonban az is, hogy az idők folyamán nem egy, hanem két, három stb. nevet is adnak ugyanannak az objektumnak. Az új név megjelenése megváltoztatja a régi, eddig kizárólagos név helyzetét, hiszen most már nem egyedüli névként él, hanem mint névváltozat tölti be funkcióját. Gyakran az is előfordul, hogy megindul gyorsabb vagy lassabb elhalása (vö. i. m. 19—24).

Dolgozatomban ennek az érdekes névtani problémakörnek a vizsgálatával foglalkozom. Az azonos objektumnak és elnevezéseinek sajátos viszonyára „A Tisza-Túr közének földrajzi nevei” c. bölcsészdoktori értekezésem (kézirat a KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékének könyvtárában; jelzete: K 729 a, b) adattárának összeállításakor figyeltem fel. Disszertációim névanyagát az objektumok külső elhelyezkedése alapján rendeztem el. Az ilyen típusú adattár nagy hátránya — szemben a névből kiinduló adattárral —, hogy névmutató nélkül csak nehézkesen használható. Kétségtelen előnye azonban, hogy így az azonos objektumra vonatkozó elnevezéseket együtt, egyetlen szócikkben lehet bemutatni (vö. PAPP LÁSZLÓ: Szinkron anyagú szótárak készítése. Szótártani tanulmányok. Szerk.: ORSZÁGH LÁSZLÓ. Bp., 1966. 65—6). Az anyagközlésnek ez a módja irányítottá figyelmemet a fent jelzett kérdéskörnek a vizsgálatára.

Úgy vélem, az azonos objektumnak és elnevezéseinek a vizsgálata két aspektusból is lehetséges: szinkron és diakron szempontból. Az előbbi a jelenlegi állapotot van hivatva feltárni, az utóbbi azt a folyamatot, melynek eredményeként a mai állapot kialakult. Már nem olyan egyértelmű a sorrend kérdése. KÁROLY SÁNDOR a leíró és történeti jelentéstan kölcsönösségének vonatkozásában a két módszer sorrendjéről és lényegéről a következőket írja: „Általában a változás következménye az állapot, de az állapot egyúttal új változás forrása

* A tanulmány egyetemi doktori értekezés alapján készült, a témavezető *Dr. Sebestyén Árpád* professzor volt.

is, a régebbi változás kiindulópontja is állapot: állapot és változás között . . . dialektikus kölcsönhatás áll fenn. Mivel azonban az állapot könnyebben felismerhető, a változást azonban sokszor homály takarja, indokoltabb az állapottól kiindulni, a változás két állapot közötti összekötő vonal, amelyet éppen az állapotok ismeretében lehet meghúzni. Az állapottól való kiindulást a könnyebb felismerhetőségen, az ismerttől az ismeretlen felé való haladás módszertani elvén kívül a nyelv alapvető sajátossága is indokolja: a nyelv a szinkroniában funkcionál, tehát nem a változásnak, hanem a változás eredményének van funkcionális szerepe” (Általános és magyar jelentéstan. Bp., 1970. 40). Dolgozatomban a KÁROLYTÓL javasolt sorrendet követem, azaz előbb leíró szempontból fogom vallatóra adataimat. Szinkron vizsgálatom azonban nemcsak megelőzi a történeti aspektust, hanem részletesebb és jelle- gében is más, mint az utóbbi. Ennek magyarázata a szinkron és diakron jel- legű adatok mennyisége közötti lényeges különbségben van. Adataimat „A fehérgyarmati járás földrajzi nevei” c. kéziratot gyűjteményemből vettem, zömmel annak a 14 községnek a névanyagából, melyből már említett bölcsész- doktori értekezésemet írtam. A mintegy hatezer ma élő földrajzi nevet tartal- mazó járási monográfiában szép számban találtam adatokat leíró szempontú rendszerezésemhez. Kéziratomban az élőnyelvi anyag mellett történeti neveket is tartalmaz. Bár a kutatás nehézségei miatt itt nem törekedhettem teljességre, de még így is meglehetősen sok adatot sikerült egybehordani. Átnéztem a különböző okmánytárakat¹, oklevéltárakat², SZIRMAI ANTAL Szathmár vár- megye fekvése, történeti és polgári esmérete (I—II. kötet. Budán, 1809—10) c. monográfiáját, FÉNYES ELEK Magyarország geographiai szótárát (Pest, 1851), KISS KÁLMÁN A szatmári református egyházmegye története (Kecskemét, 1878), CSÁNKI DEZSŐ Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korá- ban (Bp., 1890) és MAKSAI FERENC A középkori Szatmár megye (Bp., 1940) c. könyvét. A legtöbb adatot PESTY FRIGYES 1864-es kéziratot gyűjteményéből (Magyarország helységnévtára. Szatmár megye. Fol. Hung. 1114), az egyes falvak kataszteri térképeiről és a helységnévtárak különböző kötetiből vet- tem. Az ily módon összegyűjtött történeti névanyag azonban nagy mennyisége ellenére sem alkalmas a diakron szempontú vizsgálódás céljára, mivel közülük csak igen keveset lehet megbízhatóan lokalizálni. S a történeti szempontú vizsgálat éppen azt lett volna hivatva bemutatni, hogy a ma is ismert objek- tumot a korábbi generációk milyen névvel (nevekkel) illették. Igaz, néhány adatomban — elsősorban a kataszteri térképek, helységnévtárak nevei közül — megfelelne a diakron vizsgálat követelményeinek, de számuk olyan kicsi, hogy

¹ Anjoukori okmánytár, I. kötet. Szerk.: NAGY IMRE. Bp., 1878. A zichy és vásonkeői gróf Zichy család idős ágának okmánytára. Szerk.: KAMMERER ERNŐ. Bp., 1895.

² A nagykállói Kállay család levéltára, I—II. Bp., 1943. A nagykárolyi gróf Károlyi család ok- véltára. A család megbízásából kiadja gróf KÁROLYI TIBOR. I—V. Bp., 1882—97. Zsigmondkori ok- véltár. Összeállította: MÁLYUSZ ELEMÉR. Bp., 1951.

segítségükkel még egy nagyon vázlatos rendszerezést sem lehet megalkotni. Az elmondottak miatt dolgozatom történeti részében csupán az azonos objektumra vonatkozó földrajzi nevek változásának általam megfigyelt típusait mutatom be.

E kis kitérő után kanyarodjunk vissza a szinkroniához. A leíró szempontú vizsgálatnak a következő kérdéseket kell tisztáznia: 1. Mi jellemzi az objektumnak és megnevezéseinek kapcsolatát? 2. Milyen az azonos objektumhoz tartozó elnevezések egymáshoz való viszonya? — E két egymással szoros kapcsolatban levő kérdést komplex módszerrel, a jelentéstan és névtan eredményeinek felhasználásával próbáltam megválaszolni.³ Rendszerezésem tehát e két aspektus következetes alkalmazására épül. Ezek után nézzük meg közelebbről is az egyes szempontokat. Tanulmányom itt következő részében egyben arra a kérdésre is igyekszem választ adni, miért éppen a jelentéstan és névtan eredményei alapján rendeztem el anyagomat.

Közismert, hogy a tulajdonnevek jelentéstani vizsgálatában nálunk nagyon sokáig tartotta magát GOMBOCZ ZOLTÁN nézete, amely szerint „a tulajdonnévhez nem fűződik semmiféle értelem”, illetve „A tulajdonnév lényege nem a jelentésfunkció, mint más közneveké, egyetlen célja az identifikáció” (Jelentéstan. Bp., 1926. 45—6). Az utóbbi évek jelentéstani kutatásai — így elsősorban MARTINKÓ ANDRÁS (A tulajdonnév jelentéstanához: Pais-Eml. 189—95), BALÁZS JÁNOS (A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében: ÁNyT. I, 41), SEBESTYÉN ÁRPÁD (A tulajdonnevek jelentéstanához: NyudÉrt. 70. sz. 302—7) és KÁROLY SÁNDOR (i. m. 111—4) tanulmányai — meggyőzően bizonyították, hogy a tulajdonnévnek is van jelentése, azaz konnotatív nyelvi elem, s így tárgya a jelentéstani kutatásnak is. A ma elfogadott felfogás szerint a jelentés a jel (szó) és az általa jelölt valóság közötti valamiféle viszony. Ilyen viszony a tulajdonnevek esetében is fennáll. A tulajdonnév jelentése nem maga a jelölt dolog (denotátum), hanem a jelölt dologra való vonatkozás (vö. J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 24, 29).

A földrajzi nevek jelentéstani vizsgálatához az ötletet KÁROLY SÁNDOR már említett munkája adta. KÁROLY elsősorban a közszók jelentéstanával foglalkozik, de eredményei a tulajdonnevek jelentéstani vizsgálatában is használhatók (vö. J. SOLTÉSZ, i. m. 24, 36, 41 stb.). Könyvének egyik fejezetében a következő jelentésaspektusokat különíti el: denotatív, szintaktikai, pragmatikus, lexikológiai, műfaji és nyelvrétegbeli jelentés (i. m. 70). Az említett jelentésvonatkozások közül elsősorban a lexikológiai jelentés volt segítségemre annak megállapításában, hogy milyen viszony van az objektum és megnevezései között. Éppen ezért a következőkben erről részletesebben is szólok. Lexikológiai jelentésen „a jeleknek a többi jelekhez képest megadott jelentését

³ A földrajzi nevek több szempontú vizsgálatának szükségességét hangsúlyozza BALOGH LÁSZLÓ is „Földrajzi neveink komplex vizsgálatáról” c. tanulmányában (NyK. 75 : 407 kk.).

értjük, a jelek és jelentések, azaz a hangalakok és jelentések különböző relációiból fakadó összefüggéseket. Mondhatnánk úgy is, hogy a jelek és a jeltárgyak közötti relációk törvényszerűségeit” (i. m. 77; én ritkítottam). Az alakok és jelentések mennyiségi összefüggéseit illetően KÁROLY a következő eseteket különíti el. A hangalaknak — jelentéstani műszóval *nímiának* — három típusa van: a *mononímia* (egy alak), *polinímia* (több hasonló alak) és *heteronímia* (több különböző alak). Ha ezekhez egy jelentés társul, akkor *monoszémiáról*, ha több összefüggő jelentés, akkor *poliszémiáról*, ha több összefüggéstelen jelentés, akkor pedig *heteroszémiáról* beszélünk. Ha a *szémia* helyébe az *objektum* szót tesszük, ezáltal a fenti kategóriák rögtön alkalmassá válnak az objektumok és megnevezéseik közötti viszonyoknak a vizsgálatára. Számomra — mivel az azonos objektumnak és elnevezéseinek kapcsolatát kutatom — a monoszémia három esetének van jelentősége. Ezek a következők: ha az objektumot egyetlen névvel jelölték meg, akkor *egyjelentésű morfémákról* (mononímia), ha több hasonló névvel, akkor *alakváltozatokról* (polinímia), végül, ha több különböző névvel, akkor *szinonimiaról* (heteronímia) beszélünk (vö. i. m. 78). Dolgozatomban azonban nem ezeket a fogalmakat, hanem a névtani jelleget jobban hangsúlyozó *egynevűség*, *többnevűség* és *különnevűség* megjelöléseket használok.

A névtani kutatások bizonyos eredményeit az azonos objektumhoz tartozó nevek egymás közötti viszonyának funkcionális alapú vizsgálatában hasznosítottam. A földrajzi nevek névtudományi szempontú kutatása hazánkban már igen szép múltra tekinthet vissza. Nincs rá módom, hogy az ide tartozó műveket akár csak cím szerint is megemlítssem, ezért csupán utalnék rá, hogy az 1967-ig megjelent jelentősebb tanulmányokról SEBESTYÉN ÁRPÁD tollából olvashatunk elemző ismertetést (Újabb eredmények és feladatok földrajzinév-kutatásunkban: MNyj. XIII, 29—55). A későbbi idők terméséből különösen a második névtudományi konferencia anyagát tartalmazó kötet (NytudÉrt. 70. sz.) és BALOGH LÁSZLÓnak a földrajzi nevek strukturális sajátosságairól írott cikke (A földrajzi nevek struktúrája: NyK. 72: 95. kk.) érdemel említést. — A gazdag szakirodalomból KÁZMÉR MIKLÓS „Alsó-Szigetköz földrajzi-nevei” c. tanulmányát (MNyTK. 95. sz.) emelném ki, mivel elsősorban az ő tipológiai fogalmai voltak segítségemre a nevek egymás közötti viszonyának vizsgálatában. KÁZMÉR említett tanulmánya óta a névtani tipológiában általánosan elterjedt a földrajzi nevek szerkezetének alapelemre és megkülönböztető elemre tagolása. Ez abból a tapasztalatból ered, hogy a földrajzi nevek általában kételeműek, vagyis alapelemből és megkülönböztetőből épülnek fel. Természetesen az sem ritka jelenség, hogy a név csak alapelemből áll, azaz egyelemű. Az egyeleműséget azonban nem szabad összetévesztenünk az egynevűséggel, hiszen az előbbi az egyes nevek belső szerkezetét jelenti, az utóbbi pedig azt, hogy az objektumot csak egyetlen névvel jelölték meg. Ugyanígy a kételeműség fogalma is mást jelent, mint a többnevűség, illetve

különnevűség. Az egynevűséghez, többnevűséghez és különnevűséghez tartozó nevek egyaránt lehetnek egy-, illetve kételeműek. — E kis kitérő után nézzük meg, mit jelentenek KÁZMÉR említett fogalmai. „Alapelemeknek — a szerző megfogalmazása szerint — azokat a földrajzi neveket nevezzük, amelyeket az elnevező közösség elsődlegesen használt fel tájékozódási igényeinek kielégítésére, tehát amelyek önmagukban, más determináns nélkül is alkalmasak földrajzi névi funkció betöltésére (*Folyó, Legelő, Tag* stb.)” (i. m. 6). „Megkülönböztető elemek — ugyancsak KÁZMÉRT idézve — azok a névalkotó eszközök, amelyeket az elnevező közösség a meglévő földrajzi nevek és ezzel együtt a jelölt tájrész differenciálására vagy a meglévő köznevekkel társítva új névadásra használ fel” (uo.). KÁZMÉR említ még egy harmadik, átmeneti csoportot is: a kettős funkciójú elemek csoportját. Ide az -s képzős alakulatokat sorolja, akár alapelemként, akár megkülönböztetőként jelentkeznek. Ezt a kategóriát rendszerezésemben figyelmen kívül hagytam, mivel mint a meghatározásból is kiderül, az ide sorolható adatok minden esetben jól beilleszthetők az előbbi két kategória valamelyikébe.

Az általános felfogás szerint a tulajdonnevek — így a földrajzi nevek is — a főnevek csoportjába tartoznak. Ez látszólag indokolná, hogy anyagomat nyelvtani szempontból is megvizsgáljam. A grammatikai vizsgálódás azonban elkanyarodás lenne a dolgozat céljától, hiszen az egyes nevek nyelvtani szerkezetének elemzésével nem tudnánk meg többet e nevek funkciójáról. Éppen ezért a földrajzi nevek alaki, morfológiai sajátosságaival csak akkor foglalkozom, ha ezeknek a földrajzi névi funkció betöltésében van szerepük (birtokos jelzős, minőségjelzős nevek, képzős nevek stb.).

Egynevűség: Mint arra dolgozatomban bevezetőjében is utaltam, a leggyakoribb eset, hogy az elnevező közösség egyetlen névvel jelöli meg az objektumot. Az egynevűséget rendszerezésem szempontjából határesetnek fogom fel, ezt a jelenséget elsősorban azért mutatom be, hogy a többnevűség és különnevűség kategóriáival összevethető legyen, s ezáltal e két utóbbi csoport jellemző vonásai jobban kitűnjenek. Az egynevűség vizsgálatának szempontjai között természetesen nem szerepelhet az alapelemek és megkülönböztető elemek változása szerinti osztályozás — amely majd a többnevűségnél a rendszerezés egyik fő alapelve lesz —, hiszen az alapelemek és megkülönböztető elemek eltérését csak több név esetében vizsgálhatjuk. Az egynevűségnek két típusa van:

1. Ejtésváltozat nélkül: Az ide sorolható nevek közös jellemzője, hogy alakjuk szilárd, nincsenek kiejtésbeli variációk. A nevek alkotóelemei számát tekintve vannak közöttük egyeleműek és kételeműek, azaz alapelemből, illetve alapelemből és megkülönböztetőből állók. A sok-sok példából ragadjunk ki egy néhányat: *Milota, Uszka, Sonkád, Tisza, Batár, Vájás, Bigecs, Cinterem; Kisar, Magyar, Vájás-hát, Sebes-patak, Bánom-szeg, Kis-páskom, Gombás-hát, Hegyecske dombja, Pap-tag* stb.

2. Ejtésváltozattal: Ide azokat a neveket sorolom, amelyeknek két vagy több változatuk van, de az egyes változatok közötti különbség megmarad a kiejtésbeli eltérés szintjén. INCZEFI GÉZA A névközületté válás folyamata határrészneveinkben c. tanulmányában (NytudÉrt. 70. sz. 58—9) szintén foglalkozik ezzel a típussal, de ő a névváltozatok egyik fajtájaként említi. Úgy vélem azonban, hogy a jelenséget helyesebb az egynevűségnél számon tartani, hiszen a változatok között csak kiejtésben van különbség, a névadó motívum ugyanaz maradt. Ezek között is vannak egyeleműek és kételeműek. A példák legnagyobb részében a név köznyelvi és népnyelvi kiejtése között mutatkozik eltérés. Pl. *Kölcse* ~ *Kőücse*, *Dorongó* ~ *Dorongóu*, *Pakóék* ~ *Pakóújék*, *Túr* ~ *Tur*, *Borzsa* ~ *Börzsa*; *Toldiak itatója* ~ *Toldijak itatóuja*, *Csetri füzése* *Csetri fizesse*, *Petőfi utca* ~ *Petőüfi ucca* stb. Más esetekben a név egy változatán belül jelentkezik a különbség, vagyis a névnek egyszerre több köznyelvi, illetve nyelvjárási ejtésváltozata is él. Az előbbire példák: *Szomoga* ~ *Szamoga*, *Bojota* ~ *Bojata* ~ *Bojotva*; az utóbbira: *Első-forduló* ~ *È'sőü-fördulóu* ~ *È'sőü-fördullóu*, *Matolcsi-tábla* ~ *Matóucsi-tábla* ~ *Matóu'csi-tábla*. Sőt olyan is előfordul, hogy a névnek egyszerre több köznyelvi és nyelvjárási formája is van: *Tapolnok* ~ *Tapónok* ~ *Tapónak*, illetve *Tapóulnok* ~ *Tapóunok* ~ *Tapóunak*.

Az itt bemutatott típusok természetesen nemcsak az egynevűségre jellemzők, hanem a többnevűség és különnevűség kategóriáin belül, a névegyüttesek egyes tagjainál is ugyanígy megtalálhatók. Éppen ezért a többnevűség és különnevűség típusainak vizsgálatánál ezt a szempontot már figyelmen kívül hagyom.

Az objektumnak igen gyakran nem egy, hanem több elnevezése is van. Ezek természetesen nem egyszerre, hanem különböző időben keletkeztek, napjaink névhasználatában azonban egymás mellett élnek. A névszociológia szempontjait is szem előtt tartó helynévgyűjtés során nemcsak az azonos objektum különböző elnevezései kerülhetnek felszínre, hanem az is megállapítható, hogy az adott nevek közül melyiket mondják gyakrabban, melyiket ritkábban. Gyakori jelenség az is, hogy ugyanazon név szociális érvénye nem mutat egységes képet a falu társadalmában. A nevek „használati értéke” sok mindennek lehet a függvénye: életkornak, foglalkozásnak, társadalmi helyzetnek, iskolázottságnak, lakóhelynek stb. Az egyes nevek közismertségének fokát azonban leginkább „a terület és lakosság kapcsolatának intenzitása” határozza meg (vö. SEBESTYÉN ÁRPÁD: NévtVizsg. 84), hiszen nyilvánvaló, hogy a központi fekvésű területek nevét jobban, a távoli helyek nevét kevésbé ismeri a lakosság.

Többnevűség: Ha az azonos objektumnak (denotátumnak) több olyan neve van, amelyekben van közös névadó motívum, akkor többnevűségről (jelentéstani műszóval polinímiáról, alakváltozatokról) beszélünk (vö. KÁROLY 78; J. SOLTÉSZ 41—3). A meghatározásból kiindulva a *Balti-tenger* ~ *Keleti-tenger* típusú névegyütteseket — J. SOLTÉSZ felfogásával ellentétben (vö. i. m.

39) — nem a különnevűségnél (szinonímia), hanem itt a többnevűségnél (alakváltozatok) tartom számon, mivel az említett névegyüttes tagjaiban az alapelemek közösek. Elsősorban ez a felfogásbeli különbség indokolta, hogy a kategória elnevezését — s így a többi kategóriáét is — a névtani jelleget jobban hangsúlyozó fogalommal helyettesíttem. — A többnevűségnél a névadó motívumok rokonsága egyaránt megnyilvánulhat az alapelemek és megkülönböztető elemek rokonságában. A rendszerezés szempontjából azonban célszerűbb a névadó motívumok különbségére irányítani a figyelmet. Ennek alapján a kategórián belül a következő típusokat tudtam elkülöníteni:

1. Megkülönböztetőelem-cserélő típus: Ide azokat a neveket sorolom, amelyekben a közös alaptaghoz más-más megkülönböztető kapcsolódik. Ennek is több alcsoportja van:

1.1. *Első járás* ~ *Felső járás*, *Középső járás* ~ *Közbülső járás*. Itt a megkülönböztető elemek felcserélése nem jelentette egyben a névadó motívumok megváltozását is, hiszen az objektumok helyzetére utaló elemek tulajdonképpen szinonimái egymásnak. Talán ide sorolhatók még az *Alsó-láb* ~ *Negyedik-láb* és a négynevűség köréből a *Rövid-forduló* ~ *Kis-forduló* ~ *Második forduló* ~ *Kettes-forduló* adatok is.

1.2. A felcserélt megkülönböztető elem más névadó motívum kifejezője. A szép számú példa is mutatja, hogy gyakori típus: *Csikó-kert* ~ *Szénás-kert*, *Igényelt-legelő* ~ *Telepes-legelő*, *Ördög-kert* ~ *Zöldök-kert* stb. Nagyon sok utcanév: *Kis utca* ~ *Szabadság utca*, *Nagy utca* ~ *Kossuth utca* stb. (ezek egyben népi és hivatalos változatok is). — A háromnevűség köréből: *Nagy-kút* ~ *Csorda-kút* ~ *Legelő-kút*, *Egyes-tölgyfa* ~ *Nagytölgyfa* ~ *Emlékfa*; utcanevék: *Alsó utca* ~ *Templom utca* ~ *Petőfi utca*, *Fő utca* ~ *Nagy utca* ~ *Vöröshadsereg utca* (az első két név népi, az utolsó hivatalos változat); tanyanevek: *Kis-tanya* ~ *Közös-tanya* ~ *Kertész-tanya*.

1.3. Sajátos csoportot alkotnak a másodlagos megkülönböztető elemet cserélő nevek: *Első-Kis-forduló* ~ *Zabszer-Kis-forduló*, *Csikó-kerti-kút* ~ *Szénás-kerti-kút*. Ezek a jelölt tájrész további differenciálásával keletkeztek.

1.4. Ezt az alcsoportot a birtoklás kifejezésének különböző módjai alkotják. Az ide vonható adatok besorolhatók az előző típusokba is; külön tárgyalásukat az indokolta, hogy mindegyikben megtalálható a birtoklás motívuma. Ennek is több fajtája van:

1.4.1. Ugyanazon birtokos nevével (foglalkozásával, társadalmi rangjával stb.) alakult változatok: *Barta Ödi tagja* ~ *Ödi tagja*, *Nagy Gedus-tag* ~ *Gedus-tag*, *Karácsony-tag* ~ *Béni-tag*, *Gróf-tag* ~ *Grófi-tag*, *Pap-lanka* ~ *Pap-féle lanka*.

1.4.2. Más személynevekkel alakult változatok: *Gaál-tanya* ~ *Kondortanya*, *Kánya-tanya* ~ *Thúry-tanya*; a háromnevűség köréből: *Román-tanya* ~ *Fried-tanya* ~ *Kaufmann-tanya*. — Erre elsősorban a tanyák nevei között talá-lunk szép számban adatokat. Ennek egyrészt az a magyarázata, hogy a tanyák

általában gyakran cseréltek gazdát, s a közösség mindegyik tulajdonos vagy bérlő nevével újra megalkotta a nevet; közben a megelőző elnevezések is tovább éltek. Másrészt azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy közülük nem egy csak a hivatalos névadás terméke, s a közösség névhasználatában sohasem élt. A régebbi helységnévtárak összeállításához ugyanis a községeknek be kellett jelenteniük minden külterületi lakott helyet, ezekből aztán a statisztikai hivatal formált nevet, gyakran éppen az akkori tulajdonosnak vagy bérlőnek a nevével. — A csoporton belül említhetjük meg a *Luby-tanya* ~ *Kristóf-féle tanya*, *Vályi tagja* ~ *Rácz Béla-tag* és a *Gaál-tanya* ~ *Katona-tanya* ~ *Katona tanyája* adatokat is. Ezekben a megkülönböztető elem cseréje mellett a nevek grammatikai szerkezetében is eltérés van, tehát komplex változatok. (A kettős, esetleg hármas eltérést mutató változatokat a későbbiekben is komplexnek tekintem.)

1.4.3. A birtokosváltozás más esetei. Ide az ilyen nevek tartoznak, mint a *Kende udvar* ~ *Tsz udvar*. Ez a típus hasonlít az előzőhöz, hiszen itt is tulajdonképpen csak birtokosváltozás történt, a névadó motívum (a birtoklás) ugyanaz maradt. Névtani szempontból — véleményem szerint — az már másodrendű kérdés, hogy az első névben személy, a másodikban intézmény tölti be ezt a szerepet.

2. Ezt a csoportot megkülönböztetőelem-hiányos típusnak nevezem, mivel a név egyes változatai között a megkülönböztető elem meglétében, illetve hiányában van a különbség. Ennek is több alcsoportja van:

2.1. Hosszú-rövid változatok. A névnek egy hosszabb és egy rövidebb alakja él egymás mellett (vö. INCZEFI: *NytudÉrt.* 70. sz. 58). A típust nevezhetnénk rövid-hosszú változatnak is, hiszen a példák legnagyobb részében nem lehet eldönteni, hogy a két változat közül melyik alakult ki előbb. Ilyen nevek tartoznak ide, mint a *Túr-híd* ~ *Híd*, *Felvégesi-merítő* ~ *Merítő*, *Kis-Irottvány* ~ *Irottvány*, *Túr-töltés* ~ *Töltés*, *Csorda-déllő* ~ *Déllő*, *Porcsalmi-fogás* ~ *Fogás* stb. — A példák egy része a meghatározás jellegű elnevezések köréből való. S ez érthető is, hiszen ezeknek egyik fő jellemzője, hogy alakjuk még nem szilárdult meg, s a megkülönböztető elem aszerint csatlakozik a földrajzi köznévhöz, hogy szükség van-e rá az egyértelmű identifikáláshoz vagy sem. Tulajdonképpen ide sorolhatók még a *Jenőfi-irtás* ~ *Irtás* és *Mándi szilvása* ~ *Szilvás* adatok is. Ezekben a megkülönböztető elem személynév. Az utóbbi egyben komplex változat is, mivel az előző példákkal összevetve más eltérés is van a tagok között, történetesen az, hogy az egyik jelölt (*szilvása*), a másik jelöletlen (*Szilvás*).

2.2. A névrövidítés alcsoportjába tartoznak a következő községnevek: *Fehérgyarmat* ~ *Gyarmat*, *Magosliget* ~ *Liget*, *Túristvándi* ~ *Istvándi*, *Tiszakóród* ~ *Kóród*, *Szatmárcseke* ~ *Cseke*, *Vámosoroszi* ~ *Oroszi* stb. J. SOLTÉSZ szerint a névrövidítés lényege, hogy „az affektív hangulati érték nélküli pusztá

névrövidítés a beszélt nyelvben gyakran helyettesíti a kényelmetlenül hosszú hivatalos neveket” (i. m. 42). A fenti példák természetesen csak a szinkronia síkján tekinthetők névrövidítésnek, diakron szempontból ugyanis éppen fordított a helyzet, hiszen a községnevekhez a megkülönböztető elem hivatalosan csak a múlt század utolsó évtizedében (1898. IV. tc.) járult.

2.3. A másodlagos megkülönböztető elem megléte, illetve hiánya figyelhető meg a következő példákban: *Pap-Kis-tag* ~ *Kistag*, *Pap-Nagy-tag* ~ *Nagy-tag*, *Staudinger-féle Kis-tag* ~ *Kis-tag*, *Keskeny-Kis-Szomoga* ~ *Kis-Szomoga*.

2.4. Névelem-kivető típus. Az ide tartozó nevek jellemzője, hogy kettőnél több szóból állanak, s ezek közül valamelyik közbülső — tehát nem az első, illetve utolsó — kiesik. Pl. *Alsó-gyep-árok* ~ *Alsó-árok*, *Péter tava dombja* ~ *Péter-domb*. S talán ide vehető a *Csordakijáró út* ~ *Csordajáró út* változat is.

A következő csoportban az alapelem a változó tag, vagyis a névegyüttesekben a névadó motívumok különbségét az alapelem hordozza.

1. Alapelemcserélő típus. Ide ilyen nevek tartoznak, mint a *Gargócs gödre* ~ *Gargócs kátyója*, *Cseh Gyula kertje* ~ *Cseh Gyula lankája*, *Csatlós-tag* ~ *Csatlós-lanka*, *Telepes-legelő* ~ *Telepes-föld*, *Ócsi-föld* ~ *Ócsi-legelő* stb. Az első példákban a felcserélt alapelemek jelentésüket tekintve szinonimái egymásnak, a többiben azonban hangalakban és jelentésben egyaránt különböznek egymástól. Az alapelem cseréje mellett a nevek nyelvtani szerkezete is eltérést mutat a következő adatokban: *Boldizsár dombja* ~ *Boldizsár-tábla*, *Egyházi-birtok* ~ *Egyház földje*, *Egyház bákánya* ~ *Egyház-féle akácos*, *Kerek-erdei rámpa* ~ *Kerek-erdő járója*, *Mándi-oldal* ~ *Mánd felőli forduló*, *Szabó-féle elsőosztály* ~ *Szabó-tag*.

2. Alapelemhiányos típus. A következő nevek sorolhatók ide: *Mályica-domb* ~ *Mályica*, *Földhordó-hely* ~ *Földhordó*, *Felső-mező* ~ *Felső*, *Sajiga-hát* ~ *Sajiga*. — E típuson belül gyakori a komplex változat: *Folyási-dűlő* ~ *Folyás*, *Vájás gödre* ~ *Vájás*, *Rókalyukosi-tábla* ~ *Rókalyuk*, *Szomoga-háti-legelő* ~ *Szomoga-hát*, *Miklós keresztje* ~ *Miklós* stb. A háromnevűség köréből: *Alsó-Gyűrűs* ~ *Gyűrűs alja* ~ *Alsó*, *Hetedik-osztály* ~ *Hetedik* ~ *Hét*. — A típus egyébként igen heterogén jellegű, hiszen egyes példákban a változás csupán a kevésbé fontos földrajzi köznevet érintette, másokban azonban a név lényegét.

3. A névadó motívumok különbségét olykor a nevek grammatikai szerkezete közötti eltérés is hordozhatja. Más szavakkal úgy is mondhatjuk, hogy bizonyos esetekben a név grammatikai szerkezetének megváltozása is előidézhet többnevűséget. Ennek egyik fajtája az alapelemek megváltozásának típusába tartozik, mivel a grammatikai megformáltság különbsége a megkülönböztető elem és alapelem kettőse közül az utóbbin jelentkezik, vagy olyan névben, amely csak alapelemből áll.

3.1. Birtokjeles-birtokjel nélküli változatok. Anyagomban a következő példákat találtam rá: *Pál deáké* ~ *Pál deák*, *Kiss Jánosné* ~ *Kiss Jánosnéé*. Talán

ilyen -é birtokjeles előzményre vezethetők vissza az újabb keletkezésű, személynévi eredetű földrajzi nevek, mint a *Fogarasi*, *Prinnye*, *Vityi*, valamint a *Góddák*, *Juhászék*, *Pakóék* stb. -ék családnévképzős formák.

3.2. A másik csoportot az -s képzős nevek alkotják: *Lapos-rekettyés* ~ *Lapos-rekettye*, illetve egyelemű névben: *Málnás* ~ *Málna*.

Átmeneti kategóriák. A többnevűség esetei között találunk olyan név-együtteseket is, amelyek megnyugtatóan nem sorolhatók sem a megkülönböztető elemek, sem az alapelemek változásának típusai közé. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy vannak alakváltozatok, amelyekben a változás egyszerre kettős, azaz egyaránt érinti a megkülönböztetőt és az alapelemet. Két fajtája van:

1. A megkülönböztető és az alapelem hiányával, illetve cseréjével keletkezett változatok: *Szomoga-hát* ~ *Székos-Szomoga-oldal*, *Kerice-hát* ~ *Száraz-Kerice* ~ *Száraz-Kerice-hát*.

2. Ebben a csoportban az összetartozó nevek nyelvtani szerkezetének változása figyelhető meg, s ez egyaránt érinti a megkülönböztetőt és az alapelemet. A birtokos jelzős-minőségjelzős változatok sorolhatók ide. Gyakori típus. A változatok közül valószínűleg a birtokos jelzős a régebbi, emellé keletkezett a tagok szorosabbá válásával a minőségjelzős összetétel. Ennek oka az esetek legnagyobb részében a valóságos birtoklás megszűnése (vö. LŐRINCZE i. m. 15). Előtagja lehet köznévi és személynévi egyaránt. Köznévi előtagú: *Bíró dombja* ~ *Bíró-domb* (a terület a községi bíróé volt). Személynévi előtagúak: *Demeter irtása* ~ *Demeter-irtás*, *Dobos Mákája* ~ *Dobos-Máka*. Más példák: *Ág köze* ~ *Ág-köz*, *Eszteró köze* ~ *Eszteró-köz*, *Tó nyárosa* ~ *Tó-nyáros* stb.

Különnevűség: Ha az azonos objektumnak (denotátumnak) több különböző alakú földrajzi neve van, akkor különnevűségről (jelentéstani műszóval heteronímiáról, szinonímiáról) beszélünk (vö. KÁROLY 78; J. SOLTÉSZ 39). A névtan aspektusából a különnevűség azt jelenti, hogy a nevekben nincs közös névadó motívum, mindegyik más-más szemléleten alapszik. Ebből az is következik, hogy a típushoz tartozó neveket nem lehet megvizsgálni a megkülönböztető elemek, illetve alapelemek változása szerint, hiszen akár egyelemű név áll szemben egy- (pl. *Mike* ~ *Tisztás*) vagy kételeművel (*Bigezs* ~ *Petőfi utca*), illetve kételemű kételeművel (*Kis-forgó* ~ *Paládi Béla tagja*) a névgyüttes tagjai között a különbség minden esetben teljes. Így a példákat csupán formálisan, az egyes nevek alkotóelemeinek a száma alapján rendszerezhetjük.

1. Egyelemű név egyeleművel: *Törzsökös* ~ *Egyházé*, *Mike* ~ *Tisztás*, *Halvány* ~ *Kotyor*, *Foglár* ~ *Szepszes*; a háromnevűség köréből: *Foglár* ~ *Szepszes* ~ *Gyeptelek*.

2. Egyelemű név kételeművel: *Foglár* ~ *Kert alja*, *Faiskola* ~ *Iskola-kert*, *Temető mellett* ~ *Kert alja*, *Király-kert* ~ *Paradicsom*, *Kisvég* ~ *Balaton utca*, *Burgunda* ~ *Dózsa György utca*; a háromnevűség köréből: *Szilonta* ~ *Új sor* ~ *Petőfi utca*, *Hóstånc* ~ *Alvég* ~ *Kossuth utca*, *Sespitális* ~ *Foglárook* ~ *Kert alja*.

3. Kételemű kételeművel: *Kis-forgó* ~ *Paládi Béla tagja*, *Fischer-kör* ~ *Kőrös-patak*, *Kis-Irgó* ~ *Bálint -fok*, *Bál-patak* ~ *Pünkösdszatorna*, *Harmadik osztály* ~ *Sándor-kert*, *Gyügyei út* ~ *Kossuth utca*, *Komáromi utca* ~ *Új sor* stb.

Többnevűség—különnevűség: Anyagomban szép számban található olyan névegyüttesek is, amelyeket nem lehet egyértelműen besorolni sem a többnevűség, sem a különnevűség körébe, mivel mindkét csoport jellemző jegyei egyszerre megtalálhatók bennük. Az ilyen névegyüttesnek azonban legalább három névből kell állnia, hiszen két név esetében még csak többnevűségről, illetve különnevűségről beszélhetnénk. Lássunk egy konkrét példát! Kisarban az egyik mezőrésznek a következő három neve van: *Valá gazza* ~ *Valá-gaz* ~ *Egyház erdeje*. Ezek a nevek az alábbi viszonyokra bonthatók: 1 többnevűsége (*Valá gazza* ~ *Valá-gaz*) és 2 különnevűségi viszonyra (*Valá gazza* ~ *Egyház erdeje*, illetve *Valá-gaz* ~ *Egyház erdeje*). Ebből az is kiderül, hogy ennek a fordítottja az 1 különnevűségi és 2 többnevűségi viszony nem képzelhető el. Más példák: *Szilfás* ~ *Szilfás sűrűje* ~ *Orosz Iréné*, *Szugoly* ~ *Rác-szuglya* ~ *Rác-szeg*, *Hosszú-szer* ~ *Szer-csatorna* ~ *Szaszar*, *Holt-Szamos alja* ~ *Holt-Szamosi-föld* ~ *Béni-tag*, *Első-Kis-forduló* ~ *Kert alja* ~ *Kert alatti forduló*, *Hetei-osztály* ~ *Hetei* ~ *Mélykelence*, *Tsz major* ~ *Csirketelep* ~ *Nagyszeresi-telep*, *Túr-szeg* ~ *Dózsa utca* ~ *Dózsa György utca*. — A négynevűség körében is vannak rá példák: *Kanális* ~ *Nagy-Kanális* ~ *Nagyvízlevezető-árok* ~ *Pünkösdi-csatorna*, *Falusi-forduló* ~ *Első-forduló* ~ *Szekeresi úti-tábla* ~ *Falusi-tábla*.

A szinkron jellegű rendszerezés után dolgozatom utolsó fejezetében az azonos objektumra vonatkozó földrajzi nevek változásának általam megfigyelt típusait mutatom be. A szakirodalomban hasonló kérdéssel eddig csak INCZEFI GÉZA foglalkozott A névkövéletté válás folyamata határneveinkben c. tanulmányában (NytudÉrt. 70. sz. 56—60). INCZEFI, mint arra cikkének címe is utal, az azonos objektumra vonatkozó földrajzi nevek változását egyirányú folyamatnak fogja fel, amelynek az a jellemzője, hogy a több alakúakból az idők folyamán egyalakúak, ún. névkövéletek lesznek. Ennek a megelőző időszaknak a neveit névpárokknak, illetve az egységesültebbeket névváltozatoknak nevezi. Bár a szerző helyesen állapítja meg, hogy nem minden földrajzi név ment, illetve megy át ezeken a fokozatokon, mégis úgy tűnik, a lényegyet tekintve leegyszerűsíti a kérdést, amikor minden esetben a névkövéletté válást tekinti a nevek változása utolsó állomásának. A földrajzi nevek változása ugyanis ennél sokkal bonyolultabb. A történetiséget szem előtt tartva saját anyagom alapján a következő típusokat tudtam elkülöníteni. (Megjegyzem, hogy INCZEFI félreérthető műszavai helyett az egyes típusok jelölésére a szinkron rendszerezésben már megismert fogalmakat használom.)

1. Az egyalakú név mindig megmarad az ejtészváltozatok keretén belül. Ide tartoznak többek között a folyónevek: *Tisza*, *Túr* ~ *Tur*, *Batár*, *Borzsa* ~ *Börzsa*, *Tapolnok* ~ *Tapóunok* stb.; a községnevek közül: *Kisar*, *Nagyar*,

Kölcse ~ *Kőücse*, *Sonkád*, *Uszka*; a határrésznevek közül a legismertebbek *Rókás* ~ *Róukás*, *Bajnok*, *Bábon*, *Csonkás* stb.

2. Az egynevűségből egy új névadó motívum felbukkanásával többnevűség vagy különnevűség lesz. Pl. Tiszacsécsén egy határrészt jelölésátvitelrel *Kis-forgónak* neveztek. A tagosításkor ezt a területet Paládi Béla kapta, így az új neve *Paládi Béla tagja* lett. A két név az öregek beszédében sokáig párhuzamosan élt egymás mellett, egymásnak különnevű változatai voltak.

3. A többnevű, illetve különnevű névegyüttesek tagjai közül az egyik fokozatosan kihalhat, s így újból egynevűség jön létre. Az előző példánál maradvá: a fiatalabbak már alig ismerik a *Kis-forgó* nevet, számukra a kettő közül csak a *Paládi Béla tagja* elnevezés identifikál.

4. Az előző pontban ismertetett változás folytatása, hogy a valódi birtoklás megszűntével egy **Paládi Béla-féle tag* fokozaton át vagy anélkül kihal ez a név is, s egy bizonyos idő után csak a dűlő nevét (*Nagy-mező*) fogják ismerni. A tsz más vidékről jött vezetői már jelenleg is ezt használják.

5. A többnevűség, különnevűség később is megmarad, s nem valószínű, hogy valaha is be fog következni az egységesülés. Ide ilyen nevek tartoznak, mint a *Túr-híd* ~ *Híd*, *Tisza-töltés* ~ *Töltés*, *Bigecs* ~ *Petőfi utca* stb.

Úgy vélem, az elmondottak is bizonyítják, hogy a nevek változását nem lehet csupán egyirányú folyamatnak felfogni. Az egységesülésre való törekvés mellett napjaink névhasználatát is jellemzi az új nevek alkotásának igénye. A régi és új elnevezések sokáig élhetnek együtt, míg az egyik — nem minden esetben az új — győz.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

К вопросу систематизации географических названий

Статья занимается интересным ономастологическим вопросом: исследованием и систематизацией географических названий, относящихся к одному и тому же объекту. Случаи одноименности и многоименности обследованы по примерам, собранным автором статьи. Данная систематизация основывается на результатах семантики и ономастики. После систематизации данных составляющей основную часть статьи, автор показывает случаи изменения географических названий. Исследование такого характера помогает нам не только выяснить специальные теоретические вопросы, но способствует и лучшему теоретическому обоснованию собирательной работы.

А. КАЛЬНАШИ

A vízrajzi nevek változása Tiszaszőlősen a XVIII—XIX. századi adatok tanúsága alapján

(A *tó, ér, fenék, fertő, fok, lapos* alapelemű nevek)

A földrajzi nevek változásának, elhalásának, ezek okainak vizsgálatát a kutatás éppen olyan fontos feladatának tekinti, mint a nevek keletkezésének feltárását. Rendszeres kutatás ezen a téren nálunk még nem történt. Az ilyen jellegű vizsgálatokat nagy mértékben hátráltatja, hogy nehéz nyomon követni a földrajzi nevek változását. Nincs részletes adattárunk, nem mindig tudjuk garantáltan azonosítani az egyes neveket. A tájban, az ember és a táj kapcsolatában beállott változást nem követi nyomon azonnal a név megváltozása, illetve megszűnése. A régi nevet egy ideig őrzi egy-egy falu közössége, az új név csak bizonyos idő után jelenik meg, s több-kevesebb ideig a lakosság ingadozik a két név használatában, egymás mellett él a régi és az új név.

A változásoknak, a változások okainak felderítését csak a levéltárakban végzett gyűjtőmunkával, a különböző levéltári iratok névanyagának, főképp a térképeknek összevetésével lehet elérni. Csak a térképek felhasználásával lehet lokalizálni az esetleg eltérő neveket, csak a térképek anyagával lehet igazolni, hogy a változások valóban azok-e, vagy a területet tovább részletezte a nevekkel a névadó közösség. Tisztán spekulatív is világos, hogy pl. a vízszabályozás s a vele szinte egy időben történt határrendezés a névállományt igen nagy mértékben módosította. Nyilvánvaló, hogy a nevek követték ezt a változást: vagy új jellegű nevek jelentek meg, vagy pedig megváltozott a nevek jelölő funkciója, az eredeti névelemek közszoji jelentése nem fedte tovább a jelölt objektum sajátosságait. Érdeemes hát megfigyelni a névanyag viselkedését.

Levéltári gyűjtésekre támaszkodva egy község névcsoportjának, a vízrajzi neveknek, azon belül a *tó, ér, fenék, fertő, fok* alapelemű neveknek és egy térszínformánévnek, a *lapos*nak a vizsgálatával kísérlem meg a változás folyamatát tetten érni, a nevek bemutatásával érzékeltetni a tájváltozással együtt járó névváltozást.

Az alábbi szócikkekben sorra veszem a neveket, meghatározom a mai állapotot, azután felsorolom a rá vonatkozó levéltári adatokat, s ha szükséges, megjegyzéseket is teszek. Címszóként feltüntetek minden nevet, amely a levél-

tári iratokban előfordul. A ma is élő neveket fonetikusán a mai helyesírással írom, kiegészítem a *hova* kérdésre felelő ragos alakokkal, a már kihaltakat □ jellel jelölöm, s úgy írom, ahogyan a levéltári iratokban található. Különböző írású előfordulás esetén a mai helyesíráshoz legközelebb állót választom ki. A lokalizálható neveknel megjelölöm a mai művelési ágat is. Végül mellékelem a rövidítések jegyzékét.

I. A *tó* eredetileg a legnagyobb megterheltségű földrajzi köznévf volt. Közülük ma egy sem jelöl már vizet, kisebb-nagyobb fenékszerű mélyedések, hajlatok, széles sík területek neveként tűnnek elő. Nagyobb részük szántóterület, kisebb részük legelő, kaszáló, esetleg terméketlen.

1. *Tó*, *-ba*, *Gyalokfőüd*, *-be*, □*Tófenék*, □*Tó lapos tér*. — A falut északon és nyugaton határoló szántó. Ma a *Tó* tulajdonnévként jobbára csak az északi résznek a neve, a nyugati része gyakrabban *Kistó* (l. ott). — 1863: „A falut környező *tó*...rossz minőségű legelő...” (Urb. tag. 4/1); É. n.: „*Tófenék* vízállás. 1863-ban terményzövővé vált” (H. m. Lt. VI—d/104); É. n.: „Óvás tétetik a soha nem használható *tónak* az urbéres vizes legelőterületbe beszámítása ellen...” (Urb. tag. 4/1); 1865: „...nehogy a *tónak* felosztása által egyesek örökre megkárosíttassanak, határoztatik, hogy azon helyen, melyeket jelenleg is víz borít, minden közösnek tüntessék fel” (Uo.); 1870: „...birtoka az úgynevezett *tó lapos térrel* lévén érintkezésben...” (Uo.); 1878: „Vizes legelőben van a falu alatti *tó*, mely 25 hold területen gyakran, ezen terén pedig különösen 15 hold területen mindig víz által borítván teljesen hasznavehetetlen” (Uo.); 1893: „*Tófenék* T. szőlős község volt zsellérek felosztott legelője, a mellette levő terület a volt telkes gazdák felosztott legelője” (Uo. 5); PESTY: „...nagyszigetnek nevezetik a falutól mély vízmederrel az úgynevezett *tótól* választva, mely észak és nyugati oldalon körül öleli a falut.” — A T/1, T/2, T/4, T/7 sz. térképek szerint a falut északon, nyugaton és délen egy széles *tó* vette körül. Nevet azonban a térképek egyike sem tüntet fel. Az északi és nyugati rész megnevezésére ma általában külön nevet használnak (l. *Tó*, *Kistó*), a déli részt külön névvel nem jelölik, a múlt században azonban *Borjú sziget tó* néven tartották számon. Az iratok jól érzékeltetik a régi *tó* kiszáradási folyamatát, a művelés alá fogását s vele együtt az új nevek megjelenését, a régi és az új nevek (*Tó*, *Tófenék*, *Tó lapos tér*) használati ingadozását, sőt utalnak a területnek két részre válására s külön elnevezésére is (*Tó*, *Kistó*). Ma csak a *Tó*, a *Kistó* és a *Tó* helyett sokszor a *Gyalokfőüd* név az ismert. Mind a *Tó*, mind a *Kistó* jelentősége igen nagy volt a falu lakóinak életében. Kis parcellákból álltak, sok ember érintve volt, a falu melletti elhelyezkedése is növelte az értékét. A *Gyalokfőüd* név szempontjából érdemes megemlíteni, hogy 1723-ban a községben 2 egész ekés (6 ökre volt), 17 félekés vagy cimborás (2—4 ökre volt), 25 *gyalogjobbágy*, és 3 földnélküli zsellér volt (SOÓS IMRE, A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tiszatájon. 1711—1770. Damjanich János Múzeum, Szolnok, 1958, 7).

2. □ *Balázs tó*, □ *Balázshalmi tó*, *Balás-fertő*ü, -be. — Nádas, sásos, vizenyős terület. — 1858: „*Balás tó*” (T/2); 1859: „...második osztályú, kivéven a *Balázshalmi tó*..., melyek hasznavehetetlenek” (Urb. tag. 1—3); 1859: „*Balázshalmi tó* terméketlen közös földesurasági” (Uo. 6); 1863: „*Balászfertő víz*” (Uo. 7); 1863: „*Balázs fertő*” (T/3); 1864: „*Balászfertő*” (Urb. tag. 4/1); 1864: „...*balászfertő* hasztalannak vétetett” (Uo. 7); 1865: „Hasztalanok... a *Balázshalom* dűlőben utak és a *Balázs tó*” (Uo. 8); 1865: „*Balás tó*” (T/1); 1875: „Csonka Jakab a *Balászfertő*ben...” (Urb. tag. 4/2); 1886: „*Balázs fertő*” (T/4); PESTY: „...odább a *Balázshalom*, a mellette levő mocsár *Balázs fertő*...” — Az állandó vízállás megszűnte miatt a *tó* köznévv elvesztette régi jelentését, és az alkalmi vízállás, a vizenyős, posványos, használhatatlan, új állapot következménye egy másik köznévnék, a *fertő*nek a használata lett. Ma csak a *Balás-fertő*ü név ismert. A *fertő* vízrajzi köznévv a falubeliek mai nyelvhasználatában nem él ugyan, a névre vonatkoztatva viszont azt mondják „*azír fertő*ü, *mer posványos, mocsaras, iszapos*”.

3. □ *Borjú sziget tó*, □ *Nagyborjú sziget lapos*. — A falu és a *Bornyú-sziget* közötti széles, sík területű szántó, ma a területnek nincs neve. A falu alatti egykori tónak a déli része (1. *Tó*ü). — 1895: „A Csűjig tartó legelő középosztályú a benne levő *nagyborjú sziget laposon* kívül, mely hasznavehetetlen” (Urb. tag. 1—3); 1863: „A vízmentet legelőn a *Borjú sziget tó* környékét silány legelőnek becsültük” (Uo. 4/1). — A múlt század közepén a *tó* és a *lapos* alap elemű két név egymás mellett élése, a területnek egyértelmű hasznavehetetlensége jól érzékelteti a régi állapot, vele együtt a régi funkció megváltozását, a mai művelési ág előzményét. Az egykori *tó* melletti, ma is igen jól kiemelkedő háttér területet, mai nevén *Bornyú-sziget*et az iratok szerint *nagyborjú sziget*nek nevezték (1. Urb. tag. 6; T/5). A név kihálásának okát tisztázni hitelt érdemlően ma már nem lehet. Kétségtelenül szerepet játszott az a tény, hogy az eredeti *lapos*nak egyik viszonylag keskeny sávját összeszántották a *Bornyú-szigettel*, s így vele együtt nevezték meg, míg egy másik sávja a régi *lapostól* árokka elválasztva egy falu alatti széles útnak a részévé vált az út melletti füves libalegelővel együtt.

4. □ *Csontos tó*, □ *Csontos lapos tó*, □ *Csontos völgy*, *Csontos-lapos,-ra*. — Észak-dél irányban húzódó két háttér kiemelkedés (*Csontos*~*Csontos-part*, *Kendérfőüd*) közötti igen széles, mély fekvésű terület, legelő. — 1858: „*Csontos lapos*” (T/2); 1859: „*Csontos lapos* hasznavehetetlen...”, (Urb. tag. 1—3), 1862: „*Csontos*; *Tó*” (T/5); 1863: „*Csontos lapos*” (T/3); 1863: „*Csontos lapos tó* közlegelő” (Urb. tag. 7); 1863: „*Csontos völgy*” (Uo. 4/1); 1864: „*Csontos lapos* közlegelőnek vétetett” (Uo.); 1865: „*Csontos lapos*” (T/4); 1893: „Legelő a *Csontos Laposon*” (Urb. tag. 5); GYÖRFFY: „*Csontos lapos*” (MNy. XXV, 154); PESTY: „...van a NagySzöllő. Ez és a falu közti gyepek közt fekszenek a ...*csontos laposok* terméketlen mocsaras földek.” — A *lapos* és a *tó* alaptag egyidejű váltakozása mellett a *lapos* gyakoribb előfordulása és a terület legelő

volta már igen sokat mondó. Jellemző az 1863-ból való, de kihalt *Csontos lapos tó* átmeneti forma, valamint az ugyancsak 1863-ból való szintén kihalt *Csontos völgy* név. A *völgy* alaptag előfordul, és ma is él még a községben egy nagyon hasonló térszínformájú terület jelölésére (1. *Szilvölgyi tó*). A PESTY többes számú adata a nagy területű legelőnek, a *Csontosnak* több tavára utal. A többi tónak azonban saját külön neve is volt (*Lippai tó*, *Sásas tó* stb.).

5. □ *Gellért tó*, □ *Nagy Gellért tó*, □ *Nagy Gellért*, *Géllér*, *-re*, *Géllér-lapos*, *-ra*. — Hosszú, széles, igen mély, mederszerű terület két hátság határrész (Géllér-hát, Kendérfőüd) között. Kaszáló. A *Géllér* név ma már a mellette levő hátság területet is jelöli. — 1858: „*Gellért tó*” (T/2); 1859: „...hasznavehetetlen térnek jelöltetett a *nagy Gellért tó*val egyetemben...” (Urb. tag. 1—3); 1859: „A *Gellért tó* maga hasznavehetetlen” (Uo.); 1863: „...a *nagy Gellért tó* fele részben rossz minőségű, fele részben pedig, jelesül a közepe teljesen hasznavehetetlen...” (Uo. 4/1); 1863: „Legelői illetményben kiadatott a hasznavehetetlennek osztályozott, és illetménybe be nem számított *Gellérttői*...területek” (Uo.); 1863: „*Gellért tó*” (T/3); 1864: „...vályogvető gödrök pedig a *gellért tó*nak a faluhoz közelebb eső részén rendeltetnek” (Urb. tag. 4/1); 1865: „*Gellért lapos*” (Uo. 9); 1865: „*Gellérttő*” (T/1); 1885: „Kihasítandó a *Gellért taván* elkészített töltésen a *Gellért tó* partján egész a hasításig...” (Urb. tag. 4/1); 1886: „A *Gellért tó* fenekes része...” (Uo. 10); 1886: „A *Gellért lapos* száraz része és a falu közt zsellér legelő...” (Uo.); 1886: „*Gellért tó*” (T/4); GYÖRFFY: „*Gellért tó*” (MNy. XXV, 154); PESTY: „...*Nagygellért*nek szélesterjedelmű folytatása neveztetik, egy gát a faluba vezető *gellértgát* által választva.” — A név a múlt század végéig csak a *tó* alapelemmel található meg, s a jelölt területet az iratok mindenütt hasznavehetetlennek minősítik. A *tó* alapelemnek ilyen hosszú ideig történő fennmaradása valószínűleg ezzel a hasznavehetetlenséggel magyarázható. A terület még ma is gyakran vízállás, szárazabb időben azonban kiváló kaszáló. Úgy látszik, hogy egyértelmű kaszáló volta a múlt század végén állandósult. Ettől kezdve — legalábbis egy részét — rendszeresen használni lehetett, kiváló, sokakat érintő kaszáló lett. Ennek a változásnak eredménye a *lapos* alapelemű, és a mai általános használatú *Géllér-lapos* névnek a megjelenése.

A *Nagy Gellért tó* elnevezés kialakulását is megmutatják a források. Az állandóan vizes, sáros *Gellért tavát* egy töltésúttal, a *Géllér-gáttal* két részre szakították. A nagyobb, a külterületre eső résznek a neve *Nagy-Gellért*, míg a kisebb, a belterületre benyúló *Kis-Gellért* lett (l. még: Urb. tag. 4/1; PESTY). A *Kis Gellért* ma belterület, szép nyárfaerdő, *Liget* a neve.

6. □ *Halászó tó*, □ *Halászó fenek*. — Lokalizálni nem lehet, a térképen jelölt terület a Tisza II. építésével a Tisza új medrévé vált. — 1858: „*Halászó fenek*” (T/2); 1859: „*Halászó tó* terméketlen” (Urb. tag. 6); 1863: „...a *halászó* és *halászon* túl levő *fenek*ek, melyek kétes használatúak, harmadik osztályú kaszállóknak becsültettek” (Uo. 4/1); 1863: „Táglásból *Halászó fenek víz*”

(Uo. 7); 1863: „*Halászó fenek* harmadik osztályú kaszáló” (Uo. 4/1); 1863: „*Halászó fenek*” (T/3); 1865: „*Halászó fenek* kaszáló” (Urb. tag. 8); 1865: „*Halászó fenek*” (T/1); 1886: „*Halászó fenek*” (T/4); GYÖRFFY: „*Halászó fenek*” (MNy. XXV, 154); PESTY: „...görbéér, azután következnek... *halászó fenék*...” — A terület a Tisza II. építése előtt a nagy kiterjedésű *Aranyosi-kaszáló*nak hosszú mederszerű része volt. Ezt az állapotot nevezi meg a *fenek* alapelem. Az iratok minősítése szerint a múlt század közepén kezdődött az új funkciója. Ekkor még a kaszálók értéktelenebbjei közé sorolták. Az eredeti, a halászattal kapcsolatos funkcióját ezek szerint korán elvesztette, ezzel a név kihalásának az alapja megteremtődött.

7. □ *Halszóó tó*, □ *Halszóó*, □ *Halszóó fenek*, □ *Úsztató*, □ *Juhúsztató*. — Lokalizálni nem lehet. — 1859: „*Halszóó tó* terméketlen” (Urb. tag. 6); 1864: „...a sziget Szöllők alatt levő úgy nevezett *Halszóó* méjj víz *feneket* közbirtokossági használatra... *úsztatónak* kijelölni kéretik” (Uo. 4/1); 1864: „*Úsztató gödör* a *Halszóónál*” (Uo.); 1878: „Közös birtokot képező *Úsztató* továbbra is közösnek fenntartandó” (Uo.); 1878: „A kérdéses *juhúsztató* a közbirtokosságnak tulajdonát képezi, mely csupán juhúsztatás céljára használható...” (Uo.); 1885: „...a *Juhúsztató* tárgyában régebben hozott határozatát fenntartja” (Uo. 4/2); 1885: „...utasítja működő mérnököt, hogy a *juhúsztatót* azon kiterjedésben, amint az eredetileg megállapított, s a meghatározott helyen jelölje és csóvázza ki...” (Uo.); 1886: „*Juhúsztató rét*” (Uo. 10). — A *tó* funkcióváltozása és a vele járó névingadozás, illetve a név megváltozása jól látható. A *tó* régi szerepét nem tölthette be, a korábban virágzó halászat háttérbe szorult. Az uradalmakban azonban a juhtenyésztés nagyon általános volt, így a régi *tó* a juhok gyapjának tisztítására nagyon alkalmas lehetett. A felszabadulás előtt a juhtenyésztés már nem volt jellemző a falura. Az eredeti *tó* kiszáradása mellett az új név kihalását ez is indokolja.

8. □ *Kender Tó*, □ *Kenderáztató*, □ *Kenderáztató fenek*, □ *Kenderáztató Szartos*. — Lokalizálni nem lehet, a térképen jelölt terület a Tisza II. építésével a Tisza új medrének részévé vált. — 1859: „*Kenderáztató Szartos* kaszáló, nádas” (Urb. tag. 6); 1859: „*Kender áztató* kaszáló” (Uo.); 1862: „*Kender Tó*” (T/5); 1863: „*Kenderáztató* kaszáló” (Urb. tag. 7); 1863: „Táglásból *Kenderáztató víz*” (Uo.); 1863: „*Kenderáztató fenek* III. osztályú kaszáló” (Uo. 4/1); 1863: „*Kenderáztató*” (T/2); 1865: „*Kenderáztató*” (T/1); 1886: „*Kenderáztató fenek*” (T/4); PESTY: „...azután következnek...ceglédilapos, halászó fenék, *kenderáztató fenék*.” — Az idézett források jól érzékeltetik a művelési ág változását, és egyben mintegy indokolják az alapelemek használati ingadozását. A múlt század közepén már kaszálónak használt korábbi *tó* régi *kenderáztatói* funkciója legfeljebb csak alkalmi, egyes esős években képzelhető el. A *Szartos* is az elsárosodásra, a kiszáradási folyamatra utal.

9. □ *Kerek tó*. — Lokalizálni nem lehet. — 1863: „*Kerektó* első osztályú kaszáló” (Urb. tag. 7); 1863: „Nagy, *Kerektói*...ráták első osztályú kaszáló

lóknak becsültettek” (Urb. tag. 4/1); 1865: „*Kerektó* kaszáló” (Urb. tag. 7). — Az objektum már a múlt század közepén sem *tó*ként funkcionált, ezért könnyen egybeolvadhatott környezetével a szintén kaszáló *Határ-fenekkel*. Így kihalása is indokolt.

10. □ *Kis páncélos tó*, □ *Kis páncélos lapos*. — Lokalizálni nem lehet. — 1859: „*Kis páncélos tó* terméketlen” (Urb. tag. 6); 1865: „*Kis páncélos lapos* terméketlen” (Urb. tag. 8). — Egyetlen térképen sem található meg, az iratok is csak arról tudnak tájékoztatni, hogy a terület átmeneti állapotban van. A *tó* és a *lapos* alapelemű név egyaránt terméketlen területet jelöl.

11. *Kistó*, *-ba*. — A falu alatti *Tó* (I. ott) nyugati része. Szántó. — 1863: „A vízmentett legelőn a *Kis tó* környékén silány legelő...” (Urb. tag. 4/1). — A név által jelölt terület a termelőszövetkezet megalakulása előtt 30—100 □-öles nagyságú kis parcellákból állt. A T/5-ös számú 1862-ből származó térképen a mai *Kistó* területét *Kenderáztató* névvel jelölik, és 1889-ben 8. osztályúnak, a mai *Tó* területet pedig 6. és 7. osztályúnak tüntetik fel (H. m. Lt. VI—d/104; I. még *Tó*).

12. □ *Kis Köhér Tó*, I. *Köhér tó*.

13. □ *Köhér tó*, *Köhér, -re*. — Egy kis területű határrész néhány különböző nagyságú hajlattal az *Alsóúrit* nevű dűlőben. Szántó. — 1858: „*Köhér*” (T/2); 1859: „Az alsó réti legelő közeposztályúnak tétetett a *Köhér tó* kivételével, mely hasznavehetetlennek tekintetett” (Urb. tag. 1—3); 1859: „*Kövér tó* terméketlen” (Uo. 6); 1863: „*Köhér tó* közlegelői” (Uo. 7); 1865: „*Alsó rét* vizes rész, kavitsos” (Uo. 9); 1865: „*Köhér*” (T/1); 1845: „*Kis Köhér Tó*” (T/7); 1845: „*Nagy Köhér Tó*” (T/7); GYÖRFFY: „*Köhér*” (MNY. XXV, 154). — A terület túlnyomó része a szomszédos Tiszaszentimre határához tartozik. Az Új Magyar Múzeum gyűjtői is Tiszaszentimre nevei között *lapos*ként említik, „mely kaszáló csaknem szigetszerű fekvésű” (II. 1851—52, 164). Az 1962-ből származó Helységnévtárban a *Köhértanya* Tiszaszentimréhez tartozik. A nevet a levéltári iratokban, a térképeken és GYÖRFFY gyűjtésében Tiszaszőlős nevei között is megtaláljuk. A térképeken egy Tiszaszentimréhez tartozó nagy laposnak, kaszálónak a szőlősi *Alsóúrit* nevű határrészre több kiágazása van. Ezeknek többsége mélyen benyúlik a szőlősi határba, és az iratok *Köhér tó* néven említik. A T/7-es térkép pedig ezeket jelöli a *Kis Köhér Tó* és a *Nagy Köhér Tó* nevekkal. Ma csak a *Köhér* név ismert. A lakosság a területnek vízzel való kapcsolatára nem is gondol.

14. □ *Lippai tó*, □ *Lippai ér*, □ *Lippai fenek*, □ *Lippai lapos tó*, *Lippai-lapos, -ra*. — Széles, sekély mederre emlékeztető terület, a csordalegelő egy része. Esős időben és kora tavasszal vízállás. — 1863: „*Lippai ér* és Sásas tó köze rossz minőségű legelőnek állapítottatott meg” (Urb. tag. 4/1); 1863: „*Lippai lapos*” (T/3); 1863: „*Lippai lapos tó* közlegelő” (Urb. tag. 7); 1865: „*Lippai lapos*” (T/1); 1886: „*Lippai fenek* telkesek legelője” (Urb. tag. 10); 1886: „*Lippai lapos* környéke a telkesek legelője” (Uo.); 1886: „*Lippai* és Sásas *tó*”

köze a telkesek legelője” (Uo.); GYÖRFFY: „*Lippai lapos*” (MNy. XXV, 154); PESTY: „...van a NagySzőlő. Ez és a falu közti gyep közt fekszenek a *lippai*, sásas, csontos *laposak* terméketlen, mocsaras földek.” — A múlt század második felében a területet már legelőnek használták. Ez az állandó vízállás megszüntére utal. Az iratok többsége a neveket már a *lapos* alapelemmel említi, de elő-előkerülnek még a változás folyamatát érzékeltető más alapelemű nevek is. Az *ér* alapelem használatát nem tudjuk indokolni, mivel az objektumnak más vízállással való kapcsolatát a jelenleg rendelkezésünkre álló levéltári anyagok alapján nem lehet megállapítani. Talán ebből s az időszakos vízállás jellegéből következett a *Lippai lapos tó* elnevezés is.

15. □*Nagy Aszó tó*, □*Nagy Aszó ér*, □*Aszó ér*, *Aszód-lapos*, -*ra*, *Nagy-Aszód-lapos*, -*ra*. — Egy nagy határrészen, az *Aszódun*, másképpen *Nagy-Aszódun* háttas kiemelkedés (*Aszód-part*) közötti igen széles, hosszú, mélyen fekvő terület. Szántó és legelő. — É. n. „*Nagy Aszód Ér*” (T/6); 1859: „*Nagy Aszó Tó*” (Urb. tag. 6); 1863: „A *Nagy Aszó ér* első osztályú szántó földnek becsültetett” (Uo. 4/1); 1865: „...a volt urbéresek a *Nagy-aszó ér* mellett mintegy három köblös szántóföldet... (Uo.); 1865: „*Nagy aszó ér* mellett szántó...” (Uo.); PESTY: „Nagyaszó szántóföld a falutól délre. Partos, víz nem járta föld, melyet az *aszóér* választ el a délnyugati irányban levő kisaszótól.” — Az *Aszód*, másik nevén *Nagy-Aszód* a község egyik nagy határrésze. A lakosság szerint itt egykor falu volt. A név az *Aszód-lapos*, valamint az *Aszód-hát*, másképpen *Aszód-part* nevek által jelölt területet foglalja magába. A mai *lapos* átnyúlik a szomszédos Tiszaigar község határába, és összeköttetésben van a községet körülvevő, nagy, széles, mélyen fekvő területtel, az egykori igari *Nagy tó*val. A térképeken jól látható, hogy az *Aszód-lapos* a *Kis-Aszód-lapossal* együtt (a mellette levő terület neve *Kis-Aszód*) ennek a *tónak* a kiágazása volt. A kiágazás igari részét *Aszó ág*nak is nevezték, a *tónak* a szőlősi határ felé eső részét pedig *Aszó* névvel is jelölték (l. H. m. Lt. Térkép-tár, U/429, U/431). Nem lehet kétséges, hogy a határrész elnevezésére a *tó*, illetve az *ér* adta az alapöt. Az iratokban a ma ismert és használt *lapos* alapelemű név a múlt században még nem található meg. A *tó* alapelem viszont ekkor csak egyszer fordul elő (1859-ben), már egy korábbi, XVIII. századbeli térképen is a *Nagy Aszód Ér* név található (l. T/6). Az *Aszó ér* név hosszú élete talán a mellette levő *Aszód-hát*, *Aszód-part* fontosságával magyarázható. A vízszabályozásig a szőlősi határ 3/4 része vizes legelő, kaszáló volt, amit erek, fokok, tavak szaggattak darabokra. Szántóul az ún. *Felsőüfő*ddel együtt csupán ez a terület szolgált.

16. □*Nagy Gyékényes tó*, □*Nagy Gyékényes*, □*Gyékényes*, □*Gyékényes lapos*, □*Kolokányos*. — Lokalizálni nem lehet. — 1859: „*Nagy Gyékényes tó* hasznavehetetlen” (Urb. tag. 1—3); 1859: „*Nagy Gyékényes*...hasznavehetetlennek jegyződtek” (Uo.); 1845: „*Gyékényes*” (T/7); PESTY: „...a határhát nevű kaszáló, ennek végénél a *kolokányos* nevű *lapos*, másképpen *gyékényes*

lapos.” — A *tó* már a múlt század közepén átmeneti állapotban volt, hasznavehetetlennek minősítették. A PESTY adatából ítélve egy ma is meglevő szántónak, abban az időben azonban kaszálónak használt *Határ-fenek* környékén helyezkedhetett el. A helyzetéből következően könnyen egybeolvadhatott a mellette levő *fenekkel*, így kihalása indokolt. A PESTY által említett *Határ-hát* ma is élő név, a *Határ-fenek* melletti nagyon enyhe, hátszerű kiemelkedés. A terület elnevezésére (a *fenek* és a *hát*) ma felváltva használják a *Határ-fenek* és a *Határ-hát* neveket (l. még *Határ-fenek*).

17. □ *Nagy Köhér Tó* l. *Köhér tó*.

18. *Ökör-tó*_u, *-ba*, *Ökör-tó*_u-*lapos*, *-ba*. — Egy viszonylag nagy határrésznek, mélyen fekvő széles sík területnek és a mellette levő nagy, háttas kiemelkedésnek a neve. Szántó. — 1859: „*Ökörtó lapos* hasznavehetetlen” (Urb. tag. 6); 1859: „A kis foktól a Csűjig középszerű a benne levő *Ökörtó*, kis fok, Sirok, kisborjú, nagyborjú sziget *laposokon* kívül, melyek hasznavehetetlenek” (Urb. tag. 4/1); 1862: „*Ökörtó*” (T/5); 1863: „*Ökörtó közlegelő*” (Urb. tag. 7); 1863: „*Ökörtó*” (T/3); 1865: „*Ökörtó*” (T/1); GYÖRFFY: „*Ökörtó*” (MNy. XXV, 154); PESTY: „...Sirok laposból ered. Ettől nyugatra terül el az *ökörtó*lapos...” — Az *Ökör-tó*_u eredetileg csak a mélyen fekvő, széles sík területnek, a korábbi tónak a neve volt. A későbbi nyelvhasználat kiterjesztette a név jelölő funkcióját a mellette levő háttas területre is. Az *Ökör-tó*_u-*lapos* név a határrészen belül a korábbi tónak, a mai mélyen fekvő sík területnek mint térszinformának megkülönböztetésére szolgál. A régi *tó* kiszáradásával, művelés alá fogásával a területnek az állattartással kapcsolatos régi funkciója megváltozott. A név jelölő szerepének kiterjesztése az egykori *tó* melletti háttas területre is ezzel a táj, illetve funkcióváltozással indokolható. A változás ellenére a név még ma is elevenen él. Urasági birtok volt, felosztása a falubeliek között az 1930-as évek végén történt. A név ekkor vált általános használatúvá.

19. □ *Pap ere tó*, *Pap ere*, *-eribe*, *Naty-Pap ere*, *-eribe*. — Több kilométer hosszú, eléggé széles, patakmederre emlékeztető mélyedés. Szántó. — 1858: „*Pap ere*” (T/2); 1859: „...*paperere* hasznavehetetlennek jegyződtek” (Urb. tag. 1—3); 1859: „*Nagy paperere* terméketlen” (Urb. tag. 6); 1862: „*Nagy Papere*” (T/5); 1863: „*Pap ere*” (T/3); 1863: „*Nagy Paperere* szántásra képes használatú. Harmadik osztályú szántó földnek becsültetett” (Urb. tag. 4/1); 1863: „*Nagypaperere közlegelő*” (Uo.); 1863: „*Papere kaszáló*” (Uo. 7); 1864: „*Pap ere tó*” (Uo. 4/1); 1865: „*Papere*” (T/1); 1886: „A Sziget szőlő helység és kis fok között van benne 2. osztályú *Pap ere*...” (Urb. tag. 10); 1886: „*Pap Ere*” (T/4); PESTY: „...*sulymoslapos*, ebből nő ki délfelé a kis *paperere*, mely kétfelé ágazik a *nagy paperere* és az *oláhpaperere*...” — Eredetileg a *Sulymos tóból* kiágazó, a *Kis Pap erén* keresztül két tavat (*Sulymos tó*, *Sirok tó*) összekötő víz volt. A Heves megyei Levéltárban található polgári periratokból ítélve a XVIII. században halászatra is használták. A *Pap ere* név ma is általánosan ismert. Az *ér* vízrajzi köznévi helyi jelentését az adatközlők nem tudják meg-

adni. A névnek a *tó* köznévvvel való kiegészülésére a jelenleg rendelkezésre álló levéltári adatok nem nyújtanak magyarázatot, talán idők folyamán a két tavat összekötő jellegének megszűnte, de egy ideig még vízállás volta eredményezte ezt az elnevezési formát.

20. *Pünkösd-tó*, *-ba*, *Pünkösd-tó-lapos*, *-ba*. — Igen nagy területű, a környezetétől csak kissé mélyebben fekvő hajlat. Szántó. Nagy havas telek után, áradások idején vízállás. — 1845: „*Pünkösd Tava*” (T/7); 1859: „...*pünkösd tavakat*, melyek hasznavehetetlennek jegyződtek” (Urb. tag. 1—3); 1862: „*Pünkösd tó*” (T/5); 1886: „*Pönkösd Tó*” (T/4); PESTY: „...a tófenékből származva csavarog messzire a *pünkösztó* fele a görbeér...” — A *Pünkösd-tó* névnek a *lapos* köznévvvel kiegészülése a *tó* kiszáradásával, ennek következtében egy új térszínforma kialakulásával, a termővé válással függ össze. A terület igen közel van a faluhoz, a falu alatt levő *Tó* melletti *Tóuhát* után következik. Az úrbérendezés következtében igen sok embert érintő kaszáló, később szántó lett, a tavaszi áradások azonban még ma is sokszor késleltetik a megművelését, így közismertsége, ezen keresztül fennmaradása természetesnek tűnik.

21. □ *Rókás tó*, □ *Rókás fertő*, □ *Fertő tó*, *Róykás-lapos*, *-ra*. — A halmos, partos környezetétől jóval mélyebben fekvő, nagy, széles, sík terület. Kaszáló és szántó, egyes mélyebb helyeken sásos, kákás, terméketlen. — 1858: „*Rókás fertő*” (T/2); 1859: „...a *Rókás tavakat*, melyek hasznavehetetlennek ítéltettek” (Urb. tag. 1—3); 1859: „...kivéven a *Rókás fertő*n megforgó *Rókás farka* dülöt...” (Uo.); 1862: „*Fertő tó*” (T/5); 1863: „*Rókásfertő* terméketlen” (Urb. tag. 7); 1863: „*Rókás Fertő*” (T/3); 1865: „*Rókás tó* hasznavehetetlen” (Urb. tag. 9); 1876: „...indítványozza, hogy miután a szántóföldek közt található nagyterjedelmű, csupán legeltetésre használható földek szántó földnek nem adhatók a nélkül, hogy az illető tulajdonosok végkép meg ne károsíttassanak, ezért a *Rókás lapos* és Szil völgy hagyassanak meg a közösből közlegelőnek” (Urb. tag. 4/1); 1876: „...a szántó földek közt nagy kiterjedésben átvonuló vízállásos vagy szíkes természetű területek által, melyek *Rókás lapos* és Szilvölgy alatt mindenki előtt ismeretesek, szántóföldül egyáltalán nem használhatók” (Uo.); PESTY: „...Szilvölgy, hol hajdan szilfaerdő volt, most szántó. Ez összeköttetésben van a *rókáslapossal*. . .” — Egy igen nagy területű, általánosan ismert dűlőhöz, a közös néven *Róykáshoz* tartozik. A partos, halmos dűlő egyes részeit több névvel különböztetik meg. A *Róykás-hát*, *Róykás-part*, *Róykás-halom*, *Róykás-lapos* ismert nevek. A róka ma is gyakran előfordul ezen a területen. A *lapos* egy kisebb határrész kiterjedésű. Kiszáradása hosszú ideig történhetett. Még az 1930-as évek végén is akadtak benne olyan kisebb-nagyobb vízállások, amelyekben kendert áztattak. Sok volt a használhatatlan sáros, víznyős, posványos rész. A *fertő* használatát ez indokolja (l. *Balázs tó*). Az egész terület sok embert érintett. Szántónak, legelőnek, kaszálónak, kenderáztatónak használták. A névnek a levéltári iratokban látott

ilyen nagy mértékű ingadozása talán ezekkel a tényezőkkel magyarázható. Ma már az egykori *tó* területének elnevezésére csak a *Róykás-lapos* mint két homokgerinc közötti térszínformanév ismeretes.

22. □*Sásas tó*, □*Sásas*, □*Sásas fenek*, *Sásas-lapos*, *-ra*. — A környezeténél jóval mélyebben fekvő, hosszú, széles, mederszerű terület. Legelő. — 1859: „*Sásas* terméketlen” (Urb. tag. 6); 1859: „Az összes kaszáló földek általában mind első osztályú minemőségűek a *Sásas feneket* kivéve, mely harmadik osztályú...” (Uo. 1—3); 1862: „*Sásas tó*” (T/5); 1863: „A Csontos lapostól a *Sásasig közlegelő*” (Urb. tag. 7); 1863: „*Sásas lapos* és környéke rossz minőségű legelőnek vétetett fel” (Uo. 4/1); 1863: „*Sásas tó közlegelő*” (Uo. 7); 1863: „*Sásas lapos*” (T/3); 1865: „*Sásas tó* hasztalan vizes” (Urb. tag. 9); 1865: „*Sásas tó*” (T/1), 1886: „*Sásas tó* használható része telkes legelő” (Urb. tag. 10); 1886: „A *Sásas tó* fenekes része telkes legelő” (Uo.); 1886: „*Sásas lapos*” (T/4); PESTY: „...van a NagySzöllő. Ez és a falu közti gyepek közt fekszenek a lippai, *sásas*, csontos *laposok*, terméketlen mocsaras földek.” — A név által jelölt terület a múlt század második felében legelő, azonban az iratok szerint még található használhatatlan vizes része is. A névhasználat ingadozását ez az állapot teljesen indokolja. Ma az ismert és általánosan használt név *Sásas-lapos*. Az alapelem a térszínformára utal.

23. □*Sirok tó*, *Sirok*, *-ba*, *Sirok-lapos*, *-ba*. — Igen hosszú, széles, mély hajlat és a mellette levő hátság terület. Szántó. — 1845: „*Sirok*” (T/7); 1858: „*Sirok*” (T/2); 1859: „*Sirok tó* terméketlen” (Urb. tag. 6); 1859: „...középosztályú a *Sirok lapon* kívül, mely hasznavehetetlen” (Uo. 1—3); 1862: „*Sirok*” (T/5); 1863: „*Sirok közlegelő*” (Urb. tag. 7); 1863: „*Sirok*” (T/3); 1864: „*Sirok* folyásán belül a Tisza gátig” (Urb. tag. 4/1); 1865: „*Sirok*” (T/1); 1878: „*Sirok* vízállás, 1863-ban terményzövévé vált” (H. m. Lt. VI—d/104); 1886: „*Sirok*” (T/4); 1897: „*Sirok* dülő szántó” (Urb. tag. 14); PESTY: „...rendesfok, mely nagy térségű mély, de most már szántóföldnek használt *Sirok lapon*ból ered.” — Ma a határrész neve *Sirok*, a *Sirok-lapos* már a határrészen belül a korábbi tónak, a mai hajlatnak mint térszínformának megkülönböztetésül szolgál, bár néha az egész területre is vonatkoztatják.

24. □*Sós tó*, □*Sósfertő tó*, *Sóus-fertő*, *-be*. — Igen nagy, széles hajlat. Legelő. — 1858: „*Sósfertő*” (T/2); 1859: „...a *Sós fertő* és a kis pánczélos düllőbeni három fenék legrosszabb minemőségű legelőnek jegyeztetett” (Urb. tag. 1—3); 1863: „Legelői illetményben kiadatott a hasznavehetetlennek osztályozott és illetményben be nem számított Gellértói, tajbok és *Sóstói* területek egy része” (Uo. 4/1); 1863: „*Sósfertő* környéke közlegelő” (Uo. 7); 1863: „*Sósfertő tó közlegelő*” (Uo.); 1863: „*Sós fertő*” (T/3); 1865: „*Sós fertő*” (T/1); 1885: „...a *Sós Fertő* végénél fent említett igari útba esne...” (Urb. tag. 4/2); 1886: „*Sós fertő*” (T/4); GYÖRFFY: „*Sós fertő*” (MNY. XXV, 154); PESTY: „...a lyukas és a magyarhalom alatt nyúlik el a *sósfertői* vízállásos lapály.” — Mai neve *Sóus-fertő*, gyakran vízállás. — A nevek ingadozása a

hosszú kiszáradási folyamat következménye. Nevének megőrzését talán a ma is gyakran előforduló vízállásos jellegével magyarázhatjuk (l. még *Balázs tó*).

25. □ *Sulymos tó, Sujmos, -ba, Sujmos-fenek, -be, Sujmos-lapos, -ra.* — Egy viszonylag nagy területű határrész a Tisza közelében. Szántó. — 1845: „*Sulymos*” (T/7); 1858: „*Sulymos*” (T/2); 1859: „*Sulymos tó* terméketlen” (Urb. tag. 6); 1859: „*Sulymos*...hasznavehetetlennek jegyződtek” (Uo. 1—3); 1863: „...*Sulymos*, kis és nagy Papere szántásra képes használatú, harmadik osztályú szántó földnek becsültettek” (Uo. 4/1); 1863: „*Sulymos* kaszáló” (Uo. 7); 1863: „*Sulymos víz*” (Uo.); 1864: „*Sulymos tó* medre” (Uo. 4/1); 1865: „*Sulymos tó* hasztalan” (Uo. 8); 1865: „A *Sulymos tó* és köze 40 katasztális holdnál több kaszáló” (Uo. 4/1); 1865: „*Sulymos*” (T/1); 1886: „*Sulymos tó*” (T/4); PESTY: „...délre a nagyhát. Ettől keletnek egy U forma fenék a *sulymoslapos*.” — A *Sujmos* név mellett néha a *Sujmos-fenek, Sujmos-lapos* neveket is felhasználja a falu közössége az egész határrész jelölésére. Eredetileg azonban valamennyi név a dűlőben ma is megtalálható félkör alakú, igen nagy terjedelmű és mélységű, mederszerű mélyedésnek, az eredeti tónak, a kiszáradása után *feneknek, laposnak* jelölője volt. A *fenek*, illetve *lapos* ritkán ma is vízállás. A három név közül a *Sujmos* az egész határrészre, a *Sujmos-fenek, Sujmos-lapos* pedig a régi medernek elnevezésére általános használatú. A terület a faluban közismert, és fontos határrészek egyike, jelentősége mindig nagy volt a község gazdálkodásában.

26. □ *Szilvölgyi tó, Szilvőgy, -be, Szilvőgy-lapos, -ba.* — Észak-dél irányú két magas homokgerinc közötti igen széles és hosszú, sík terület. Szántó és legelő. — 1859: „*Szilvölgyi tó* terméketlen” (Urb. tag. 6); 1859: „*Szilvölgy lapos* terméketlen” (Uo.); 1862: „*Szilvölgy* (T/5); 1864: „A *Szilvölgy* kihasználása alkalmával szenvedett sérelmek” (Urb. tag. 4/1); 1876: „...*Szilvölgy* hagyassanak meg közösből közlegelőnek. Szántóföldnek egyáltalán nem használtatik” (Uo.); 1888: „*Szilvölgy* rét 3. osztályú, a változás után szántó 7. osztályú...” (H. m. Lt. VI—d/104); PESTY: „...Balázs fertő, ettől délre *Szilvölgy*, hol hajdan Szilfaerdő volt, most szántóföld.” — A *Szilvőgy-lapos* név alapeleme kizárólag a mai térszínformára utal. A *Szilvölgy tó* és a *Szilvőgy-lapos* nevek kapcsolatát a jelenlegi levéltári adatokkal s a falubeli adatközlőkkel tisztázni nem lehet. Az iratok azt kétségtelenné teszik, hogy egy időben terméketlen volt, majd kaszálónak használták, s csak ezek után lett szántó. A név *szil* eleme is alátámasztja az iratok minősítését. A határnak egy másik hasonló térszínformájú mai *laposa* (*Csontos-lapos*) is *tó* volt, és nevében hasonlóan megtalálható a *völgy* alapelem is (l. *Csontos tó*).

27. □ *Szöllő alatti tó, Kis fenék.* — A *Natyszőöllő* előtti területen, a *Csordagyepén* levő kisebb hajlat, tavasszal és esős nyáron általában kisebb vízállás. Legelő. — 1865: „*Szöllő alatti tó* közlegelő” (Urb. tag. 7); 1887: „*Kis fenék* a nagyszöllő alatti zsellér legelő” (Uo. 10); 1886: „*Kis fenék* és a falu között

telkes legelő” (Uo.). — A név kihalása érthető. Jelentéktelen, alig észrevehető kis terület a községi legelőn.

28. *Tajbok-tó*, *-ba*, *Tajbok*, *-ba*, *Tajbok-fenek*, *-be*, *Tajbok-lapos*, *-ba*. — A nevek ma egyöntetűen egy mélyen fekvő, nagy, széles, mederszerű területet jelölnek. A meder mellett levő hátság kiemelkedés az úgynevezett *Tajbok-hát*. Az egész területre (*laposra*, *hátra*) ma egyre inkább a *Tajbok* nevet használják. Rossz minőségű, szikes szántó. — 1858: „*Tajbok tó*” (T/2); 1862: „*Tajbok tó*” (T/5); 1863: „Legelői illetményben kiadatott a hasznavehetetlenek osztályozott és illetményben be nem számított Gellérttői, *Tajbok* és Sóstói területek egy része” (Urb. tag. 4/1); 1863: „...kis pánczélós és *Tajbok* szántó” (Uo.); 1864: „...a *Tajbok* farka, a benne levő ingoványos lapos” (Urb. tag. 4/1); 1865: „*Tajbok tó*” (T/1); 1882: „Felszólalók a *Tajbok*nál... területek kiigazítását kérik” (Urb. tag. 4/1); 1886: „A *Tajbaktó* környékén 7. osztályú felsőföld” (Uo.); 1886: „*Tajbok*” (T/4); GYÖRFFY: „*Tajbok tó*” (NNy. XXV, 154). — A múlt századi iratok egyértelműen a *tó* hasznosítására utalnak, általában azonban még legelőként is értéktelennek tartják. A régi *tó* teljes víztelepítése és szántóvá válása csak az 1930-as években történt. A vízlevezető árok még ma is megtalálható. A falu lakói közül az idősebbek a régi állapotot még jól ismerték. A névhasználat mai ismert ingadozása ezzel magyarázható. A *lapos* kizárólag a mai térszínformát jelöli, a fiatalabbak a területnek vízzel való korábbi kapcsolatát nem ismerik.

29. □*Tökös tó*, □*Tökös fenék*, *Tökös-lapos*, *-ra*. — Enyhe hajlat az *Alsóúrítén*. — 1845: „*Tökös tó* (T/7); 1859: „Az alsó réti legelő középosztályúnak találtatott a *tökös fenék* és a köhér *tó* kivételével melyek hasznavehetetlenek” (Urb. tag. 1—3); 1859: „*Tökös fenék* kaszáló a fitanítóé” (Uo. 6); 1865: „*Tökös tó*” (T/1); PESTY: „...az alsórét, ebben egy *fenék*, most már szántóföld a *tökösfenék*.” — Kis jelentőségű határrész. A *tónak* emléke sincs. Az élő név kizárólag a mai térszínformát jelöli.

II. Az *ér* földrajzi köznévként ma nem él a lakosság nyelvhasználatában, nem is tudják értelmezni, meghatározni. A nevek által jelölt területek kisebb-nagyobb hajlatok, fenékszerű mélyedések, laposok, melyeknek egy része teljesen kiszáradt, más része esős időben vízállás.

A nevek többsége esetében — 15 névből 12-ről — megállapítható, hogy az *ér* egy-egy nagyobb vízállás kiágazása, illetve két tavat összekötő vízfolyás volt. Három *érnek* (*Göbe ér*, *Lippai ér* — ma *Lippai-lapos*, *Nóborda ere* — ma *Nóyborda*) más vízállással való kapcsolatát nem lehet megtalálni. Három névben az *ér* helyén, illetve azt kiegészítve a *tó* köznévv is megtalálható (*Lippai ér* ~ *Lippai tó*, *Nagy Aszó ér* ~ *Nagy Aszó tó*, *Pap ere* ~ *Pap ere tó*). A *Nagy Aszó ér* ma *Nagy-Aszó-lapos* egy *tónak* a kiágazása, a *Pap ere* két *tó* összekötője volt (l. ott).

1. □ *Aszó ér* 1. *Nagy Aszó tó*.

2. □ *Göbe ér*, □ *Göbe*. — A név által jelölt s csak a térképek segítségével lokalizálható terület a Tisza II. építésével a Tisza új medrének részévé vált. — 1859: „*Göbe ér* terméketlen” (Urb. tag. 6); 1959: „*Göbe* kaszáló, nádas” (Uo.); 1882: „A *Göbe ér* a Dunakunyhó erdőrészekhez vezet...” (Urb. tag. 6); 1862: „*Göbe ér*” (T/5); 1863: „*Göbe*” (T/3); 1865: „*Göbe*” (T/1); 1886: „Düllőút a *Göbé*hez” (Uo. 11); GYÖRFFY: „*Göbe*” (MNY. XXV, 154). — A *Göbe* elnevezés ma csak a Tisza gátján át vezető *Göbe-járó* névben él. Az adatközlők szerint a *Göbe* „a *Göbe-járó* melletti lapos vójt”. A megjelölt hely egyezik a T/7-es térkép adataival, ahol név nélkül a Tisza szomszédságában két nagy félkör alakú feneket találunk. A fenéknek a Tiszával vagy más vízállással való kapcsolatát a térkép nem jelöli. Az iratok a múlt század második felében már végig nádasnak, kaszálónak és terméketlennak tüntetik fel. A *Göbe* és *Göbe ér* név ugyanabban az időpontban váltakozva fordul elő. Mindezek azt mutatják, hogy a korábbi állapot ekkorra a régi funkcióval együtt megszűnt.

3. □ *Görbeér*. — Egyes adatközlők még emlékeznek rá. Az általuk megjelölt hely egyezik PESTY adatával. Egy rendkívül kanyargós, széle s árokra emlékeztető vízfolyás volt. — PESTY: „...a csákányszeg, ekörül a tófenékből származva csavarog messzire a pünkösdtó felé a *görbeér*.” — A megjelölt helyen kanyargós hajlatok már csak itt-ott figyelhetők meg. A név kihalása így természetes.

4. □ *Kis Aszó ér*, *Kis-Aszó-lapos*, *-ra*. — A *Kis-Aszó* nevű dűlőben két háttas kiemelkedés közötti hosszú, fenékszerű mélyedés. Benyúlik egész Tisza-ig ar alá, a község melletti *Nagy tó* kiágazása volt (l. *Nagy Aszó tó*). Szántó és legelő. — 1859: „*Kis Aszó lapos* terméketlen” (Urb. tag. 6); 1865: „...a *kis aszó érnél* 2 1/2 hold szántóföld...” (Uo. 4/1); É. n.: „*Kis Aszód Ér*” (T/6). — L. még *Nagy Aszó tó*. A *lapos* a mai térszinformát jelöli.

5. □ *Kis fok ere*, *Kis-fok-lapos*, *-ba*, *Kis-fok*, *-ba*. — A *Kis-fok* ma egy hosszú, mély, mesterséges árok. A *Kis-fok-lapos* az árok mellett vezető mély, széles hajlat, mederszerű mélyedés. Az árok kivételével ma szántó. — 1846: „...T. szőlősi határban létező úgy nevezett *Kis fok* partján bizonyos holt test találatott...” (H. m. Lt. IV—7/b. 2); 1859: „*Kis fok* terméketlen” (Urb. tag. 6); 1859: „A *kis fok*tól a Csújjig tartó legelő középosztályú” (Uo. 1—3); 1859: „A *kis fok* lapon kívül hasznavehetetlen...” (Uo.); 1863: „A Nagy fok fele, úgy a *Kis fok* Tisza felőli fél területe hasznavehetetlennek találatott” (Uo.); 1863: „A *kisfok* keresztgát környéke középszerű legelőnek becsültetett” (Urb. tag. 4/1); 1864: „*Kis fok* vizes része” (Uo.); 1886: „Sziget szőlő helység és a *Kis fok* között” (Uo. 11); 1886: „*Kis fok ere*” (Uo.); 1886: „...van benne 8-ik osztályú *kis fok ere*” (Uo.). — A Tiszából — ma *Hóút-Tisza* — kiágazó, természetes eredetű, széles vízfolyás volt. Az iratok szerint egyszerűen *Kis-fok*-nak is nevezték. A víz levezetésére ma a középen ásott árok szolgál, s a *Kis-fok* névvel ezt az árkot jelölik. Az árok melletti hajlat neve ma is *Kis-fok-lapos*.

Úgy látszik, hogy a *fok* kiszáradása már a múlt században megindult, és vele együtt az *ér* alaptag helyén megjelent a *lapos*, s lassan állandósult, az *ér* pedig kihalt. A víznek mesterséges árokkal való levezetése pedig siettette ezt a folyamatot.

6. *Kis-Pap ere, eribe.* — Természetes eredetű, széles árokra emlékeztető mélyedés, és a mellette levő hátság terület neve a *Hóyt-Tisza* mellett, közel a faluhoz. Szántó. Az 1940-es években nagy része urasági legelő volt. — 1859: „*Kis Pap ere*” (Urb. tag. 10); 1862: „*Kis Papere*” (T/5); 1863: „*A kis Papere szántásra képes használatú*” (Urb. tag. 4/1); 1865: „*Kispapere közlegelő*” (Uo. 8); PESTY: „...sulymoslapos, ebből nő ki délfelé a *kis papere*, mely kétfelé ágazik, a nagy pap erére és az oláhpaperére.” — Víznek, érnek nyoma sincs. A régi *ér* medre azonban a környezetében jól szemlélhető. Együtt művelik a mellette levő hátság területtel. A név igen közismert. L. még *Pap ere tó*.

7. □ *Lippai ér* l. *Lippai tó*.

8. □ *Nagy Aszó ér* l. *Nagy Aszó tó*.

9. *Naty-Pap ere* l. *Pap ere tó*.

10. □ *Nóborda ere, Nóborda, -ra.* — A falu közepén végighúzódo, sekély, fenékszerű mélyedés, egy része nyárfával van beültetve. Esős időben vízállás. — 1770: „*Tsukásné a Nóbordába holt*” (Halotti anyakönyv); 1845: „*Nóborda*” (T/7); 1863: „*Nóborda ere víz*” (Urb. tag. 7); 1871: „... a templomunkat környező területet az úgy nevezett *nóborda széléig*” (Uo. 4/1); 1876: „... a paplak és iskola épület *nóborda* felőli részén mintegy 600—900 □-öl területen vízállás és mocsaras hely van” (Uo.); PESTY: „A gellért medrével párhuzamosan vonul keresztül a *nóborda* nevű vízállásos hely most már kertekre szaggatva, csak a templom irányában van még használatlan állapotban.” — Sem az adatközlők, sem az iratok nem adnak magyarázatot más vízállással való kapcsolatára.

11. □ *Oláh Pap ere.* — A *Kis-Pap ere* egyik ága volt. Szántó. — PESTY: „... a sulymoslapos, ebből nő ki délfelé a *kis papere*, mely kétfelé ágazik, a nagy pap erére és az *oláhpaperére*.” L. még *Pap ere tó*.

12. *Pap ere* l. *Pap ere tó*.

13. *Pétykér, -re.* — A *Topáncs* nevű falurész és a falu között vezető széles földút és egy mellette levő kisebb térség, mely benyúlik a topáncsi kertekbe is. Esős időben a tér vízállás. PESTY: „A község délnyugati részét a szintén víziútnak nevezhető *petykértől* választva topáncsnak hívják...” — Eredetileg a tér *vízér* volt, a *Tóúból* indult, s a *Borjú sziget tóba* torkollott, és leválasztotta a falutól a *Topáncs* nevű falurészt. Ma is közismert név.

14. □ *Rendes ér*, □ *Rendes*, □ *Rendes fok*, *Rendész-zug, -ba.* — Jó minőségű szántóföld a *Görcsös-fok* mellett. — 1859: „*Rendes fok* terméketlen” (Urb. tag. 6); 1862: „*Rendes*” (T/5); 1863: „*Rendes közlegelő*” (Urb. tag. 7); 1863: „*Rendes*” (T/3); 1864: „...felek előadása szerint 1820—1836-ik év közötti időszakban telepítették le néhai Széky Zsigmond úr által a helységnek *Rendes* nevű részén levő gyepre...” (Urb. tag. 4/1); 1865: „*Rendes*” (T/1); GYÖRFFY:

„*Rendes ér*” (MNY. XXV, 154); PESTY: „...ásott fok, nyugatra a *rendes fok*, mely nagy térségű mély, de most már szántóföldnek használt Sirok laposból ered.” — A *Rendes fok* a térképek adatai szerint eredetileg nyílegyenes fok volt, mely a *Sirok tóból* eredt és a girbe-görbe *Görcsös-fok*ba torkollott. A két fok közötti terület volt a *Rëndöz-zug*. A régi fokra csak egy széles árokhoz hasonló hajlat és a kis határrészt jelölő *Rëndöz-zug* név emlékeztet.

15. □ *Telek Ér*. — 1846: „*Telek Ér*” (T/7); PESTY: „...a *telekér* az aszónak nevezett dűlöt körül kanyarogja, ezzel határos az érintett alsórét is.” — A *Sirok-lapostól* az *Aszóiig* végig kísérhető egy enyhe hajlat, a régi *ér* medre. A hely megegyezik a térkép adatával.

III. A fenék kiszáradt ér, tó medre, mely ma kisebb-nagyobb mederszerű mélyedés, hajlat, lapos.

1. *Aranyosi-fenek, -be*. — Hosszú, mély, száraz meder, az *Aranyosi-kaszáló* része volt. A Tisza II. építésével a Tisza új medrének részévé vált. — 1863: „*Aranyosi fenék*” (T/3); 1886: „*Aranyosi fenék*” (T/4). — Az objektum eltűnt, a név azonban még közismert.

2. *Céglédi-fenek, -be, Céglédi-lapos, -ra*. — Szélesen elterülő sekélyebb mélyedés, hajlat, az *Aranyosi-kaszáló* része volt. A körülötte levő fenekek közül (*Aranyosi-fenek, Halászó fenék*) a legkevésbé volt mély. A Tisza II. építésével a Tisza új medrének részévé vált. — 1858: „*Czeglédi fenék*” (T/2); 1862: „*Czeglédi fenék*” (T/5); 1863: „...Czeglédi hát első osztályú kaszálónak becsültettek, kivételével a *Czeglédi Kenderáztató fenekeknek*, melyek harmadik osztályúnak becsültettek” (Urb. tag. 4/1); 1863: „*Czeglédi fenék víz kaszáló*” (Uo. 7); 1863: „*Táglásból a Halászó fenék víz, Czeglédi fenék víz*” (Uo.); 1863: „*Czeglédi fenék*” (T/3); 1886: „*Czeglédi fenék*” (T/4); GYÖRFFY: „*Czeglédi fenék*” (MNY. XXV, 154); PESTY: „...a pünkösdtő fele a görbeér, azután következnek az újfokhát, ceglédihát, *ceglédilapos*...” — Feltűnő, hogy a PESTY adata kivételével mindenütt *fenék* alapelem fordul elő. Az adatközlők szerint a térszínformát hűen már a Tisza II. építése előtt is a *lapos* fejezte ki.

3. □ *Görbefenek*. — Lokalizálni nem lehet. — PESTY: „...a Tisza folyásában van az öntéserdő, ettől délre a *görbefenek* nádat termő lapály.”

4. □ *Halászó fenék* l. *Halászó tó*.

5. □ *Halszó fenék* l. *Halszó tó*.

6. *Határ-fenek, -be*. — A szomszédos domaházi határ (ma Szőlős határrésze, régen önálló falu volt) melletti nagy területű, viszonylag mélyen fekvő dűlő neve. Szántó. A dűlőben megfigyelhető, hogy hátszerű kiemelkedés között hosszan elnyúlik egy széles, igen enyhe hajlat. Valószínűleg eredetileg ez volt a *Határ-fenek*, a háttas kiemelkedés pedig a *Határ-hát*. A térszínforma változásának következménye a névhasználat ingadozása lett, ma mindkét nevet az egész területre vonatkoztatva felváltva használják.

7. □ *Kenderáztató fenék* l. *Kender Tó*.
8. □ *Kis fenék* l. *Szólló alatti tó*.
9. □ *Lippai fenék* l. *Lippai tó*.
10. □ *Lóri Fenék*. — 1886: „*Lóri Fenék*” (T/4). — A térképen jelzett terület mocsár volt, ma sekély hajlat, szántó.
11. □ *Sásas fenék* l. *Sásas tó*.
12. *Sujmos-fenek* l. *Sulymos tó*.
13. *Tajbok-fenek* l. *Tajbok-tó*.
14. □ *Tófenék* l. *Tó*.
15. *Tökös-fenek* l. *Tökös tó*.

IV. A *fertőt* vízrajzi köznévként önmagában nem használják a faluban. Ma egy névben sásos, nádas, vizenyős területet jelöl, mely nyáron kiszárad, két névben száraz hajlat, *lapos*. A levéltári iratok adatai azt mutatják, hogy egy időben ezekben a nevekben a *tó* köznevet a *fertő*vel felváltva használták. Mindössze három ilyen nevet találhatunk.

1. *Balás-fertő* l. *Balázs tó*.
2. □ *Rókkás fertő* l. *Rókkás tó*.
3. *Sóús-fertő* l. *Sós tó*.

V. A *fok* természetes eredetű, a Tiszából kiágazó vízlevezető, valamint természetes eredetű vízlevezető helyén ásott árok.

1. □ *Ásott fok*. — Igen mély és széles, mesterséges eredetű árok, egy természetes eredetű fok, az egykori *Görcsös-fok* helyén (l. ott). A *Hóyt-Tiszát* a *Naty-fokkal* köti össze. — 1859: „*Ásott fok*” (Urb. tag. 6); 1859: „*Ásott fok*” (Uo. 10). — Az árok zsilippel felszerelve ma is megvan. A határban levő igen sok mesterségesen készült vízlevezető árkokhoz hasonlóan azonban ma már névtelen. Megjelölésére legfeljebb körülírást alkalmaznak, pl. „*az Oszkárban a csatorna*.” Az *Oszkár* az ottani határrész neve. A faluban az újabban készült, nagyobb, szélesebb, állandóan gondozott, zsilipes árkokat *csatornának* is nevezik.

2. *Görcsös-fok, -ba, Naty-fok, -ba*. — A *Hóyt-Tiszából* kiágazó igen mély és széles, hosszú, rendkívül kanyargós, természetes eredetű, kisebb patakmederre emlékeztető árok. Nyáron is víz áll benne. — 1845: „*Görcsös Fok* (T/7); PESTY: „...ökörtólapos, nyugatra ismét kicsapófok, *görcsös-fok* girbegörbe hajlásaitól...” — Eredetileg csak *Naty-fok* névvel jelölték az objektumot (l. Urb. tag. 4/1, 8). A *Görcsös-fok* a *Naty-fok*hoz közel levő, a *Hóyt-Tiszából* kiágazó kis fok neve volt (l. T/7). Ez a régi *fok* teljesen eltűnt, a helyén a *Naty-fok* szomszédságában, vele összeköttetésben egy mély, széles, nyílegyenes árkot ástak a környék vizének levezetésére. Ennek a neve lett az *Ásott-fok* (l. ott). Az eredeti *Görcsös-fok* eltűnése után a nevét átvitték a *Naty-fok* jelölésére. Ez a két fok közelségével, alakjának hasonlóságával magyarázható.

3. [□]*Kicsapó Fok*. — Csak a térkép segítségével lehet lokalizálni. Eszerint a mai *Hóyt-Tiszából* kiágazó fok volt. A környező területet nevezték *Csapó*-nak, *Káposztás*nak is (Urb. tag. 1—3). A *fok* környéke nagyon alkalmas volt a káposzta termelésére. — 1845: „*Kicsapó Fok*” (T/7); PESTY: „...ökörtólapos, nyugatra a *kicsapófok*...” — A jelölt helyen a *Kérezgát* nevű jól termő határrész van. Foknak nyoma sincs. Káposztatermelés ma nem folyik a faluban, a levéltári iratokban azonban számos utalás van arra, hogy régen a kedvelt foglalkozások közé tartozott. A tájváltozással járó művelési ágváltozás indokolja a nevek kihalását.

4. *Kis-fok* l. *Kis fok ere*.

5. *Naty-fok* l. *Görcsös-fok*.

6. [□]*Ökörsorda Fok*. — Az *Ökör-tó* nevű dűlő része. Foknak nyoma sincs. Szántó. — 1845: „*Ökörsorda Fok*” (T/7). — A térkép szerint a mai *Hóyt-Tiszából* kiágazó fok volt, vizével az *Ökör-tó*yt táplálta. A *foknak*, a terület régi funkciójának eltűnésével a név is kihalt, a *fok* helye szerves része lett az *Ökör-tó* nevű dűlőnek.

7. [□]*Rendes fok* l. *Rendes ér*.

8. [□]*Sebes fok*, [□]*Sebes*. — Csak az idős emberek emlékeznek rá a faluban. A *Tiszából* kiágazó sebes folyású, keskeny, természetes eredetű árok volt. — 1858: „*Sebes*” (T/2); 1863: „*Sebes foknál* kaszáló” (Urb. tag. 7); 1863: „Táglásból Halászó fenek víz...*Sebes víz*” (Uo.); 1865: „*Sebesfoknál* 10 hold kaszáló” (Uo. 4/1); 1865: „*Sebes*” (T/1); É. n.: „*Szőllősi Sebes Fok*” (T/6); GYÖRFFY: „*Sebes*” (MNY. XXV, 154); PESTY: „A Tisza mentében van a *Sebes fok*, amelyen árvízkor ki és be ömlött a vízár.” — A név kihalását a *fok* eltűnése teljes mértékben indokolja.

9. [□]*Újfok*. — Lokalizálni nem lehet. — 1863: „*Újfok*” (Urb. tag. 7); 1865: „Az *Újfoknál* több mint 40 k. hold. kaszálót...” (Uo. 4/1). — A teljes ismeretlensége indokolja a kihalását.

VI. A *lapos* egyrészt homokgerincek közötti mélyebben fekvő sík terület, melynek állandó vízállás volta ma nem mutatható ki, de esős időben ma is gyakran megáll rajta a víz, másrészt földhátak közötti mélyebben fekvő, széles, hosszú, fenékszerű terület, hajlat, mely eredetileg *tó*, *ér* volt.

1. *Aszó-lapos* l. *Nagy Aszó tó*.

2. *Céglédi-lapos* l. *Céglédi-fenek*.

3. *Cigán-lapos*, *-ra*. — Igen hosszú és széles, a környezetétől jóval mélyebben fekvő, nagy, sík terület. Szántó és kaszáló. — 1845: „*Cigány Lapossa*” (T/7); 1863: „*Cigánylapos szántó*” (Urb. tag. 7); 1864: „...az örvényi határral, jelesül a *Cigánylappal* szomszédos szegletén...” (Uo.); 1864: „...Fazekas dűllő ebbe eső 3. osztályú *Cigánylapos*” (Uo.); 1865: „*Cigánylapos szántó*” (Uo. 8); PESTY: „...a Tiszaszőlőshöz tartozó Domaháza puszta. Ennek részei a *cigánylapos* nevű szántó és kaszáló.” — Vízállás volta nem mutatható ki.

4. *Csontos-lapos* l. *Csontos tó*.

5. \square *Csű erdő laposa*, *Csű hátúja*, *-jára*. — A szomszédos Tiszaderzs melletti határrésznek, a *Csű* dűlőnek legtávolabb eső része. Szántó. — 1845: „*Csű erdő laposa*” (T/7). — Vízállás volta nem mutatható ki.

6. *Fazekas-lapos*, *-ra*. — Két, észak-dél irányban húzódó homokgerinc közötti mélyen fekvő sík terület neve. Szántó. — 1863: „*Fazekas lapos* szántó, kaszáló” (Urb. tag. 7); 1863: „*Fazekas lapos*” (T/3); 1864: „A Soltész parttól a csúcs 1200, ebben eső *Fazekas lapos* 1600” (Urb. tag. 4/1); 1865: „*Fazekas lapos* a Busznyák és a Rókás közti dűlőben szántó” (Urb. tag. 8); PESTY: „... a Busznyák dűlő, ettől tovább a *Fazekas lapos*. . . birtokosokról neveztetve.” — Vízállás volta nem mutatható ki.

7. *Géllér-lapos* l. *Géllért tó*.

8. \square *Gyékényes lapos* l. *Nagy Gyékényes tó*.

9. \square *Görbelapos*. — Lokalizálni nem lehet, csak a PESTY adatában található meg, ebből ítélve a Tisza II. által kialakított új folyómeder részévé vált. — PESTY: „Beljebb a Tisza mentén az aranyosi erdő, tovább a *görbelapos*.”

10. *Kis-Aszó-lapos* l. *Kis Aszó ér*.

11. *Kis-fok-lapos* l. *Kis fok ere*.

12. \square *Kis páncélos lapos* l. *Kis páncélos tó*.

13. \square *Kolokányos lapos* l. *Nagy Gyékényes tó*.

14. \square *Kisborjú sziget lapos*. — Igen mélyen fekvő mederszerű terület a *Bornyú-sziget* mellett, a *Nagyborjú sziget lapos* folytatása, de annál a területnél jóval mélyebb. Szántó. Esős időben vízállás. — 1859: „A Kis foktól a Csűjig tartó legelő középosztályú a benne levő... *Kisborjú sziget lapos*okon kívül, melyek hasznavehetetlenek” (Urb. tag. 1—3). — Az iratok szerint a *lapos* mellett levő kiemelkedés a *Kis Borjú Sziget* (Urb. tag. 6), amit korábban egy ér választott el a *Nagy borjú Szigettől* (T/5, T/7). — Régi vízállás volta valószínű. A korábbi falu szélén lévén a mellette elterülő háton lakások épültek, a *lapos* egy része ma már a kertekhez, így a belterülethez tartozik. Kihalása ezzel is indokolható.

15. \square *Kútlapos*, \square *Kútgödör*. — Az iratokból ítélve azonos területet jelöl (Urb. tag. 8), lokalizálni nem lehet. — 1859: „... *kútlapos* dűllőbeli szántóföldek a halom körül másod, az alja 3-ik osztályúnak jegyeztettek” (Urb. tag. 1—3); 1861: „Szántóföld a *kútlapos* dűllőben” (Urb. tag. 4/2); 1863: „*Kútgödör*” (Urb. tag. 7); 1865: „*Kútgödör* szántó” (Urb. tag. 8); 1874: „*Kútlapos* dűllőben szántó” (Uo.). — Az iratok nem nyújtanak segítséget a nevek részletesebb elemzésére.

16. *Lippai-lapos* l. *Lippai tó*.

17. \square *Monorilapos*. — Az iratokból ítélve két homokgerinc közötti mélyen fekvő sík terület neve volt. A terület ma szántó. — 1864: „A Kuczik, Cigánylapos és Busznyák dűllők a szőlőktől vezető útig 1100, benne a *Monorilapos* 1400...” (Urb. tag. 4/1). — Állandó vízállás sohasem lehetett. A név

kihalását a környezetében levő személynévvel nevezett dűlőkkel lehet indokolni. A *lapos* az úgynevezett *Kuczik-dűlő* részévé vált.

18. *Nagy-Aszóy-lapos* l. *Nagy Aszó tó*.

19. □ *Nagyborjú sziget lapos* l. *Borjú sziget tó*.

20. *Naty-Páncílos-lapos, -ra*. — Nagy, széles, mélyfekvésű terület a *Naty-Páncílos* nevű dűlőben. Nagyobb része szántó, kisebb része legelő. — 1865: „*Nagy páncélos lapos*” (Urb. tag. 8). — Vízrel való kapcsolata nem mutatható ki.

21. *Ökör-tóy-lapos* l. *Ökör-tóy*.

22. □ *Pap-lapos*. — Kisebb területű sekély mélyedés, hajlat a *Sziget* nevű dűlőben. Szántó. Vízállás volta nem valószínű. Kis területe, önálló szerepének hiánya szükségtelenné tette a megkülönböztetést. A terület a felszabadulás előtt községi tulajdon volt. Kihalása így természetes.

23. *Pünkös-tóy-lapos* l. *Pünkös-tóy*.

24. *Róykás-lapos* l. *Rókás tó*.

25. *Sásas-lapos* l. *Sásas tó*.

26. *Sirok-lapos* l. *Sirok tó*.

27. *Sujmos-lapos* l. *Sulymos tó*.

28. □ *Szék halom Lapossa*. — A *Szék-halom* melletti lapos, szikes, sík terület. Egy része szántó, más része legelő. — 1743: „Némely Szöllősi Gazdák-nak szántó ökrei az Szék Halom mellett levő *Szék halom Lapossán* való ökre itatás kedvéért le legelték volna. . .” (H. m. Lt. IV—7/b. 206); 1863: „A *Szék-halom* egész környéke ti. meddig ártér volt a Nagy aszóba bemenne a Tajbok farkig igen rossz minőségű szántó és legelő földnek becsültezt” (Uo. 4.1); 1865: „*Székhalomnál* szántó, lapos” (Uo. 9). — A levéltári anyag ártérre utalása időszakos vízállásra célozhat. A faluban a *Szék halom* név ma nem közzismert. A jelölt terület a falutól nagyon távol terül el, a lakosság szempontjából jelentelen.

29. *Szilvőgy-lapos* l. *Szilvölgyi tó*.

30. *Tajbok-lapos* l. *Tajbok-tóy*.

31. □ *Tó lapos tér* l. *Tóy*.

32. *Tökös-lapos* l. *Tökös tó*.

VII. Tiszaszőlős levéltári földrajzinév-anyagát megvizsgálva a nevek változásának okaként nagyon szembetűnően jelentkezik a tájváltozás, illetve az ezt elsősorban előidéző vízszabályozás, a vele szinte egyidőben folyó úrbérrendezés, az egész határnak művelés alá fogása. A falu életében a nevek szempontjából olyan nagy változást még az 1945-ös földosztás sem jelentett, mint a vízszabályozás és az úrbérrendezés. A Heves megyei Levéltárban őrzött régi térképek, tagosítási, arányosítási, legelőelkülönítési stb. ügyiratok arról tanúskodnak, hogy a szőlősi határ vizes és száraz területeit nagyon sok névvel jelölték. A művelés alá fogás eredményeként ezek a nevek közzismertté váltak, majd

később a táj megváltozása következtében egyes nevek kihaltak, de ugyanakkor újak is keletkeztek. A beállott változásokkal új névadó indítékok merültek fel, ezért újabb neveket adott a közösség. A két vagy több név egy ideig együtt élt, majd az egyik általánossá vált, míg a másik vagy a többi fokozatosan kihalt. Keletkeztek ugyan új nevek egészen a legújabb időkig, de összességükben, a múlt században végbement nagy tájváltoztatást követő gazdag névanyaghoz viszonyítva a nevek száma csökkent. A víznevek nagyobb része kihalt, más részének jelölő szerepe megváltozott. Ez jellemző a térszínformanevekre is. A faluban ekkor fellelhető 484 névből ma csak 262 minősíthető élőnek, de közülük általánosan ismertnek csak 92 tekinthető. A 119 vízrajzi alapelemű névből 80 kihalt. A 29 *tó* köznévvvel alkotott névből ma már csak 5 az élő, de ezek sem vizet jelölnek. Egyelemű névként funkcionál belőlük 1 (*Tóú*), mellette azonban használatos a *Gyalokfőüd* név is. Két névben a *tó* a *lappal* egészül ki (*Ökör-tóú~Ökör-tóú-lapos*, *Pünkös-tóú~Pünkös-tóú-lapos*), egy névben pedig a *fenék*, illetve a *lappal* alapelemmel váltakozik (*Tajbok-tó~Tajbok-fenek~Tajbok-lapos*). A kihalt nevek között kiegészüléssel név a *Csontos tó~Csontos lappal tó*, *Lippai tó~Lippai lappal tó*, valamint a *Sós tó~Sósfertő tó*. Az iratokban szinte egyidőben a ma már kihalt *tó* alapelem helyett 7 névben található meg a *lappal*, belőlük ma 4 él, 4 névben a *fenék*, ma már mind kihalt, 2 névben a *fertő*, ma is él. Egyidőben, egymást váltogatva található 5 névben a *fenék* és a *lappal* alapelem, közülük 2 névben a *lappal* él, a többi kihalt, 1 névben az *ér* és a *lappal*, csak a *lappal* él, egy névben az *ér*, *fenék* és a *lappal*, csak a *lappal* maradt meg, egy névben a *lappal* és a *völgy*, a *völgy* kihalt, egy névben a *fertő* és a *lappal*, a *lappal* ma is él.

Az alapelemek ilyen mértékű ingadozása, változása mellett fellelhető a tapadásos névalakulás is (*Géllér*, [□]*Gyékyenes*, [□]*Halszó*, [□]*Kenderáztató*, [□]*Kolokányos*, *Köhér*, *Sásas*, *Sirok*, *Sujmos*, *Tajbok*). Ezek közül a ma is élő nevek nemcsak a régi tavat, hanem a körülötte levő hátság területet is jelölik. A *tó* alapelemű kihalt nevek között csupán 3 olyan név van, mely a *tó* köznévv változása nélkül halt ki.

A 15 *ér* köznévi alapelemmel alkotott név 13 objektumot nevez meg. Ma is él 4 név, közülük egy sem jelöl vizet. Bár az *ér* 'folyóvíz', a *tó* 'állóvíz' jelentésű, három *ér* alapelemű névben az *ér* helyén a *tó* köznévv is megtalálható. Ennek egyértelmű tisztázása a jelenleg rendelkezésünkre álló levéltári iratokból nem lehetséges, azonban az a tény, hogy a három objektum jelölésére 13 nevet találunk, arra enged következtetni, hogy ez a névváltozás az eredeti állapot megváltozásával függ össze. A Szőlőson levő *erek* túlnyomó többsége — bizonyíthatóan — nagyobb vizek kiágazása volt. A vizek kiszáradási folyamatával együttjárt, hogy ezek az *ágak* elszakadtak táplálójuktól, állóvízzé lettek, s a megváltozott állapot új neveket szült. A 3 objektum nevei: [□]*Aszó ér~Aszóú-lappal~*[□]*Nagy Aszó ér~Nagy-Aszóú-lappal~*[□]*Nagy Aszó tó*; [□]*Lippai ér~Lippai fenék~Lippai-lappal~*[□]*Lippai lappal tó~*[□]*Lippai tó*; *Pap ere~*

□ *Pap ere tó* ~ *Naty-Pap ere*. Az eredeti *ér* alapelemű nevekből kettőben az *ér* a *lapossal* váltakozik. Ma már csak a *lapos* alapelemű nevek élnek. Egy névben az *ér* helyett a *fok* köznevet találjuk, mind a két névváltozat kihalt. Megtalálható a tapadásos névalakulás is (□ *Göbe*, *Kis-fok*, *Nóyborda*, □ *Rendes*). Három olyan név van csupán, mely az *ér* köznév változása nélkül halt ki.

Az egy évszázaddal ezelőtti 15 *fenék* alapelemű névből ma élő 5 név. Közülük 2 eredetileg is *fenék* volt, egy ma a *lapossal* váltakozik, kettőben pedig a *tó*, *lapos* alapelemek váltogatják egymást. (*Sujmos-fenek* ~ *Sujmos-lapos*; *Tajbok-fenek* ~ *Tajbok-lapos*.) A 15 *fenék* alapelemű névből az iratokban a *fenék* helyén a *tó* köznév is megtalálható. A *fenék* csak a *tó* köznévvvel váltakozik 4 névben, ma egyik sem él, a *lapos* köznévvvel 2 névben, az egyik ma is élő (*Céglédi-fenek* ~ *Céglédi-lapos*), a *tó* és a *lapos* köznévvvel 5 névben, belőlük 4 *lapos*, 2 *fenék* és 1 *tó* alapelemű név él. A *fenék* a *tó*, a *lapos* az *ér* köznévvvel váltakozik 1 névben. Csak a *lapos* alapelemű név él. Funkcióváltás következménye a □ *Halszó* → □ *Úsztató* → □ *Juhúsztató* név. A *fenék* köznév változása nélkül halt ki 2 név.

A három *fertő* alapelemű név mindegyikében megtalálható a *tó* köznév, azzal váltakozott.

A 9 *fokból* csupán 3 név maradt meg, a többi eltűnt az objektumokkal. A 3 név 2 *fokot* jelöl. A *Görcsös-fok* és a *Naty-fok* ugyanaz, a *Kis-fok* ma a régi *fok* helyén vezető mesterséges árok, eredetileg *Kis fok ere*, ma *Kis-fok-lapos* is (l. ott).

A tárgyalt vízrajzi nevek ingadozásának, változásának vagy elmúlásának okaként a levéltári iratok segítségével egyértelműen a tájváltozást nevezhetjük meg. A lakosság a táj változására érzékenyen reagálva az akkori állapotoknak megfelelő jelentésű közneveket adott a már meglévő megkülönböztető elemekhez, vagy egyszerűen elhagyta a jelentés nélküli alapelemet. Ugyanakkor egy ideig még a régi nevet korábbi alapelemével is használta. Csak kevés azoknak a neveknek a száma, amelyek változás nélkül egyből kihaltak. Ezek az egyből kihalt nevek valamilyen okból jelentéktelenek voltak a falusiak számára. A *Kis Kőhér tó*, *Nagy Kőhér tó* pl. a határ távoli kis területe, nagyobb része a szomszédos Tizsaszentimre község határához tartozik, a *Kerek tó* kiszáradás után a térszinforma gyors változásával beolvadt a nagy területű *Határ-fenek* kaszálóba stb. Elenyésző azoknak a neveknek a száma, amelyek a táj átalakulása ellenére változatlanul élők maradtak (*Tóty* stb. l. ott).

A tapasztalat tehát azt mutatja, hogy a *tó*, *fenék*, *fertő*, *ér* alapelemek a különböző vizek lassú eltűnése és az ennek nyomán előállott tájváltozás következtében kisebb részben a névvel együtt kihaltak, nagyobb részben azonban egy ideig váltakoztak egymással, majd csak ezután tűntek el a használatból. Igen sok esetben pedig fokozatosan, az új állapotnak megfelelően helyükbe egy térszinformanév, a *lapos* lépett, így a *lapos* köznévvvel alkotott nevek száma 10-ről 32-re szaporodott. A 22 új *lapos* alapelemű nevek közül 17-ben megtalál-

ható a *tó* köznévi is, 2 *tó* alapelemű név kiegészült a lapossal (*Ökör-tó-lapos*, *Püinköstó-lapos*), 2 névben az *ér* köznévi helyére került a *lapos*, 1 névben a *fenékkal* váltakozik ma is a *lapos*. A feltehetőleg eredetileg is *lapos* alapelemű 10 névből ma 3 él, a korábban vízrajzi köznevekkel váltakozó 22 *lapos* alapelemű nevek közül ma is élő 16 név.

A folyamat folytatódik. A *laposok* az egybeszántás következtében egyre jobban egybeolvadnak a mellettük levő háttakkal. Ezeknek a *laposoknak* a jelentősége is csökkent a lakosság számára. A nagy összefüggő terület nem különül el kisebb tulajdonosok birtokában levő területekre, kaszálóra, legelőre és szántóra. Régen az egy tulajdonban levő területen meghatározta a gazdálkodást a *lapos* és a *hát*. Külön választották, mit termelhettek a *lapon*, mit a *háton*. Mindezeknek megszűnte szükségtelessé teszi a névvel való megkülönböztetést. A felsorolt tényezők együttesen siettetik a *lapos* alapelemű nevek elmúlását is.

FEKETE PÉTER

1. A felhasznált forrásanyag rövidítési jegyzéke: Urb. tag. = Úrbéri tagosítás. Tiszaszőlős. H. m. Lt. VII—1/a. 156. — Urb. tag. 1. = 1771. évi urbárium. — Urb. tag. 2. = Földtehermentesítési bemondási táblák. 1885. — Urb. tag. 3. = Úrbéri szabályozási legelőelkülönbéztetési iratok. — Urb. tag. 4/1, 4/2. = Úrbéri rendbeszedési, arányosítási és tagosítási per a helyi közbirtokosság 1864—65. évi ülésjegyzőkönyvei a közös árterek arányosítása és felosztása tárgyában. — Urb. tag. 5. = A közös legelő felosztása. — Urb. tag. 6. = Tisza-Szőllős község határának Telek könyve. 1859. — Urb. tag. 7. = Tisza-Szőllős Telekkönyve. 1863. — Urb. tag. 8. = Tisza Szőlős helység határának rendezés előtti birtokos Telekkönyve. 1865. — Urb. tag. 9. = Tisza-Szőllős helység 1865-dik évben rendezett határának feőldesurasági Birtokos Telekkönyve. 1865. — Urb. tag. 10. = Tisza-Szőllős község határában fekvő úrbéri rendezés utáni jelen állapotát feltüntető Telekkönyv. 1886. — H. m. Lt. = Heves és Külső-Szolnok te. vármegyék Nemesi Közgyűlésének iratai. IV—7/b. 2. 206; VI—d/104.

2. A forrásul használt régi térképek rövidítései: T/1 = Tisza Szőlős helység határának rendezés előtti és az 1865. évi rendezés szerinti térképe. Horváth Gergely h. mérnök 1858. Csapó Lajos rendszeres mérnök 1865. (H. m. Lt. U/393) — T/2 = Tisza-Szőllős helység határának az 1858-ik évben készült és 1863-ik évben hitelesített térkép alapján végrehajtott, az 1865-ik évi rendezés szerinti térképe. Csapó Lajos rendszeres mérnök, Geromata Mihály mérnök 1865. (H. m. Lt. U/394) — T/3 = Tisza Szőlős tagosított határának kiosztási térképe. Horváth Gergely h. mérnök. 1863. (H. m. Lt. U/395) — T/4 = Tisza-szőllős község rendezett és tagosítva kiosztott határának térképe. Rendezte, kiosztotta és rajzolta az 1886-ik évben Ruttkay Kálmán okleveles mérnök. (H. m. Lt. U/396) — T/5 = Tisza-Szőllős Térképe. 1862. (Az Urb. tag. 16. sz. irathoz mellékelte térkép.) — T/6 = Középtiszai Ármentesítő Társulat. Régi térképek a 18-ik századból (H. m. Lt.) — T/7 = A Tisza folyó és árhatárának térképe Nemes Heves vármegyében. Rajzoltatott a kir. építési Főigazgatóság felügyelése alatt 1845. évi Szeptember havában. (H. m. Lt.) — U/429 = Tekintetes Nemes Heves vármegyében bekebelezett Igar helysége határánt ábrázoló Térkép. Készítette Balthazár János hites mérnök. 1846. (H. m. Lt.) — U/431 = Igar község határának térképe az 1860-ik évben végzett Tagosítás szerint Lipkai József mérnök által (H. m. Lt.).

Die Veränderung der hydrographischen Namen in Tiszaszőlős auf Grund der Angaben der 18. und 19. Jahrhunderte

(Die Namen mit den Grundelementen *tó, ér, fenék, fertő, fok, lapos*)

Der Verfasser versucht mit der Untersuchung einer Namensgruppe eines Dorfes, mit der hydrographischen Namen, darunter der Namen mit den Grundelementen *tó, ér, fenék, fertő, fok* und des Terrainnamens *lapos* den Prozess der Veränderung zu ertappen und mit der Demonstrierung der Namen die Namensveränderung zu veranschaulichen, die mit der Veränderung der Gegend verbunden ist.

Das historische Material von bedeutender Quantität (Urbarprozesse, Karten, usw.) ermöglicht die Vergleichung der lebenden und ausgestorbenen Namen miteinander, die Demonstrierung der Veränderungen und die Konsequenzen mit statistischen Daten.

P. FEKETE

Fejér megyei helynevek a 18—19. századból

1972—74-ben tanulmányoztam a székesfehérvári és a veszprémi püspökség levéltárában a canonica visitatiók (egyházlátogatási jegyzőkönyvek) helyneveit. Anyagom jelentékeny része lakott helyek elnevezése (község, puszta, tanya). A dűlőnevek száma viszonylag csekély, mert a nagybirtokokon a plébánia jövedelme természetbeni juttatásokból állt.

Anyagom Buda vidéki (ma Pest megyéhez tartozó) részét évkönyvünk előző kötetében (MNyelvj. XXII, 51—70) már közzétettem. Ott a nemzetiségi és demográfiai adatokat is közlöm, de Fejér megyére vonatkozólag megjelent MÓRA MAGDA tanulmánya (Fejér megye népessége II. József korában: Fejér megyei történeti évkönyv 5. sz. /1971/, 303—23). Ezért csak a községek nemzetiségi és vallási megoszlását jelzem röviden a névcikkek végén.

A székesfehérvári egyházmegyét Mária Terézia alapította 1777-ben. A terület korábban a veszprémi püspökséghez tartozott, és Pest megye dunántúli részét is magába foglalta. A székesfehérvári püspökség történetét I. A székesfehérvári egyházmegye névtára az Úr 1967. esztendejében (Schematismus). A községnevek betűrendes jegyzékében a zárójelben található első szám e mű lapszámát jelenti. A második szám (a pontosvessző után) pedig a következő mű lapszámára utal: NAGY LAJOS, Adatok Fejér megye történeti-földrajzi névanyagához (Fejér megyei történeti évkönyv 6. sz. /1972/, 227—311).

A canonica visitatiók kéziratok okmányok, a meghatározatlan időszakokként történt egyházlátogatások jegyzőkönyvei. Tartalmazznak adatokat a plébániáról, iskoláról, a plébánosról, a plébánia jövedelméről, a hívekről stb. Terjedelmük erősen változó, de a legrészletesebbek 1778—1868 közt. Nyelvük az 1840-es éveket nem számítva latin, 1846—47-ben és 1896-tól kezdve magyar.

Az összeírások idején kérdőíveket küldtek ki a plébániákra. Ezekre a plébános írásos választ adott. Ezután a püspök bizottságot küldött ki. A bizottság kiegészítette és ellenőrizte az adatokat, a panaszokat meghallgatta, és írásban rögzítette, majd beszámolt a püspöknek a vizsgálat eredményéről. Az eredeti jegyzőkönyvekből gyakran sok mindent kihúztak, máshol betoldottak. A jóváhagyott jegyzőkönyvet két példányban letisztázták. Az egyik a püspöki levéltárban maradt, a másik pedig a plébániára került. Az eredeti fogalmazvány elég ritkán található az iratok között.

Az egyház kezében voltak az iskolák, a plébánia volt a „bank”, mivel szabályosan, évi 6% kamatra (interes) adott a lakosságnak kölcsönt váltó (kötelezvény) ellenében. A jegyzőkönyvek beszámolnak a község lakosságáról, a filiákról (kisebb faluk, puszták, tanyák, nem katolikus többségű faluk). Gyakran szólnak a más hitű lakosságról is. A latin nyelvű írásokban a reformátusok neve: *Helvetica confessionis*, *Calvinisti* vagy *Haeretici*, az evangélikusoké *Augustiani* vagy *Lutherani*, a görögkeletieké *Graeci ritus* vagy *Schismatici*, a zsidóké *Judaei*. Gyakran csak összefoglalva szerepelnek *A catholici* néven.

A helyneveket néha latinra fordítják, ezeket is közlöm álló írással (pl. *Tres Rosas*, *Háromrózsa*). Néha nehéz megállapítani, vajon valódi helynevekkel van-e dolgunk vagy csak körülírással. Címzóban a község mai hivatalos nevét adom, utána következnek régi nevei, majd a hozzá tartozó lakott területek, végül a dűlők és utcanevek.

A községek és lakott helyek névadataiból közlöm (zárójelben a rövidítés) az első előfordulást KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (Budapest, 1978) (KL) szerint, régi adatokat idézek még CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. III. kötet, 1897 (Cs.), MIKOVINY SÁMUEL megyei térképei II. közzéteszi Bendefy László, 1976. *Mappa Comitatus Albensis (1740)*, *Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773...* Bp., 1920 (1773), MÓRA MAGDA: *Fejér megyei történeti évkönyv 5. sz. (1785)*, NAGY LAJOS, uo. 6. sz. (NL), LIPSZKY, Joannes, *Repertorium locorum objectorumque...* Buda, 1808 (1808), *Fejér vármegye térképe (1957)*, *Magyarország helységnévtára (1967, 1973)*. A többi évszám általában a megfelelő évi *canonica visitatio* adata. A leggyakoribb évek: 1746, 1778, 1799, 1805, 1818, 1839, 1847, 1868, 1896.

Korszakunkban nem tartozott az egyházmegyéhez Bakonycsérnye, Nádasladány, Jenő, valamint a megye délnyugati csücske (az enyingi járás Kisláng kivételével). A megyéhez tartozott viszont (a névcikkek előtt csillaggal jelölve) Bakonysárkány, Hard, Inota, Sikátor psz. — Érdet, Sósikutat, Százhalombattát és Tárnokot Buda környékén tárgyaltam.

Számos község akkor még nem emelkedett községi rangra, vagy nem is volt település, mint Beloiannisz vagy Kőszárhegy. A községalakítások, átszervezések, egyesítések nagy száma miatt lehetséges, hogy egy-egy helynév kétszer is szerepel, vagy a valóságban egy szomszédos községhez tartozik most, bár igyekeztem nyomon követni a községhatár-változásokat, és a helyneveket a mai határok alapján besorolni.

A püspökség Fejér megyei részének lakossága (Székesfehérvár nélkül) 1818 körül mintegy 125 ezer főnyi volt, ennek 77%-a magyar, 18%-a német, 3%-a délszláv, 2%-a egyéb. Magyar többségű vagy teljesen magyar lakosságú volt ez időben a megye községeinek igen nagy része (szemben például Pest megye dunántúli vidékével, vagyis Buda környékével. Még a nem magyar többségű faluk közül is néhányban jelentős számú magyar kisebbség élt a

következőkben: Adony, Bakonysárkány, Csór, Ercsi, Martonvásár, Mór, Tordas, Vértesacsca.

Német vagy német többségű volt 1848-ban 15 falu: Adony, Bakonykúti, Bakonysárkány, Balinka, Csór, Etyek, Gánt, Isztimér, Mór, Nadap, Pusztavám, Szár, Újbarok, Vértesacsca, Vértesboglár. Jelentős a német kisebbség Bicske, Csákvár, Előszállás, Ercsi, Kisláng, Lovasberény, Mány, Martonvásár, Seregélyes helységekben.

Délszláv többség: Ercsi, jelentős kisebbség: Dunapentele, Perkáta, Rácalmás.

Szlovák többség: Tordas, relatív többség: Martonvásár, jelentős kisebbség: Adony, Ráckeresztúr.

Az 1773-as összeírás tévesen a „Principaliter in eodem viget lingua” rovatban Gántot és Pázmándot „Slavcnica” megjegyzéssel közli, noha 1778-ban Gánt német, Pázmánd pedig magyar lakosságú, ezt nemcsak a gyónás nyelvére vonatkozó utasítás, hanem a feljegyzett dűlőnevek is bizonyítják.

Aba (47; 229—30): 1334 (KL), 1454 és 1487 *Aba* (Cs. 315); 1740-től maig *Aba* alakban fordul elő a község neve, csak 1896-ban *Sár-aba*. Lakott helyek: 1740 *Sz Ivany*, 1746 pr. *Szent Ivány*, 1778 pr. *Szent Iván*, 1799 *St. Ivány*, 1805 *Sz-Ivány*, 1847 *Szent-Iván puszta*, 1868 *Sz Iván*, 1896 *Szt Iván*, 1967 *Felsőszentiván*, 1973 *Bodakajtori Á. G. „Felsőszentiván”*. — 1484 *Barand* (Cs. 318), 1740, 1778, 1785 (314), 1799, 1805 pr. *Báránd*, 1847 *Báránd puszta*, 1868, 1896 *Báránd*, 1967 *Belső- és Külsőbáránd*, 1973 *Belsőbáránd*. — 1448 (átírásban) *Kajtorszállás* (NL 229), 1740, 1778, 1799, 1805 pr. *Kajtor*, 1785 *Kajthor P.*, 1847 *Kajtor puszta*, 1896 *Kajtor*, 1967, 1973 *Belső-és Külsőkajtor*. — 1277 terra nobilium de *Bugud*, 1294 poss. *Bugud* (Cs. 321), 1573 *Boegoed*, 1778 pr. *Bögöd*, 1785 *Bögöd P.* (314), 1805 *Bögöd*, 1896 *Bögöl* (!). A 20. századból nincs rá adatom. Dűlőnevek 1818: in prato *Tüskés dicto*; 1896: *Tüskés, Hegyeshalom, Öreghegy*. Lakossága magyar, a többség katolikus, a kisebbség református. 1746-ban Vajta filiája, 1773-tól lelkeszség, majd plébánia. Filiái 1778: Sárkeresztúr, Szentágota, Petele, Kajtor, Báránd, Bögöd és Szentiván. 1799: Szentiván, Kajtor, Petele, Báránd.

Adony (59; 230—31): 1332—7 *Odon* (KL), 1424 poss. *Adon*, 1429 *Nagadon*, 1433, 1495 poss. *Adon*, 1463 opp. *Adon* (Cs. 307), 1740-től *Adony* néven emlegetik. 1773-ban és 1785-ben oppidum, tehát mezőváros. 1896-ban *Duna-Adony*. Lakott helyek: 1457 *Chykoalya* (Cs. 324), 1778, 1785, 1805 pr. *Czikola*, 1839, 1868 *Alsó-Czikola*, 1896 *Alsó-Cikola*, 1967, 1973 *Alsócikola*. — 1448 *Day*, 1457 *Felsewday* (Cs. 324), 1740 *Daja* (?), 1785 *Daj P.*, 1778—96 *Daja*, 1841 *dajai puszta*, 1967 *Dajapuszta*, 1973 *Dajai tanyák*. — 1457 pr. *Zenthmyhal*, 1778 pr. *Szent Mihál*, 1785 *Sz. Mihál P.*, 1805 pr. *Szent Mihály*, 1819 *Sz Mihály*, 1839 *Sz:Mihál*, 1868 *Sz-Mihály*, 1896 *Szt. Mihály*, 1967, 1973 *Szentmihálypuszta*. — 1839 *Csongrád* (novum praedium), 1868, 1896 *Csongrád*. — 1868 *Béka Csárda*, 1896 *Békacsárda*. — 1868 *Keserű Völgy* alias etiam *Latyák*

Major dictum, 1896 *Latyak major*. — 1896 *János major*, 1967, 1973 *Jánosmajor*. — 1896 *Livia major*, 1967, 1973 *Liviamajor*. — 1896 *Ludovika major*. — 1896 *Sántzi puszta*, 1930 *Sáncmajor*, 1967, 1973 *Sáncpuszta*. — 1896 még: *Nándor major*, *György major*, *Téglaház*, *Mária major*. — Dűlők: „1868 a *Fehérvári út* mellett, *Feltört legelő*, *Lóherések* (szántók), *Dunai rét*, *Közös legelő*, *Kan rét* mely a nagy töltés mellett fekszik az üdő szerint” (rétek). 1896: *Nagy Páskum sz.*, *Kis Páskum sz.*, *Kis dunarét rét*, *Nagyduna rét rét*, *Kápolnahegy sző.*, *Javadalmasok*. Lakosai katolikus németek, magyarok és szlovákok, valamint görögkeleti szerbek. 1773-ban németnek jelzi az összeírás, de a CV-k sokkal árnyaltabban tükrözik a nemzetiségi megoszlást. 1839-ben már csak német—magyar, 1868-ban magyar—német lakosságot említenek. 1773 óta plébánia. Filiái 1746: (Duna) pentele és Rácalmás, 1778: Szabolcs, Szentmihály, Besnyő, Iváncsa és Cikola, 1839-ben még Csongrád.

Alap (50; 231): 1352 nobilis bissenus de *Olop*, 1376—1487 (5×) *Alap*, 1410 *Alaph* (Cs. 316); 1740 *A Alap*, 1746 *Alapp*, 1785 *Alapp* P. (312), 1796, 1805 *A. Alap*, 1818 pr. *Also Alap*, 1808, 1841, 1868 pr. *Alsó-Alap*, 1898 *Alsó-Alap*, 1930, 1973 *Alap*. Lakott helyek: 1740 *F Alap*, 1778 *Alapp Superior*, 1797, 1805 *Fölső Alap*, 1841, 1868, 1896 *Felső-Alap*. — 1841, 1843 *Péter Szállás*, 1896, 1967 *Péterszállás*. Határnevek 1896: *Alsó lapos Dűlő sz.*, *Alsó határ Dűlő sz.* Lakói magyarok, többségben katolikusok, csekély számban reformátusok. Csak 1960-tól van plébániája, addig Vajta, majd Sárszentmiklós filiája.

Alcsútdoboz (78; 231—33). 1950-ben egyesítették e néven Alcsút és Vértesdoboz községet: 1222/550 *Suth* (KL), 1269 *Chuth*, 1365 *Olchut*, 1394—9 *Alchwth* (Cs. 324), 1740 *Al Tsut*, 1773 *All-Csuth*, 1778 poss. *All-Csúth*, 1785 *Allcsut*, 1805 *All Csuth*, 1818 *All Csúth* ~ *Al Csuth*, 1869, 1896 *Alcsuth*, 1930 *Alcsút*, 1973 *Alcsútdoboz* és 1465, 1487 *Doboz* (Cs. 325), 1740 *Dobos*, 1778, 1799 pr. *Doboz*, 1808 pr. *Doboz* vel *Dobosz*, 1818—1880 *Doboz*. Lakott helyek: 1746 pr. *Hatvan* (egy család), 1869, 1896, 1967 *Hatvan*, 1973 *Hatvanpuszta*. — 1845, 1896, 1930, 1957, 1973 *Bányavölgy*. — 1845, 1896, 1930, 1973 *Göböljárás*. — 1805, 1845, 1896, 1930, 1973 *Ginza*. — 1740, 1746, 1785 *Vért Sz. György P.*, 1930, 1957 *Vért*, 1779, 1805, 1845, 1896 *Vérth*, 1973 *Vértpuszta*. — 1740 *S György*, 1779 *Szt. György*, 1805 *Sz. György*, 1845 *Szent-György*, 1896 *Szent-György*, 1930, 1957, 1973 *Szentgyörgy*. — 1896 *Maria-völgy*, 1896, 1957, 1973 *Máriavölgy*. Magyar lakossága felesben katolikus és református (1773 szerint református). Csak 1950 óta plébánia, addig Acsa, majd Felcsút filiája.

Alsószentiván (50; 233): 1352 poss. *Scenthyuan*, 1497 *Zenhywan* (Cs. 347), 1740 *S Ivany*, 1746 *Szent Ivány*, 1778 *Szt Ivány*, 1785 *Alsz. Sz. Iván* P. (312), 1796 *Sz Ivány*, 1805 *Sz. Iván*, 1808 *Alsó-puszta-Szent-ivány*, 1818 pr. *Sz. Ivány*, 1839 *Also Sz Iván*, 1868 *A. Sz. Iván*, 1973 *Alsószentiván*. 1888-ig a vajkai, majd az alapi plébánia filiája. 1963-tól plébánia. Lakosai magyarok. A többség katolikus, a kisebbség református.

Bakonykúti (31; 269): 1424 poss. *Kuthy*, 1492 *Kwth* (Cs. 336), 1773 *Kuthy*,

1785 *Kuthi* (310), 1799, 1818 *Kutti*, 1808 Hung. *Kúti*, Germ. *Kuthi*, 1839, 1868, 1896 *Kuti*, 1907 óta *Bakonykúti*. Lakott hely: 1896 *Kuti puszta*, 1967 *Bakonykúti puszta*. Dülők 1896-ból: *Ujfföld sz. és leg.*, *Landl ~ Lándl sz. és leg.* Az apró község lakossága a 18—19. században német katolikus. A 18. sz. végén Isztimér filiája, 1810 óta plébánia.

Bakonysárkány (33; 233—34): 1193 *Sarcajn* (KL), 1528-ban még lakott hely (NL 233), 1740 *Sárkány*, 1773—1896 (hétszer) *Sárkány*, a 20. században már inkább *Bakonysárkány*. Ma Komárom megyében található, de még 1930-ban is Fejér megyéhez tartozott. Dülőnevek: 1796: *Moori Erdő*, 1798: ager in *Dülő Koles* (!. *Köles*), in *Dülő Csepek* (vö. *Csöpögő*); 1896 *Alsó erdő sz.*, sző., *Kenderföld sz.*, *Káposztásföld rét*, *Faluhelyi rétiföld sz.*, rét, *Kurtakerti rétiföld ua.*, *Alsó rétiföld sz.*, leg., *Köles sz.*, rét, *Öreg sz.*, rét, *Bikakuti dülő sz.*, *Csöpögő dülő sz.*, *Zsellérek legelője sz.* Az 1818-as CV szerint 1752-ig magyar lakosság, a falu (1773-ban is *lingva Hungarica*), de a 18. sz. második felében többszáz németet telepítettek be, és így német többségűvé vált, egy évszázad múlva azonban ismét magyar. 1788 óta plébánia.

Balinka (33; 234): 1193 *Boinca* (KL), 1232 terra *Boyanka*, 1275 terra *Boyonka*, 1434 *Bayonka*, 1492 *Baynka* (Cs. 317), 1740-tól mindig *Balinka*. Lakott helyek: 1416 *Ezen* (Cs. 327), 1740 *Eszend* (?), 1785 *Eszeny P.*, 1799 pr. *Esény*, 1856 *Eszénypuszta*, 1896 *Eszeny malom*, 1967 *Eszény*, 1973 *Eszény bányatelep*. — 1465, 1489, 1492 *Mecher* (Cs. 338), 1740 *Metser*, 1785 *Mecsér P.*, 1799, 1805 pr. *Mecsér*, 1818, 1839 *Metsér*, 1856, 1896 *Mecser puszta*, 1973 *Mecsér telep*. — 1302, 1424 poss. *Gyon*, 1484 poss. *Gywn* (Cs. 330), 1740 *Gyon*, 1785 *Gyoón P.*, 1799 *Kis-Gyóny*, 1805 *Kiss-Jonn ~ Kis Jon*, 1818 *Kiss Gyóny ~ Kis Gyón*, 1839, 1868 *Kis Jón*, 1896 *Kis-Gyón*, 1856 *Kis gyón és Nagy gyón*, 1973 *Kisgyónbánya*. — Víznev: 1740 *Gaja fluvius*, 1845 *Gaja vize*, 1868 *Gaja*. — Dülők: 1818 *Gaja-Winkl*, 1894:7 *klafter dülő rét*, *Langeberg dülő sz.* A községet 1730 és 60 közt telepítik újra katolikus németekkel. 1853-ig Bodajk filiája.

Baracs (56; 234—35): 1293 *Boroch* (KL), 1453 *Barach* (Cs. 318), 1740 *Barats*, 1785 *Baracs P.*, 1805 *Barats*, 1808 pr. *Baracs*, 1817, 1839 *Fölső, Közép, Alsó Barats ~ Baracs*, 1847 *Barats*, 1868 In gremio Praediorum *Alsó-, Közép-, Felső- et Uj-Baracs*, 1902-től *Baracs*. Lakott helyek: 1945 *Széchenyi telep*, *Apátszállás, Határvölgy, Klein-puszta, Szitányi felsőpuszta*. — Magyar lakosságú. 1746-tól Dunapentele, 1788-tól Újmajor (ma Mezőfalva) és Előszállás filiája váltakozva. Csekély számú reformátuson kívül katolikusok.

Baracska (87; 235): 1212 *Boroksa* (KL), 1370 *Barachka*, 1373 *Brachka* (Cs. 318), 1740 *Paratska* (!), 1746, 1778 pr. *Baracska*, 1799 *Bárátska*, 1805 poss. *Baracska*, 1868, 1896, 1973 *Baracska*. — Lakott hely: *Nagyhalom-puszta* az 1960. évi baracscai egyháztörténet szerint 1212-ben fordul elő besenyő telepként, 1241-ben elpusztul, és csak 1873-ban népesül be újra: 1896, 1930 *Nagyhalom*. — 1896, 1973 *Kishalom*. — 1960 *Roboztanya, Annamajor*. — Dülők: 1933 *Kocsa domb ~ Kócza domb, Taliga dülő, Nyedom dülő, Puszta-*

templomdülő. — Magyar lakosságú, a többség református. 1772-ig Ráckeresztúr, 1934-ig Martonvásár filiája.

Beloianisz (59; —). Ercsi határából alakult 1951-ben *Görögfalva* néven, 1952-ben kapta mai nevét (KL). Görög menekültek alapították.

Besnyő (59; —): 1405 *Besenew* (KL), 1424, 1457 poss. *Bessenew* (Cs. 315), 1740 *Besnyo* (!), 1778 *Főlsű besenyő*, 1785 *Besnyő* P. (316), 1796, 1805 *Felső-Besnyő*, 1817 *F. Besnyő*, 1845, 1868, 1896 *Felső Besnyő*, *Közép Besnyő*, 1930, 1973 *Besnyő* (községnév), *Felsőbesnyő* (lakott hely). — Lakott helyek: 1325 supra *Zapakon*, 1331 terra, poss. *Zapakon*, 1346 poss. *Zapokon* al. nom. *Ogscenpetur*, 1431 nobiles de *Ogzenthpeter*, 1436, 1457 *Agzenthpeter* (Cs. 315), 1778 *Ak Sz Péter*, 1785 *Ág Sz. Péter* P. (320), 1796 *Ág-Sz-Péter*, 1805 *Ag Sz. Péter*, 1817, 1845 *Agg Sz Péter*, 1868 *Agg Szent Péter*, 1896 *Agg Szt Péter*, 1957 *Aggszentpéter*, 1973 *Békepuszta*. — 1778 *Gübül Járás*, 1805 *Göböl Járás*, 1817 pr. *Göböljárás*, 1845 *Göböl járás*, 1896 *Alsó Göböljárás*. — 1817, 1845, 1868, 1896 *Rohoda*. — 1896 *Bevár*. Az 1955. évi CV szerint *Rohoda* és *Bevár* a második világháború óta lakatlan. — 1896 *Simonmajor*. Magyar lakosságú katolikus és egy kevés református. Ráckeresztúr filiája 1931-ig, 1931—43. pedig Iváncsáé. Ercsi határából alakult községgé 1950-ben.

Bicske (78; 236—8): 1270/1279 *Bykche* (KL), 1426 *Bikche Bykche*, 1440 *Bycche*, 1461 *Bycze* (Cs. 320), 1740 *Bitske*, 1746 poss. *Bicske*, 1779, 1808, 1845 *Bicske*, 1773, 1805 opp. *Bitske*, 1896 *Buda-Bicske*, 1930, 1973 *Bicske*. — Lakott helyek: 1365 *Borok*, 1396 poss. *Barok* (Cs. 315), 1746 pr. *Barok*, 1779 *Barok*, 1785 *Ó-Barok* P. (318), 1805, 1818, 1839 *Ó Barok*, 1869 *Obarok*, 1896 *O-barok*, 1930, 1973 *Óbarok*. — 1740 *Nemet Egyháza* alias *Kozma* (!), 1779 *Nemeth Egyház*, 1785 *Németegyháza* (320), 1805 pr. *Németegyház*, 1845 *Nagy- és Kis-Németegyház*, 1896 *Nagy- és Kis-Németegyháza*, 1930 *Nagy- és Kisnémetegyház*, 1973 *Nagy- és Kisegyháza*. — 1805 pr. *Eörs*. — 1896, 1930, 1973 *Mesterberek*. — 1896, 1930 *Tükrös*, 1973 *Tükröspuszta*. — 1845 *Uj-Major*. — 1805, 1845 pr. *Csordakút*, 1896 *Csordakut*, 1930, 1973 *Csordakút*. — 1845, 1896, 1930, 1957 *Tornyó*. — 1896 *Téglaház*. Utcák és falurészek: 1805 *Platea Széll Utza*, 1845 *Szél utcza*; 1805 *Platea Sárköz*, 1845 a *sárközön* levő úgy nevezett „vörös kereszt”. Dülők: 1805 „agros a regione Canabetorum Bitskensium penesque viam Etyekiensem, adjacet domibus Zingarorum, Extra oppidum Bitske ad partem Septentrionalem mille circiter passibus distantis ab oppido terreni vulgo per Bitskenses *Szent-László* nominati ill., qua intra Fazianetum Dominale et Promontorium *Baboshegy* in colliculis sive est. . . Atque ab Antiquissimo desolato Cellario passim a Bitskensibus *Puszta Pincze* vocatur. . . , *Vörös Barátok Csárda* (az egykori templárius lovagok emléke), in Latere Montis *Mogyoross*, in monte *Dobogó*, in promontorio *Máléhegy*.” A fölállított keresztnek helye: „via *Tabajdiensi* ad terrenum *Sz. László* dictum, vias ad *Felcsúth*, *Szaár*, *O Barok* et *Csabdi*, vias ad *Gyuró* et *Vaál*, via *Zsámbékiensi* ad lacum *Bitskensium*, vias versus *Budam*, *Etytek* et Pr.

Ginza. Agros habet in Prima Calcatura quae dicitur Superior *Barok* pro prato relicta frustra vulgo *Cupula* dicta, in altera Calcatura quae dicitur *Inferior* versus Promontorium in Montis *Dobogo* cum interjecto Cespite (vulgo *düllő*) in terreno vulgo *Pap Major* Nominato via Cespitali (*düllő*). 1845: *Pótlás, Vááli utnál, régi szérükert, a' győri mészáros ut mellett, kenderesre düllő, káposztáskert, Kenderföld, Városon alul*. 1893, 1896 *Tóra düllő sz.*, 1896: *Káposztás sz.*, *Fecsi (?) hegy sz.* A község (mezőváros) a két Németegyházán kívül is 18—19. században katolikus többségű és magyar lakosságú csekély számú némettel és evangélikussal, jelentős számú magyar reformátussal. Filiái 1779-ben *Mány, Felcsút, Barok, Csabdi*.

Bodajk (33; 238—9): 1150 k. (13—14. sz.) ad montem *Bodoctu* (KL), 1201 *Bodoht*, 1230 *Bodoct*, 1476 poss. *Bodayth*, 1498 *Badayth* (Cs. 320), 1740 *Bodak* (!), 1746 poss. *Bodaik*, 1773, 1778, 1805 *Bodaik*, 1808 opp. *Bodajk*, 1845, 1896, 1930, 1973 *Bodajk*. Lakott helyek: 1388 poss. *Tarnuk* nuncupata . . . in vicinitate terrarum . . . tavarnicorum nobilium de eadem Pered et Moor sita, 1487 *Tharnok* (Cs. 353), 1740 *Tárnok*, 1785 *Tárnok P.* (320), 1805 *Nagy Tárnok*, 1896, 1930 *Tárnok*, 1973 *Tárnokpuszta*. — 1805 *Kiss Tárnok*, 1973 *Öregtárnok*. — 1409 *Kagmathy* (FMTÉ. 5:204), 1447 *Kagmath*, 1465 poss. *Kagmath*, 1466 *Kagmathy*, 15. sz. v. poss. *Kagymathy* (Cs. 333), 1808 *Kajmád*, 1973 *Kajmáti*. — 1805 *Szilvakuth*, 1896 *Szilvakut*. — 1805 *Wargyuwár* ~ *Warjuwár*, 1973 *Varjúvár*. Keresztek: 1805 *Crux Trabalis* ad molam dictam *Tómalom*, 1812 *Moori ut mellet, Tó malomnál* álló kereszt fa, *Tsókai Szőlő, Csurgói Szőlő hegyen*, 1818 ad metam *Moorensem*, ad viam *Tsókensem*, ad *Hosszuhegy*, 1845 *Tómalom, Csurgói Szőlők, Csókakeői ut, Büdöskut felé, Moóri ut felé, Kenderes irtás*. Földek: 1818 *Calcatura 2da infra Pap Haraszt* (miserrima), 3ia ad *Vaskapu* (bona), Pratum ad plateam *Mező hegyes*, *Canbium* versus *Tatár hegy* ad *Bödön hid, a Kálvária alatt*, 1896 *Bereg Düllő, lázárkuti Düllő sz., rét, alsó sárrét rét, malmostői Düllő rét, sz., zajoskereszt Düllő sz.* A község lakosai az 1746-os CV szerint nyelvre nézve többségükben magyarok, de van egy kevés szláv és német is. Ekkor a lakosság egyharmada kálvinista. Filiái 1778-ban: *Balinka, Csóka, Csurgó és Seréd*.

Bodmér (45; 239): 1311 *Budmer* (KL), 1325 *Budmer*, 1379 poss. *Bodmer*, 1498 *Bothmer* (Cs. 320), 1740, 1746, 1805, 1896, 1973 *Bodmér*, 1778, 1785, 1808 pr. *Bodmér*. A kis falu a 18—19. században teljesen magyar és református.

Cece (50; 240—41): 1339 *Bissenus de Ceche*, 1448 *Czecze* (Cs. 324), 1740 *Czecze*, 1746, 1785 poss. *Czecze*, 1778 poss. *Czetze*, 1396—1896 (6×) *Czecze*, 1808 *Czécze*, 1930, 1973 *Cece*. Lakott helyek: 1269 terra *Menik*, 1394 *Mened*, 1469 *Menewd* (Cs. 338), 1740 *Menyed*, 1785 *Menyöd P.* (312), 1839, 1868, 1896 *Menyöd*, 1932 *Felső Menyöd tanya, Szluha Menyöd tanya, Molnár Menyöd puszta, Alsó Menyöd puszta, Eördögh Menyöd puszta*, 1973 *Menyöd és Felsőmenyöd*. — 1868 in villa *Aliga*, 1932 *Aliga tanya*. — Lakott

helyek még az 1932. évi CV-ből: *Gyulamajor, Felsősárrét tanya, Égetthalom, Orova tanya, Róksás puszta, Piros puszta, Salamonhegy* (sző.), *Dórahegy* (sző.), *Rózsahegy telep, Molnár Diós tanya, Kolbe Diós tanya, Pesthy Diós tanya, Csillag puszta, Kasza* (sző.), *Molnár Sziget tanya, Pörös tanya*. Ezekből 1973: *Gyulamajor, Diós, Pesti tanya*. 1946-ig Hard is hozzátartozott, de akkor Tolna megyéhez, Németkér községhez csatolták, 1. *Hard* c. a. A 18—19. században végig magyar és református többségű, de a katolikus kisebbség is magyar nyelvű.

Csabdi (79; 241—2): 1274 *Chopol* (KL), 1426, 1440—61 *Chapol* (Cs. 322), 1746 pr. *Csapdi* ~ *Csabdi*, 1779 *Csabdj*, 1785 *Csabdi* P. (318), 1808 pr. *Csabdi* ~ *Csabda*, 1805, 1845, 1896 *Csabdi*. Lakott hely: 1240 *Bozthyh* (KL), 1785 *Vasztél* (320), 1805 pr. *Vasztill*, 1868, 1896 *Vasztil*, 1930, 1957 *Vasztély*, 1973 *Vasztélypuszta*. Korszakunkban a község magyar lakosságú, katolikus többségű, egyharmada református, de evangélikus is akad.

Csákberény (44; 242—3): 1302, 1397 poss. *Beren*, 1358, 1416 *Chakberen*, 1419 *Beren* seu *Chaak Beren*, 1430 *Chakberen* ~ *Chakburen*, 1453—9 *Chaakberen* ~ *Chakbryn* (Cs. 319), 1740 *Sás Berény* (!), 1746, 1778 *Csák-Berény*, 1796-tól mindig *Csákberény*. Lakott hely: 1237 terra *Vrurd*, 1430—59 *Orond* (Cs. 340), 1740 *Orond*, 1845, 1896 *Orondi puszta*, 1868 pr. *Orond*, 1930, 1973 *Orondpuszta*. Dűlők: 1796 ager in *Kerek-Tiszta*, in *Padi Berek*, ad viam Albense in Diverticulo *Zsidó Döglés* dicto, in *Szilos*, hortus exterior communiter *Rigó* nominatus, Vinea in Promontorio *Óreg Hegy*, Pratum *Kápolna, Csobásza* dictum, pratellum *Szilvás* dictum; 1805 pratum *Csobásza, Kápolna*, hortus *Rigó*; 1818 in Monticulo *Szi(los?)* dicto, in Monticulo *Verem hat*, in Promontorio *Gránás*, ager in *Csobácza, Kerek-Tiszta, Padi Berek* alias *Csipőre Düllő*, hortus nuncupatus *Rigo*, hortus infra rivulum vulgo *Régi Szent Egyhazi kút* nominatu... ager *Szilos, Padi Berek, Zsido dögles*, pratum *Csobácza, Kápolna, Szilvas*, ager *Kércse tiszta allya*, canbetum *Szilvás*, 1845 *Gránás* nevű hegy, *Orondi szőlőhegy, Kápolna-rét, Törpe* nevű kert a *Rigo kert* mellett északrúl; 1868 prom. *Gránás*; 1896 *Rigó* sz., kert, rét, e., *Szarkaberki d. sz., Zsidótemető* sz. A falu lakossága végig magyar, kétharmada református. Filiái 1778-ban Zámoly, Gánt és Kápolna puszta.

Csákvár (44; 243—3): 1231 *Chakuara* (KL), 1302 Poss. seu terra *Chakuara*, 1433 *Chakwar*, 1440—6 poss. *Chaakwara*, 1460 poss. *Chakwara* (Cs. 322), 1740 *Tsakvár*, 1746 poss. *Csákvár*, 1778 *Csak-var*, 1793-tól mindig *Csákvár*. 1808-ban oppidumként említik. Lakott helyek: 1406—59 poss. *Fornazenthmiklos*, 1459—60 *Fornazenth Miklos*, 1481, 1491 *Forna* (Cs. 328), 1740 P *Forna*, 1746, 1778, 1805, 1930 *Forna*, 1896, 1973 *Fornapuszta*. — 1896-ból még *Miklós-major, Ürgemajor, Bertamajor, Badacsony, Új v. Móricz-major* (1973 is), *Gurdimajor, Téglaház*. Dűlő: 1896 *Szabadosok sz.*, leg. A község nagy többsége magyar, egy részük református.

Csókakő (34; 245): 1299 *Choukaku*, 1323 Mons et castrum *Chokakew*

villaque sub eodem existens, 1445 *Chokakw*, 1400—59 *Waaralya*, *Waralya* (Cs. 304, 356), 1740 *Tsoka vár* desolata, *Pusztá-Tsoka*, 1785 *Csókakeő* (308), 1778 *Csoka*, 1805 *Csóka-Keő*, 1818 *Csóka*, 1868, 1973 *Csókakő*. Dűlő: 1896 *Csókásörédi hid mellett sz.* A falu katolikus, magyar lakosságú. NAGY LAJOS megjegyzését (FMTÉ. 6:245), hogy csak a XIX. második felében alakult volna önálló községgé, adataim nem igazolják, egyszer sem nevezik praediumnak. 1788-ban már plébániája van.

Csór (31; 245—6): 1330 *Choor*, 1426 *Chowr*, 1441 *Choor*, 1445 *Chor*, 1475 poss. *Chor* (Cs. 323), 1740 *Tsór*, 1785 *Csoór* (310), 1799 *Csoor*, 1805 *Csóór*, 1818, 1839, 1896 *Csoór*, 1973 *Csór*. Lakott helyek: 1799 prom. *Iszka*, 1896 *Csoór-Iszka*. — 1896, 1957 *Gusztus*, 1973 *Gusztuspuszta*. — 1896 *Merítő*, 1973 *Merítőpuszta*. — 1896 *Nyáros*. Dűlők: 1896 *Német sziget rét, sz., Réti határi sz., Hamvas közép sz., Alsó és Felső gulya járás sz., Keleti kis dűlő sz., leg., Páskum sz., leg.* A lakosság magyar és német anyanyelvű, katolikus, református, evangélikus és zsidó.

Csősz (48; 246): 1193 *Cheuz* (KL), 1277 villa *Chuuz*, 1405 *Cheuz*, 1476 *Chewz* (Cs. 323), 1740 *Tsősz*, 1764, 1805, 1818 pr. *Csősz*, 1785 *Csőősz P.* (310), 1839 pagus *Csősz*, 1868 *Csősz*, 1896 *Csőz*, 1930, 1973 *Csősz*. Magyar és református többségű a lakosság. A katolikusok Nagylánghoz tartoznak. Már 1839-ben pagus, nem pedig csak a 19. sz. második felében (FMTÉ. 6: 246).

Dunaújváros (56; 248—9): 1238 Abbas eccl. S. Pantaleonis, 1277 Monasterium S. Pantaleonis, 1329 poss. *Penteleymonostora*, poss. *Pentely*, 1350 *Penthele*, 1424 *Penthelew* (Cs. 342), 1740 *Pentele*, 1746 poss. *Pentele*, 1773, 1808 *Duna-Pentele*, 1785 *D. Pentele* (314), 1778—1868 (5×) *Duna Pentele*, 1896 *Dunapentele*, 1951-től 1961-ig *Sztálinváros*, azóta *Dunaújváros*. Lakott helyek: 1896 *Pálhalma*, 1930 *Pálhalmapuszta*. — 1896 *Sándorháza*, 1930 *Sándorházapuszta*. — 1896 *Leitner puszták*, 1973 *Leitnertanya*. — 1896 *Mehádia*, 1973 *Mehádiapuszta*. — 1896 *Janicsáry puszta*, 1973 *Janitsárypuszta*. — 1896 *Táborállás*, 1973 *Táborálláspuszta*. — 1896-ból még: *Tanyák*, *Groisz puszta*, *Bruck tanya*, *Utkaparóház*, *Révház*, *Csőszház*. Dűlő 1896: *Urbéri földek sz.* A 18—19. században lakossága főleg magyar katolikus, kisebb részben rác és görögkeleti. Mintegy 200 zsidó is élt a faluban.

Előszállás (54; 249—50): 1537 *Elevzallas* (MNy. 69:478), 1740 *Ellő Szallas*, 1785 *Elő-Szállás P.* (314), 1797, 1817 *Elő-Szállás*, 1805 *Ellő-szálas*, 1808, 1839, 1868, 1973 *Előszállás*. Lakott helyek: 1868 vinea *Bárány*, 1930 *Bárányhegy*. — 1868 vinea *Daru*, 1973 *Daruhegy*. 1868, 1896, 1930 *Kelemenhalom*. — 1868, 1896 *Robertvölgy*, 1973 *Róbertvölgy*. — 1896 *Kis-Györgyszállás*. — 1896, 1930, 1973 *Gulyamajor*. Dűlő: 1868 *Öreghegy*. A 19. században Baracs és Karácsonyszállás volt a filiája. Lakossága katolikus, csekély számú kálvinista, a többség magyar, a kisebbség német anyanyelvű.

Ercsi (59; 150—51): 1222 *erchy* (KL), 1238 Monasterium de *Erche*, 1303 *Erchey*, 1331 *Erchy*, 1411 abbas de *Erchy*, 1463 *Erch* (Cs. 326), 1740

Ertsin, 1746 *Ercsin*, 1773, 1785 *Ercsi* (320), 1808 hung. *Ercsény* ~ germ. *Ertschin* ~ rasc. *Ercsin*, 1778, 1805, 1868, 1896, 1973 *Ercsi*. Lakott hely: 1740 Pr. *S Péter*, 1805 *Rác Sz. Péter*, 1817 R. *Sz Péter*, 1845 *Rác Sz Péter*, 1868 *Rác Szent Péter*, 1896 *Rác Szt Péter*, 1955 *Alsószentpéter*, 1973 *Rácszentpéter*. — 1818, 1868, 1896 *Malonta*, 1973 *Malontapuszta*. — 1868 *Krixán völgy*, 1896 *Krizsán Dolina*. — 1868, 1896 *Tégla ház*. — 1896 *Simatelep* (!) puszta, 1973 *Sinatelep*. Dülők: 1896 *Extra földek alatt*, *Extra föld*, *Boszonok*. Lakossága a 18—19. században jórészt horvát (Illyrici), másik része magyar, német kisebbséggel. Háromnegyede katolikus, egynegyede főleg református, kisebb számban evangélikus és zsidó.

Etyek (75; 153, 240): 1469 poss. *Etyek* (Cs. 327), 1740, 1746, 1773, 1778, 1805, 1818, 1839, 1868, 1896 *Ettyek*, 1808, 1829 *Etyek* ~ *Ettyek*, 1973 *Etyek* Lakott helyek: 1280 villa *Bot*, 1469 poss. *Bod* (Cs. 320), 1740 *Bod*, 1746, 1785 pr. *Bod*, 1778, 1793, 1805 pr. *Bood*, 1818, 1829, 1839, 1868 pr. *Bóth*, 1896 *Bóth*, 1930 *Bot*, 1973 *Botpuszta*. Az árpádkori település a századfordulón önálló község lett, de 1927-ben egyesítették Etyekkel. — 1818 *Trium Rosarum*, 1829 *Tres Rosas*, 1839 *Tres Rósas*, 1868 *3 Rosa* ~ *tres Rosas* ~ *3 Rózsa*, 1896, 1973 *Háromrózsapuszta*. — 1896 *Richardmajor*, 1973 *Richárdmajor*. — 1896 *Újmajor*. — 1896, 1973 *Klementinmajor*, *Dávidmajor*. — 1896, 1967 *Ödönmajor*. — 1896, 1930 *Józsefmajor*. — 1896 *Pascolinmajor*, 1973 *Paszkalinmajor*. Dülők: 1896 *Középdülő sz.*, kert, *Zsámbéki uti dülő sz.*, rét, *Temető dülő sz.*, *Káposztás kert*. Etyek német és katolikus, Bot magyar és református.

Fehérvárcsurgó (34; 246—7): 1227 *Chorgo* (KL), 1233 terra *Chyrgov*, 1420—89 *Chorgo* (Cs. 323); 1740 *Tsurgo*, 1778 *Csurgo*, 1773, 1785, 1805, 1818, 1845, 1896 *Csurgó*, 1930, 1973 *Fehérvárcsurgó*. Lakott helyek: 1201 *Vygor*, 1302 poss. seu terra *Igar*, 1348 *Bissenus nobilis de Igor*, 1419—59 *Igar* (Cs. 332), 1740 *Igár*, 1805 *Igar*, 1808 pr. *Igar*, 1896 *Igár psz.*, 1930, 1973 *Igar*. — 1818, 1845, 1957 *Gaja*, 1896, 1973 *Gajapuszta*. Dülők: 1818, 1845 *Papharaszt*, *Vaskapu*, 1896 *Káposztás Dülő sz.*, *Szabadosok földje sz.*, rét. A falu lakossága magyar, Igar pusztáé német. A katolikus és református lakosság majdnem egyenlő számú, a 19. században Bodajk filiája.

Felcsút (79; 254): 1358 *Felchuch*, 1385 *Felchut*, 1394—5 *Felchwth*, 1396 *Felchuth*, 1497 *Felsewchwth*, 1498 *Felsew Chwth*; 1740 *Föl Tsut*, 1746 poss. *Fel-Csuth*, 1773 *Föll-Csuth*, 1779 *Föll-Csuth*, 1785 *Föllesut*, 1805 *Fölcsuth*, 1808 *Felcsúth* ~ *Fel-Csúth*, 1818 *Föll Csuth*, 1869, 1896 *Felcsuth*, 1930, 1973 *Felcsút*. Lakott hely 1896 P. *Vázsony*, 1903 *Vázsonypuszta*. Dülők: 1896 *Sinahegyi rét*, *Tüszkőszóró sz.*, *Temető dülő sz.* A község lakossága magyar, a többség katolikus, a kisebbség református.

Füle (36; 255—6): 1002 |+1257| 1772 *Fyley* (KL), 1420 poss. *Nagfyle*, *Kysfyle* et *Zenthmarton*, 1421 poss. *Fyle*, 1435 poss. *Phyle*, 1443 *Zenthmartonfyle*, 1447 *Naghfyle*, *Kisfyle*, 1469 *File* (Cs. 328); 1740 *Fülle*, 1746-tól kezdve

minden említése *Füle*. Lakott hely: 1785 *Kiss-Füle* P (310), 1799, 1818 *Kis Füle*. — 1847 *Alsó-hegy*, 1818, 1896 *Alsó hegy*, 1973 *Alsóhegy*. — 1799 *Köles telek*, 1818 *Köles Telek*, 1847 *Kölesteleki major*, 1973 *Kölestelek*. Dülők 1799: *Arabilem habet versus Silvas*, *infra Bányo*, *infra Kiss hegy*, *versus Zöld Kútt*, *versus novum Dülő*, in *Köles telek*, *vinea in Kőhegy*. 1818: *versus Silvas*, *Köles Telek*, in *Kis Füle*, *infra Bánya*, in *promontorio Bánya*, *infra Kis hegy* *prata*, *versus nova plaga (Dülő fölé)*, *Bányai Hegy*, *Kő Hegy*, *alsó Hegy*. 1847: *Alsó-hegy* szó., *Kölesteleki Major*hoz tartozó urasági földek, *Plébánia rét*, *Bányai szőlőhegyek alatt*, *Zöldkuti dülő sz.*, *Rakonnszi dülő sz.*, *Lencseföld sz.*, *Szilasi dülő sz.* 1896: *Szilasi rét rét*, *Szilas sz.*, *Bánya leg.*, *Tacska sz.*, *rét*, *Alsó hegyre dülő sz.* A falu, valamint a 18—19. században a plébániához tartozó *Csajág* község (Veszprém m.) teljesen magyar lakosságú, és többségében református.

Gánt (45; 256): 1662 (KL), 1740, 1773 *Ganth*, 1785 *Gánth* (318), 1793, 1805 *Ganth*, 1818, 1845, 1868, 1896 *Gánth*, 1808, 1973 *Gánt*. Lakott helyek: 1440 pr. *Bodogazzon kapolna*, 1459 pr. *Bodogasszonfalwa*, 1778 *Diverticulum Kápolna*, 1793, 1805, 1818 *Kápolna*, 1868 *Kápolna*, 1896 *Pusztá-Kápolna*, 1973 *Kápolnapusztá*. — 1778 *Köghánias*, 1793 *Köhányas*, 1805 *Kő-Hányás*, 1818 *Kő-Hányás*, 1832, 1837, 1896, 1973 *Kőhányás*. — 1747, 1773, 1785 *Kozma*, 1778 *Kozma ~ Koszma*, 1839-től *Kozma*, 1907-től *Vérteskozma*. 1929-ben egyesítették Gánttal. *Kőhányás* eredetileg *Vérteskozma*hoz tartozott. Dülők (Gánt) 1896: *Gartenried sz.*, *rét*, *Béresried sz.*, *Wiesenried leg.*, *Hintausried sz.*, *Grubenried sz.*, *Steigackerried sz.*, *Kleine Ackerried sz.*, *rét*, *Langewiesen rét*, *sz.*; (Vérteskozma) 1818: *Eselstainacker*, *Stocacker (!)*, 1839 in agro *Eselstein* nuncupato, *kleine und große Stockacker* nuncupati, 1869 *Ried Eselstein*, 1896 *Káposztáskertek sz.*, *Szöllőhegy sz.*, *leg*. A 18. század végén és a 19. század elején mindkét falu német és katolikus, csekély evangélikus kisebbséggel. Nagy Lajos szerint (FMTÉ 6 : 256) Gántra: „1751-ben telepedtek le magyar jobbágyok.” Először 1778-ban említik a CV-k, de már akkor is német lakosságúnak van jelezve. (Az 1740 körül készült térképen a Vértes hegység szélén Gánt mellett van néhány nehezen olvasható helységnév.)

Gárdony (39; 256—7): 1372 *Gardon* (KL), 1424 poss. *Gardon* (Cs. 329), 1740 *Gardony*, 1746 pr. *Gárdony*, 1778, 1805 *Gárdon*, 1798, 1818 *Gardony*, 1808 pr. *Gárdony*, 1845, 1868, 1973 *Gárdony*. Lakott helyek: 1298 terra *Meed*, 1426 *Dynesmed*, 1439 *Dinnyesmed*, 1489 (Cs. 325), 1740 *Dinyes Med*. 1797-től *Dinnyés*; *praedium*, falu rangjára nem emelkedett. — 1193 *Agar* (KL), 1273 terra *bacciniferorum* (regis) *Agar*, 1425, 1440 *Agar*, 1448, 1469 *Agard* (Cs. 315), 1740 *Agard*, 1778-től kezdve mindig *Agárd*. — ? 1230 villam *Nouam* (KL), ? 1447 *Wyfalw* (Cs. 355), 1740, 1797 *Ujfalú*, 1805 pr. *Ujfalú*, 1818 *Uj-falu*, 1847 *Uj falu*, 1868 *Újfalú*, 1930, 1973 *Zichyújfalú*. — 1896 *Csirip*, 1973 *Csiribpusztá*. — 1868 *Pál major*, 1973 *Pálmajor*. — 1868-ban még (Agárd): *Alsó major*, *Malyók tanya*, *Magyari tanya*. A lakosság magyar és vegyesen katolikus és református.

Gyúró (41; 257): 1340 *Gyrou* (KL), 1377 *Gyurou*, 1422 *Gyuro*, 1423 *Gywro*, 1426 *Gyrew* (Cs. 330), 1740, 1746, 1773, 1785, 1829 *Gyuró*, 1778, 1793 *Gyuro*, 1805, 1818, 1896, 1973 *Gyúró*. 1935-ben egyesítették vele *Kuldó* községet: 1272 terra *Kulda vacua et hab. destituta*, 1275 terra *Kuldu*, 1337, 1342 poss. *Koldu*, *Kulduw*, 1422 *Koldo*, *Kuldo*, 1423 *Kwldo*, 1424 *Koldo*, 1426 poss. *Kwldo*, 1452 *Koldw*, 1461 *Kwldo* (Cs. 336), 1740 *Kuldó*, 1778, 1785, 1793 *Kuldo*, 1805-től *Kuldó* (de 1896-ban *Küldó*). Lakott hely még: 1401 poss. *Kaloz* (Cs. 334), 1793 pr. *Káloz*, 1805 pr. *Kálozd*, 1818, 1829, 1845, 1868 (1845-ben egyszerre említik Vál és Gyúró határában) *Káloz*. — 1845-ben lakott helyként említik *Kálozd* pusztát, 1896-ban pedig *Káptalan major*-t és *Küldői tanyát*. Dűlők: 1845 *3 öles ut*, *Urbéres földek*, *templom földje*, *Uraság gyepje*, *Malom csatorna*, *bánya völgyi ut*, *Urbéres Káposztások*, 1896 *Malomárki rét sz.*, rét, *Javadalmasok sz.* Mindkét község magyar; Gyúró katolikus, református és evangélikus, Kuldó főképp református vallású.

Hantos (53; 278) a 15. sz. elején *Hantosegyháza* (KL), 1740 *Hantos*. 1778 *Hantoss*~pr. *Hontos*, 1785 *Hantos* F. (314), 1797 *Hantos*~*Nagy Hantos*, 1805, 1896 *Nagy-Hantos*, 1818 *Nagy Hantos*, 1808 *Nagy-Hántos*. Lakott helyek: 1778 *Kis Hontos*, 1797 *Kiss-Hantos*, 1805, 1847, 1896 *Kis-Hantos*, 1973 *Kis-hantos*. — 1847, 1896 *Közép-Hantos*, 1973 *Középhantos*. — 1896, 1930 *Világos*, 1973 *Világospusztá*. Egykori kun területen keletkezett apró, szétszórt települések. Korszakunkban végig magyar és katolikus.

***Hard** (51; 240). Községi szintre máig sem jutott el, ma Tolna megyéhez tartozik és Németkér külterülete, de még 1930-ban is Cece tartozéka. Előfordulásai: 1325 *Hord*, 1350 poss. *Herd*, *Hord*, 1399 nobilis *bissenus de Hard*, 1466 poss. *Hard* (Cs. 331), 1740 *Hard*, 1785 *Hard* P. (312), 1805, 1839, 1868, 1896 *Hard*, 1818 pr. *Hard*, 1932 *Alsó Hard*, *Közép* és *Felső Hard* puszták. Lakossága magyar és katolikus.

***Inota** (31; 259—60). 1951-től Veszprém megyéhez tartozik és Várpalota város III. kerülete. Korszakunkban azonban Fejér megyei község és Csór filiája. Adatai: 1193 *Jonata*, 1426 poss. *Molnusinota*, 1492 *Inotha* (Cs. 332), 1740 *Inotta*, 1785 *Inotta* (310), 1799, 1805, 1808, 1896 *Inota*. Ugyancsak Csór filiája volt: 14. sz. eleje poss. *Rethy* (Cs. 344), 1740 *Réti*, 1805 pr. *Réthi*, 1818 *Réthy*, 1896 *Réti*, 1973 *Rétipusztá* és 1799 *Baglas*, 1896, 1973 *Baglyas*. Dűlő: 1896 *Páskum sz.* Korszakunkban Inota teljesen magyar és református többségű.

Iszkaszentgyörgy (32; 260—62). Két középkori község egyesült a 18. században (de 1740 körül Mikoviny Sámuel térképe még két községnek jelzi): 1193 *Izca* (KL), 1350 terra *Izka*, 1392 poss. *Izka*, 1437 *territorium seu mons Izka*, 1441 pred. seu terra *Izca*, 1442 *promontorium vinearum Izka*, 1445 poss. seu pred. *Izca*, 1475 pred. *Izkafewlde* (Cs. 332), 1740 *Iszka* és 1332—7 de S. Georgio, 1358 *Zenthgurgh* (KL), 1392 *Zenthgwrch*, 1405 *Zenthgywrgh*, 1411 *Zengugh*, 1441 *Zenthgyorg*, 1445—92 *Zenthgewrgh*~*Zenthgyewrgh* (uo. 347),

1740 S. György, de már 1746, 1799, 1805, 1818 *Iszka Szent György*, 1773, 1845 *Iszka Sz. György*, 1778 *Sz-György*, 1868 *Iszka Szentgyörgy*, 1896 *Iszka Szt-György*, 1930, 1973 *Iszkaszentgyörgy*. Lakott hely: 1799 *Hossu (!) Hegy*, 1818, 1845 pr. *Hosszú Hegy*, 1868 *Hosszuhegy*, 1896 *Hosszuhegy* psz., 1930 (*Imremajor*) *Hosszúhegy*, 1967, 1973 *Imremajor*. Dűlők: 1799 *Kis Domb rét*, *Homok sz.* „parragul marad” *Két Rét*, *Guti*, *Deserta*; 1805 ager vulgo *Kertmelléki*, *Atyai Hosszú dűlő*, ad *Mezző ut*, pratum vulgo *Atya*, *Deserta*; 1818 *CruX ad viam Csorenssem*, ad viam *Albenssem*, circa *Ovile Atya*, in promontoris *új Guth*, *Bitó*, *Kintses*, *Iszka*, *Somosma* (szőlőhegyek), *Vörös Föld*, *Diós alatt Iszkán*, *Mezzőben*. *Pascum Alá járó Föld*, *Pratum Guth*, *Desert*, *fluvius Gaja*, *fluvius antiquus Gaja*; 1845 keresztek: fejevári uton, *Iszka Sz György déli része felé a' hidon*, *Csoori*, *Fejervári Uton*, *Atyai Juhakol körül*, *Uj Guth hegyen*, *Bito hegyen*, *Kincses Szöllő hegynek keleti részén*, *déli részen*, *Iszka Sz. György hegyen*, *Somosma hegyen*, *Bátsoi hegyen*; 1868 *Kerítés*, *Kis-dűlő*, *Mély-Gödör*, *Kis-Iszka*, *Márványhegy*, *Kenderföld*, *Atyai dűlő*, *Kis-Domb*; *Atya rét*, *Márványhegy sz.*, *Atyafő kert*, *Kenderföld sz.*, *Kisdűlő sz.*, *Bakbüz sz.*, *Vöröshegy sz.*, 1896 *Kerítési dűlő rét*, sz., *Kis Iszka sző.* Korszakunkban magyar, szinte felelben katolikus és református a lakosság, filiái: *Moha és Atya*.

Isztimér (32; 262—3, 257): 1193 *stamer* (KL), 1430 *Stemer*, 1440 *Ztemer*, 1487 *Sthemer* (Cs. 351), 1760 *Isztimer*, 1773, 1778, 1785 *Isztimér*, 1799 opp. *Isztimér*, 1805 *Isztimér*, 1808 *Isztimér ~ Isztemér*, 1818-tól kezdve csak *Isztimér*. Lakott helyek: 1201 villa *Gut*, 1254 terra (generacionis *Gutkeled*) *Guth*, 1359 poss. *Gut ~ Guth*, 1453 *Gwth* (Cs. 330), 1773 *Guth* vel *Tamási*, 1778, 1805 *Gutt*, 1785 *Gúuth* P. (308), 1799 *Guth*, 1808 *Gúth ~ Gút*, 1818, 1839 *Tamási* alias *Guth*, 1868 *Guth-Tamási*, 1896 *Gúth-Tamási*, 1930, 1973 *Gúttamási*. Ez önálló község volt 1966-ig, akkor területének egy részéből alkották meg *Kincsesbánya* falut, a lakott terület pedig *Isztimér* része lett. — 1341 *Myller*, 1426 *Millar* (Cs. 338), 1740, 1785, 1799, 1805, 1897 *Mellár*. — 1818 *Dült fáss*, 1839, 1868, 1896, 1973 *Dültfás*. — 1818 *Kiss Isztimér*, 1839 *Kis Isztimér*, 1868, 1896 *Kis-Isztimér*. — 1896 *Luszt*, 1973 *Lusztpuszta*. — 1896 *Kuszlica*. Dűlőnevek: 1799 *Calc. quo vulgo dicitur hinder's (?)*, *Becker (?)*, *agrum in parte quae dicitur ztszinrigl (?)*; 1896 *Burok erdő sz.*, *Kődombi sz.*, *Kenderföld sz.*, *lovarda sz.*, *tőkés sz.*, *szarkás sz.* Korszakunkban a falu német és katolikus.

Ivánca (60; 263—4): 1270 u./1291 *Iwanch* (KL), 1740 *Ivantsa*, 1785 *Ivánca* P. (314), 1778, 1839 pr. *Ivánca*, 1805 pr. *Ivantsa*, 1808 pr. *Alsó-*, *Felső-Ivánca*, 1818, 1868 *Ivanca*, 1896, 1973 *Ivánca*. Lakott hely: 1868 *Szalmacsárda*, 1896, 1973 *Szalmacsárda*. A CV-k mindig magyar lakosságúnak jelzik.

Kajászó (87; 264): 1271 *Keueozou*, 1377 *Zenthpeter*, 1486 *Zenthpetwr*, 1491 *Kayazozenthpeter* (Cs. 349—50), 1740 *Kajasz S Peter*, 1746 *Szent Péter*, 1773 *Sz. Péter*, 1778 *Kajászó Szent Péter*, 1785 *Sz Péter* (322), 1793 *Kajásza Sz. Peter*, 1805 *Kajászó Sz Peter*, 1818 *Kaj. Sz. Péter*, 1829 *Sz Péter*, 1833

Kajászó Sz. Péter, 1845 *K. Sz. Péter*, 1868 *Kaj. Sz. Péter*, 1896 *Kajászó-Szt Péter*, 1930 *Kajászszeptémer*, 1950 *Kajászó*. — Lakott hely: 1896, 1930 *Jenő-major*. A község a 17. sz. végén elpusztult, a baracskai 1960-as CV szerint 1710-ben települt újjá. Lakói magyarok, csekély kivétellel reformátusok. Ezért nem is alakult újra katolikus plébánia, hanem 1762-től Vál, 1946-tól Tordas, 1950-től Baracska filiája.

Káloz (47; 320): *Kaluz* (KL), 1348 villa *Kalaz*, 1401 poss. *Kaloz* (Cs. 334), 1740 *Kalasz*, 1764 *Káloz*, 1773 *Kaloz*, 1778, 1847, 1868, 1898, 1973 *Káloz*, 1785, 1799, 1805, 1818 opp. *Káloz*, 1808 opp. *Kálóz*. — Lakott helyek: 1324 poss. *Herchuk*, 1397 *Herchek* ~ *Hwrchuth*, 1401 *Hurkuth* (!), 1424 *Hewrcek* (Cs. 331), 1740 *Hörtsök*, 1778 *Kiss- és Nagy-Hörcsök*, 1799 *Kis- és Nagy-Hörcsök*, 1805 *Kiss és Nagy Hörtsök*, 1818 pr. *Kis és Nagy Hörtsök*, 1847 *Kis-Hörtsök* és *N. Hörtsök*, 1868, 1896 *Kis és Nagy Hörcsök*, 1867 *Kis- és Nagyhörcsök-puszta*. — 1868, 1896 *Jenő falva*. — 1868, 1896, 1967 *Belmajor*, *Külmajor*. — 1896 *Malom*. — Dülők: 1818: *Gyöp szegés*, *Iszák aszora dülő*, *Egresi utra dülő*, *Hosszu hegy*, *Degi utra dülő*, *Szölő alla Külső*, *Szölők alla Belső*, *Kukoricza föld ~ K. dülő*; *Gyöpp szegés*, *Iszak aszo*, *Egresi ut*, *Hoszu hegy*, *Degi utra Dülő*, *Szölők alla Külső*, *Szölő alla Belső*, *Kukoricza föld ~ K. dülő*; 1896 *Szölők sz.*, *kert*, *Paskum sz.*, *Hocsér sz.*, *Csere dülő sz.*, *Egresi uti sz.*, *Hosszu hegyi sz.*, *Dégghi uton tuli sz.*, *Kis aszó melléki sz.*, *Közép rétföld sz.*, *Kukoriczas sz.* A falu teljesen magyar lakosságú. A többség katolikus, a kisebbség református.

Kápolnásnyék (39; 316): 1193 *Necg* (KL), 1457 *Nobiles de Nyek*, 1516 *Nyek* al. nomine *Ferthewfynyek* (Cs. 340), 1740 *Nyek*, 1778, 1785, 1798, 1805, 1818, 1845 *Nyék*, 1868 *K. Nyék*, 1896 *Kápolnás-Nyék*, 1930, 1973 *Kápolnásnyék*. — Lakott helyek: 1467 *Petendi*, 1487 *Pethendj*, 1498 *Petthend* (Cs. 393), 1740 *Pettendi*, 1778 *praedia Felső et Alsó Pettend*, 1785 *Pöttönd* (316), 1796, 1805 *Felső et alsó Pettend*, 1829 *A. -F. Pettend*, 1845 *A. F. Pettend*, 1869 *Pettend*, 1896 *Pettend* (A. és F.) *puszta*, 1930, 1949 *Pettend* (de Pázmádon 1796 *Pöttendi düllő*). — 1896 *Mérey-tanya*, 1930 *Mérey major*. — 1896 *Gr. Nádasdy-tanya*, 1930, 1949 *Nádasdy-puszta*. Korszakunkban Kápolnásnyék magyar, többségében református, negyedében-ötödében katolikus lakosságú.

Kincsesbánya (32; —). Gúttamási határának egy részéből alakult. Az egykor Iszkaszentgyörgy határához tartozó *Kincses hegy* és a rajta levő külterületi lakóhely lett a mai összetett név első eleme. Lakott hely: 1489 poss. *Athya* (Cs. 317), 1785 *Atya* P. (310), 1799, 1805 *Atya*, 1818, 1845, 1868 pr. *Atya*, 1896, 1930 *Atya puszta*, 1973 *Atyamajor*. — Dülőnév 1896: *szarkás sz.* Korszakunkban a lakosság német és katolikus.

Kisapostag (56; 266): 1469 poss. *Apostag*, 1487 *Apastagh* (Cs. 316), 1740 *Kis Apostag*, 1785 *Kiss Apostag* P. (314), 1808 pr. *Kis-Apostag*. Az 1967-es Schematismus szerint a 18—19. században Dunapentele, Előszállás, Herceg-

falva és 1926 óta Baracs filiája, de az említett plébániák CV-iban nem találtam említést róla.

Kisláng (36; 278): 1400 *Langh* (KL), 1401 poss. *Langh* (Cs. 337), 1740 *Lang olim Leanch*, 1764, 1799 pr. *Láng*, 1785 *Láng* P. (310), 1805 pr. *Külső Láng*, 1818 *Kiss Láng*, 1839, 1868, 1896 *Kis Láng*, 1973 *Kisláng*. Lakott helyek: 1839, 1868 *János Major*, 1896 *Jánosmajor*. — 1839, 1868, 1896 *Lobb*, 1930, 1957 *Lobb major*. — 1868 *Péterszálás*, 1896 *Péterszállás*. — 1868 *Vázsony ~ Vásonkeő*, 1896, 1930 *Vázsony*. — 1868, 1896 *Világos Major*. — 1868 *ujmajor*, 1896 *Ujmajor*. — 1868, 1896 *Kis Puszta*, 1930, 1957 *Kispuszta*. — 1818 *Tatzensi Molar*, 1868 *Tacensis Mola*, 1896 *Tácsi Malom*. — 1896 *Aranyos*, 1930 *Aranyos* psz. A lakosság magyar és német, katolikus és református.

Kőszárhegy (36; —): 1864 *Szárhegyi szőlőhegy* (KL), 1868, 1896 *Szárhegy* (szőlőhegy), 1932 óta *Kőszárhegy*. Lakott helyek: 1847 *Kis és Öreghegy*, 1868 *Öreg Kis és Szárhegy*, 1896 *Kishegy-szőlőhegy*, *Öreghegy-szőlőhegy*. A község 1931-ben alakult Szabadbattyán külterületi településeiből. Korszakunkban mindössze néhány száz magyar anyanyelvű főleg katolikus, kisebb számban református a lakossága.

Lovasberény (41; 270—71): 1302 poss. seu terra *Louazberen*, 1461 *Lowazberen*, 1505 *Beren* (Cs. 319), 1740 *Lovasbereny*, 1746 poss. *Lovas-berény*, 1773 *Lovas-Berény*, 1778 *Lovasberény*, 1785 *Lovas-Berény* Mv. (318), 1796 opp. *Lovass Bereny ~ Lovas-Berény*, 1805, 1808, 1829, 1833 *Lovas-Berény*, 1853, 1868, 1896, 1973 *Lovasberény*. Lakott helyek: 1394 *Zwz*, 1462 *Zuz* (Cs. 352), 1767 *Szösz vár* (FMTÉ 6: 270), 1868 mola *Szöszvár dicta*, 1896 *Szöszvári major*. — 1868 pr. *Lujzamajor*, 1896, 1930, 1967 *Lujzamajor*. — 1896 *Fáczány kert*, 1967 *Fácánkert*. — 1868 *Téglaház*. — 1868 domus venatoria in *Mária Völgy* in sylva, 1896 *Máriavölgy*. — Dülők 1796: ager in *Szolga Telek*, ad viam Zámoliensem, in plaga *Alsó-Völgy dicta*, vulgo *Fornai Lapos dictum*, via vulgo *dülőut dicta*, pratum dominale *Técsi-Völgy dictum*; 1845: szőlő *Horgas* nevű erdő mellett; 1868 utcanév: „statua S. Floriani martyris in capita plateae magyar utca dictae”, dülő: a *csordakuti* dülőben, vinea penes sylvam *Hársas dictam*; 1896: *Csordakuti sz.*, *Kenderföldi sz.*, *Kis Tabán sz.*, *sző.*, *Nagy Tabán sz.*, *Alsórét rét*, sz. A lakosság fele 1800 körül német katolikus és magyar református, de a 19. század második felére a németiség nagy része elmagyarosodott.

Magyaralmás (34; 271—2): 1193 *almas* (KL), 1340 1429, 1499 *Almas* (Cs. 316), 1740 *Magyar Almas*, 1773 *Magy. Almás*, 1746, 1778, 1785, 1805, 1817, 1845 *Magyar-Almás*, 1868, 1896, 1973 *Magyaralmás*. Lakott helyek: 1896 *Felső puszta*, 1930, 1967 *Felsőpuszta*. — 1896 *Alsó puszta*, 1930 *Alsópuszta*. — 1896 még: *Margit major*, *Victor major*. Dülő 1896-ból: *Szabadosok sz.* A község teljesen magyar, a többség református, a kisebbség katolikus.

Mány (76; 272—3): 1321 *Man* (KL), 1740 *Many*, 1773, 1778 *Mány*, 1785 *Maány* (320), 1805, 1829, 1839, 1868, 1896, 1973 *Mány*. Lakott helyek:

1740 *Many Örs*, antiquis *Ürs**, 1785 *Eörs* P. (320), 1805 pr. *Eörs*, 1896 *Alsó- és Felső-Eörs*, 1930, 1973 *Alsóörs- és Felsőörspusztá*. — 1868 *Kis Many*, 1896 *Kis-Mány*. — 1868 Div. *Fehér Szarvas*, 1896 *Szarvasvendéglő*. — 1868 *Uj Major*. — 1868 *Sajgó Major*, 1896 *Sajgómajor*. — 1896 *Nándor*, 1930, 1973 *Nándorpusztá*. — 1896, 1973 *Esztermajor*. — 1896 *Szent-Jánoshegy*, 1867 *Szentjános szőlőhegy*, 1973 *Jánoshegy*. Dűlők 1896: *Mányi völgyi legelő földek* sz., rét, *Vadomás* sz. A falu négyötöde magyar református, egyötöde német és magyar katolikus.

Martonvásár (87; 273): 1259 de Foro Martini (KL), 1270 villa *Mortunvasara*, 1328 poss. *Mortunuasara*, 1377 *Martinwasara*, 1405 *Marthonwasara*, 1448 *Martonusara*, 1448 opp. *Marthonwasara* (Cs. 314), 1740 *Martonyvásár*, 1746 pr. *Marton-vására*, 1773 *Márton-Vásár*, 1778 opp. *Márton-Vására*, 1808 opp. *Mártonvásár*, 1805 1896, 1973 *Martonvásár*. Lakott helyek: 1785 Sz. *Iván* P. (320), 1805, 1868 pr. Sz. *Iván*, 1896 *Szentiván*. — 1868 pr. *Kismarton*, 1896, 1930, 1973 *Kismarton*. — 1868 pr. *Erdőhát*, 1896, 1930, 1973 *Erdőhát*. — 1868 pr. *Felsőmajor*, 1967, 1973 *Felsőmajor*. — 1868 pr. *Spanyolmajor*. — 1896, 1930, 1973 *Gábormajor*. — Dűlők 1896: *Vásártéri, Orbánhegy*. A község lakossága korunkban katolikus, egy-egy harmada magyar, német és szlovák.

Mezőfalva (57; 258). 1417-ben *Újszállás* nevű kun település, a 18. században *Újmajor*, 1811-től a birtokot jobbágytelkekre osztó József nádorról *Hercegfalva* lett, 1951-től *Mezőfalva* (KL). 1808 div. *Ujmajor*, 1817, 1847, 1868, 1896 *Hercegfalva*. Lakott helyek: 1740 *Kis Venyem*, 1785 *Kiss-Venyim* P. (316), 1817 *Kiss Venyéng*, 1847 *Kis Venyeng*, 1868 *Kis és Felső Venyim*, 1896 *Kis- és Felső-Venyim*, 1957 *Kisvenyim*, 1930 *Alsó- és Felsőkisvenyim*, 1973 *Kisvenyim alsó- és felsőpusztá*. — 1740 *Sismand*, 1785 *Sismánd* (314), 1808 *Sismánd*, 1817 *Alsó és Felső Sissmánd*, 1847, 1868, 1896 *Alsó és Felső Sismánd*, 1930 *Nagygyula- és Farkassismánd*, 1957 *Nagy Pál Sismánd*, 1973 *Nagy-, Bank- és Hatházsismand*. — 1817, 1847, 1868, 1896, 1930 *Kokasd*, 1967, 1973 *Kiskokasd*. — 1817 *Lókút*. — 1868, 1896, 1973 *Selyemmajor*. — 1896 *Naplás* (sz.), 1867, 1973 *Naplástanya*. — 1868, 1896, 1973 *Ménesmajor*. — 1896, 1930, 1973 *Antalmajor*. — Dűlők: 1847 *Venyingi Szőlők*, 1868 *nagy venyimi szőlő, új szőlő*, 1896 *Északi dűlő* sz., *Antalhegy* rét, sző., *Lóheréskert* sz., rét, *Páskum* sz., *Kender földek* sz., *Déli dűlő* sz., *Bolondvári rétek* sz., rét. A község magyar és katolikus, csekély református kisebbséggel.

Moha (32; 273—4): 1243/48 *Moha*, 1255 *Muha*, 1347, 1425, 1460 poss. *Moha* (Cs. 339), 1740-től mindig *Moha*. Dűlők: 1805 *ager ad viam Mohensem*, *ager vulgo Malom dűlő*, ad *Homok, Kis Domb*, Pratum ad *Kis domb*; 1818 *Malomi Dűllő, Homok, Közép Dűllő*, ad fluv. *Mola, Prata Keresztesiensis*; 1868 *Koszezei tábla, Malomdűllő* sz., rét, *Homokdűllő* sz., rét, *Csapás* sz., *Sáska-*

* Nagy Lajos szerint (FMTÉ 6 : 275) a CSÁNKITÓL (III, 341) Káloz környékére helyezett Gyula és Örs pusztá Mány közelében volt. Ezt azért nem hiszem, mert Mány nem tartozott a besenyő telepekhez, Káloz viszont igen, CSÁNKI adata pedig „Bisseni de Vrs”.

telek leg., sz., *Dinnyemező leg. sz.*; *rétkerítési dűlő sz.* A község lakossága teljesen magyar, kilenc tizede református, ezért korunkban nincs plébániája, a csekély számú katolikus lakosság Iszkaszentgyörgy filiája.

Mór (35; 274—6): 1193 *Mour* (KL), 1338, 1440 *Moor*, 1459, 1487 *Mor* ~ *Moor*, 1494 *Mor* (Cs. 339), 1740 *Mohr*, 1746 poss. *Mór*, 1773, 1778 opp. *Moor*, 1785 *Moór* Mv. (308), 1805, 1818, 1845, 1868 *Moor*, 1808 opp. *Mór hung.*, *Moor* germ., 1896 *Moór*, 1930, 1973 *Mór*. Lakott helyek: 1269 *Fuldubus*, *Oldubus*, 1441, 1446, 1463 poss. *Dobos* (Cs. 339), 1785 *Dobos* P. (308), 1805 pr. *Dobos*, 1818, 1845, 1868, 1896 *Dobos*, 1930, 1967 *Felső-, Alsó- és Középdobos*, 1957 *Felső- és Alsódobos*, 1973 *Felsődobos*. — 1461, 1487 *Thewres*, 1466 *Thewrews* poss. alio nomine *Tharnokfelde* (Cs. 355), 1785 *Törös* P. (308), 1805, 1818 pr. *Törös*, 1845 *Törös*, 1868, 1896 *Törös*, 1930, 1973 *Töröspusztá*. — 1193 *Timar* (FMTÉ 5: 185), 1232 terra *Tymar*, 1424—87 (10×) *Thymar* ~ *Thimar*, 1484 *Thymar* (Cs. 354), 1740 *Kis és Nagy Timár*, 1818 pr. *Timár*, 1845, 1868, 1896 *Timár*, 1930, 1973 *Timárpusztá*. — 1269 *Arqui*, 1440—46 poss. *Arky* (Cs. 317), 1740 *Arki Praed.*, 1778 *Arki*, 1785 *Árki* P. (308), 1796 pr. *Arky*, 1805 *Árkij*, 1818 *Arky*, 1845, 1868 *Árki*, 1896 *Árki pusztá*, 1930, 1973 *Árkipusztá*. — 1868, 1930 *Sövénykút*, 1967, 1973 *Sövénykútpusztá*. — 1868 *Geiza major*, 1896 *Géza major*, 1957, 1973 *Gézamajor*. Keresztek: 1818 crux marmorea... in Csokensi platea, in platea arenosa, in nova platea; 1845 Kereszt van az úgy nevezett *pacsirta dombon*, kápolna a *Neustift*-ben áll, sz János képe a *piacz közepén*, sz Flórián vértanu állóványa *Mooron* kívül... Kereszt a *Csóka utszán*. A harmadik kereszt *Neustift*-ben áll a' *Csokai ut felé*... az úgy nevezett *homokoson*...; 1868 Fundatio pro cruce in *Vajal*, *Homok*, *Neustift*, platea *Kecske hegy*, *Dobos*, penes *Magazin*, Crux lignea in promontorio *Lerchenfeld*, in colle *Hermanni*, in *Dobos*, crux trabea in *Törös*. Az igen népes lakosságú város ill. község lakosainak mintegy négyötöde német, a többi magyar. A nagy többség katolikus, de szép számban vannak reformátusok, evangélikusok és zsidók is.

Nadap (40; —): 1193 *Nodog* (KL). 1373 *Nadab*, 1376 *Nadap* (Cs. 339), 1740 *Nadab*, 1746 poss. *Nadap*. 1773 *Nadab*, 1778-tól (9×) *Nadap*. Dűlőnevek: 1796 *Brunenberg*, *Steinfeld*; 1896: *Zsellérlegelő sző.*, *Velencei utra dűlő sz.*, *Irtás sz.*; 1915: *Nagylegelő sz.* A falu lakossága német anyanyelvű és katolikus.

Nagykarácsony (57; 249): 1537 *Karachonzallas* (KL), 1740 *Karastony* (!) *Szallas*, 1785 *Karácsony Szállás* (314), 1797 pr. *Karátson szállás*, 1805 *Karátson Szállása*, 1817, 1839 *Karátson szállás*, 1896 *Nagy karácsony*, 1973 *Nagykarácsony*. Lakott helyek: 1839 *Kis-Karácsony*, 1868 *Kis Karácsony Szállás*, 1896 *Kis Karácsony*, 1957, 1973 *Kiskarácsonyszállás*. — 1839 *György-Szállás*, 1868 *Györgyszállás*, 1896 *Nagy Györgyszállás*, 1957 *Nagygyörgyszállás*. Magyar és katolikus lakosságú. Csak 1952 óta község. Előszállás pusztáiból és Alap lakatlan területéből alakították ki.

Nagylók (53; 278): 1344 *Lok* (Cs. 337), 1740 *Lók*, 1778 pr. *Lok*, 1785 *Lóók* (312), 1797 *Nagy Lóók*, 1805 *Felső és alsó Look*, 1847 *Nagy Look*, 1896 *Nagy-Look*, 1930, 1973 *Nagylók*. — Lakott helyek: 1896 *Garda*, 1930 *Garda-major*. — 1896 *Szilfa*, 1930, 1941 *Szilfamajor*. Lakosai magyar katolikusok.

Nagyveleg (35; 304): 1230 *Velg* (KL), 1430 poss. *Weleke*, 1437 *Veleg*, 1440 *Welegh*, 1453 *Nagweleg* ~ *Naghwelgh* ~ *Weleg*, 1487 *Welegh* (Cs. 356), 1690 *Nagy és Kis Vellek* (FMTÉ 6: 304), 1740 *Nagy és Kis Veleg*, 1773, 1785 *Veleg*, 1778, 1845, 1868, 1896 *Veleg*, 1818 *Velleg*, 1973 *Nagyveleg*. Lakosai magyarok és németek, a többség evangélikus, a kisebbség katolikus és református.

Nagyvenyim (58; 278): 1429 *Venym* (Cs. 357), 1740 *Nagy és Kis Venyem*, 1785 *Nagy Venyim* P (316), 1817 *Nagy Venyéng*, 1847 *Nagy Venyng*, 1868 *Nagy Venyim*, 1896 *Nagy-Venyim*, 1947, 1973 *Nagyvenyim*. Lakott helyek: 1847 *Bernárdkut*, 1868, 1896, 1957 *Bernátkút*. — 1817, 1868, 1896, 1973 *Mélykút*, 1847 *Mélykut*. Lakossága magyar és katolikus, kis református kisebbséggel. Csak 1947-ben alakult községgé Mezőfalva határából.

Pákoz (40; 280—81): 1150 k./13—14. sz. iuxta montem *Pacostu* (KL), 1298 terra *Pakozth*, 1462 poss. *Pakazth*, 1498 *Pakozd* (Cs. 341), 1740 *Gakozd* (!), 1746-tól máig *Pákoz*. Lakott hely: 1009/1295 k. *Bergen* (KL), 1249 *Bwrgwn*, 1298 terra *Felbergen*, *Bergen* (Cs. 321), 1740—1868 *Börgönd*, 1896 *Börgönd puszta*, 1930, 1973 *Börgönd*. Szántók: 1845 *Vontató*, *Bogár-halom*, *Sostó part*, *Középut*, *Éren alul*, *Hoszu dülő*, *szőlők allya*, *Malom ut*; 1868 *Káposztás*, utcanév: *platea Felső sor*; 1896: *Papok dülője sz.*, rét, *Káposztás sz.* Magyar lakosságú, kétharmaduk református.

Pátka (41; 282—3): 1275 *Patka* (KL), 1397, 1426, 1430 *Pathka*, 1440 poss. *Pathka* et pr. *Opathka*, 1459—60 poss. *Pathka* pr. *Oopathka* (Cs. 341), 1740-tól máig *Pátka*. — Lakott helyek: 1868 *Fülöp-Major*, 1896 *Fülöp Major*, 1930, 1967 *Fülöpmajor*. — 1896 *Boglyas*, 1973 *Baglyosi szőlőhegy*. — 1896 *Sági-puszta*, 1967 *Ságmajor*. Dülők: 1796 agros in *Szöllők allya*, *Papok Düleje*, pratum penes sic dictum *Kátsa Too* adjacens; 1818 agros in *Puszta Szöllők allya* ~ *allya*, *Papok dülője*, pratum sic dictum *Kátsa Too* adjacens; 1896 *Plébánia telek sz.*, rét. Lakói magyarok, kétharmaduk református, a többi katolikus és nagyon csekély számban evangélikus.

Pázmánd (42; —): 1459 villa *Paznan* (Cs. 342), 1740 *Pazmand*, 1746-tól csak *Pázmánd*. — Lakott hely: 1818 ager in *Censuali Bágyom* (itt még lakatlan), 1967 *Bágyompuszta*. Dülők: 1796 Agri in *Marha tsapás*, *Hoszszu Düllő*, *Hegyes allya*, *Kis Less*, *Irtás Düllő*, *Szarka Berek*, *Pap Düllő*, *Pöttendi düllő*, *Hoszszu Rét*, pratum in *Sóós*, *Cauletum* in *füzes*, *Canabetum* in *első Berek*, *Ludi Rector* (*Sacristanus*) habet agros (más kéz írása): *Marha Csapás-Düllő*, *Hoszu Dülő*, *Hegyes Alla Dülő*, *Kiss Les*, *Irtás Dülő*, *Haraszt-alla-Düllő*, *Szarka-Berki Dülő*, *Pap Dülő*, *Petendi Dülő*, *Hoszu-Réth*, pratum in *Sóós* „*Soos*”, *cauletum* in *Füzes* „*Fűsz-Fás*”, *canabetum* in *Elseő Berek* „*elseő-Berki Dülő*”;

1818 *Erdő allya*, in *Grationali egyes fa*, Szabó Mája, *Csapás*, in *Censuali Bányom*, *Tsutskás*, *Hegy-allya a nadapi ut mellett*, pratum sic dicto *Rétföld*; 1896 *Belső telek pótlás földek sz.*, rét, *Sósdülő sz.*, *Rétföld sz.*, *Zsidóhegy sz.*, leg., *Papdülő sz.*, *Nándordülő sz.*, *Erdődülő sz.*, *Birkásdülő sz.* A lakosok katolikus magyarok. Filiái Vereb és Pettend.

Perkáta (53; 283—4): 1417 *Ketpolkart*, 1527 *Perkáta* (KL), 1740, 1773 *Perkata*, 1746 poss. *Perkáta*, 1778, 1793, 1805 *Perkata*, 1808 *Nagy-Perkáta*, 1818, 1841, 1868, 1896, 1973 *Perkáta*. — Lakott helyek: 1778, 1793, 1805 *Kis-Perkata*, 1785 *Kis-Perkáta* P. (316). 1808 pr. *Kis-Perkáta*, 1818 *Kiss Perkata* ~ *Kis Perkáta*, 1841, 1896 *Kis-Perkáta*, 1868 *Kis Perkáta*, 1973 *Kisperkáta*. — 1868, 1930 *Forrásmajor*, 1896 *Forrás*, 1973 *Forrástanyák*. — 1896, 1930, 1957 *Mélyvölgy*, 1973 *Mélyvölgypuszta*. — 1868, 1896 *Parrag*, 1930, 1973 *Parragpuszta*. — 1868, 1896, 1930, 1973 *Bárányjárás*. — 1868 *Selyemmajor*, 1896 *Selymes*. — 1896, 1930 *Belmajor*. — 1896 *Zsidókalap*, 1930, 1973 *Zsidókalapmajor*. — Dülő: 1896 *Vöröskuti dülő sz.* A lakosság 1746-ban magyar és „illir” (horvát), 1773-ban egyszerűsítve „Illyrica”, 1805-ben magyar és horvát, de az 1841. évi CV szerint: „A’ nép, melly hajdan magyar és ráczzal vegyes volt most csak nem egészen magyar, azon kevesek is a régiebb rácok közül, kik még életben vannak, jobban beszélnek magyarul, mint rácul.”

Polgárdi (37; 284—5): 1277 *Pulgar*, 1397 poss. *Pologar*, 1421 poss. *Palgar*, 1435 poss. *Polgaar*, 1435, 1448, 1489 *Polgary*, 1506 *Polgardy* (Cs. 343), 1740 *Polgardi*, 1764 poss. *Polgárdi*, 1773, 1778 *Polgardi*, 1799 *Polgárdy*, 1805-től csak *Polgárdi*. Lakott helyek: 1740 P. *Somlyó*, 1785 *Somlyó* P. (310), 1799, 1805 *Also Somlyo*, 1817 *Also Somlyó*, 1847, 1863, 1868, 1896 *Alsó Somlyó*, 1885 *Alsó Somlyó* psz., 1930, 1973 *Alsósomlyó*. — 1868, 1896, 1953 *Antónia major*, 1973 *Antóniamajor*. — 1953 *Bálint-major*, 1967 *Bálintmajor*. — 1863, 1868, 1885, 1896 *László Major*, 1953 *Lászlómajor* (1860 körül épült). — 1885 *Kis Somlyó* vagyis *Cséri puszta*, 1896 *Kis Somlyó (Cséri)*, 1953 *Nagycséri puszta*, 1973 *Nagycséripuszta*. — 1953 *Polgárdi Ipartelepek* (1900 körül keletkezett), 1973 *Polgárdi ipartelepek*. — 1863, 1868 *Tekeresi Major*, 1885, 1896 *Tekeres Major*, 1953 *Tekeres-puszta*, 1957, 1967, *Polgárdi tekeres*, 1973 *Polgárditekeres*. — 1953 *Zsuzsanna-major*, 1930, 1967, 1973 *Zsuzsannamajor*. — 1868, 1885 *Polgárdi belmajor*. — 1863, 1868 *Felső Major*, 1885 *Polgárdi felsőmajor*. — 1863, 1885, 1896 *Erzsébet Major*. — 1863, 1868, 1885, 1896 *Lajos Major* (1860 körül épült). — 1953, 1973 *Kiscséripuszta*. — 1930 *Annapuszta*, 1953 *Annamajor*, 1973 *Annamajor*. — 1953 *Gyula-major*, 1930, 1967 *Gyulamajor* (1973-ra már belterület lett). — Dülők: 1885 *Felső birkaréti dülő sz.*, *Samarus dülő sz.*, *szélescsapás sz.*; 1896 *Samaros sz.*, *Fülei széli dülő sz.*, rét, *Felső birka rét sz.* A 19. sz. közepén a község lakossága magyar, négyötödrészben református, egyötödben pedig katolikus, zsidó és kis számú evangélikus. A majorokban valamivel több a katolikus, mint a református. A lakosság ott is magyar.

Pusztægres (51; —): 1863 *Egres puszta* (KL), 1868, 1896 *Pusztá Egres*.

Sáregresből vált ki. Lakott helyek: 1285 villa *Boch*, 1348 *bissenus nobilis de Boch*, 1487 *Bachy* (Cs. 317), 1740 *Banes* (!), 1930, 1957 *Bacs*. — 1324 *Hothwan*, *Hotwan*, 1383, 1414 *Hathwan*, 1401 *Hatuan* (Cs. 331), 1730 *Hatvan*, 1785 *Hattvan* P. (312), 1778, 1799, 1805, 1847, 1868, 1896 *Hatvan*, 1818 pr. *Hatvan*, 1930 *Hatvan psz.*, 1967 Schem. *Sárhatvan*, 1973 *Hatvanpuszta*. — 1346—7 *Bisseni de Vrs*, 1374 Poss. *Gyula Vrs*, 1487 *Ewrs* (Cs. 341), 1740 *Őrs*, 1778 *Örss*, 1785 *Eörss* P. (310), 1799 *Őrs*, 1805 *Eörss*, 1818 pr. *Őrs*, 1847 *Eörs*, 1868 *Őrs*, 1896 *Őrs puszta*, 1973 *Őrspuszta*. — 1868, 1896 *Ödön major*, 1930, 1973 *Ödönpuszta*. Egykori besenyő terület. A lakosság magyar. A többség katolikus, a kisebbség református.

Pusztaszabolcs (60; —): 1302 *Zabouch* (KL), 1457 pr. *Zabos*, 1462, 1495 pr. *Zaboch*, 1479 *Zabolch* (Cs. 345), 1740 *Szabolts*, 1778 pr. *Szabolcs*, 1785 *Szabolcs* P. (316), 1805, 1818, 1839 *Szabolcs*, 1868 *Szabolch* (!), 1896 *Szabolcs*, 1808 pr. *Kis- és Nagy-Szabolcs*, 1903 óta *Pusztaszabolcs* (KL). — Lakott helyek: 1839, 1868, 1896, 1930, 1957 *Csongrád*. 1830 körül keletkezhetett, mert 1818-ban még nem fordul elő, 1839-ben pedig „*novum Praedium*”. — 1839, 1868 *Felső-Czikola*, 1896 *Felső Cikola*, 1930, 1957 *Felsőcikola*, 1973 *Felsőcikolapuszta*. — 1896, 1930, 1957, 1973 *Györgymajor*. — 1805, 1818 pr. *Also Besnyő*, 1939, 1868 pr. *Alsó Besnyő*, 1896 *Alsó Besnyő*, 1973 *Alsóbesnyő*. — 1896, 1930, 1957 *Nándormajor*. Korszakunkban praediumként Adony tartozéka. Lakossága magyar és katolikus.

Pusztavám (35; 279—80): 1440—6 poss. *Hozywama et Eghazaswama*, 1450 *Eghazaswama et Kyswama*, 1460 poss. *Huziwvama et Eghazasvama* (Cs. 356), 1740 *Pusztavam*, 1778 *Pusztavám*. Egy *Ondód* nevű község (1403-ban említik) mellett volt királyi vámszedőhely, de a török időkben elpusztult (KL *Pusztavám* c. a.). Korunkban egészen a 19. sz. végéig szinte csak *Ondód* néven említik. A Schem. 1967 szerint 1333 óta van *Ondódnak* plébániája (35). *Mikoviny* (1740) és *Lipszky* (1808) szerint két helység: 1808 pagus *Ondód*, pr. *Pusztavám*. 1740 *Ondód*, 1746 *Ondód* seu *Pusztavám*, 1773 *Ondod* v. *Pusztavám*, 1796 *Ondod*, 1805 Parochia *Ondodiensis*, 1818 Par. *Ondodensis*, 1845, 1868 *Ondód*, 1896 *Ondód* másképp *Pusztavám*. — Lakott hely: 1379 *Nána* (Cs. 339), 1785 *Nána* P. (308), 1845, 1868 *Nána*, 1896 *Vértés Nána*, 1967 *Vértesnána*. Dűlők: 1868 *Streitäcker Ried*, *Bokoderweg Ried*, *Weingartenacker Ried*, 1896 *Átaléri d.*, *Bokodi uti d.* A község lakossága korszakunkban szinte teljesen német anyanyelvű, felesben katolikus és evangélikus. Az 1805-ös CV szerint főleg a német nyelv szükséges, mert csak néhány öreg óhajt magyarul vagy szlávul gyónni, de ezek leszármazottai is jobban tudnak németül. 1818-ban is megjegyzi, hogy a néhány nem-német anyanyelvű is tökéletesen tud németül.

Rácalmás (60; 285—6) 1329 *Almas*, 1424 poss. *Almas* (Cs. 316), 1740 *Ratz Almas*, 1746, 1773, 1785 poss. *Rác-Almás*, 1778, 1797 *Rátz-Almás*, 1805 *Ratz-Almas*, 1818 *Rátz-Almas*, 1868, 1896 *Ráczalmás*, 1930, 1973 *Rác-*

almás. Lakott helyek: 1352 poss. *Kulcheghaz*, 1497 *Kwlch*, *Kwcz* (Cs. 336), 1740 *Kots*, 1785 *Kulcs* P. (316), 1896, 1930, 1973 *Kulcs*. — 1896, 1930, 1967 *Galambos*, 1973 *Galambospuszta*, 1896, 1930, 1967 *Újgalambos*, 1973 *Újgalambospuszta*. — 1896, 1930, 1957 *Hangos*. — 1896, 1930, 1957, 1973 *Radicsapuszta*, 1896 *Kishalom* psz., 1973 *Kishalompuszta*. — 1896-ban még *Bárdosy major* és *Tallián m.*, *Csillag csárda*, *Babanics tanya*, *Téglagyár*. — Dülők: 1896 *Rétföldek sz.*, rét, *Kis Debella sz.*, *Göböljárás sző.*, leg., *Duzslok alja sz.*, rét. Az 1600-as évek elején az elpusztult magyar lakosság helyére rácok (szerbek) költöztek. Innen a község nevének előtagja. 1818-ban azonban az 1342 katolikus és református magyar mellett csak 300 görögkeleti szerbet tartottak nyilván.

Ráckeresztúr (88; 286): 1347/78 *Kerezthur* (KL), 1370 poss. *Kerezthur*, 1431 *Kerestur* (Cs. 335), 1740 *Ratz Keresztur*, 1746, 1773 *Rác-Keresztur*, 1778 *Racz Keresztur* ~ *Raczxtur*, 1808 *Rác-Keresztúr*, 1817 *Ratz keresztur*, 1845 *Rác Keresztur*, 1868 *Rác-Keresztur*, 1896 *Rácskeresztúr*, 1973 *Ráckeresztúr*. — Lakott helyek: 1370 poss. *Zenthmiclos*, 1407 *Zenthmyklos* (Cs. 349), 1778 *Sz Miklos*, 1785 *Sz. Miklós* P. (320), 1796 *Rátz-Szent-Miklós*, 1805 *Alsó és Felső Rác Sz. Miklós*, 1817 *A. F. Rátz sz miklós*, 1845, 1868 *Alsó, Közép, Felső Rác Sz. Miklós*, 1896 *Alsó, Közép, Felső Rác Szt. Miklós*, 1930, 1973 *Rácszentmiklós*. — 1407 poss. *Zenthlazlo*, 1455, 1467, 1500 k. pred. *Zenthlazlo* (Cs. 348), 1740 *S. Laszlo*, 1778 *Sz Laszlo*, 1785 *Sz. László* P. (320), 1796, 1868 *Szent László*, 1805 *Sz. László*, 1817 pr. *Sz László*, 1845 *Sz László*, 1896 *Szen(!)-László*, 1930 1973 *Szentlászló*. — 1868 *Sándor Szállás*, 1896, 1930, 1973 *Sándorszállás*. — 1896 *Legyes, Csirip, Simonmajor*. — Dülők: 1845 *urasági csapás, szőlők felett sz.*; 1896 *Malontai út mellett sz.*, rét, *Ürgeliki dülő sz.*, *Ürgeliki szőlő sz.*, *Hármas halom sz.*, *Tófenéki sz.* A község nevének előtagja az 1629 körül betelepedett szerbekkel kapcsolatos (KL). Korszakunkban szerb lakosság nincs. 1817-ben a községnek jóval több, mint a fele magyar katolikus és református, a kisebbik része szlovák katolikus. 1868-ra a szlovák kisebbség nagy része már elmagyarosodott.

Sárbogárd (51—2; 287, 291—2): 1459 *Bogard* (KL), 1487 *Bogard*, 1498 poss. *Bogard* al. nom. *Ampodfelde* (Cs. 321), 1740 *Bogard*, 1778, 1785, 1808 pr. *Bogárd*, 1797 *Bógárd*, 1805 *Bogard*, 1818, 1841, 1843 *Bogárd*, 1868 opp. *Sár-Bogárd*, 1896 óta *Sárbogárd*. Lakott helyek: 1324, 1366 *Zenthmyclos*, 1342 poss. *Zenth Miklos* circa fluvium kezelfezek al. nom Saar vocatum, 1343 *Besenew Zenthmiklos* iuxta fluv. Saar, 1496 *Zenthmiclos* (Cs. 349), 1740 *Ratz Miklos*, 1778 *Szent Miklós*, 1785 *Szent-Miklós* (312), 1797, 1805, 1818 *Sz. Miklós*, 1804 *Sáár Sz. Miklós*, 1818 *Sár Sz Miklós*, 1841 *Sár Szent-Miklós* ~ *Sáár Szent Miklós*, 1868, 1896, 1967 *Sárszentmiklós*, 1969-ben *Sárbogárd*hoz csatolták. — 1401, 1498 *Tynod* ~ *Thynod* (Cs. 354), 1740 *Timord* (!), 1778 *Tinórd*, 1785 *Tinód* P (312), 1797 *Tinód*, 1805, 1818, 1841, 1843 *Tinórd*, 1868 *Sár Bogárd-Tinód* egyesült mezőváros, 1897 *Tinód* psz. — 1778 pr. *Kislok*,

1797 *Kiss-Lóók*, 1847 *Kis Lóók*, 1896 *Kis Look*, 1930, 1967 *Kislók*, 1973 *Kislók-puszta*. — 1778 pr. *Körtvéles* (*Diverticulum in K.*), 1797 *Kiss Körtvéles*, 1805 also *Körtveles*, 1818 *Alsó körtvéles*, 1841, 1843 *Alsó-Körtvélyes*, 1868 *Alsókörtvélyes*, 1896 *Alsó-Körtélyes*, 1930, 1973 *Alsókörtvélyes*. — 1269 *Bisseni de villa Tuburchuch*, 1394 *Teburcheek*, 1449 *Theberchwkw*, 1487, 1502 *Theberchek* (Cs. 354), 1740 *Töbörösög*, 1778 *Also-Töbörtsök*, 1785 *Töbörtsök P.* (312), 1792 *Alsó Töbörtsök*, 1799, 1818, 1896 *Alsó-Töbörzsök*, 1805 *Alsó Töbörzsök*, 1868 *Alsó töbörzsök*, 1930, 1957, 1973 *Alsótöbörzsök*. — 1384 *Zilas*, 1487 *Zylas* (Cs. 351), 1740 *Ret Szilas*, 1785 *Réth Szilas P.* (312), 1805, 1818 *Réth Szilas*, 1841 *Réth-Szilas*, 1843, 1868, 1896, 1930, 1973 *Rétszilas*. — 1740 *Mindszent*, 1785, 1818 *Mind Szent P.* (312), 1778, 1797, 1805, 1843, 1868 *Mindszent*, 1841 *Mind-Szent*, 1896, 1930, 1973 *Mindszentpuszta*. — 1778 *Diverticulum Szarvas Csárda*, 1841, 1843 *Szarvas*, 1896 *Szarvas puszta*, 1930, 1957, 1973 *Szarvaspuszta*. — *Dülök* (*Sárbogárd*): 1896 *Sárrét mocsár*, *Felső Bolondvár sz.*, *Forrás sz.*, *rét*; (*Sárszentmiklós*): 1818 *Szőlök Düle*, *Kövágó düle*, in eodem *Düle*, *Sár mellett való Düle*; 1841 *agrum in Szőlök dülő*, *Kövágó dülő*, *Sár mellett való dülő*; 1843 *Szölő dülő*, *Kövágó dülő*, *Sármellett való dülő*, 1868 *Szölő dülő*, *Kövágó dülő*, *Sár mellett való dülő*, 1896 *Borjú mező sz.*, *Szöllő földek sz.*, *sző*. — *Sárbogárd* 1808-ban még *praedium* (puszta) 493 lakossal, 1868-ban pedig már *mezőváros* 4470 református, katolikus, zsidó és evangélikus lakossal. *Sárszentmiklós* erős magyar többségű, csekély számú német, szlovák és horvát lakossággal. Vallás szerint kétharmadban katolikus, egyharmada evangélikus és református.

Sáregres (51; 287—8): 1397 *Egres superior* (Cs. 423), 1740, 1839 *Egres*, 1868 *Sár Egres*, 1896 *Sár-Egres*, 1932 *Sáregres*. Lakott helyek: 1269 *Fanch*, 1335 *Bissenus nobilis de Fanch*, 1342 poss. *Fanch circa fluvium Kezebfézek alio nomine Saár*, 1401 *Fanch* (Cs. 327), 1740, 1839, 1868 *Fánts*, 1896, 1932, 1973 *Fánacs*. — 1868, 1896 *Tarnocza*, 1932, 1973 *Tarnóca*. — 1932 *Kígyós puszta*. — 1932, 1973 *Réti major*. — 1932, 1973 *Almajor*. — A község lakossága magyar, a többség református, a kisebbség katolikus. Területéből alakult *Pusztáegres* község.

Sárkeresztés (34; 288): 1538 *Keresztések mayorya*, 1662 *Keresztés* (KL), 1740 *Körösztyös*, 1746 poss. *Keresztés*, 1973 *Sárkeresztés*. Erős református többségű kis magyar falu, korszakunkban csak *Magyaralmás* filiájaként emlegetik.

Sárkeresztúr (48; 288—9): 1211 *versus ecclesiam Sancte Crucis* (KL), 1405, 1487 *Kerezthwr*, 1471 *Karom Kerezthwr* (Cs. 335), 1740 *Sár Keresztur*, 1773 *Saar-Keresztur*, 1778, 1785, 1818 *Saár Keresztur*, 1792 *Sáár-Keresztúr*, 1799 *Sárkeresztur*, 1805 *Sár-Keresztur*, 1808 *Sár-Keresztúr*, 1847 *Sáárkeresztur*, 1896 *Sár Keresztur*, 1973 *Sárkeresztúr*. — Lakott helyek: 1868 pr. *Szent Imre*, 1896 *Imremajor*, 1957, 1973 *Szentimremajor*. — 1868, 1896 *Lászlótelek*. — 1868 *Sárkány major*. — 1896 még: *Bódimajor*, *Sándormajor*, *Sárréti major*.

Dűlők: 1896 *Kertalja* rét, mocsár, *Alájáró alsó dűlő* sz., *Ujszőlő* sz., *Betekints* sz., *Belátó* sz., *Laposi* (~*Láposi*) *legelő* sz., *Rétföld* sz., rét, *Kenderföld* sz., *Jakabszállási* sz. 1847-ben a lakosság teljesen magyar, kétharmada református, egyharmada katolikus és zsidó (utóbbiak 100 körül). Területéből hasították ki Sárszentágota községet.

Sárkeszi (—; 267): 1337 *Kezw* (KL), 1352 *Kezu* poss., 1397 *Kyskezew*, 1438—39 poss. *Kezy* (Cs. 335), 1740 *Kiskeszi*, 1764 *Kiss-Keszi*, 1773 *Kis-Keszi*, 1778 *Kiss Keszy*, 1799 *Kis Keszi*, 1805 poss. *Kis Keszi*, 1839 praed. *K Keszi*, 1808, 1868, 1896 *Kis-Keszi*, 1910 *Sárkeszi*. Egy apró, magyar református lakosságú falu néhány magyar katolikussal.

Sárosd (54; 289): Régi alakja átírva maira 1300-ból (KL), 1740 *Sárasd*, 1746 pr. *Sárosd*, 1773, 1785, 1797, 1808 opp. *Sárosd*, 1847 opp. *Sáárosd* ~ *Sárosd*, 1868 opp. *Sárosd*, 1896-tól *Sárosd*. — Lakott helyek: 1805, 1818 pr. *Sárosd*, 1847 *Sárosd*, 1868 *Pusztá Sárosd*, 1896 *Pusztá-Sárosd*. A 19. századi felsorolások a Sárosd nevű pusztát mindig megkülönböztetik a „város”-tól, noha a városnak 1847-ben 762, a pusztának 208 lakosa volt. — 1740 *Jakab Szállás*, 1785 *Jakab-Szállása*, 1797, 1847, 1868 *Jakab Szállás*, 1805 pr. *Jakab Szállás*, 1818 *Jakab szállás*, 1896, 1930, 1957, 1973 *Jakabszállás*. — 1847, 1868 *Csillag major*, 1896, 1930, 1957, 1973 *Csillagmajor*. — 1847, 1868 *Szárnyas major*, 1896 *Szárnyasmajor*. — 1847 *Tükrös*, 1868 *Tükrös major*, 1896 *Tükrös-major*, 1973 *Tükröspusztá*. — 1847, 1868 *Daru major*, 1896, 1930, 1957, 1973 *Darumajor*. — 1868 *Andor major*, 1896, 1957, 1967 *Andormajor*. Dűlők: 1896 *Kender földek*, *Csiko állás*, *Páskum dűlő*, *Temető dűlő* (szántók). A lakosság magyar anyanyelvű, 1847-ben kilenc tizede katolikus, a többi református.

Sárszentágota (48; 297): 1342 Nic. Beseneu dictus de sta Agatha, 1344 *Zentagota*, 1347 Bissenus de *Zentagota*, 1389, 1405 *Zentagatha*, 1464 *Zentagotha*, 1502 poss. *Zentagatha* (Cs. 346), 1740 *S:Agatha*, 1746 pr. *Szent Agotha*, 1778 *S. Agatha*, 1785, 1792, 1799 pr. *Sz. Agatha*, 1805 *Szent Agotha*, 1808 pr. *Szent-Ágota*, 1818 pr. *Szent Ágotha*, 1847 *Sz. Ágota*, 1868 *Szent Ágota*, 1896 *Szent Ágotha*, 1941, 1973 *Sárszentágota*. — Lakott helyek: 1778 *Fölső-Töbörzsök*, 1792 *Fölső Töbörzsök*, 1799 pr. *Fölső-Töbörzsök*, 1805, 1818 *Fölső-Töbörzsök*, 1847, 1868 *Felső Töbörzsök*, 1896 *Felső-Töbörzsök*, 1957, 1973 *Felsőtöbörzsök*. — 1778 *Körtvéles*, 1792 *Fölső körtvényes*, 1799, 1805, 1818 *Fölső-Körtvéles*, 1847 *Felső Körtvényes*, 1896 *Felső-Körtvényes*, 1957, 1973 *Felsőkörtvényes*. — 1896 *Közép Ágota*, 1930 *Középmajor*. Pusztáival együtt a község Sárkeresztúrból vált ki. Lakosai magyarok, kétharmaduk katolikus, egyharmaduk református.

Sárszentmihály (37; 289—90): 1476 *Zenthmihal* (Cs. 349), 1740 *S:Mihály*, 1764 poss. *Szent-Mihály*, 1773 *Sz. Mihályi*, 1778 *Szent Miháll*, 1785 *Szent Mihály* (310), 1799 *sz. Mihály*, 1805, 1817 poss. *Szent Mihály*, 1839 *Sz. Mihály*, 1896 *Szt. Mihály*, 1907, 1953 *Sárszentmihály*. — Lakott helyek: 1277 villa Pentulae, 1479 villa *Penthele* (Cs. 342), 1785 *Sáár Pentele* P. (310), 1799 *Sáár*

Pöntöle, 1805 pr. *Sáár Pöntöle*, 1817 *Sár Pentele* ~ *Saár-Pentele*, 1896-tól *Sár-pentele*. Egy ideig önálló község volt. — 1394, 1479 poss. *Saag*, 1478 poss. *Saagh* (Cs. 344), 1740 *Saag*, 1799, 1805 pr. *Sáágh*, 1817, 1839 prom. *Ság*, 1896 *Ság* szőlőhegy, 1930 *Sághegy*. — 1839 prom. *Sz. Mihály*. — 1896, 1930, 1967 *Herminamajor*. — 1896 *Liviamajor*, 1930, 1957, 1973 *Líviapuszta*. — 1896, 1930, 1957, 1973 *Pálmajor*. — 1896 *Alsómajor*, *Felsőmajor*. — Dülő: 1896 *Szent Vendel* sz., rét. A lakosság magyar, a többség református, a kisebbség katolikus.

Seregélyes (54; 292): első említése 1258-ból (KL), 1342 *Seregylus*, 1347—1445 (6×) *Seregeles*, 1386 *Seregelyus*, 1489 *Seregyles* (Cs. 344), 1740 *Szeregéles* (!), 1785 *Seregélyes* (314), 1797, 1805 *Seregéles*, 1808 *Seregélyes* ~ *Seregéles*, 1818, 1868, 1973 *Seregélyes*, 1847 opp. *Seregélyes*. — Lakott helyek: 1740 *Szeretseny*, 1785 *Szerecseny* P. (316), 1797 *Szerecseny*, 1805 pr. *Szerecsen*, 1818 *Szeretseny*, 1847, 1868, 1957 *Szerecseny*, 1896 *Szerecseny puszta*, 1930, 1967 *Szerecseny puszta*. — 1896, 1930, 1973 *Sándormajor*. — 1896, 1930, 1973 *Ernőmajor*. — 1868, 1896, 1973 *Erzsébetmajor*. — 1896 *Selymesmajor*, 1930, 1957, 1967 *Selymespuszta*. — 1896 *Pálinkaház*, 1930, 1957, 1973 *Pálinkaházpuszta*. — 1896-ban még: *Belmajor*, *Téglaház*, *Csiramajor*, *Kertészház*, *Malomház*, *Kastély*, *Szöllők*, *Ferenczmajor*, *Aljfalupuszta*. — Dülők: 1896 *Hivatalnokok birtoka* sz., rét, *Józan* sz. A község ill. mezőváros kétharmad részben református, egyharmada katolikus, nagyrészt magyarok, a csekély számú németiség is tud magyarul.

***Sikátor** (—; —): 1390 poss. *Sykatur* al. nom. *Zalok*, 1416 *Sykathor* (Cs. 344—5), 1740 *Puszta Sikator*, 1799 pr. *Sigátor*; 1805 *Schikator*, 1818, 1868 *Sikátor*, 1839 *Sikator*, 1973 *Sikátorpuszta*. — A puszta ma Bakonycsérnye belterülete, de a 19. században Isztimér filiája és Fejér megyéhez tartozik.

Soponya (47; 292): 1276 villa *Supuna*, 1277 terra populorum de *Supuna*, 1324 *Supuna* ~ *Supunya*, 1401 *Sopponya* (Cs. 345), 1740-tól mindig *Soponya*. — Lakott helyek (*Nagyláng* régi adatait l. *Kisláng* c. a.). 1769 óta plébánia: 1799, 1818 *Láng*, 1805 *Belső Láng*, 1839, 1868, 1896 *Nagy Láng*. 1936-ban egyesítették Soponyával, és határából alakították ki *Kisláng* községet. — 1839, 1868 *János Major*, 1896 *Jánosmajor*. — 1839, 1868, 1896 *Lobb*, 1930, 1957 *Lobbmajor*. — 1868, 1896 *Tarnocza*, 1930 *Alsó- és Felsőtarnóca*, 1957 *Tarnóca*. 1868, 1896, 1930 *Vázsony*. — 1868, 1896 *Kis Puszta*. — 1868, 1896 *Ujmajor*. Soponya egészen, Nagylángnak fele magyar, másik fele német. Soponya túlnyomó többsége református, a többi és Nagyláng katolikus.

Sőréd (35; 293): 1439, 1447, 1487 *Sered*, 1446 *Chered*, 1465 *Sereed* (Cs. 344), 1778, 1808 *Seréd*, 1785, 1805, 1818, 1868 *Sőréd*, 1845 *Söréd*, 1896 *Söréd*, 1973 *Söréd*. Korszakunkban egy kis, katolikus többségű magyar falu, Csókakő fillája.

Sukoró (40. 294): 1495 *Sokoro* (Cs. 345); 1740 *Sokoro*, 1746, 1785 poss.

Sukoró, 1778, 1796 *Sukoro*, 1818, 1868 *Sukoro* ~ *Sukoró*, 1833, 1845, 1896, 1915 *Sukoró*. — Lakott hely: 1915 *Jánosmajor puszta*, 1930 *Jánosmajor*. Dűlő: 1915 *Nagylegelő sz.* A 18—19. században Nadap filiája. Magyar lakosságú, több mint a fele református.

Szabadbattyán (38; 253—4, 294—5): 1326 *Bathyan* (KL), 1366 poss. *Bathyan iuxta aquam Saar*, 1397—1489 *Bathyan* (Cs. 348), 1740 *Battyany*, 1764, 1773 *Szabad-Bottyán*, 1778 *Szabad Bottyán*, 1785 *Szabad Battyán* (310), 1799 *Szabad: Botthyán*, 1805 *Szabad Botthyan*, 1817 *Szabad Batthyán*, 1847 *Szabad Bathyán*, 1868 *Szabad Batthyány*, 1896 *Szabadbatthyany*, 1973 *Szabadbattyán*. — Lakott helyek: *Falubattyán* mindig együtt fordul elő az előző névvel, előtagja Falu, utótagja azonos az előzőével. 1950-ben beleolvad Szabadbattyánba. — 1397, 1477 poss. *Somlyo*, 1412 terra *Wegsomlyo*, 1435 Mons *Somlyo*, 1436 Mons *Bukensomlya et Sarsomlya* poss. (Cs. 345), 1740 Pr. *Somlyó*, 1785 *Somlyó P.* (310), 1799, 1805 *Fölső Somlyo*, 1817 *F. Somlyó*, 1847 *Fölső és Kis Somlyó*, 1868 *Felső és Kis Somlyó*, 1896 *Felső Somlyó*, 1930, 1957, 1973 *Felsősomlyó*. — 1847, 1868, 1896, 1930 *Kishegy*. — 1847, 1868, 1896 *Öreghegy*, 1930 *Öreghegypuszta*. — 1868, 1896 *Sárhegy*. — 1397 poss. *Chabya* (Cs. 321), 1740 *Tsapda*, 1785 *Csabda P.* (310), 1847, 1868 *Csabda*, 1896 *Csabdabel és -kül puszta*, 1930 *Belcsabda*. — 1896-ban még *Rózsa major*, *Téglaház*, *Várvölgy*. — Dűlők: 1817 in Diverticulo *Farkas Szég*, *Alájáro*; 1847 *Sárréte rét*; 1868 *Pityer föld*, *Mézes Keselőhegyi föld*, *Kenderföld*, *Kishegy sző.*, *usztatói föld*; 1896 *Kishegy sz.*, *Kenderföldi dűlő sz.*, *Kiskécs (?) sz.*, *Peterbán kut felső sz.*, *rét*, *Nyilas és pörös rét*, *Csabdai legelő sző*. Teljesen magyar lakosságú, vallás szempontjából majdnem egyforma számban katolikus és református.

Szabadegyháza (54; —): 1659/1794 *Szolga-Egyhaza* (KL), 1740 *Szolga Egyház*, 1746, 1785 *Szolga-Egyháza*, 1797 *Szolga egyháza*, 1805 pr. *Szolga-Egyház*, 1818 *Szolgaegyháza*, 1847 *Szolga Egyház és Felső Solzga Egyház*, 1868 *Felső Solzga-egyház és Alsó Solzga-egyház*, 1896 *Alsó- és Felső-Szolga-egyháza*, 1930 *Felsőszolgaegyháza és Középszolgaegyháza*. A falu Alsó szolgaegyházából alakult, mert 1957-ben *Felsőpuszta* és *Középpuszta*, ez utóbbi 1973-ban is külterületi lakóhely. — Lakott helyek: 1896 *Hyppolytmajor*, 1930, 1957, 1973 *Hippolytpuszta*. — 1868, 1896 *Vastaghalom*, 1957, 1973 *Vastaghalompuszta*. — 1868 *Barátlak*, 1896 *Barátlakás*, 1957 *Barákapuszta* (!), 1973 *Barátlakáspuszta*. — 1896, 1973 *Lászlómajor*. — A Szolgaegyháza nevet 1948-ban változtatták Szabadegyházára. Lakossága magyar, erős katolikus többséggel, a kisebbség református.

Szár (79; 295—6): 1326/1327/1383 *Zaar* (KL), 1347—1493 (9x) poss. *Zaar* (Cs. 345), 1740 *Szár*, 1746 poss. *Szár*, 1778, 1805, 1839 *Száár*, 1818 *Szaar*, 1870, 1896 *Szaár*, 1973 *Szár*. — Dűlők: 1896 *Herrn Tafel sz.*, *Untere Krautgarten sz.*, *rét*. A 17. sz. végén elpusztult falut 1729-ben telepítették újra katolikus németekkel. Az 1900-as évekig a falu teljesen megőrizte német anyanyelvét.

Székesfehérvár (27; —): 1055 *feheruuaru rea* (TA1.). A latin oklevelekben és CV-kben *Alba* vagy *Alba Regia* néven emlegetik a várost, 1777-től a püspökség székhelyét. A városi plébániákról szóló beszámolókból nem találtam sem falu- sem utcaneveket. Néhány majort, pusztát azonban időközben a vármegye székhelyéhez csatoltak. Ezekből sorolom fel azoknak adatait, amelyek forrásaimban megtalálhatók. — 1356 *Chala* (KL), 1409 *Nobilis de Kyschala*, 1430—59 *Chala*, 1478 *Felsewchala* (Cs. 322), 1740 *Tsala*, 1785 *Csala* P. (318), 1788 pr. *Csala*, 1796-től mindig csak *Csala*. — 1788 *Kis-Falud*, 1796, 1805, 1818, 1868 *Kisfalud*. 1845 praed. *Kis Falud*, 1896 *Kisfalud puszta*, 1973 *Kisfaludpuszta*. — 1845 *Kőrakásmalom*, 1896, 1973 *Kőrakás*. — 1868, 1896 *Mária Major*, 1967 *Máriamajor*. — Víznevek 1817-ből: *Soos Tó*, *Ingovan*, *Sárvíz*. — Egyházi szempontból e külterületi lakott helyek Pátka filiái voltak, Kisfalud egy ideig Pákozde.

Tabajd (80; 297—8): 1231 *Thuboyd* (KL), ? 1237 *Tubogd*, 1337 *Thobayd*, 1455—93 poss. *Thobayd*, 1388 poss. *Tobayd*, 1396, 1422 *Eghazasthabayd*, 1500 k. *Also Thobayd*, 1502 *Felsewthabayd* (Cs. 352), 1773 *Tabaid*, 1793 *Tobaid*, egyébként 1740-től kezdve mindig *Tabajd*. — Lakott hely: 1896 *Katalin major*, 1957, 1973 *Katalinpuszta*. — A falu teljesen magyar lakosságú és háromnegyedrészben református, egynegyede katolikus volt. Korszakunkban Vál filiája.

Tác (38; 299): első említése 1560-ból (KL), 1740 *Tátz*, 1764, 1773, 1808 *Tác*, 1778, 1785, 1799 *Táacz*, 1805 poss. *Tác*, 1817, 1847 *Tátz*, 1868, 1896 *Tác*, 1957, 1973 *Tác*. — Lakott helyek: 1274 *Fuen* (KL), 1279 portus *Fwen*, 1401 *Fwen~Fuen*, 1436 *Fewen*, 1484 *Fwen* (Cs. 328), 1740 P. *Fövény*, 1785, 1799, 1805 pr. *Fövény*, 1817, 1847, 1868 *Fövény*, 1896 *Fövény-bel* és *-kül puszta*, 1957, 1973 *Fövenypuszta*. — 1896 *Csárda-Fövény*, 1973 *Fövényi csárda* — 1434 poss. *Petelle*, 1435 poss. *Petolye* (Cs. 343), 1740 *Pentelye* (!), 1778, 1785 pr. *Petele*, 1799, 1805 *Petele*, 1847 *Pötölle~Pettele*, 1868, 1896 *Pötöle*, 1957 *Pötölle*, 1973 *Pötöllepuszta* és *Külsöpötöllepuszta*. — 1868, 1896 *Világos Major*, 1957 *Világosmajor*, 1973 *Világospuszta*. — 1896 *Csillag major*, 1973 *Csillagtanya*. Korunkban teljesen magyar lakosságú. Mivel erős református többsége volt, a katolikusok 1945-ig Szabadbattyánhoz tartoztak.

Tordas (42; 300—1): 1235 *Turdas*, 1270 *Thordos* (KL), 1358 poss. *Tordas*, 1376 poss. *Tardas* (Cs. 354), 1444 *Thardas* (uo. I, 36), 1740, 1778 *Tordas*, 1746 poss. *Tordas*, 1773 *Tordás*, 1793 *Tordass*, 1799, 1833 *Tordats*, 1805, 1818, 1829 *Tordas*, 1845 *Tordacs*, 1868 *Tordass*, 1896, 1973 *Tordas*. Korunkban a község lakosságának kétharmada evangélikus szlovák, egyharmada katolikus és református magyar. Ekkor Vál filiája.

Újbarok (79; —): 1339 *Baruk* (KL) 1365 *Borok*, 1396 poss. *Barok* (Cs. 318), 1778, 1805 *Uj Barok*, 1785 *Uj-Barok*, 1808 pagus *Uj-Barok*, 1818 *Uj Barok~Barock*, 1839 *Uj-Barak*, 1896 *Uj-Barok*, 1930, 1973 *Újbarok*. Az apró község a 18—19. században katolikus német lakosságú és Szár filiája.

Úrhida (38; —): 1009/1295 *Hurhida* (KL), 1437 *Vrhida*, 1478 *Wrhyda*

(Cs. 355), 1740, 1868, 1896 *Urhida*, 1785, 1799 pr. *Úrhida*, 1805, 1839 prom. *Urhida*, 1808 pr. *Urhida*, 1817 *Urhida cum Mola*, prom. in *Urhida*, 1930, 1973 *Urhida*. Ez a kis katolikus magyar falucska Szabadbattyán, majd Sárpentele filiája volt korszakunkban.

Vajta (52; 301—2): 1150 k./13—14. sz. *Boyta* (KL), 1324 poss. *Vayta*... iuxta fluv. *Sar*, 1335 poss. *Woyta*, 1388 *Woytha*, 1350 *Woyata*, 1389 *Wayota*, 1425 poss. *Wayta* (Cs. 355), 1740-tól mindig *Vajta*. — Lakott hely: 1839 *Miklos*. — Dűlők: 1805 ager *Irtás* dictus, ad vineas superiores, in calcatura inferior, ad limites territorii Vajtenses, Vinea in promontorio *Alsóhegy* dicto, ager ad *Saár Réte*, 1868 crux in villa *Aliga*; utcanevek: 1868 *Öreg utca*, *Kis utca*, *Uj utca*, *Burgundia*, *Felszeg*; dűlőnevek: 1896: *Káposztások rét*, *Szürüskertek sző.*, *Alsó szőlők sz.*, *sző.*, *Kenderföldek sz.*, *Borjumező leg.*, *Lánczalja sz.*, rét. Korunkban a lakosság magyar és katolikus.

Vál (42; 302—3): 1269 *Waal* (KL), 1274 k. *Val*, 1337 *Nobiles de Wal*, 1421 poss. *Waal* (Cs. 355), 1740 *Vál*, 1746 *Váll*, 1773 *Vaal*, 1778 *vaal~Vall~Vál*, 1785, 1793, 1868 *Váál*, 1805, 1829 *Vál*, 1808 opp. *Váll~Vaál*, 1818 opp. *Vál*, 1843 *Váál*, 1896 *Vaál*, 1930, 1973 *Vál*. — Lakott helyek: 1829 *Kerékerdő*, 1845 *Kerék Erdő*. — 1845 *Uj Major*. — 1845 *Gyürüs*, 1896 *Gyürös*, 1930, 1957, 1973 *Gyűrűsaljapuszta*. — 1868 *Farkasfa*, 1896 *Farkasfa psz.*, 1930, 1957, 1973 *Farkasfapuszta*. — 1868 *Hosszudűlő*, 1896 *Hosszú dűlő*. — 1868 *Marianna*, 1896 *Márianna major*, 1930, 1957, 1973 *Máriaannapuszta*. — 1868 *Téglaház*. — 1868 *Vadászlak*, 1896 *Antalmajor*, 1973 *Antali erdészház*. — 1868 *Zuberpuszta*. — 1868 *Fő Günsler Esp. pusztája*. — 1896 *Jenő major*. — 1896 *Urodalmi téglagyár*. — 1818 *Öreg-hegy sző.*, 1896 *Öreghegy sz.*, 1967, 1973 *Öreghegy* (lakott hely). — 1818 *Pogány-vár sz.*, 1957, 1973 *Pogányvár* (lakott hely). — 1818 *Új-hegy sző.*, 1967, 1973 *Újhegyi szőlő* (lakott hely). — Dűlők: 1818: *Acsai dűlő sz.*, *Baranya allja sz.*, *Körtvélyfa dűlő*, *Gyürüs allja*, *Babotkási dűlő*, *Öreghegy és Új-hegy sző.*, *Kertek allja rét*, *Pogány-vár sz.*, *Baranya dűlő sz.*, *Gyürüs sz.*; 1845 *Belső Fundus kert*, *Felső rét sz.*, leg., rét, *Gyürüs alatt sz.*, leg., rét, *Kaszálló Rét*; 1896 *Öreghegy sz.*, *Benficatusok hegy alatti dűlő (?) düleje sz.*, leg., *Malomcsapás rét*, *Marhacsapás rét*, *felső rét rét*, *Kajászószentpéter határra dűlő sz.*, *Hegyre dűlő sz.*, *Gyürösi dűlő sz.*, *Agárdi v. pázmándi utra dűlő sz.*, *Rétpótlás külső sz.*, *Erdőre dűlő sz.*, *Komlós sz.*, *Alsórét sz.* Korszakunkban a falu illetőleg mezőváros lakossága magyar, kétharmada katolikus, egyharmaduk református!

Velence (40; 304—5): 1486 u./1568 opp. *Venetia*, 1516 *Welencze* (KL és Cs. 315), 1740, 1778, 1818 *Velentze*, 1805 *Velentze~Velencze*, 1773, 1785, 1845, 1868, 1896 *Velencze*, 1930, 1973 *Velence*. — Lakott helyek: 1868, 1896 *Csek-lész*. — 1896 *Kis Velencze*, 1930 *Kisvelence*. — 1896 *Anna gőzmalom*. — 1896 *Velencei tanyák*. — 1896 *Gurjál sz.*, rét, 1967, 1973 *Gurjáldűlő* (lakott hely). — Dűlők: 1896 *Csontréti legelő zsellér sz.*, *Szőlők sz.*, rét, leg., *Kenderföld sz.*,

Al. nyéki fel. Besnyő határra sz., Réti földek sz., Szabolcsi útra dülő sz. A lakosság magyar: felerészben katolikus-református.

Vereb (42; 305—6): 1330 poss. *Vereb*, 1421, 1495 *Wereb* (Cs. 357), 1740 *Veréb* (!), 1746-től mindig *Vereb*. A református többségű apró magyar falu Pázmánd filiája korunkban, még 1967-ben sem volt plébániája.

Vértesacsá (43; 230): 1330 poss. *Felacha*, 1373 *Acha*, 1429 *Achya*, 1507 *Acza* (Cs. 315), 1746, 1773, 1805 poss. *Acsa*, 1778, 1818, 1829, 1833 *Atsa*, 1896 *Acsa*, 1907-től *Vértesacsá*. — Lakott helyek: 1818 diverticulum *Kabosd*. — 1845 *Új major*. — Dűlők: 1818 *Gruntbirnlant*, *Kukurutz felt*, *Hanfland*, *Krautgarten*, *zur Atsaer Schul*, *Szölő Völgyi dülő*, *Uifogasi dülő*, *Keő-kép dülő* (szántók), *Huszforintos*, *Göbefa* (rétek), *Szilos* (szilvás), *Girod* (kenderföld és kert); 1829 *Fornai uti Dülő*, *Uj árkolás Dülő*, *Dombos Dülő*, *Saápi Tói Rét*, *Falu alatt rét*, *Girod kenderföld*, *Belső Fundus*, *Szilvás kert*, *Szürüs kert*; 1833 *Atsai Szöllők*, *All Csuth fele*; 1845 szántó: *Fornai uti dülő*, *Új árkolás Dülő*, *Dombos dülő*, rétek: *Saági tói*, *Falu alatt*; *Szilvás*, *Szürü*, *Kenderföld*; 1896 *Csűrföld alsó sz.*, *rét*, *Giródi sz.*, *Uj árkolás sz.*, *Fenyves domb rét*, *Malomdomb sz.*, *Csákvári uti sz.*, *Sápi tói rét rét, sz.*, *Hunyó bokor sz.*, *Kenderföld sz.*, *Dombos sz.*, *Fornai úti dülő sz.* Mintegy felesben magyar és német lakosságú, kétharmaduk katolikus, a többi református.

Vértesboglár (43; —): 1193 *Boclar*, 1355 k. poss. *Baklar* (Cs. 317), 1740, 1773, 1778, 1785, 1805, 1808 *Boglár*, 1896 *Vértes-Boglár*, 1930, 1973 *Vértesboglár*. — Dűlők: 1896 *Káposztás kertek sz.*, *rét*, *Kalvária hegy sz.*, *Hosszú árok kert*, *Alsóúti földek sz.* A 18—19. században a község német és katolikus lakosságú.

Zámoly (45; 306—7): 1193 *Zamor* (KL), 1302 poss. *Zamur*, 1340—1459 (hatszor) *Zamor* (Cs. 357), 1740-től mindig *Zámoly*. — Lakott helyek: 1193 *Borz*, 1340 poss. *Barch*, 1350 terra *Barch*, 1439 *Barch* alias *Zenth Barbara* nuncupata és *Barch* al. nom. *Zenth Barbara Azzon*, 1460 pred. *Barocz* (Cs. 318), 1740 *S. Borbala*, 1896 *Borbála puszta*. — Dűlők: 1818 *Belső* és *Külső Papok Dülője*, *Keresztesi Dülő*, *Fehérvári Dülő*; 1896 *Javadalmasok sz.*, *Káposztás sz.*, *Belsőré* sz., *rét*. A közepes nagyságú falu lakosságának nagy többsége magyar, a kétharmadánál több a református, a többi katolikus.

Névmutató

- Acsa — Vértesacsa
 Acsaer Schule — Vértesacsa
 Acsai Dülő — Vál
 Acsai szőlők — Vértesacsa
 Agárd — Gárdony
 Agárdi útra dülő — Vál
 Aggszentpéter — Besnyő
 Alájáró — Iszkaszentgyörgy, Szabadbattyán
 Alájáró alsó dülő — Sárkeresztúr
 Alcsut — Alcsútdoboz
 Alcsút felé — Vértesacsa
 Aliga — Cece, Vajta
 Aljfalu — Seregélyes
 Almás — Magyaralmás, Rácalmás
 Almajor — Sáregres
 Alsóalap — Alap
 Alsóbaracs — Baracs
 Alsóbesnyő — Pusztaszabolcs
 Alsócikola — Adony
 Alsódobos — Mór
 Alsóerdő — Bakonysárkány
 Alsógöböljárás — Besnyő
 Alsógulyajárás — Csór
 Alsóhard — Hard
 Alsóhatár — Alap
 Alsóhegy — Füle, Vajta
 Alsóiváncsa — Iváncsa
 Alsókörtvélyes — Sárbogárd
 Alsólapos — Alap
 Alsólók — Nagylók
 Alsómajor — Gárdony
 Alsómenyőd — Cece
 Alsóörs — Mány
 Alsópettend — Kápolnásnyék
 Alsópusztá — Magyaralmás
 Alsórácszentmiklós — Ráckeresztúr
 Alsórét — Lovasberény, Vál
 Alsórétiföld — Bakonysárkány
 Alsósárrét — Bodajk
 Alsóismánd — Mezőfalva
 Alsósomlyó — Polgárdi
 Alsószentpéter — Ercsi
 Alsószolgaegyháza — Szabadegyháza
 Alsószőlők — Vajta
 Alsótabajd — Tabajd
 Alsótárnóca — Soponya
 Alsótöbörzsök — Sárbogárd
 Alsóút — Vértesoglár
 Alsóvölgy — Lovasberény
 Ampodföldre — Sárbogárd
 Andormajor — Szabadegyháza, Sárosd
 Annamajor — Baracska, Polgárdi
 Antalhegy — Mezőfalu
 Antali erdőszház — Vál
 Antalmajor — Lovasberény, Vál
 Antónia major — Polgárdi
 Apostag — Kisapostag
 Apátszállás — Baracs
 Aranyos — Kisláng
 Árki — Mór
 Átaléri — Pusztavám
 Atya — Kincsesbánya
 Atyafő — Iszkaszentgyörgy
 Atyai dülő — uo.
 Atyai hosszú dülő — uo.
 Atyai juhakol — uo.
 Babanics tanya — Rácalmás
 Baboshegy — Bicske
 Babotkási dülő — Vál
 Bacs — Pusztaegres
 Bacsói hegy — Iszkaszentgyörgy
 Badacsony — Csákvár
 Baglas — Inota
 Bágyom — Pázmánd
 Bakbüz — Iszkaszentgyörgy
 Bakonycsernye — Sikátor
 Bakonykuti pusztá — Bakonykuti
 Bálintmajor — Polgárdi
 Banksismánd — Mezőfalva
 Bánya — Füle
 Bányai szőlőhegy — Füle
 Bányavölgy — Alcsút
 Bányavölgyi út — Gyúró
 Báránd — Aba
 Baranya alja — Vál
 Bárányhegy — Előszállás
 Bárányjárás — Szabadegyháza
 Barátlak — Szabadegyháza
 Barcs — Zámoly
 Bárdosymajor — Rácalmás
 Bárdosy pusztá — Rácalmás
 Barok — Bicske, Újbarok
 Battyán — Szabadbattyán
 Békacsárda — Adony
 Békepusztá — Besnyő

Belátó — Sárkeresztúr
Belcsabda — Szabadbattyán
Belmajor — Káloz, Perkáta, Polgárdi, Seregélyes
Belsőbaránd — Aba
Belsőfundus — Vértesacsa
Belsőkajtor — Aba
Belsőláng — Soponya
Belsőpapok dűlő — Zámoly
Belsőtelek — Pázmánd
Benficus hegy — Vál
Bereg dűlő — Bod
Berény — Csákberény
Béresried — Gánt
Bernátkút — Nagyvenyim
Bertamajor — Csákvár
Besenyőszentmiklós — Sárbogárd
Betekincs — Sárkeresztúr
Bevár — Besnyő
Bikakuti — Bakonysárkány
Birkás — Pázmánd
Bitóhegy — Iszkaszentgyörgy
Bod — Etyek
Bodakajtori ÁG — Aba
Bódimajor — Sárkeresztúr
Bogárd — Sárbogárd
Bogárhalom — Pákozdi
Boglár — Vértesboglár
Boglyas — Inota, Pátka
Bojta — Vajta
Bokoderweg — Pusztavám
Bokodi dűlő — Pusztavám
Boldogasszonyfalva — Gárdony
Boldogasszonykáporna — Gárdony
Bolondvári — Mezőfalva, Sárbogárd
Borbálapusza — Zámoly
Borjúmező — Sárbogárd, Vajta
Boszonok — Ercsi
Bot — Etyek
Bödönhid — Bodajk
Bögöd — Aba
Börgönd — Pákozdi
Brucktanya — Dunaújváros
Brunenberg — Nadap
Budabicske — Bicske
Burgundia — Vajka
Burokerdő — Isztimér
Büdöskút — Bodajk
Bükénysomlya — Szabadbattyán

Cikola — Adony
Cupula — Bicske
Csabda — Szabadbattyán
Csabdai legelő — uo.
Csabdai belpusza — uo.
Csabdai külpusza — uo.
Csajág — Füle
Csákvári dűlő — Vértesacsa
Csala — Székesfehérvár
Csapás — Moha, Pázmánd
Csárda-Föveny — Tác
Cseklész — Velence
Csepek — Bakonysárkány
Csere dűlő — Káloz
Cséripusza — Polgárdi
Csikóállás — Sárosd
Csillag csárda — Ráckeresztúr
Csillagmajor — Sárosd, Tác
Csillagpusza — Cece
Csipőre dűlő — Csákberény
Csiramajor — Seregélyes
Csirip — Ráckeresztúr
Csirippusza — Gárdony
Csobásza — Csákberény
Csóka — Csókakő
Csóka u. — Mór
Csókai szőlő — Bodajk
Csókasöröd — Csókakő
Csongrád — Adony, Pusztaszabolcs
Csontostanya — Balinka
Csontrét — Velence
Csordakút — Bicske
Csordakúti dűlő — Lovasberény
Csórizska — Csór
Csöppögői dűlő — Bakonysárkány
Csőszház — Dunaújváros
Csucskás — Pázmánd
Csurgó — Fehérvárcsurgó
Csurgói szőlő — Bodajk
Csúrföld — Vértesacsa

Daja — Adony
Daruhegy — Előszállás
Darumajor — Sárosd
Dávidmajor — Etyek
Debella — Rácalmás
Dégi útra dűlő — Káloz
Déli dűlő — Mezőfalva
Deserta — Iszkaszentgyörgy

Dinnyemező — Moha
Dinnyés — Gárdony
Dinnyésméd — uo.
Diós — Cece
Diós alatt — Iszkaszentgyörgy
Dobogó — Bicske
Dobos — Mór
Doboz — Alcsútdoboz
Dombos — Vértesacsca
Dórahegy — Cece
Dunai rét — Adony
Dunapentele — Dunaújváros
Duzslokalja — Rácalmás
Düle — Sárbogárd
Dülő fölé — Füle
Dülő út -- Lovasberény
Dültfás -- Isztimér

Égetthalom — Cece
Egres — Pusztægres, Sáregres
Egresi úti — Káloz
Egyesfa — Pázmánd
Elsőberek — uo.
Erdő dülő — uo.
Erdőalja — uo.
Erdőhát — Martonvásár
Erdőmajor — Hantos
Erdőre dülő — Vál
Éren alul — Pákoz
Erdőmajor — Seregélyes
Erzsébetmajor — uo.
Erzsébetmajor — Polgárdi
Eselsteinacker — Gánt
Északi dülő — Mezőfalva
Eszeny — Balinka
Esztermajor — Mány
Extra földek — Ercsi
Extra földek alatt — uo.

Fácánkert — Lovasberény
Falu alatt — Vértesacsca
Falubattyán — Szabadbattyán
Falu helyi rétiföld — Bakonyársarkány
Fáncs — Sáregres
Farkasfa — Vál
Fecsi (?) — Bicske
Fehérszarvas — Mány
Fehérvári — Zámoly
Fehérvári út — Adony
Felsőalap — Alap

Felsőbaracs — Baracs
Felsőbesnyő — Besnyő
Felső birkarét — Polgárdi
Felső Bolondvár — Sárbogárd
Felsőcikola — Pusztaszabolcs
Felsőcsala — Székesfehérvár
Felső gulyajárás — Csór
Felsőiváncsa — Iváncsa
Felsőkörtvélyes — Sárszentágota
Felsőlók — Hantos
Felsőmajor — Martonvásár, Pákoz, Polgárdi,
Sárszentmihály
Felsőmenyőd — Cece
Felsőörs — Mány
Felsőpettend — Kápolnásnyék
Felsőpuszta — Magyaralmás
Felső Rácszentmiklós — Ráckeresztúr
Felsőrért — Vál
Felsősárrét — Cece
Felsősismánd — Mezőfalva
Felsősomlyó — Szabadbattyán
Felsősor — Pákoz
Felső Szolgaegyháza — Szabadegyháza
Felsőszentiván — Aba
Felsőtöbörzsök — Sárszentágota
Felsővenyim — Mezőfalva
Felszeg — Vajta
Feltört legelő — Adony
Fenyvesdomb — Vértesacsca
Ferencmajor — Seregélyes
Fornai lapos — Lovasberény
Fornai út — Vértesacsca
Fornapuszta — Csákvár
Forrás — Perkáta
Forrás — Sárbogárd
Főveny — Tác
Főveny belpuszta — uo.
Főveny külpuszta — uo.
Fővenyi csárda — uo.
Fülei széli — Polgárdi
Fülöpmajor — Pátka
Füzes — Pázmánd
Fűzfás — uo.

Gábormajor — Martonvásár
Gaja — Balinka
Gaja folyó — Iszkaszentgyörgy
Gajapuszta — Fehérvárcsurgó
Gaja vize — Balinka
Gajawinkel — uo.
Galambos — Rácalmás

Gardamajor — Nagylók
Gartenried — Gánt
Gézamajor — Mór
Ginza — Alcsút, Bicske
Girod — Vértesacsa
Göbfa — Vértesacsa
Göböljárás — Alcsút, Besnyő, Bicske, Rácalmás
Görögfalva — Beloianisz
Gránás — Csákerény
Gránáshegy — uo.
Groiszpuszta — Dunaújváros
Grosze Stockacker — Gánt
Grubenried — uo.
Gruntbirnlant — Vértesacsa
Gulamajor — Előszállás
Gurdimajor — Csákvár
Gurjál — Velence
Gut — Iszkaszentgyörgy, Isztimér
Guti dűlő — Iszkaszentgyörgy
Guttamási — Isztimér
Günszler esp. tanya — Vál

Gyón — Balinka
Gyöp — Káloz
Gyöpszegi — uo.
Gyulamajor — Cece
Györgymajor — Pusztaszabolcs
Györgyszállás — Nagykarácsony
Gyűrűs — Vál
Gyűrűsalja — Vál

Hamvas — Csór
Hanfland — Vértesacsa
Hangos — Rácalmás
Hantosegyház — Hantos
Harasztalja — Pázmánd
Hard — Cece
Hármashegy — Ráckeresztúr
Háromöles út — Gánt
Háromrőzsa — Etyek
Hársas — Lovasberény
Határvölgy — Baracs
Hatházismánd — Mezőfalva
Hatvan — Alcsútdoboz
Hatvan — Pusztægres
Hegyesalja — Pázmánd
Hegyeshalom — Aba
Hercegfalva — Mezőfalva
Hermannhegy — Mór
Herminamajor — Sárszentmihály
Herrntafel — Szár

Hindersbecker — Isztimér
Hintausried — Gánt
Hocsér — Káloz
Homok — Iszkaszentgyörgy, Moha, Mór
Horgas — Lovasberény
Hosszúárok — Vértesboglár
Hosszú dűlő — Moha, Pákoz, Pázmánd, Vál
Hosszúhegy — Bodajk, Iszkaszentgyörgy, Káloz
Hosszúrét — Pázmánd
Hosszúvám — Pusztavám
Hörcsök — Káloz
Hunyóbokor — Vértesacsa
Húszforintos — uo.
Hyppolitmajor — Szabadegyháza

Igar — Fehérvárurgó
Imremajor — Iszkaszentgyörgy, Sárkeresztúr
Ingovány — Székesfehérvár
Irtás — Nadap, Pázmánd, Vajta
Iszákaszó — Káloz
Iszka — Csór, Iszkaszentgyörgy

Jakabszállás — Sárkeresztúr
Janicsáry puszta — Dunaújváros
Jánosmajor — Adony, Kisláng, Soponya, Sukoró
Javadalmasok — Adony, Gyuró, Zámoly
Jenőfalva — Káloz
Jenőmajor — Kajászó, Vál
Jonata — Inota
Józan — Seregélyes
Józsefmajor — Etyek

Kabosd — Vértesacsa
Kácsató — Pátka
Kagymat — Bodajk
Kajászószentpéter — Kajászó
Kajtor — Aba
Káloz puszta — Gyuró
Kálozd — uo.
Kálvária — Vértesboglár
Kálvária alatt — Bodajk
Kanrét — Adony
Kápolna — Csákerény
Kápolnahegy — Adony
Kápolnapuszta — Gánt
Kápolnarét — Csákerény
Káposztás — Bakonysárkány, Bicske, Bodajk,
Fehérvárurgó, Pákoz, Zámoly
Káposztáskert — Etyek, Vértesboglár
Káposztások — Vajta
Káptalanmajor — Gyuró

Karácsonyszállás — Nagykarácsony
Kastély — Seregélyes
Kasza — Cece
Kaszálórét — Vál
Kecskehegy — Mór
Kelemenhalom — Előszállás
Keleti kis dűlő — Csőr
Kenderes — Bodajk
Kenderesre dűlő — Bicske
Kenderföld — Bakonysárkány, Bicske, Iszka-
szentgyörgy, Isztimér, Sárkeresztúr, Velence,
Vértessacsa
Kenderföldek — Sárosd, Mezőfalva, Vajta
Kenderföldi dűlő — Lovasberény, Szabadbatty-
tán
Kércsetiszta alja — Csákberény
Kerékerdő — Vál
Keréktiszta — Csákberény
Keresztes — Sárkeresztés
Keresztesek majorja — Sáregres
Keresztesi dűlő — Zámoly
Kerítés — Iszkaszentgyörgy
Kertalja — Sárkeresztúr
Kertekalja — Vál
Kertészház — Seregélyes
Kertmelléki — Iszkaszentgyörgy
Keserűvölgy — Adony
Keszi — Sárkeszi
Kétpolkárt — Perkáta
Kétrét — Iszkaszentgyörgy
Kezefezek — Sáregres
Kígyós — uo.
Kincses — Iszkaszentgyörgy
Kisaszó — Kálóz
Kiscsala — Székesfehérvár
Kiscséri puszta — Polgárdi
Kisdebella — Rácalmás
Kisdomb — Iszkaszentgyörgy, Moha
Kisdunarét — Adony
Kisdűlő — Iszkaszentgyörgy
Kisegyháza — Bicske
Kisfalud — Székesfehérvár
Kisfüle — Füle
Kisgyón — Balinka
Kisgyörgyszállás — Előszállás
Kishalom — Baracska, Rácamlás
Kishantos — Hantos
Kishegy — Füle, Kőszárhegy, Polgárdi,
Szabadbattyán
Kishörccsök — Kálóz

Kisiszka — Iszkaszentgyörgy
Kisiztmér — Isztimér
Kiskarácsony — Nagykarácsony
Kiskécs — Szabadbattyán
Kiskeszi — Sárkeszi
Kiskokasd — Mezőfalva
Kiskörtvélyes — Sárbogárd
Kisles — Pázmánd
Kislók — Sárbogárd
Kismány — Mány
Kismarton — Martonvásár
Kisnémetegyház — Bicske
Kispáskum — Adony
Kisperkáta — Perkáta
Kispusztá — Kisláng, Soponya
Kissomlyó — Polgárdi, Szabadbattyán
Kisszabolcs — Pusztaszabolcs
Kisszárhegy — Kőszárhegy
Kistabán — Lovasberény
Kistárnok — Bodajk
Kis utca — Vajta
Kisváma — Pusztavám
Kisveleg — Nagyveleg
Kisvelence — Velence
Kisvenyim — Mezőfalva
Kleine Acker — Gánt
Kleine Stokucker — Vértessboglár
Kleinpuszta — Baracs
Klementinmajor — Etyek
Kocsadomb — Baracska
Kokasd — Mezőfalva
Kolbe diós tanya — Cece
Kömlös — Vál
Koszmezei tábla — Moha
Kozma — Bicske, Gánt
Kődombi — Isztimér
Kőhányás — Gánt
Kőhegy — Füle
Kőkép — Vértessacsa
Köles — Bakonysárkány
Kölestelek — Füle
Kőrakás — Székesfehérvár
Kőrakás malom — Pátka
Környei major — Rácalmás
Körösztös — Sárkeresztés
Körtvélyes — Sárbogárd, Sárszentágota
Körtvélyfa — Vál
Kővágó dűlő — Sárbogárd
Középgóta — Sárszentágota
Középparacs — Baracs

Középbaracska — Baracska
Középbesnyő — Besnyő
Középdűlő — Etyek, Moha
Középhard — Hard
Középmajor — Sárszentágota
Közép Rácsentmiklós — Ráckeresztúr
Középrétföld — Káloz
Középut — Pákoz
Közös legelő — Adony
Krautgarten — Vértesacsca
Krizsánvölgy — Ercsi
Kukoricaföld — Káloz
Kukurutzfeld — Vértesacsca
Kulcs — Rácalmás
Kuldó — Gyúró
Kuldói tanyák — Gyúró
Kurtakerti rét — Bakonysárkány
Kuszlica — Isztimér
Kuti — Bakonykuti
Kutipusztá — Bakonykuti *
Külmajor — Káloz
Külsőbáránd — Aba
Külsőkajtor — Aba
Külsőláng — Kisláng
Külső papok dűlő — Zámoly
Külsőpötöllepusztá — Tác

Lajosmajor — Polgárdi
Láncalja — Vajta
Landler — Bakonykúti
Láng — Kisláng
Langeberg — Balinka
Langewiesen — Gánt
Laposi — Sárkeresztúr
Lászlómajor — Polgárdi, Szabadegyháza
Lászlótelek — Sárkeresztúr
Latyákmajor — Adony
Lázárkúti — Bodajk
Legyes — Ráckeresztúr
Lehóczkymajor — Rácalmás
Leitnerpusztá — Dunaújváros
Lencseföld — Füle
Lerchenfeld — Mór
Lipótpusztá — Rácalmás
Líviamajor — Adony, Sárszentmihály
Lobb — Soponya
Lóherés — Mezőfalva
Lóherések — Adony
Lók — Nagylók
Lókút — Mezőfalva
Lovarda — Isztimér

Ludovikamajor — Adony
Lujzamajor — Lovasberény
Lukácspusztá — Rácalmás
Luszt — Isztimér

Magazin — Mór
Magyar u. — Lovasberény
Magyaritánya — Gárdony
Máléhegy — Bicske
Malmostói — Bodajk
Malom — Káloz
Malomárki rét — Gyúró
Malomcsapás — Vál
Malomcsatorna — Gyúró
Malomdomb — Vértesacsca
Malomdűlő — Moha
Malomház — Seregélyes

Malomút — Pákoz
Malonta — Ercsi
Malontai út major — Ráckeresztúr
Malyóktanya — Gárdony
Mányi völgy — Mány
Margitmajor — Magyaralmás
Marhacsapás — Vál
Máriamajor — Adony, Székesfehérvár
Marianna — Vál
Máriavölgy — Alcsút, Lovasberény
Márványhegy — Iszkaszentgyörgy
Mecsérpusztá — Balinka
Mehádia — Dunaújváros
Mellár — Isztimér
Mélygödör — Iszkaszentgyörgy
Mélykút — Nagyvenyim
Mélyvölgy — Perkáta
Ménemajor — Mezőfalva
Menyöd — Cece
Merítő — Csór
Mesterberek — Bicske
Mézkeselőhegy — Szabadbattyán
Mező — Iszkaszentgyörgy
Mezőhegyes — Bodajk
Mezőút — Iszkaszentgyörgy
Miklós — Vajta
Miklósmajor — Csákvár
Mindszent — Sárbogárd
Mogyorós — Bicske
Molnár Dióstanya — Cece
Molnár Menyődtanya — uo.
Molnár Szigettanya — uo.
Móri erdő — Bakonysárkány

Móri út — Bodajk
Móricmajor — Csákvár

Nádasdypusztá — Kápolnásnyék
Nagyadony — Adony
Nagydunarét — uo.
Nagyfüle — Füle
Nagygyón — Balinka
Nagygyörgyszállás — Nagykarácsony
Nagyhalom — Baracska
Nagyhantos — Hantos
Nagyhörcsök — Káloz
Nagynémetegyház — Bicske
Nagyegyháza — uo.
Nagypáskum — Adony
Nagytabán — Lovasberény
Nagytárnok — Bodajk
Nagyvenyimi szőlők — Mezőfalva
Nána — Pusztavám
Nándordűlő — Pázmánd
Nándormajor — Adony
Nándorpuszta — Mány
Naplás — Mezőfalva
Németegyház — Bicske
Németsziget — Csór
Neustift — Mór

Nyáros — Csór
Nyedám — Baracska
Nyék — Kápolnásnyék
Nyilas — Szabadbattyán

Óbarok — Bicske
Ondód — Pusztavám
Orbánhegy — Martonvásár
Orond — Csákberény
Orova tanya — Cece

Ödönmajor — Etyek, Pusztægres
Ördögmenyöd — Cece
Öreg — Bakonysárkány
Öreghegy — Aba, Csákberény, Előszállás,
Kőszárhegy, Szabadbattyán, Vál
Öregtárnok — Bodajk
Öreg utca — Vajta
Örs — Bicske, Mány, Pusztægres

Padiberek — Csákberény
Pálhalma — Dunaújváros
Pálinkaház — Seregélyes
Pálmajor — Gárdony, Sárszentmihály
Pap dűlő — Pázmánd

Papharaszt — Bodajk, Fehércsurgó
Papmajor — Bicske
Papok dűlője — Pákoz, Pátka, Zámoly
Paracska — Baracska
Parrag — Perkáta
Páskum — Csór, Inota, Káloz, Mezőfalva, Sárosd
Paszkalinmajor — Etyek
Pázmándi útra dűlő — Vál
Pentele — Dunaújváros, Sárszentmihály
Pentelemonostora — Dunaújváros
Pesti tanya — Cece
Pesthy Dióstantya — Cece
Petele — Tác
Péterbánkút — Szabadbattyán
Péterszállás — Alap, Kisláng
Pettend — Kápolnásnyék
Pettendi dűlő — Pázmánd
Piac — Mór
Pirospusztá — Cece
Pityerföld — Szabadbattyán
Plébániarét — Füle
Plébániatelek — Pátka
Polgárdi belmajor — Polgárdi
Polgárdi ipartelepek — uo.
Polgárdi felsőmajor — uo.
Polgárditekeres — uo.
Pótlás — Bicske
Pörös — Szabadbattyán
Pörös Dióstantya — Cece
Pötölle — Tác
Pöttönd — Kápolnásnyék
Pusztacsóka — Csókakő
Pusztakápolna — Gánt
Pusztapince — Bicske
Pusztaszőlők — Pátka
Pusztatemplom — Baracska

Rácszentpéter — Ercsi
Radicsa — Rácalmás
Rakonsza — Füle
Régiszentegyház — Csákberény
Régiszürkert — Bicske
Rétföld — Pázmánd, Sárkeresztúr
Rétföldek — Rácalmás
Réti — Inota
Rétiföldek — Velence
Rétihatári — Csór
Rétimajor — Sáregres
Rétkerítés — Moha
Rétpótlás — Vál
Rétszilás — Sárbogárd

Révház — Dunaújváros
Richardmajor — Etyek
Rigó — Csákberény
Rigóskert — uo.
Róbertvölgy — Előszállás
Roboztanya — Baracska
Rohoda — Besnyő
Rókápuszta — Cece
Rózsahegy — uo.
Rózsamajor — Szabadbattyán

Ság — Sárszentmihály
Sági tó — Vértesacsca
Sajgómajor — Mány
Salamonhegy — Cece
Samarus — Polgár
Sánci puszta — Adony
Sándorháza — Dunaújváros
Sándormajor — Sárkeresztúr
Sándorszállás — Ráckeresztúr
Sápi tó — Vértesacsca
Sár — Vajta
Sáraba — Aba
Sárkány — Bakonysárkány
Sárkánymajor — Sárkeresztúr
Sárköz — Bicske
Sár mellett — Sárbogárd
Sárospuszta — Sárosd
Sárpentele — Sárszentmihály
Sárrét — Sárbogárd

Sárréte — Szabadbattyán, Vajta
Sárréti major — Sárkeresztúr
Sársomlya — Szabadbattyán
Selyemmajor — Perkáta
Selymes — uo.
Seréd — Söréd
7 Klafter — Balinka
Simonmajor — Besnyő, Ráckeresztúr
Sinahegy — Fehérvárcurgó
Sinatelepe — Ercsi
Sismánd — Mezőfalva
Somlyó — Polgárdi, Szabadbattyán
Somosma — Iszkaszentgyörgy
Sós — Pákozd
Sóstó — Székesfehérvár
Sóstópart — Pázmánd
Sörédi szőlők — Csókakő
Sövénykút — Mór
Spanyolmajor — Martonvásár
Steigacker — Gánt

Steinriegl — Isztimér
Stockacker — Vérteskozma
Streitacker — Pusztavám

Szabadosok — Csákvár, Magyaralmás,
Sárkeresztúr
Szabolcs — Pusztaszabolcs
Szabolcsi út — Vál
Szabómája — Pázmánd
Szalmacsárda — Ivánca
Szalók — Sikátor
Szarkaberek — Pázmánd
Szarkaberki — Csákberény
Szarkás — Kincsesbánya
Szárhegy — Kőszárhegy
Szárnyasmajor — Sárosd
Szarvascsárda — Sárbogárd
Szarvasvendéglő — Mány
Széchenyitelep — Baracs
Szél u. — Bicske
Szélescsapás — Polgárdi
Szentágota — Sárszentágota
Szentgyörgy — Alcsút, Iszkaszentgyörgy
Szentimre — Sárkeresztúr
Szentiván — Aba, Martonvásár
Szentiváni szőlők felett — Ráckeresztúr
Szentjánoshegy — Mány
Szentlászló — Bicske, Ráckeresztúr
Szentmártonfüle — Füle
Szentmihály — Adony, Sárszentmihály
Szentmiklós — Ráckeresztúr, Sárbogárd
Szentpéter — Kajászó
Szentvendel — Sárszentmihály
Szerecseny — Seregélyes
Szilas — Füle, Sárbogárd
Szilfamajor — Nagylók
Szilos — Csákberény
Szilvakút — Bodajk
Szilvás — Csákberény
Szilvaskert — Vértesacsca
Szitányi felsőpuszta — Baracs
Szluha Menyőd tanya — Cece
Szolgaegyháza — Szabadegyháza
Szolgatelek — Lovasberény
Szőlőalja — Káloz
Szőlőhegy — Gánt
Szőlők — Sárbogárd, Seregélyes, Vál
Szőlőkalja — Pákozd, Pátka
Szőlővölgy — Vértesacsca
Szöszvár — Lovasberény
Sztálinváros — Dunaújváros

Sztemér — Isztimér
Szűrűskert — Vajta, Vértesacsa

Tabán — Lovasberény
Táborszállítás — Dunaújváros
Táci malom — Kisláng
Tacska — Füle
Taliga dűlő — Baracska
Tallánmajor — Rácalmás
Tamási — Isztimér
Tanyak — Dunaújváros
Tarnóca — Sáregres, Soponya
Tárnok — Bodajk
Tatárhegy — uo.
Técsivölgy — Lovasberény
Téglagyár — Rácalmás
Téglaház — Adony, Bicske, Ercsi, Lovasberény,
Seregélyes, Szabadbattyán, Vál
Tekeres — Polgárdi
Temető dűlő — Etyek, Felcsút, Sárosd
Templomföldje — Gyúró
Tinód~Tinórd — Sárbogárd
Tófenéki dűlő — Sárkeresztúr
Tómalom — Bodajk
Tóra dűlő — Bicske
Tornyó — uo.
Tóthmajor — Hantos
Töbörzsök — Sárbogárd, Sárszentágota
Tőkés — Isztimér
Törös — Mór
Törpe — Csákberény
Tükrös — Bicske, Sárosd
Tüskés — Aba
Tűzköszőrő — Felcsút

Újárkolás — Vértesacsa
Újbaracs — Baracs
(Újdűlő) — Füle
Újfalu — Gárdony
Újfogas — Vértesacsa
Újföld — Bakonykúti
Újgalambos — Rácalmás
Újgut — Iszkaszentgyörgy
Újmajor — Bicske, Csákvár, Etyek, Mány,
Mezőfalva, Soponya, Vál, Vértesacsa
Újszállás — Mezőfalva
Újszőlő — Sárkeresztúr
Untere Krautgarten — Szár
Uraság gyepe — Gyúró
Urasági csapás — Ráckeresztúr
Urasági tanyak — Szár

Urasági téglagyár — Vál
Úrbéres földek — Gyúró
Úrbéres káposztás — uo.
Úsztatói — Szabadbattyán
Útkaparóház — Dunaújváros

Ürgeliki dűlő — Ráckeresztúr
Ürgeliki szőlő — uo.
Ürgemajor — Csákvár

Vadászrak — Vál
Vadomás — Mány
Vajal — Mór
Váli útnál — Bicske
Váralja — Csókakő
Varjúvár — Bodajk
Városon alul — Bicske
Várvölgy — Szabadbattyán
Vásártéri — Martonvásár
Vaskapu — Bodajk, Fehérvárcsurgó
Vásonkő — Kisláng, Soponya
Vastaghalom — Szolgaegyháza
Vasztély — Csabdi
Vázsony — Kisláng, Soponya
Végsomlyó — Szabadbattyán
Veleg — Nagyveleg
Velencei tanyak — Velence
Venyim — Mezőfalva, Nagyvenyim
Venyimi szőlő — Mezőfalva
Verem — Csákberény
Vért — Alcsútdoboz
Vérteskozma — Gánt
Vértesnána — Pusztavám
Viktormajor — Magyaralmás
Világos — Hantos, Nagylók
Világosmajor — Tác
Vontató — Pákozdi
Vörösbarátok — Bicske
Vörösföld — Iszkaszentgyörgy
Vöröshegy — uo.
Vörösúti dűlő — Szabadegyház

Weingartenacker — Pusztavám
Wiesenried — Gánt

Zajoskeresztúti dűlő — Bodajk
Zámor — Zámoly
Zapakon — Besnyő
Zichymajor — Sárkeresztúr
Zichyújfalu — Gárdony
Zöldkút — Füle
Zuberpuszta — Vál

Zsámbéki úti dűlő — Etyek
Zsellérek legelője — Bakonysárkány
Zsellérlegelő — Nadap
Zsidódöglés — Csákberény

Zsidóhegy — Pázmánd
Zsidókalap — Perkáta
Zsidótemető — Csákberény
Zsuzsannamajor — Polgárdi

KÁLMÁN BÉLA

Ortsnamen des Komitates Fejér (Weißenburg) aus dem 18.—19. Jahrhundert

Der Autor studierte zwischen 1972—74 die handschriftlichen Protokolle der kanonischen Visitationen des Stuhlweißenburger Bistums. Die Handschrift der kanonischen Visitation vom Jahre 1746 befindet sich im Bistumsarchiv in Veszprém, die übrigen im Archiv des Stuhlweißenburger Bistums.

Die Akten der kanonischen Visitationen (*canonicae visitationes*) sind handschriftliche Urkunden, Protokolle der kanonischen Visitationen in unbestimmbaren Zeitperioden (1746, 1778, 1799, 1808, 1819, 1839, 1847, 1868, 1896). Sie dienen mit Angaben über die katholische Kirche, das Pfarramt, die Schule, den Pfarrer, die Einkünfte des Pfarrbezirkes, über die Gläubiger, usw. Ihr Ausmaß ist sehr verschieden. Die ausführlichsten sind in den Jahren 1778, 1847 und 1868 gefertigt worden. Ihre Sprache ist mit der Ausnahme vom Jahre 1847 und 1896 das Latein.

Zur Zeit der Registrierung haben die Pfarrämter Fragebögen erhalten. Darauf gab der Pfarrer eine schriftliche Antwort. Danach entsandte der Bischof eine Kommission, welche die Angaben ergänzte und kontrollierte, die Klagen erhörte und sie schriftlich niederlegte, dem Bischof über Ergebnis der Visitation Bericht erstattete. Aus den originalen Protokollen wurde vieles gestrichen, manchmal aber eingeschoben. Das Protokoll wurde — vom Bischof bestätigt — in doppelter Ausfertigung rein abgeschrieben.

Der Autor hat die Ortsnamen (die Namen von Ortschaften, von bewohnten Orten, Fluren, Gassen, Gewässer) aus den Protokollen herausgeschrieben: aus 96 Gemeinden etwa tausend Ortsnamen in zahlreichen Varianten. Der kurzen Einleitung folgt der alphabetischen Reihenfolge der Gemeinden nach ein diesbezügliches Namenmaterial, schließlich weist ein alphabetisches Verzeichnis den Leser zurecht, wo er zum betreffenden Ortsnamen historisches Material finden kann.

B. KÁLMÁN

Tanyanevek a hevesi járás földrajzi neveiben

1. Az alföldi területeken folyó földrajzinév-gyűjtések során felvetődik a kérdés: földrajzi névnek tekintünk-e minden tanyanevet, és összegyűjtjük-e ezeket. Induljunk ki BÁRCZI GÉZA meghatározásából: „Földrajzi neveknek nevezzük a földfelszín egyes pontjának vagy kisebb-nagyobb lakott vagy lakatlan területének, hegy- és vízrajzi alakulatainak elnevezéseit, tehát dűlők, erdők, mezők, helységek, hegyek, völgyek, határrészek, egyes épületek, tanyák, utak, utcák, faluk, városok, folyók, tavak, mocsarak, vidékek, közigazgatási egységek (pl. megyék), tartományok, gyarmatok, országok, világrészek stb. stb. tulajdonneveit” (A magyar szókincs eredete. 2. kiadás. Bp., 1958, 145). Tehát a tanyák tulajdonnevei földrajzi nevek, és össze is kell gyűjteni őket még akkor is, ha csak tulajdonosuk nevét viselik. Ebben a kérdésben HAJDÚ MIHÁLY véleményét fogadjuk el. Ő „A Vásárhelyi-pusztá földrajzi nevei” c. munkájában ezt írja: „... a tanyaneveket akkor is földrajzi neveknek kell tekintenünk, ha azok valóban a tulajdonosaikról kapták nevüket. Elismerve azt, hogy a tulajdonos nevével megjelölt tanyák nevei (*Horváth-tanya*, *Rostás-tanya* stb.) közel sem olyan értékesek a helytörténeti és nyelvtörténeti kutatások számára, mint az egyelemű határrésznevek (*Csajág*, *Csomorkány* stb.), a névéletlan számára azonban ezek sem közömbösek” (MNyTK. 133. sz. 32).

2. Nem értünk egyet H. FEKETE PÉTERREL, aki Hajdúböszörmény helyneveinek adattára (Bp., 1959, 4) előszavában ezt írta: „A dűlő- és tanyanevek közül csak azokat vettem fel, amelyeknek állandó és az általános használat által rögzített nevük van... Mellőztem azokat a neveket, amelyek minden jelentőség nélkül viselik a birtokos nevét, ...”. Az idézet első része szerint tehát nincs földrajzi névi értéke a névváltozatoknak. Például a *Kosikék tanyája*: *Lajkóék tanyája* (17/168) névváltozat nem kerülhetett volna be H. FEKETE PÉTER adattárába, mert nem általánosan használják. Ugyanis az idős emberek csak *Lajkóék tanyájá-t* mondanak ma is, pedig már elég régen a Kosik család lett a birtokos. Az 50—60 év közöttiek ismerik a tanya mindkét megnevezését, és ki az egyiket, ki a másikat használja, pl. attól függően — melyik birtokost ismerik, ismerték jobban vagy kevésbé, — melyikkel milyen személyes kapcsolatuk van vagy volt, — továbbá milyen beszédhelyzetben van szó e tanyáról. Ugyanis, ha a 17/168. locus a tájékozódáshoz kell, akkor a *Kosikék tanyája* nevet mond-

ják, mert egy másik helyen (17/325) van *Lajkó Ferenc-féle-tanya*. Ez utóbbi ok miatt került tehát első helyre a második tulajdonos családnévvel keletkezett tanyanév. Ez és az ilyenféle példa jól tükrözi a névadás, a névhasználat logikáját, pszichológiai alapját, és közvetíti a személynév földrajzi névi funkcióját. A fenti idézet második része alapján felvetődik a kérdés, van-e olyan földrajzi név, amelyben a birtokos megnevezése minden jelentőség nélküli. Kimondhatjuk, hogy nincs. Hiszen e neveket is a valóság teremtette — egy bizonyos gazdaságtörténeti folyamatban —, e neveknek is funkciójuk van, pontosabban volt: a birtokos megnevezése, majd a tájékozódás segítése. Hivatkozhatunk itt SEBESTYÉN ÁRPÁD és MARTINKÓ ANDRÁS megállapítására: „A tulajdonneves egyedjelölést is a szükség hozta létre. Ez abban áll, hogy az ember állandó környezetének bizonyos egyedi objektumai az egyén vagy a közösség számára valamilyen okból különleges fontosságra tesznek szert, ezért külön névvel jelölésükhöz érdek fűződik” (NytudÉrt. 70. sz. 305).

Mi ez az érdek? Vizsgáljuk meg kisparaszti tanyák esetében! Az első birtokosnak a neve kifejezi, hogy ki volt az az ember, aki a tájban végzett cselekvésével változást idézett elő (LŐRINCZE: Földrajzi neveink élete. DMNyIK 47. sz. 12), és a cselekvés eredményeként valaminek a tulajdonosa lett. A földrajzi név köznévi tagja pedig azt mondja meg, hogy a cselekvésnek mi az eredménye: tanya vagy istálló stb., sőt arra is utal, hogy a tulajdonos foglalkozása elsősorban földművelő, beleértve az állattartást is (PENAVIN OLGA: Néhány gondolat a földrajzi nevekben szereplő köznevekkel kapcsolatban. Az újvidéki egyetem Bölcsészettudományi Karának évkönyve. XVIII/2. évf. 2. k. [1975]). Így van ez a kömlői *estállója*: *estálló* köznevek esetében is. Egy-egy ilyen tanyanév a korabeli embernek többet mondott, mint a mainak. Összefoglalta az embernek és az őt körülvevő közösségnek a küzdelmét az adott objektum létrejöttéig. Pl. a béresnek sikerült annyit dolgoznia, hogy bizonyos pénzüsszeggel rendelkezett, hogy ezzel nekiláthatott az objektum építéséhez, hogy voltak segítői. Azaz sikerült megszabadulnia bizonyos mértékben a kiszolgáltatottságtól, és megteremtette egy új élet lehetőségét. — SZENTI TIBOR leírásából ismerjük, hogy csak bizonyos számú embercsoport tudott felépíteni egy tanyát (A tanya. Bp., 1979, 12—3, 16, 20—1, 24).

Ezek után megfogalmazhatjuk, hogy minden névnek van tartalma, azaz gazdasági, lélektani helyzetet, folyamatot rögzít, foglal össze, akár ismerjük e helyzetet, folyamatot, akár nem. Természetes, hogy a legtöbb név esetében nem ismerjük ezt, de az ismert kisszámú eset alapján el tudjuk képzelni, meg tudjuk érteni a tanyanév tartalmát.

3. Heves megye alföldi településein nagy figyelemmel gyűjtöttük a tanya neveket. Ennek nemcsak névtani, hanem helytörténeti oka is volt. Úgy gondoljuk, hogy e terület helytörténete nem íródhat meg tanyatörténet nélkül. Ehhez

pedig a tanyanév-anyag értékes tényeket adhat. — Nézzük meg, mit mondhat pl. a *tanya*, az *istálló*, a *major* köznévvél alakult tanyanevek gyakoriságának a vizsgálata! A mai közigazgatási felosztást követve, a névanyagot alapul véve vessük össze a már összegyűjtött járások tanyaneveit! Az egri járásban 48 településen 9666 locus nevéből csak 85 névben fordul elő a *tanya* köznév, 1-ben a *tanyája*, és tulajdonnévi minőségben 9 esetben *Tanya*. A füzesabonyi járás 17 helységében a földrajzi nevek száma 4079. Itt a *tanya* köznév 162 esetben, a *tanyája* 33, a *tanyák* 3, a *Tanya* pedig 6 esetben vesz részt a névalkotásban. A hevesi járásban szintén 17 település van, a nevek száma pedig 4393. E terület névanyagában a *tanya* köznév megterhelése 365, a toldalékos formaké 361. Nincs meg a *Tanya* tulajdonnévi minőségben! A fenti adatok és a megye magassági viszonyainak (Bükk, Mátra, Mátra-alj, Tisza környéke) ismeretében megfogalmazhatjuk, hogy Heves megye nem tartozik az ún. tanyás megyék közé, de délen és délkeleten vannak tanyás helységei. Tehát a tanyarendszer kialakulásához csak ezen a részen volt meg a táji adottság. A másik körülmény: a társadalmi helyzet, a birtokviszonyok, a településtörténet különbözőképpen hatott az egyes falvak tanyás gazdálkodásának alakulására — fogalmazhatjuk meg a névanyag alapján. Ezzel is összefügg, hogy a *tanya* köznév és toldalékos formáinak a megterhelése községenként más és más. Ezt figyelembe véve tanyás helységnek nevezhetjük tehát az alábbiakat: Tarnaörs (105), Pély (87), Tarnaméra (84), Heves (64), Kisköre (60), Tiszanána (52), Átány (50). A többi településen 50 alatti a megterhelés (l. az I. sz. táblázatot). Mivel e nevek gyűjtésekor azt is kérdeztük, hogy lakták-e a tanyát vagy nem, így meg lehet fogalmazni ERDEI FERENC (Magyar tanyák. Hasonmás kiadás. Bp., 1976, 21, 150—2) tanulmánya alapján, hogy a hevesi járás 16 településén a tanyák funkciójuk szerint termelési célúak és lakóhelyek, továbbá megvan e járás egy településén, Kömlőn, a csak termelési célú tanya is. Megnevezésükre az *estálló* köznév *-ja* toldalékos formáját használták fel. Az ilyen tanyának lakóépülete nem volt. Az istállóban vagy az ehhez tartozó épületrészben időszakosan vagy állandóan lakott valaki, pl. a gazda, a családja pedig bent élt a faluban. Kömlőn a *tanya* köznév megterhelése 25, az *estállója* 22, és névváltozatos helyzetben 4 esetben szerepel az *estálló*. Kömlő község tehát sajátos tanyás település. E sajátosságnak településtörténeti oka van (Soós IMRE: Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975, 336—7). Meg kell jegyezni a tanyák funkciójával kapcsolatban, hogy az újabb keletkezésű tanyanevek, melyek a tsz tulajdonában levő objektumok nevei, nem jelentenek lakott helyet is — bár tanya köznévvél alakultak —, csak termelési célút (l. hozzá Heves megye földrajzi nevei III. A hevesi járás MNyTK. 145. Bp., 1980), pl. 10/253., 293., 330., 342., 344.

A köznyelv szerinti ún. nagy tanyák megnevezésében részt vesz a *major* köznév is. Szóbeli névben használják 9 esetben, kataszteri névben él 8 locusban. Csak termelési célú új tsz-építmény megnevezéseiben is ott van már (7/96.

Új-major, 17/125., 166. *Téesz majorja*). A *tanya* (726) és a *major* (17) köznév megterhelése közti különbség arra utal, hogy a vizsgált területen a paraszti tanyaok voltak a jellemzők, és igen kis számú volt a major. — Tehát a tanya-nevek mennyiségi vizsgálata alapján így összegezhethetünk: e járás mezőgazdaságában jelen volt a tanyaás gazdaság (BALOGH ISTVÁN: Az alföldi tanyaás gazdálkodás. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. Szerkesztette: SZABÓ ISTVÁN. Bp., 1972, 429). E gazdasági rendszer részletes vizsgálata — a nevek segítségével is — természetesen a tanyatörténet művelőinek a feladata.

A fenti részben csak azt akartuk bizonyítani, hogy szüksége van a helytörténetnek is a tanyanev-anyagra.

4. Mivel a tanyaás gazdálkodás „mindig külön szint jelentett a magyar paraszti gazdálkodásban” (i. m. 433.), így nyilvánvaló, hogy e gazdálkodási rendszer által létrejött tulajdonnevek is egyfajta szint képviselnek a földrajzi nevekben belül.

Mit értünk tanya-objektumon? A 19. és 20. századi tanyaás gazdálkodási rendszer építményeit: a tanya lakóépületét, istállóit, óljait, a termények tárolóhelyeit, kútját, a konyhakertet, a tanyát körülvevő fákat, a hozzátartozó földet stb. Tehát a termelési célú és lakóhelyül szolgáló tanyát, továbbá azt a sajátos jellegű tanyaformát, amelyet *istálló*~*éstálló* köznévvvel neveznek meg Kömlőn. E tanyaok elsősorban földművelő jellegűek, még az *istálló* köznév segítségével megnevezettek is, de természetes az állattartás mindkét tanyaforma esetében.

A fentiekből következik, hogy nem sorolhatunk minden külterületi lakott helyet, építményt a tanya fogalma alá. Pl. a csárda is általában lakott hely, mégse tarthatjuk tanyának, mert kereskedelmi funkciója van, nem termelési célja. A major, a puszta, ha lakott hely és termelési célú, akkor se sorolhatjuk a tanya fogalma alá, hiszen ezek már üzemszerű gazdaságok és igazgatási központok. A tanyatörténelem szakirodalmá figyelmeztet arra, hogy a tanyát, a majort, a pusztát ne keverjük össze. SZABÓ ISTVÁN írja: «... a paraszti tanya eredetére, valamint gazdasági és társadalmi alkatára nézve élesen elhatárolandó ... a „puszták”-tól, ...» (Agrártörténeti tanulmányok. Bp., 1960, 139).

Meg kell jegyeznünk, hogy a *tanya* és a *major* köznév használatában bizonyos keveredés előfordul a lakosság nyelvében: pl. 10/185. *Jánosi: Jánosi-tanya* major volt, de a község lakóinak névkincsében nincs meg a *major* köznév (kataszteri névben is csak kétszer fordul elő), ezért nevezték ezt is tanyának. Ebben a faluban (Kömlő) a tsz építményeit is a *tanya* köznév segítségével nevezik meg, pedig ezeknek nincs lakórészük (pl. 10/253., 293., 330., 342., 344). Előfordul olyan is, hogy tanyának mondják, pedig csak istállóból állt: pl. 13/237., 15/236. Névváltozatos helyzetben arra is van példánk,

hogy csak ólból állt az építmény, mégis mondták rá azt is, hogy *tanya*, pl. 13/133., vagy érdemes még ehhez megnézni a 15/236. adatait is.

A fenti kivételek ellenére megállapíthatjuk, hogy a tanyatörténelem szakirodalmja alapján körvonalazott tanyaobjektumot a hevesi járásban általában a *tanya* földrajzi köznévi és ennek toldalékos formáinak segítségével nevezik meg. A továbbiakban tehát csak az e köznévvvel alakult tanyaneveket vizsgáljuk.

5. Végezzük el a tanyanevek mennyiségi viszonyítását más földrajzi tulajdon- és köznevekhez! A járás földrajzinév-anyagának (4393) 16,52%-a a *tanya* földrajzi köznévi és ennek toldalékos formáival alakult név. Mivel az általunk vizsgált tanyanevek a külterületen termékenyek, ezért a külterületi nevekhez is viszonyítunk. Az összes külterületi név 2801, ebből a *tanya* köznévvvel és toldalékos formáival alakult név 726, azaz a külterületi névanyag 25,91%-a.

A leggyakoribb külterületi földrajzi köznévi a *tanya* (365) és toldalékos formái: *tanyája*, *tanyájuk*: *tanyájok*, *tanyái*, *tanyák* (361), összesen 726. Igazoljuk ezt egy pár más bel- és külterületi földrajzi köznévi gyakoriságának a vizsgálatával! Az *út* 428, *dűlő* 313, *kút* 214, *föld* 130, *ház* 127, *tábla* 108, *tag* 89, stb. stb. megterhelésű. Ezek közül az *út* igen sok belterületi névnek is az alkotó-eleme, és nagyobb számban vannak *kút* utótagú belterületi neveink is. A *tanya* köznévi a külterületi nevekben termékeny, ugyanis a 365 locusra vonatkozó névből csak három jelöl belterületi építményt, a toldalékos formákból (361) pedig csak kettő. Ez az öt belterületen levő tanyanév is olyan belterületi építményeket jelöl, melyek a nevek keletkezése idején a külterülethez tartozhattak. Földrajzi fekvésük is ezt igazolja. Pl. a 3/1. locus (*Hutai-tanya*) a mai külterület határán van. A 3/98. (*Bence Laci tanyája*) locusnak a környékén pedig ilyen szóbeli nevek vannak: 100. *Harmagyik-délő* ~ *Harmagyik-döllő*, 104. *Feszület* ~ *Kérészt* ~ *Faluvégi-kérészt*, 106. *Másogyik-délő* stb. Tehát ez is külterületi környezet. A további 3 adat (6/4., 6., 16/105) is azt erősíti meg, hogy a *tanya* külterületi földrajzi köznévi. Ha pedig így tekintjük, akkor az adatok alapján az *út* (428) bel- és külterületi köznévvvel szemben is a *tanya* köznévi a leggyakoribb e járás földrajzinév-anyagában.

Mit is jelöl a *tanya* külterületi földrajzi köznévi? „Főként alföldi városok és falvak határában különálló, magános település, egy tagban levő gazdaság, kisebb földbirtok a rajta épült lakóházzal és gazdasági épületekkel együtt; major.” (ÉrtSz. VI. 490). Az ilyen és ehhez hasonló létesítmények jelölésére keletkezett népi földrajzi nevek nagy többsége köznévi alapelemből és személynévi meghatározó elemből áll (1. 2. sz. táblázat).

6. A nép által használt tanyanevek változatai: I. A *tanya* alapelemmel alakult nevek

A) Személynevek + tanya

1. Leggyakoribb a családnév + tanya összetétel (8/100. *Bárcai-tanya*, 8/106. *Harangi-tanya*, 17/323. *Petrik-tanya*) 193 adattal. — 2. Családnév + keresztnév + tanya tagokból álló földrajzi nevünk (5/230. *Tari István-tanya*, 5/249. *Tari Béla-tanya*, 10/385. *Balog BERNÁT-tanya*) száma 57. — 3. Ragadványnev + tanya (5/218. *Kele-tanya*, 17/106. *Nyakli-tanya*, 17/270. *Pipás-tanya*) összetétel száma 18. — 4. Keresztnév + tanya: a) Férfi keresztnév + tanya (6/110. *Andor-tanya*, 6/126. *Kálmán-tanya*, 14/71. *Juháki[-féle]-tanya*) 3 esetben fordul elő. — b) Női keresztnév + tanya (6/4. *Kornélia-tanya*, 6/151. *Matild-tanya*, 13/228. *Julcsa-tanya*) adatunk száma 3. — 5. Családnév vagy keresztnév + tanya (2/84. *Jónás-tanya*, 6/135. *Sándor-tanya*) összetétel száma 2. Az adatközlők már bizonytalanok voltak ennek megállapításában (vö. SZABÓ T. ATTILA: A személynevek helyneveinkben. MNépn. II, 83). — 6. Asszonynev + tanya (9/79. *Barna Béláné-tanya*, 17/163. *Mandicsné[-féle]-tanya*) 2 adattal szerepel. — 7. Családnév + ragadványnev betűjele + keresztnév + tanya (6/164. *Nagy Jé István-tanya*, 8/90. *Nagy Es Imre-tanya*, 17/224. *Rab Csé István-tanya*) összetétel előfordulási száma 3. — 8. Ragadványnev + családnév betűjele + tanya (5/147. *Kis Pé-tanya*) adatunk száma csak 1. A *Pé Pető* családnevet jelent. — 9. Családnév + ragadványnev betűjele + tanya (9/109. [*Kovács-tanya*] ~ *Kovács Bé-tanya*) összekapcsolásra — és csak így, névváltozatban — 1 adatunk van.

B) Személynevek + nincs tanya köznév

1. Névváltozatos helyzetben elmarad a tanya földrajzi köznév. a) Pusztá családnév: 8/91. *Millinkó* ~ (*Millinkó-tanya*). — Személynevi használatban *Mlinkó*; 3 adatunk van. — b) Családnév + toldalék: 2/119. *Rajneré* ~ (*Rajner-tanya*); 2 adat. — c) Családnév + keresztnév + toldalék: 2/140. *Kis Jóské* ~ (*Kis Jóska-tanya*), 2/270. *Szabó Flóriányé* ~ (*Szabó-tanya*), 9/82. *Bógyis Béllé* ~ (*Bógyis-tanya*); 8 adattal.

2. Nincs névváltozat, és csak személynevek jelölik a tanyát. — a) Ragadványnev + toldalék: 5/253. *Göcsörék*. Lakatlan tanyát és sík, szántó területet jelöl e név a volt tulajdonos ragadványnevével. A családi nevet semmilyen helyzetben nem mondják. 1 adatunk van. — b) Családnév + toldalék: 2/266. *Baranyié*. 1 adatunk van. Ma sík, szántó, szőlő terület neve. Tartozott hozzá tanya is, de már régen lebontották. Elsősorban a régebben lebontott vagy lakatlan tanyák esetében fordulnak elő az ilyen formájú nevek.

C) A megkülönböztető elem nem személynev + tanya — a megterhelés sorrendjében

1. Foglalkozásnev + tanya: 10/282. *Bacso-tanya* ~ *Bacsa-tanya* (juhász), 10/307. *Pap-tanya*, 15/217. *Kondás-tanya*; adatunk száma 14. — 2. A hely neve, ahová épült a létesítmény + tanya: 3/132. *Nagy-hármasi-tanya*, 3/190. *Tarcsai-tanya* stb.; gyakorisági száma 13. — 3. Amire használják + tanya: 4/87. (*Pukitanya*) ~ *Juhász-tanya* névre 11 adatunk van. Puky Miklós tanyája volt.

Ma az állami gazdaság juhászata van benne. — 4. Birtoklástörténeti megkülönböztető elemek + *tanya*: a) Intézmények megjelölése a birtokost kifejező elemekben: 6/135. *Bank-tanya*, 12/338. *Zárda-tanya*, 12/382. *Árvaházi-tanya*, 12/430. *Kórház-tanya*; ilyen névre 4 példánk van. — b) A birtokos címére, rangjára utaló elemek + *tanya* — 12/246. *Herceg-belső-tanya*, 16/222. *Kegyelmes-tanya*, 16/262., 17/329. *Báró-tanya* — összetételre 4 példánk van. — c) Birtokreformra utaló elem + *tanya*: — 12/386. *Csoportos-tanya* — összetételű nevünk száma 1. Ez a 4. csoport KÁZMÉR MIKLÓS rendszerét követi (vö. Alsó-Szigetköz Földrajzinevei. Bp., 1957, 64—5). — 5. Nagysága + *tanya*: 6/116. *Nagy-tanya* ~ (*Hirs-birtok*). Ma *tsz-tanya*. Gosztonyiék legnagyobb tanyája volt. 6/112. *Kis-tanya*; lebontották. Ez volt Gosztonyi Andor legkisebb tanyája. Az ilyen összetételű nevek száma 5. — 6. Számnév + *tanya*: — 5/157. *Kettes-tanya*, 6/135. *Égyes-tanya* — adataink száma 3. E nevek ma is álló *tsz-tanyákat* jelölnek. — 7. Állapot + *tanya* — 13/110. *Rossz-tanya* — összetételre 3 példánk van. — 8. Térbeli helyzete valamihez képest + *tanya* — 5/310. *Alsó-tanya* ~ *Alsó Nagy Pál Gábor-tanya*, 12/246. *Herceg-belső-tanya* — adataink száma 2. — 9. Történet + *tanya*: — 3/161. *Gelle-tanya* ~ *Gerle-tanya* — összetételű nevünk száma 1. A vadgalamb (gerle) szívesen járt ide. — 10. Emberi létesítmény neve + *tanya* — 6/6. *Csárda-tanya* — névre 1 példánk van. Az adatközlők szerint volt itt valamikor egy csárda. Ma is lakják a tanyát, tehát még szükség van a névre. — 11. Elpusztult település neve -i képzős formában + *tanya*: 1/89. *Bábi-tanya* — 1 adattal. — Soós IMRE szerint: „Báb falut ugyancsak 1552-ben pusztították el a törökök, de nem népesült be többé” (Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975, 459. és l. még hozzá — KOVÁCS BÉLA közlése szerint — Jászói Káptalan Hiteleshelyi Levéltár Metales 7. Nr 17).

D) *Elmarad a tanya köznévi*

De azt is kifejezi a név *névváltozatos helyzetben*: 3/132. *Nagy-hármas* ~ (*Csinka-tanya*: *Nagy-hármasi-tanya*), — állatokat tartanak benne — 6/4. *Alatka* ~ (*Szerelém-tanya* ~ *Kornélia-tanya*) — lakott hely. Ilyen adatunk csak kevés van. *Alatka* elpusztult település neve, KOVÁCS BÉLA közlése: OLDL 5736 (Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára). Itt is megjegyezzük, hogy *névváltozatos helyzetben* a nevek sorrendje a használat gyakoriságát fejezi ki.

II. A tanya földrajzi köznévi toldalékos formáinak (*tanyája*, *tanyájuk*, *tanyák*, *tanyái*) részvétele a névadásban — a megterhelés sorrendjében.

A) *Személynevek + tanyája*

1. Családnév + keresztnév + *tanyája*: 3/98. *Bence Laci tanyája*, 3/146. *Szabó Jenőék tanyája*, 17/192. *Mondok István tanyája*, 17/285. *Szabó Ferenc tanyája*, 17/330. *Ményhárt Ferenc tanyája* — összetételű tanyanevet használják a hevesi járásban a leggyakrabban, 233 adat van rá. — 2. Családnév + *tanyája*: 5/216. *Tajtiék tanyája*, 8/229. *Tótok tanyája*, 11/144. *Mócár tanyája* — össze-

tételű név száma 33. — 3. Női nevek + *tanyája*: a) Asszonynév + *tanyája*: 2/297. *Feketéné tanyája*, 9/120. *Magda Béláné tanyája* típus száma 4. — b) Leánynév + *tanyája*: 5/284. *Gressai Annus tanyája* — szintén 4 adattal fordul elő. — 4. Ragadványnév + *tanyája*: 3/175. *Mici tanyája*, 16/134. *Kis Zsírósék tanyája* névre 7 adat van. — 5. Ragadványnév + keresztnév + *tanyája*: 7/98. *Nyomó Jóska tanyája* — előfordulási száma 6. — 6. Családnév + ragadványnév betűjele + keresztnév + *tanyája*: 6/186. *Nagy Gyé István tanyája* — tagokból álló név száma 3. — 7. Ragadványnév + családnév + *tanyája*: 11/204. *Híres Juhász tanyája* — összetételű név száma 1. — 8. Családnév vagy keresztnév + *tanyája*: 5/133. *Vilmus tanyája* — adatunk száma 1. Az adatközlők már bizonytalanok abban, hogy e név a tulajdonos család- vagy keresztnévvel alakult-e. — 9. Családnév + foglalkozásnév + *tanyája*: 6/117. *Débrei-tanító tanyája*, 12/392. *Szöke ügyvéd tanyája* névformára 2 adat van. — 10. Családnév + cím + *tanyája*: 17/329. *Silling-báró tanyája* összetételű nevünk száma 1.

B) Birtoklástörténeti elemek + *tanyája*

1. Tsz.-név + *tanyája*: 12/364. *Búzakalász tanyája* — 4 adattal szerepel. — 2. Egyházi közösség + *tanyája*: 12/338. *Apácák tanyája*, 15/287. *Káptalan tanyája* — 2 adattal fordul elő. — 3. Foglalkozásnév + *tanyája*: 16/138. *Pap tanyája* — 2 adattal jelentkezik.

C) *Nincs tanyája köznév*

A nevet kétségkívül *tanya* jelentésben használják: 2/297. *Nánai papé*, 16/116. *Pócs Simonyé* — 2 adatban.

D) *Csak személynevekhez kapcsolódik a tanyájok (tanyájuk)*

A 37 locusnak 41 adata van — névváltozatokkal együtt. Pl. a 17/246. *Sípos tanyájok* ~ *Sípos Károj tanyájok* 2 adat két csoportban szerepel: családnév + *tanyájok* és családnév + keresztnév + *tanyájok* (1. még 17/250). — 1. Családnév + keresztnév + *tanyájok*: 5/262. *Balog Laci tanyájok* — a leggyakoribb kapcsolat, 28 esetben találkozunk vele. — 2. Családnév + *tanyájok*: 7/114. *Faragó tanyájok*, 15/195. *Farkas tanyájok* kapcsolat 9 esetben fordul elő. — 3. Családnév + ragadványnév betűjele + keresztnév + *tanyájok*: 17/146. *Vona Bé János tanyájok* kapcsolatú földrajzi nevünkől csak 4 van.

E) A tanyák, tanyái *toldalékos forma*

Megterhelése igen kis mértékű: *tanyák* 23 locusban (19 szóbeli név, 4 Hn.-ben feljegyzett név (Helységnevtár 1973), *tanyái* pedig csak 1 adatban szerepel. Milyen előtaghoz kapcsolódnak ezek? — A 19 szóbeli névben levő *tanyák* köznév 16 esetben: 1. Családnévhez kapcsolódik: pl. 5/205. *Pap tanyák* (3 *tanya ez*), 5/228. *Banka-tanyák* ~ *Bankák tanyái*; továbbá 3 esetben: 2. Ahol állnak a *tanyák*: pl. 12/440. *Péji-határi-tanyák*, 17/305. *Akolháti-kis-tanyák*, 11/235. *Homoki-tanyák*. Az ilyen összefoglaló neveket igen kevesen használják.

7. A megkülönböztető- és alapelemformák rendszerének az összeállítása bizonyos következtetések levonását kínálja.

a) A tanyanevek nagy részében személynevekből alakult ki a megkülönböztető elem. SZABÓ T. ATTILA nyomán megfogalmazhatjuk: tanyaneveink jelentős hányada tanyanévként használt személynév + *tanya* köznév (MNépn. II, 81).

b) A személynév összes formája — családnév (1 adatban a családnév betűjele!), keresztnév, ennek a becéző alakja, a ragadványnév, a ragadványnév betűjele — részt vesz a tanyanévkötésben, mégpedig igen nagy számban (1. hozzá a 2. sz. táblázatot). Azt is mutatja ez a táblázat, hogy a személynevek egy-egy formája milyen megterhelésű — számban és százalékban kifejezve. Megjegyezzük, hogy SZABÓ T. ATTILA személynévi helynévkincs rendszerében nincs adat arra, hogy betűjel (ragadványnév, családnév kiejtett kezdő betűje) is részt venne a névadásban (pl. *Kis Pé-tanya*). A *Pé* Pető családnévet jelent. Ez a változat nagyon egyedi példa. Ugyanis Tarnamérán a ragadványnév teljes alakja a névkötő elem, de a szomszéd községben (Boconád) már e mellett két adatban a ragadványnév betűjele — kiejtett formában — is részt vesz a földrajzinév-alkotásban. Ennek az analógiájára alakulhatott ki ez a családnév-jel. Természetesen az is közrejátszhatott, hogy már nem mindenki tudta, melyik a ragadvány- és melyik a családnév, de a rövidségekre való törekvés is segíthette ezt az alakulást (vö. DÖMÖTÖR SÁNDOR: Doboz községi ragadványnevek betűjelei a XVIII—XIX. századból. MNY. LXXIII, 246—50).

c) Ún. kétarcú tanyaneveink is vannak (*Sándor-tanya*). De az adatközlők bizonytalansága nem az emlékezet hiányából fakad, hanem abból, hogy pl. nem ismerték a tulajdonost, a bérlőt, ezek nem a környéken éltek, nem volt velük soha semmilyen kapcsolatuk, tehát a név mögött nem látták az embert, így a név se érdekelte őket. Valószínű, hogy kétarcú helynévadatok csak szinkron szempontból vannak, mert a történeti kutatás során pl. a telekkönyvek segíthetnek eldönteni, hogy a helynévként használt személynév kereszt- vagy vezetéknev-e.

d) Az *I. B.* csoportban található tanyanév-változatok több kérdést vetnek fel. A nevek használati körét vizsgálva — névváltozatos helyzetben — a rövidebb névalakot mondják többben —, vajon miért? — A paraszt ember által használt nevekben a rövidségekre való törekvés az ok? Történetileg ez a névforma volt az első? Vagy már lekopás eredménye ez? Hiszen a fent megnevezett csoportban a nevek már nem neveznek meg tanyát, mert régebben lebontották őket. E rövidebb névalakok toldalékos formák, amelyek a szorosabb birtokviszonyt kifejezői.

e) Több helyen használjuk a *névváltozat* kifejezést. Ezen azt értjük, hogy egyetlen objektumnak, itt tanyának, két vagy több neve van, és azt használják is. INCZEFI GÉZA ezt „egy nyelvben jelentkező párhuzamos névadásnak” nevezi (Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Bp., 1970. 60).

f) Az is megállapítható a földrajzi köznévről, tehát az alapelemről, hogy mely formáját használták leginkább; a *tanya* köznévvég megterhelése nagyobb mértékű (365), a *tanyája* előfordulása is nagyon gyakori (300). Ha a megkülönböztető elemekkel együtt vizsgáljuk a megterhelést, akkor azt állapítjuk meg, hogy *családnév + keresztnév* megkülönböztető elem mellett a *tanyája* használata a leggyakoribb (233). Ez az adat arra enged következtetni, hogy e vidék népe a valóságos birtoklást nyelvtanilag is szívesen jelölte. Nem mondhatjuk azonban, hogy ez az uralkodó forma, hiszen *családnév + tanya* névforma is általánosan használt (192). Megfigyelhettük azt is, hogy a valóságos birtoklásviszonyt kifejező *tanyajok (tanyájuk)* köznévvég (41 ×) csak személynevekhez kapcsolódik: *családnév + keresztnév*hez (28 ×), *családnév*hez (9 ×), *családnév + ragadvány-név* betűjele + *keresztnév*hez (4 ×).

Ha megvizsgáljuk e névformákat, feltűnik, hogy a birtokot kifejező névszón többes szám 3. személyű birtokos személyrag van, de a birtokos alakilag (formailag) csak egyes számú.

Logikailag ez a birtokos többes számú, ugyanis a családot is jelenti, pl. 17/281. *Bérente Pista tanyajok*. Ha a birtokosnak nincs családja, akkor soha nem mondják a fenti névformát.

Más földrajzi névben is megtalálható ez a jelenség, pl. 15/158. *Jakab András kútjok*, 15/178. *Szécsi kútjok*. Tehát ilyen esetben a földrajzi név meghatározó eleme ún. összefoglaló neve a tulajdonos családnak.

g) A valóságos birtoklásviszonyt kifejező tanyanevek arra is utalnak, hogy e tanyák nagy részét lakták a tulajdonosok. Tehát ha így volt, akkor érthető, miért keletkezett ilyen sok tanyanév: azaz a valóságos birtokviszony jelölése mellett a névre szükség volt a megkülönböztetés, a tájékozódás miatt.

8. Megjegyezzük, hogy a tanyanevek nagy része már nem jelöl valóságos tanyát, mert azokat régen, régebben és újabban lebontották. Tehát sok esetben már csak az emlékezet segített a gyűjtésben. E neveket az egyéb földrajzi nevekkel együtt 1975—78 között gyűjtöttük. A teljes tanyanévanyag tehát benne van *Heves megye földrajzi nevei III.* kötetében. Az ebben közzétett névanyagot szinkron anyagnak mondjuk, de csak olyan értelemben, hogy ezek a nevek általában XX. századi volt állapotot fejeznek ki, és csak kisszámú tükröz jelenkori állapotot, azaz a hetvenes évek állapotát.

Mit értünk XX. századi állapoton? — A század első felének birtokviszonyát, továbbá a földosztással beállt új birtokviszonyt, amely tovább alakult a tsz-szervezések, átszervezések, összevonások révén; s mindez befejeződött az 1970-es évek közepére. Ekkorra közben a táj is megváltozott az egybeosztások, a tanyalebontások, a földutak megszüntetése, műutak, csatornák, vízművek építése stb. révén. Mindezek következtében meglazult, majd megszűnt az emberek közvetlen kapcsolata a tájjal, a benne levő építményekkel,

illetve igen kevés embernek van kapcsolata, de ez is átalakult már. Pl. csak a gépen keresztül vesz részt a táj megmunkálásában, személyes sorsa csak közvetve van összefüggésben a földdel. Ezek ellenére még — ha jó volt a módszereink — szinte a teljesség igényével végezhattük a gyűjtést. Mivel magyarázható ez? Birtoklástörténeti és pszichológiai tényezőkkel. Ugyanis a legidősebb nemzedéknek 1945 előtt is, a földosztás után is nagyon szoros volt a kapcsolata a tájjal, s ennek következtében máig megőrződött a név is. Természetesen tudjuk, hogy szükségszerű folyamat a névpusztulás, hiszen a nevek használatára egyre kevesebb szükség van, különösen a tanyanevek esetében, a név ismerői, használói egyre kevesebben vannak és lesznek, továbbá nincs olyan közösségi alkalom (a gyűjtés még mesterségesen megteremtett közösségi alkalom volt), hogy e nevek a beszélgetés témájába bekerülhetnének. — Mindezt azért írjuk le, mert szeretnénk azt is kijelenteni, hogy e tanyanevek nagy része már történeti név, és azáltal, hogy a már valóságos objektumok nélküli, emlékezetből közölt népi neveket közzétesszük, írott nevekké válnak.

9. Vannak-e írott forrásból származó történeti tanyaneveink? — Vannak, de csekély számban. Ehhez az egyházi schematismusok és a helységnévtárak adtak anyagot. A Schematismus megjelent, illetve az EÁL-ban meglévő köteteit — 1806-tól 1975-ig — átnéztem. A legkorábbi tanyanév 1880-ból való: *Finomtanya*, 19 fő lakja. 1898-ból már több a tanyanév: *Bischitz tanya* 129, *Hegedűs-tanya* 70, *Braun tanya* 34, *Rónai tanya* 23 fő lakja. A többi tanyát csak így jelöli a forrás: Kisebb tanyák 60 fő. Ez természetesen nem tekinthető névnek, de ebből is tudjuk, hogy már megvolt a tanyás gazdaság e járás bizonyos falvainak határában. Az eddig felsorolt, 1898-ból való tanyanevek *Pély* határában levő tanyákat nevezték meg, és az alábbi, az 1900-ból valók is: *Gyérei-tanya* 104 fő, *Milinkó-tanya* 15 fő. Tarnaszentmiklós határában egy majort neveznek meg így: *Főkáptalani Tanya*, 304 fő lakja, 1900-ból való adat. — Az egyházi schematismusokban a *tanya* utótagú földrajzi név által jelölt locus *mindig lakott helyet* jelent.

A fenti forrás mellett megvizsgáltam a helységnévtárak (1863—1973) e járásra vonatkozó adatait. Megállapítható, hogy a 19. században csak az ún. puszták nevét és lakóinak számát közölték, az általam tárgyalt értelemben vett tanyanevet nem. Magyarország Helynévtára 1863. bevezetőjében olvashatjuk, hogy „A hatósági adatok nyomán az önálló puszták külön vétettek fel.” Változást csak az 1902-ben megjelent helységnévtár hoz. Ennek előszavában azt olvashatjuk, hogy most már a községek és puszták nevein kívül pl. a telepek, majorok, tanyák, irtványok ... lélekszámát is közlik: „...ezentúl figyelemmel kísérjük a legkisebb lakott helyek fejlődését is.” — Valóban ez a Hn. viszonylag sok tanyanevet közöl, a mai hevesi járásból 39-et, és 9 község ilyen összefoglaló „név”-vel jelzi, hogy vannak még a névvel jelölteken kívül is tanyák: „TANYÁK”, mellette a lélekszám (l. 3. sz. táblázat), pl. Hevesen: 1500

fő, Tarnaörsön 375, Boconádon 339, Pélyen 318, Erdőtelken 314 stb. Tehát az 1902-es Hn. alapján, a lélekszámot figyelembe véve, tanyás településű község: Heves (*Tanyák*, 1500 fő), továbbá Kisköre, Pély, Boconád. Az 1902-es Hn.-ben közölt tanyanevek nagy része ma is ismert, tehát ez is megerősít abban, hogy jogos az 1975—78 között összegyűjtött tanyanevek nagy részét történeti névnek nevezni.

Mind az egyházi Schematismus, mind a helységnévtárak tanyanevei nagyrészt *személynév + tanya* köznévvvel alakultak. Az ilyen nevek mindegyike *családnév + tanya* tagból áll. Pedig a század elején keletkezett térképen (Besenyő és Tisza-Füred, M. Kir. Állami Térképészet, nach Zeichenschlüssel 1894, részben helyesbítve 1903 VIII. 20-ig. — Saját tulajdon) már más típusú tanya- nevek is vannak a mai hevesi járás községeiben. Pl. Átány határában: *Sigesgyep tn.* (ma már csak névváltozatként él: *Székes-gyepi-tanya*; l. 8/199), *Péter kút tn.*, ez is csak névváltozatos helyzetben ismert (l. 8/212) vagy Tarnaszentmiklós déli határában: *Souti istálló*, ez a név nem került elő a gyűjtés során.

A fenti három forrásmű céljától függően közli a neveket. Részletesebb a mi témánk szempontjából — a térkép, hiszen ennek a célja: segíteni a tájékozódást.

A történeti tanyanév-anyag és a most összegyűjtött nevek arról is vallhatnak, hogy a tanyák kialakulása megkezdődött a 19. században, sokat fejlődött e század második felében (vö. SZABÓ ISTVÁN i. m. 141), és tovább fejlődött a 20. század első évtizedeiben. Hivatkozhatunk itt Pély község tanyaneveire (pl. 17/98., 105., 106), amelyek igen régi tanyák nevei — itt így mondják: „százéves tanyák” —, és új tanyáknak tartják az 1926 után épülteket.

1. sz. táblázat

Faluszám a kötetben	Falunév	Összes név	Külterületi név	Tanya köznévvvel és toldalékos formáival alakult nevek		
				Száma:	Gyakorisága%	
					össznévhez:	külter. névhez:
11.	Tarnaörs	318	194	105	32,85	54,12
17.	Pély	341	253	87	25,51	34,38
5.	Tarnaméra	315	196	84	26,66	42,85
12.	Heves	448	240	64	14,28	26,66
16.	Kisköre	329	223	60	18,23	26,90
13.	Tiszanána	270	168	52	19,25	30,95
8.	Átány	233	150	50	21,45	33,33
6.	Boconád	199	112	42	21,10	37,50
9.	Erk	177	107	42	23,72	39,25
2.	Erdőtelek	306	223	33	10,78	14,79
15.	Tarnaszentmiklós	307	214	31	10,09	14,48
10.	Kömlő	387	295	25	6,45	8,47
14.	Hevesvezekény	136	91	14	10,29	15,38
3.	Tarnaszadány	213	99	13	6,10	13,13
7.	Zaránk	140	82	12	8,57	14,63
1.	Tarnabod	152	110	6	3,94	5,45
4.	Tenk	122	44	6	4,91	13,63

2. sz. táblázat

Személynév + tanya és toldalékos formáival alakult népi tanyanevek gyakorisága

	Előfordulás	%
Családnév + keresztnév + tanyája	233	32,09
Családnév + tanya	192	26,44
Családnév + keresztnév + tanya	57	7,85
Családnév + tanyája	33	4,54
Családnév + keresztnév + tanyájok	28	3,85
Ragadványnév + tanya	18	2,48
Családnév + tanyák	16	2,20
Családnév + tanyájok	9	1,24
Női nevek + tanyája	8	1,10
Ragadványnév + tanyája	7	0,96
Keresztnév + tanya	7	0,96
Ragadványnév + keresztnév + tanyája	6	0,82
Családnév + ragadványnév betűjele + keresztnév + tanyájok	4	0,55
Családnév + ragadványnév betűjele + keresztnév + tanya	3	0,41
Családnév + ragadványnév betűjele + keresztnév + tanyája	3	0,41
Asszonynév + tanya	2	0,27
Családnév vagy keresztnév + tanya	2	0,27
Családnév vagy keresztnév + tanyája	1	0,13
Ragadványnév + családnév + tanyája	1	0,13
Ragadványnév + családnév betűjele + tanya	1	0,13
Családnév + ragadványnév + tanya	1	0,13
Családnév + foglalkozásnév + tanyája	2	0,27
Családnév + cím + tanyája	1	0,13
Családnév + tanyái	1	0,13

3. számú táblázat*

Tanya névalapelemmel alakult külterületi lakott helyek nevei a Helységnévtárakban (1863—1973)

Név és névváltozat	Előfordulási éve, a név írásmódja:	Lakosság (+ = nincs feltüntetve)
Átány		
Bárczay tanya	1902, 1907 e, 1933 e	141, +, +
Coburg tanya	1902, 1907 e, 1913 e, 1933 e	30, + 39, +
Csathótanya	1962, 1967	+, 2
Dobótanya	1913	10
Dobóczy tanya	1902, 1907 e, 1913 e	29, +, 28
Dósatanya	1962, 1967	+, 4
Gáltanya	1962, 1967	+, 6
Harangi tanya (Haranghy Imre tanya)	1902, 1907 e, 1933 e és //	3, +, +
Hevesoldali tanyák	1944	+
Hevesoldali tanyák	1933, 1952, 1956	86, +, +
Kálosi tanya	1902, 1907 e, 1913 e, 1933 e	12, + 12, +
Kovács tanya	1933, 1962, 1967, 1973	+, +, 2, 4
Kőrös tanya	1962, 1967	+, 4
Mikótanya	1962, 1967	+, -
Mlinkó tanya	1902, 1907 e, 1933 e	17, +
Mocsáry tanya (Kobolák tanya)	1902, 1907 e, 1933 e és //	58, +, +
Oláhtanya	1933	+
Papp Endre tanya	1962, 1967	+, 10
Pappszász I. tanya	1902	153
Pappszász II. tanya	1902	16
Pappszász Györgytanya (Gelléntanya)	1907, 1933 kj és //	+, +
Pappszász Lajostanya (Barkas tanya)	1907, 1933 kj és //	+, +
Petőfi Tsz. tanya	1962, 1967	+, 8
Péterkúti tanya	1933	+
Puky tanya	1902, 1907 e, 1933 e	105, +, +
Rózs tanya	1933	+
Szabolcs tanya	1962, 1967	+, 4
Szatmár tanya	1902	112
Szathmáry tanya (Haranghy Miklós-tanya)	1907, 1933 és //	+, +
Szoboszlai tanya	1913	6
Tóth József-tanya	1933	+
Tóhtanya	1962, 1967	+, 2
Vajda tanya	1902, 1913 e	14, 16

* A nevek kiírása betűhű. Ha valamelyik évben eltérés van a név írásmódjában — a táblázat-hoz viszonyítva — akkor azt az évszám mellett jelezzük: k=külön-, e=egybe-, kj=kötőjellel írta a névtár.

A zárójelben levő nevek a Helységnévtárakban abban az évben szerepeltek, amely évszámok mellett a // jel található. A külterületi lakott helyek nevei mellett legtöbbször nincs feltüntetve a lakosság száma. Ezt így jelezzük: + Ha közli a névtár, hogy nem lakott a hely, akkor a következő jelet használjuk: -

Minden előfordulási évszámhoz a „lakosság” című rovatban vagy +, vagy - jel, vagy szám tartozik. Az 1962-es Helységnévtár egy pár helyen közli, ha megszűnt a tanya. A közlésformáját mi is megtartottuk.

A következő Helységnévtárakból dolgoztunk: 1863, 1873, 1877, 1882, 1888, 1892, 1898, 1900, 1902, 1907, 1913, 1922, 1926, 1930, 1933, 1939, 1941, 1944, 1952, 1956, 1962, 1967, 1973.

3. táblázat folytatása

Név és névváltozat	Előfordulási éve, a név írásmódja	Lakosság (+ = nincs feltüntetve)
Vajdatanya (Laczházitánya)	1907, 1933 és //	+, +
Vig Bálint-tanya	1933	+
Boconád		
Andortanya	1907, 1913	+, 57
Bogártanya	1952	+
Cornéliatanya	1907, 1913, 1933	+, 107, +
Kornéliamajor	1926	73
Csárda tanya	1898, 1900, 1902, 1944, 1952 e, 1956	+, +, 87, +, +, +
Gosztony tanya	1902, 1926 e	42, 90
Gosztonyitánya	1907, 1913	+, 90
Hollótanya	1962, 1967	5, 5
Jaczó tanya	1956	+
Jancsótanya	1952	+
Káli Gábortanya (Keresztésitánya)	1907, 1933 kj és //	+, +
Káli Mártontanya	1907, 1933 kj	+, +
Káli út menti tanyák	1962, 1967, 1973	26, 26, 45
Kálmántanya	1907, 1913, 1933, 1944, 1952, 1956	+, 86, 139, +, +, +
Laposréti tanyák	1962, 1967	9, 9
Nagy Jánostanya	1907, 1933 kj	+, +
Nagy Mihály Lőrinctanya (Nagy Lajos tanya)	1907, 1933 kj és //	+, +
Nováktanya	1907, 1933	+, +
Petőfi Tsz. tanya	1962, 1967	47, 47
Sándortanya	1907, 1913, 1933, 1944, 1952	+, 51, 41, +, +
Szerelem belső-tanya	1902	112
Szerelem külső-tanya	1902	47
Szijlajos tanya	1902	37
Szijlajos	1898, 1900, 1926, 1944	+, +, 140, +
Szilapos	1956, 1962, 1967	+, +, -
Szörvántanya	1952	+
tanyák (Gehöfte)	1898, 1900	+, +
Tanyák	1902	339
Erdőtelek		
Barthatanya	1962, 1967	+, 6
Bartustanya	1962, 1967	+, 6
Beliczkytanya	1962, 1967, 1973	+, 10, 3
Bendásztanya	(az 1960. év folyamán megszűnt)	
Benestanya	1933, 1962, 1967	+, 39, 39
Bibóktanya	(az 1960. év folyamán megszűnt)	
Burovincztanya	1962, 1967, 1973	+, -, 2
Csillagtanya	1933	+
Gusztonyitánya	1973	4
Hevértanya	1973	1
Juhásztanya	1933, 1962, 1967, 1973	+, +, 5, +
Kálitanya	1962, 1967	+, 4
Kisebbtanya	1952	+
Kiss Géza tanya	1962, 1967	+, 3
Kis János-tanya	1933	+
Kiss József tanya	1962, 1967, 1973	+, 5, 3
Kladivatanya	1913	24

3. táblázat folytatása

Név és névváltozat	Előfordulási éve, a név írásmódja	Lakosság (+ = nincs feltüntetve)
Kovács tanya	1913 (az 1960. év folyamán megszünt)	54
Köszlertanya	1913	8
Maczky tanya	1933	+
Malatinszkitanya	1933	+
Oldertanya	1913	13
Papptanyák	1962, 1967	+, 2
Papptanya	1973	2
Radicstanya	1933	+
Reményik István tanya	1933	+
Rugótanya	1933	+
Schwartz tanya	1962, 1967, 1973	+, 4, 4
Szabótanya	1962, 1967, 1973	+, -, 4
Szöllősitanyaház	1933	+
Tanyák	1902	314
Tóhtanya	1962, 1967, 1973	+, 5, 4
Váczy tanya	1933, 1962, 1967	+, +, 2
Wahl tanya	1962, 1967, 1973	+, -, -
Erk		
Blaskovichtanya	1913	278
Farkastanya	1907	+
Gosztonyi tanya	1902, 1926, 1962, 1967, 1973	42, 76, 33, 33, 15
Gosztonyimajor	1907, 1913, 1933, 1944, 1952	+, 64, 50, +, +
Gulyástanya	1907	+
Hegedűstanya	1907	+
Jónástanya	1907	+
Móczártanya	1907	+
Paptanya	1907	+
Pető tanya	1907	+
Tanyák	1902	205
Heves		
Ballai Sándor tanya (Ballai tag)	1907, 1933 kj és //, 1944, 1952, 1956	+, 67, + +, +
Ballai tanya	1902	74
Ballai tag	1913, 1926, 1962, 1967, 1973	85, 74, 64, 64, 23
Básthy Ignác tanya	1907	+
Básthy tanya	1913	27
Básthytag	1952, 1962, 1967	+, +, 5
Bútelektanya	1962, 1967, 1973	26, 26, 7
Bútelek puszta	1863, 1902, 1926	+, 65, 55
Bútelek	1873, 1898, 1900, 1907, 1913, 1933, 1944, 1952, 1956	+, +, +, +, 63 35, +, +, +
Cifratanya	1952	+
Cziglertanya	1952	+
Csoportostanya	1962, 1967	+, 2
Dobóczy tanya	1902	165
Dobóczy Dezső tanya	1907	+
Dobóczy Ignác tanya	1907	+
Dobótag tanya	1902	28
Dobótag	1907, 1913, 1933, 1944, 1952, 1956, 1962, 1967	+, 142, 53, +, +, +, +, 14
Kis- és Nagydobótag	1926	88
Érkút tanya	1913	34
Gazdasági iskola tanya	1952	+

3. táblázat folytatása

Név és névváltozat	Előfordulási éve, a név írásmódja	Lakosság (- = nincs feltüntetve)
Gubatanya	1952	+
Hevesi tanyák	1967	+
Igondatanya	1952	+
Kovács tanya	1952	+
Lengyeltanya	1952, 1962, 1967	+, +, 2
Minketanya	1952	+
Máder Miksa tanya	1907	+
Meisler Ede tanya	1907	+
Mihályi Ferencz tanya	1907	+
Molnár tanya	1952	+
G. Nagy László-tanya	1952	+
Nagy László tanya	1962, 1967	+, 3
Németh tanya	1902	91
Németh Albertné tanya	1907	+
Paizsújtanya	1913	57
Paptanya	1898, 1900, 1902 k, 1907, 1952	+, +, 5, +, +
Perczel tanya	1913	48
Peres tanya	1902	40
Peresi tanya	1926	56
Peres	1898, 1900, 1913, 1944	+, +, 41, +
Peres puszta	1952, 1962, 1967, 1973	+, 54, 54, 26
Peres Petheő László tanya	1907	+
Pélyhatári tanyák	1952	+
Pélyhatár	1962, 1967, 1973 k	12, 12, 3
Radicstanya	1913	55
Radicstag	1962, 1967	+, 7
Sándortanya	1962, 1967	+, 5
Spitzertag tanya	1902	35
Spitzertag	1907	+
Spitzer Ignác tanya	1907	+
Szabó Ignác tanya	1907	+
Szirmai tanya	1913	15
tanyák (Gehöfte)	1898, 1900	+, +
Tanyák	1902	1500
Vajdatanya	1952	+
Várostanya	1898, 1900, 1902 k, 1913	+, +, 3, 9
Verczel tanya	1902	44
Verczel	1998, 1900, 1933, 1944, 1952, 1962, 1967, 1973	+, +, 49, +, +, 16, 16, 6
Vesszőstanya	1913, 1952	15, +
Vesszőshalom	1962, 1967, 1973	+, 5, 1
Vicziántanya	1952, 1962, 1967	+, +, 9
Zárdatanya	1952	+
Hevesvezekény		
Cífratanya	1952, 1956	+, +
Czímertanya	1907, 1913	+, 11
Gáspárdytanya	1907, 1913, 1933, 1944	+, 6, +, +
Gulyástanya	1907, 1913, 1933, 1944, 1952, 1956	+, 9, +, +, +, +
Gulyás Lőrinc-tanya	1933	+
Hevesvezekényi tanyák	1925, 1956	+, +
Ilatanya	1952, 1965	+, +
Kistanya	1952, 1956	+, +
Lipovniczkytanya	1907, 1913, 1933, 1944	+, 41, +, +
Makaytanya	1907, 1913, 1933, 1952, 1956	+, 7, +, +, +

3. táblázat folytatása

Név és névváltozat	Előfordulási éve, a név írásmódja	Lakosság (+ = nincs feltüntetve)
Mihálytanya	1907, 1913, 1933, 1952, 1956	+, 18, +, +, +
Mlinkótanya	1907, 1913	+, 24
Nagy tanya	1944, 1962, 1967	+, +, 2
Nagy Ignác-tanya	1933	+
Szalagházytanya	1933, 1944, 1952	+, +, +
Szalmatanya	1952	+
Tanyák	1902	235
Töröcsiktanya	1933, 1944, 1962, 1967	+, +, +, 2
Tsz. tanyák	1962, 1967, 1973	25, 25, 16
Vrataricstanya	1907, 1913, 1933, 1944	+, 7, +, +
Vaskótanya	(az 1960. év folyamán megszűnt)	
Weisztanya	1907, 1913	+, 27
Kisköre		
Czinge	1898, 1900, 1907, 1913	+, +, +, 5
Czinge tanya	1902	77
Hosszúhát tanya	1902	32
Hosszúhát	1907, 1913, 1933, 1944	+, 31, +, +
Kanyar tanya	1902	73
Kanyar	1898, 1900, 1907, 1913, 1933, 1944, 1952, 1956	+, +, +, 74, 63, +, +, +
Lapos tanya	1902, 1907 e, 1913 e, 1933 e, 1944 e, 1952 e, 1956 e	16, +, 32, +, +, +, +
Nagyér tanya	1902, 1913 e	11, 6
Nagyfenék tanya	1902	5
Pap tanya	1902, 1933 e, 1944 e, 1952 e, 1956 e	24, +, +, +, +
Kömlő		
Bárczitanya	1962, 1967	8, 8
Hídvég tanya	1902	10
Pusztahídvég	1907, 1913	+, 5
Fajcsáktanya	1913, 1952, 1956	6, +, +
Gulyajárótanya	1962, 1967	-, -
Kistanya tanya	1902	48
Kistanya	1907, 1913	+, 3
Molnártanya	1952	+
Nagy B.-tanya	1952	+
Szombatitanya	1952	+
Pély		
Belsőrétitanyák	1933, 1944, 1952, 1956	128, +, +, +
Bischitz tanya	1902, 1907 e, 1913 e, 1926 e, 1933 e, 1944 e, 1952 e, 1956 e	152, +, 170, 163, 73, +, +, +
Braun tanya	1902, 1907 e	31, +
Csukásitanyák	1952, 1956	+, +
Fehér tanya	1902, 1907 e, 1913 e	22, +, 30
Halmajtanyák	1952, 1956	+, +
Ludastanya	1944, 1952, 1956	+, +, +
Nagyállási tanyák	1944, 1952, 1956	+, +, +
Nagyszállásitanyák	1933, 1944	53, +
Rakottyásitanya	1944, 1952, 1956	+, +, +
Rónay tanya	1902, 1907 e, 1913 e	16, +, 10
Tagitanya	1944, 1952, 1956	+, +, +
tanyák (Gehöfte)	1898, 1900	+, +
Tanyák	1902	318
Zsigmond tanya	1902, 1907 e	46, +

3. táblázat folytatása

Név és névváltozat	Előfordulási éve, a név írásmódja	Lakosság (+ = nincs feltüntetve)
Tarnabod		
Csőrszárok tanya	1902	15
Kossuth Tsz. tanya	1962, 1967	23, 23
Pusztabáb tanya	1902	63
Báb puszta	1863	+
Báb	1873	+
Puszta — Báb (Báb)	1898 és //, 1900, 1907 e, 1926 e, 1933 e, 1944 e, 1952 e, 1956 e	+, +, +, 66, 28, +, +, +
Tarnaméra		
Ledniczytanya	1913, 1933	75, 60
Ledniczy- és Nováktanya	1926	65
Majzik tanya	1902, 1907 e, 1913 e	23, +, 6
Nováktanya	1913	5
Pajzstanya	1913, 1926, 1933	105, 139, 110
Vincze tanya	1902, 1907 e, 1913 e, 1933 e, 1944 e, 1952 e, 1956 e	177, +, 155, 204, +, +, +
Vinczetanya és erdészház	1926	234
Vinczemajor	1962, 1967, 1973	12, 12, 3
Tarnaörs		
Antaltanya	1907	+
Bendótanya	1907	+
Gunicstanya	1907	+
Gyurkótanya	1907	+
Hevértanya	1907	+
Homoktanyák	1962, 1967, 1973	173, 173, 59
Homok	1898, 1900, 1913, 1933, 1944, 1952, 1956	+, +, 89, 69, +, +, +
Körtvélyestanya	1944	+
Misketanya	1962, 1967	122, 122
Misketanyák	1973	27
Miske	1873, 1898, 1900	+, +, +
Miske puszta	1902, 1907 e, 1913 e, 1933 e, 1944 e, 1952 e, 1956 e	89, +, 95, 155, +, +, +
Szöketanya	1907	+
Tanyák	1902	375
Weiszmanntanya	1907	+
Tarnaszentmiklós		
Gátórtanya	1962, 1967, 1973	+, 4, 2
Egri káptalantanya	1907, 1913, 1933	+, 315, 183
Káptalan tanya	1902, 1926 e	394, 147
Mihály tanya	1902, 1907 e, 1913 e, 1933	5, +, 7, +
Paptanya	1933	+
Petőfi Tsz. csibetanya	1962, 1967	+, 4
Petőfi Tsz. tanya	1962, 1967	+, 3
Tarnaszentmiklósi tanyák	1952, 1956	+, +
Tsz tanyák	1973	4
Tarnaszádány		
Almássytanya	1907	+
Barthytanya	1913	21
Benczetanya	1907	+
Bencze László-tanya	1952, 1956	+, +
Bíró tanya	1913	16

3. táblázat folytatása

Név és névváltozat	Előfordulási éve, a név írásmódja:	Lakosság (+ = nincs feltüntetve)
Csintalantanya	1962, 1967	+, 4
Csintalan István-tanya	1952, 1956	+, +
Csintalan János-tanya	1952, 1956	+, +
Kossuth Tsz. tanya	1962, 1967	+, 4
Majziktanya	1907	+
Malomtanya	1913	5
Schossbergertanya	1913	37
Tanyák	1902	290
Urbántanya	1962, 1967	4, 4
Urbán József-tanya	1952, 1956	+, +
Végessytanya	1907	+
Zoltántanya	1907	+
Tenk		
Taritanya	1973	3
Tiszanána		
Balázsitanya	1962, 1967	+, 2
Berényitanya	1962, 1967	+, 7
Bodzáshátitanya	1933, 1944	+, +
Dinnyesháti tanya	1902, 1907, 1913, 1933, 1944, 1952, 1956	242, +, 233, 293, +, +, +
Dinnyeshát	1873, 1926, 1962, 1967, 1973	+, 251, 121, 121, 2
Pusztá-Dinnyeshát	1898, 1900	+, +
Domántanya	1962, 1967	+, 3
Domján János tanya	1907, 1913, 1933	+, 20, +
Domján Lajos tanya	1907, 1913, 1933	+, 12, +
Fabó Mihály tanya	1907, 1913 e	+, 8
Galambos Dániel tanya	1907, 1913, 1933	+, 12, +
Galambos Imre tanya	1913	10
Galambos Lajos tanya	1913	8
Galambostanya	1962, 1967	+, -
Gonda Pál tanya	1907	+
Gulyás András tanya	1907, 1913	+, 3
Gulyás Ferencz tanya	1907, 1913	+, 7
Jen Sándor tanya	1913	7
Kovács István tanya	1913	9
Kovács Istvánné-tanya	1933	+
Meleg Béni tanya	1907, 1913	+, 6
Meleg Sándor tanya	1907	+
Melegtanya	1962, 1967	+, 3
Papptanya	1962, 1967	+, 1
Prókai András tanya	1907	+
Somogyi Károly-tanya	1933	+
Somogyitanya	1962, 1967	+, 8
Szatmári püspökségi tanya	1902	30
Szutortanya	1962, 1967	+, 6
Szúcstanya	1962, 1967	+, -
Tanyák	1902	77
Tiszanánai tanyák	1952, 1956	+, +
Tóth Lajos tanya	1907, 1913	+, 10
Trencsényi Pálné-tanya	1933	+
Vajda Bálint tanya	1907, 1913	+, 9
Vajda István tanya	1907, 1913, 1933	+, 9, +
Vajda Károly tanya	1913	7

3. táblázat folytatása

Név és névváltozat	Előfordulási éve, a név írásmódja:	Lakosság (+ = nincs feltüntetve)
Vajdatanya (Kisköre felé)	1962 és //, 1967 és //	+, 3
Vajdatanya (Sarud felé)	1962 és //, 1967 és //	+, -
Zaránk		
Békástótanya	1913	11
Újmajor tanya	1902	84
Újmajor	1898, 1900, 1907, 1913	+, +, +, 28
Zaránki tanyák	1944, 1952, 1956	+, +, +

Irodalom. BALÁZS JÁNOS: A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. NytudÉrt. 70. sz. 295-301. — BALOGH ISTVÁN: Az alföldi tanyás gazdálkodás. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. Szerkesztette: Szabó István. Bp., 1972. — BÁRCZI GÉZA: A magyar szókincs eredete. 2. kiadás, Bp., 1958. — BENKŐ LORÁND: A Nyáradmente földrajzinevei. MNyTK. 74. sz. Bp., 1947. — DÖMÖTÖR SÁNDOR: Doboz községi ragadványnevek betűjelei a XVIII-XIX. századból. MNy. LXXIII. — ERDEI FERENC: Magyar tanyák. Bp., 1976. — ÉrtSz. VI. k. — H. FEKETE PÉTER: Hajdúböszörmény helyneveinek adattára. MNyTK. 102. sz. Bp., 1959. — HAJDÚ HIRÁLY: A Vásárhelyi-pusztta földrajzi nevei. MNyTK. 133. sz. Bp., 1973. — INCZEI GÉZA: Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Bp., 1970. — KÁZMÉR MIKLÓS: Alsó-Szizetköz földrajzinevei. MNyTK. 95. sz. Bp., 1957. — LŐRINCZE LAJOS: Földrajzi neveink élete. DMNyIK. 47. sz. Debrecen, 1967. — PELLE BÉLÁNÉ: Heves megye földrajzi nevei I. Az egi járás. MNyTK. 125. sz. Bp., 1970. — Heves megye földrajzi nevei II. A füzesabonyi járás. MNyTK. 144. sz. Bp., 1975. — Heves megye földrajzi nevei III. A hevesi járás. MNyTK. 145. sz. Bp., 1980. — PENAVIN OLGA: Néhány gondolat a földrajzi nevekben szereplő köznevekkel kapcsolatban. Az újvidéki egyetem Bölcsészettudományi Karának évkönyve. XVIII/2. évf. 2. k. (1975). — SEBESTYÉN ÁRPÁD: A tulajdonnevek jelentésánál. NytudÉrt. 70. Bp., 1970. — Újabb eredmények és feladatok földrajzinév-kutatásunkban. DMNyIK. 47. sz. Szerkesztette: Kálmán Béla. — J. SOLTÉSZ KATALIN: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. — SOÓS IMRE Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975. — SZABÓ ISTVÁN: Kísérletek az alföldi tanyarendszer megszüntetésére az 1780-as és 1850-es években. Agrártörténeti tanulmányok. Bp., 1960. — SZABÓ T. ATTILA: A személynevek helyneveinkben. MNépn. II, 81-123. — SZENTI TIBOR: A tanya. Bp., 1979. — ZSOLNAI JÓZSEF: A lakosság földrajzinév-ismertének vizsgálata. Nyr. XCI, 191—208.

DR. PELLE BÉLÁNÉ

Особенности топонимики хуторов в географических наименованиях хевешского уезда

Во введении научной статьи автор подчеркивает, что наименования хуторов — это *географические* наименования, поэтому работа по собиранию этих наименований, их дальнейшему исследованию важна не только с точки зрения лингвистической, но, в первую очередь, историко-географической, ибо мы всякий раз имеем дело с историей той или иной местности, края, отдельного хутора. История местной, или так называемой «малой» топонимики служит

хорошим вкладом в комплексное исследование хуторского хозяйства. Автор статьи исследует топонимику хуторов не только в количественном плане, но прежде всего типологически.

В основной части статьи даны названия, основным формообразующим фактором которых служат афлексивные (т. е. без окончания) существительные или т. н. устойчивые формы с поясняющими добавлениями.

Затем автор статьи дает общую оценку топонимики хуторов, где особый интерес, на наш взгляд, представляет исторический процесс появления наименований, их временной устойчивости, и, наконец, постепенного вытеснения из языковой среды (в связи с неизбежным процессом исторического отмирания самих хуторов и хуторского хозяйства).

В заключении статьи дается обобщающий материал, делаются необходимые выводы, которые сопровождаются цифровой таблицей. К статье приложен список наименований хуторов Хевешского уезда.

Завершает статью список использованной критической литературы по указанной тематике.

Др. П. Надь—Пеллэ

Balmazújváros ragadványneveiből

1. Balmazújváros Hajdú-Bihar megye debreceni járásának jelentős települése. Területe 35 704 kat. hold, népessége a gyűjtés idején 17 287 lakos (Központi Statisztikai Hivatal Magyarország Helységnévtára 1967, Bp.). A Füzesabony—Debrecen közti vasútvonal keresztül megy a községen. A Keleti Főcsatorna a nagyközség határában folyik.

A gyűjtést 1964—65-ben végeztem a helyszínen. Adatközlőim száma 30; életkoruk a 11 évestől a 76 éves korig terjedt; foglalkozásuk is igen különböző: tsz-tag, lovasz, hegesztő, tanár, tanuló, hivatalsegéd, háztartásbeli.

Különösen régebben az újvárosiak két „falu”-ra osztották lakhelyüket, „nímet” és „magyar falu”-ról beszéltek. A 18. században ugyanis németeket telepítettek a község déli részére, az első adat szerint 1764-ben. (Volt korábban is telepítés, az Árpád-korban, de a hagyomány ebből már nem őriz nyomokat.) Az Andrássy birtokos család fennhatósága alá kerültek, különböző nagyságú telket kaptak. A telepések nem egy helyről és nem egyszerre érkeztek. Nagyobb számban Hartáról — azelőtt Vadkerten laktak —, kisebb számban Nagyszékely, Gyöng, Ujszivác, Cservenka, Svábolaszai helységekből. (HARGITAI PÉTER: A balmazújvárosi németiség nyelve. Szakdolgozat. KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézet. Debrecen, 1956.)

A telepések hatása sok területen kimutatható a két század története során életmódban, szokásokban stb. Bár a német nyelv használata fokozatosan háttérbe szorult, de nyomaival számolnunk kell a lakosság szókincsében (pl. ételkészítés, használati tárgyak), valamint személynév-anyagában. Ezért is tértem ki a német telepítés tényére.

A balmazújvárosi német református egyház 1892. nov. 27-i jegyzőkönyvéből idézi VARGA ANTAL a következő adatokat: „... a Lajter (német nevén Leiter) család Schweitzből származott. A Szarvas (Hirsch) család Vadkertről telepedett le ide. A Szajfert (Seifert), valamint Silling (Schilling) és Fehér (Weismacher) családok Nagyszékelyből valók. A Kunkli (Kunckl) és Molnár (Müller) családok szivaci eredetűek. A Hegedűs (Reichert), a Kerekes (Rund), a Pincés (Keller), a Görög (Krämer), a Prém (Prehm), a Buglyó (Buckyo), a Szakács (Koch) családok, valamint a Pokróc (Teppich), Rózsa (Rosinger), a Juhász (Schaffer), a Gém (Khem), a Titz (Dietz), a Zabos (Habersich), a Csirkés (Hänckel), a Tányér (Teller), a Takács (Weber), a Hajzer (Hauser) és

Hartmann, Wagner, Holb, Palczert, Stein és Eder családok Németország Rajna vidékéről eredtek . . . Az Árva, Balog, Vincze, Csobán, Kovács, Szabó, Alföldi és Hüse családok beházasodás folytán telepedtek meg, és szaporodtak el, mind a német egyház tagjai.” (VARGA ANTAL: Balmazújváros története 1945-ig. Debrecen, 1958. 270. l. 255. jegyzet)

A felsorolt családnevek túlnyomó többsége — természetesen már a magyaros, magyarosított formában — szerepel gyűjtött anyagomban mint a ragadványnév hordozója. Úgy tűnik, mintha vonzották volna a megkülönböztető neveket. A *Juhász, Kerekes, Lajter, Pincés, Szajfert, Szarvas* stb. családnevek valóban gyakoriak, és szükségessé is tették az előnevet, de talán az idegen származás is kiváltja az elevebb névadási hajlandóságot. Egy csoportja e neveknek úgy jött létre, hogy az eredeti német név ragadványnévként áll a magyarosított név előtt, pl. *Hirs Szarvas*. A másik nagy csoport a beházasodás folytán keletkezett. A harmadik — mennyiségében legnagyobb csoport a szokásos módon, valójában nem különbözve a többi ragadványnévtől.

HARGITAI idézett dolgozatában a német faluban használatos ragadványnevekből is találunk listát. A LAJTER családnévhez (a továbbiakban: csn.): *Lódi, Kopasz, Svájcer, Sete, Luba, Hicska, Cár, Szaml*; a Pincés csn.: *Malmos, Flótás, Mókus, Igazgató, Sánta, Csősz, Hörcsög*; a Szarvas csn.: *Hirs, Hers, Smitt, Strimflis, Binger, Drómos, Garcsi, Nászuram, Marci, Szandur, Kistócsis, Hentes*; a Kerekes csn.: *Krósz (Grósz), Stundl, Suli, Nyilas, Füttyöri, Rámpli, Esküdt, Bótos, Rőfös, Sajnos, Béla*; a Buglyó csn.: *Csörgő, Vici, Hentes*; a Molnár csn.: *Szivac, Henó*; a Juhász csn.: *Tomas, Jancsár*; az Árva csn.: *Kodrát, Liszi, Karanyi, Kilencujju, Bótos, Kis vitéz*; a Kunkli csn.: *Nagy (Kunkli), Gépes*; a Gém csn.: *Trafikos, Futó*; a Takács csn.: *Hicska, Bótos* ragadványneveket említ, valamint még a *Szaksz Szajfert; Kocsmáros Stajn; Vótam Holb; Mackó Zabos; Tepih Pokrócz; Kálmán Hegedüs* neveket. (HARGITAI: i. m. 8—10)

Kár, hogy a ragadványneveket csak felsorolja, nem idéz semmiféle magyarázatot, megvilágító adatot; úgy látszik, ezt nem is tartotta feladatának.

A 17 családnévhez tehát 63 ragadványnevet sorakoztat fel, az általa ismertekből 12 nem szerepel gyűjtött anyagomban, szerepel viszont az 51-en felül 65 más ragadványnév. A Lajter csn.: *Tallér, Zubóy, Mârci, Pataki, Suba, Púresz, Nuba*; (*Szaml* helyett *Szamlí*); a Pincés csn.: *Görbe, Órdas, Svájcer, Csendes, Tőűccs, Slambuc, Tanítóy, Vadász, Ápijap, Lacs, Jáger*; a Szarvas csn.: *Bödön, Szúnyog, Hip-hop, Klapka, Kiscigány, Csendőyr, Zsandár*; (a *Smitt* helyett *Smidi*; a *Marci* helyett *Márton*); a Kerekes csn.: *Colos, Tűzok, Szamaras, Roszfattyú, Szeles, Tóúdor, Kettőűlovas, Dadri, Majoros, Zsandár, Dani, Érnest, Sándor*; (*Strudl* helyett *Strudli*); a Buglyó csn.: *Stikl, Gépes, Rendőyr, Rongyos, Gönyi*; a Molnár csn.: *Lisztes, Virslis*; a Juhász csn.: *Bőűrbajusz, Nagyabajusszú, Gulás, Kupec*, (*Tomas* helyett *Tomasz, Tamás*); az Árva csn.: *Pocos, Kecske, Zsindejes, Borsóy*; a Kunkli csn.: *Kőcsög, Struc, Bornyóy*,

Traktoros, Ecetes; a Gém csn.: *Görbelábú, Nyúlas, Szóldás, Krumplis*; a Takács csn.: *Döci, Dari, Kondás*; a Hegedűs csn.: *Poekli, Vasködmön, Jámbor, Rívóú, Plúdé, Rabos* kapcsolódik, a Szajfert csn. pedig: *Kis- és Naty-szaksz, Ördög*; a Holb csn.: *Kocsmáros*; a Pokróc csn.: *Bundavarróú, Kanos*. Csak az alábbi neveket nem kaptam meg az adatközlőktől: *Kocsmáros Stajn; Tepih Pokrócz; Mackó Zabos; Luba Lajter; Strimflis —, Drómos —, Kistócsis Szarvas; Liszi —, Kilencujjú —, Bótos —, Kis vitéz Árva; Trafikos Gém*.

Az alábbi ragadványnevekben német eredetű nyelvi elemek (közszók, tulajdonnevek) fordulnak elő. *Stikl* (= pizskálódó, kötekedő) *Bugjóú Gábor; Muterés Csobány; Silda* (= kancsal, hunyorogva néző) *Julis* (Hajdu Júlia); *Hanesz* (← *Johannes*) *Hegedűs; Plúdé* (= német hurka) *Hegedűs; Tomasz Juhász; Gróusz* (= nagy) *Kerekes Péjter; Rámpli Kerekes* (? *rapli* = hóbortos vagy trampli); *Krampli ~ Krampli Annus* (Szabó Anna). Itt valószínűbb a *trampli*. *Strudli* (= hebehurgya, szeleburdi) *Kerekes György ~ Strudli Gyurka; Strudli Lajtèr Julcsa; Svàjcèr Lajtèr; Szamli Lajtèr Péjter; Henóú* (← *Henrik*) *Móynár; Jáger* (= vadász) *Pincés Ferenc; Hirs* (= szarvas) *Szàrvas; Smidi* (= kovács) *Szàrvas Péjter; Szandúr* (= homokóra; talán mert lassú?) *Szàrvas; Szaksz* (= szász) *Szàjfert*. (A *Szàjfert* nevéket itt *Szaksznak* hívják.); *Vágner* (= bognár) *Tàr*. — A nevek egy része természetesen a megfelelő típusban is megtalálható, a csoportba sorolást a kapott magyarázatok szerint végeztem. Megjegyzem azonban, hogy egyes esetekben, pl. *Rámpli Kerekes, Svajcer Lajter*, az eredeti névadási okot nem ismerve, külső tulajdonságnak értelmezte az adatközlő. Persze ilyen szempontból is érdemes vizsgálni.

A ragadványnevek tipizálásához többféle rendszerezési modellt választhattam volna. Elvszerűen foglalkozik a kérdéssel TÓTH KATALIN (A Karancs vidéki ragadványnévadás kérdéséhez. MNyj. XII, 85—107). — Ott több rendszerezési kísérletet ismertet.) Én ez alkalommal maradtam a korábbi gyűjtésben alkalmazott csoportosításnál (MÁTÉ JÓZSEF: Ragadványnevek Heves községben. MNyj. XI, 43—58). A későbbiekben ugyanis szeretném az összehasonlítást elvégezni, az összevetés így közvetlenebb. B. GERGELY PIROSKA munkáját (A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1977) olyan részletességgel most nem követhetem.

Az adattári rész a fent jelzett csoportosításom szerint tartalmazza a gyűjtött anyagot.

Az alábbi táblázat számadatai azt mutatják, hogy a ragadványnevekből szófaji szempontból hány fordult elő.

A számadatokból nyilvánvaló, hogy a ragadványnévi funkcióra legalkalmasabb szófajták: a melléknév (166), a köznév (108) és a tulajdonnév (39). A névadás indítékát tekintve legtöbb van a tulajdonságra (elsősorban a külső tulajdonságra) utalókból (161), aztán a foglalkozásra (69), majd pedig a szokásos cselekvésre, magatartásra, viselkedésre (39) mutatókból.

Típusa:	Tnév	Kn.	Mn.	In.	Egyéb	Ige	Szerk.	Össz.	%-ban
1. Külső tul.		27	88				10	125	31,48
2. Belső tul.		12	19	2	1	1	1	36	9,06
3. Szavajárása	2	7	6	2	1	1	5	24	6,04
4. Szokása		19	10	5			5	39	9,82
5. Esemény	2	1	6				1	10	2,51
6. Foglalkozás		36	27	5			1	69	17,38
7. Életkörülménye	2	2	4					8	2,01
8. Lakóhelye	3		6					9	2,26
9. Rokonsága	25	2		1				28	7,05
10. Más személy	2	1					1	4	1,00
11. Nevéből	3	1						4	1,00
12. Ismeretlen								30	7,55
13. Német eredet								11	2,77
összesen:	39	108	166	15	2	2	24	397	98,80
%-ban:	9,82	22,20	41,81	3,77	0,50	0,50	6,04		

A rövidítések: Tnév.: tulajdonnév; Kn.: köznév; Mn.: melléknév; In.: igenév; Szerk.: szerkezet.

Alaktani szempontból nézve a következő főbb típusok állapíthatók meg: 1. A ragadványnévnek nincs külön képzője (*Huszár, Kodrát, Varjú*). — 2. Képzője van: *-s*: *Faggyas, Nyúlas, Pocos* stb. *-ú, -ű*: *Nagybajusszú, Gyepesfejű* stb. *-ó, -ő*: *Futóú, Csevegőú* stb. *-t*: *Esküdt* stb. *-li*: *Krampli, Poekli*.

A nevek lehetnek egyszerű szavak (*Muzsikás, Tűzok, Vak*), valamint összetett szavak, ill. szószervezetek, de ez utóbbi típus is végeredményben összetétellé válik ebben a szerepben (összetétel pl. a *Vasködmön, Mezsgyerongálóú*; szerkezet lenne pl. a *Cifra-pipás, Leszek-úr*).

Egy-egy névnek szinte hangulata van: *Szandur Szarvas*; az alliteráción kívül a szóvégek is mintegy rímelnék: *Mojzi Szilágyi, Svajcer Lajter*. Játékosság is van a nevekben: *Mütyür, Hip-hop*.

A neveket inkább két (ragadványnév + családnév), esetleg három (ragadványnév + családnév + keresztnév) eleműen használják. Ezt helykímélés céljából külön nem jelölöm. Ha közelebbről ismerik az illetőt, rendszerint becéző formában mondják a keresztnévet, s ilyenkor a két elem (ragadványnév + becézett keresztnév) formájú lesz. Az egy eleműek (ragadványnév) inkább az újabban keletkezettek, sokszor iskolás korból származók.

Az egy elemből álló ragadványnevek (*Bajnok, Kotróú, Pocos*) még egészen konkrétan kötődnek egy-egy személyhez, nemegyszer csúf-, ill. gúnynevek, kisebb közösségben ismertek.

Anyagomban aránylag kevés a ragadványnév kezdőbetűjéből alkotott megkülönböztető elem. Így pl. *Er* (= *Réti*) *Nagy János*; *Há* (= *Hüse*) *Nagy Gábor*; *Csé* (= *Csikóús*) *Tóút János*. Az ábécé megfelelő nagybetűjét (itt az R.; H.; Cs.) a hivatalos használatban is hozzáteszik a személy nevéhez.

Balmazújváros az északkeleti nyelvjárástípushoz tartozik. Az anyagban megfigyelhető legfontosabb nyelvjárási sajátosságokat emlitem csak meg. Hangtani szempontból egyik igen jellemző tulajdonsága, hogy a köznyelvi és mono-

ftongusos nyelvjárások *ó, ő, é* hangjai helyén záródó diftongust találunk: *óü, őü, éi* (*Szabóü, Rőüfös, cseléid*). Általában *i-ző* (*Ígetkípü, Íhes, feketik*). Zárt szótagban az *l, r, j* előtt megnyúlik a magánhangzó (*hivatált, embèr, hàjt*). A terület *j-ző* (*Kiráj, paszúj*). A *honnan?* kérdésre felelő határozóragok általában *-bül, -bül, -tül, -tül, -rül, -rül* alakban mutatkoznak (*bürbül, testvirejítül, udvarrül*). A felszólító módban az iktelen igék is legtöbbször ikesen ragozódnak az egyes szám 3. személyben (*legyik, mennyik*). A *v* kiesése (*hítták, szíttá*). (Vö. KÁLMÁN BÉLA: *Nyelvjárásaink*. Tankönyvkiadó. Bp., 1966. 84—6). IMRE SAMU: *MMNyR*. 361—2.

2. A dolgozat első részében a névanyaggal kapcsolatos általános jellemzőket, tudnivalókat igyekeztem elmondani, a második részben az adatok következnek.

1. Külső tulajdonság alapján kapott ragadványnevek:

a) alakja, termete, testének része, amely hordozza a különöst, az elnevezésre alkalmas tulajdonságot:

1. *Lobogóü Alföldi Péiter. Ojan hatalmas, nagy derik ember vóüt.* 2. *Pocos* (Árva István). *A szája szíle pocos* (= pállott szájú). 3. *Görbe Balog István. Hajlot vóüt a háta.* Öröklődik a ragadványnév. (A továbbiakban: Örökl.) 4. *Mütyüir* (Bereczki Sándor). *Kicsi.* 5. *Vag Berecki Gábor. Félszemire vak vóüt.* (L. még 117: *Ökrözs Berecki*.) 6. *Kis-Colos* (Bíró Imre). 7. *Naty-Colos* (ugyancsak Bíró Imre, nyurga termetű, ő a magasabb). 8. *Szutyak* (Cselei Sándor). *Maszatos, szutykos vóüt, az iskolába.* 9. *Füstös Csige Imre. Barna kípü embèr.* 10. *Fütykös Csige. Nagy, erőüss emberek vóütak.* 11. *Ígetkípü Csige József. Össze vóüt igve az árca* (olyan volt). 12. *Pökcsi~Pöksi Csige István* (— János; — Sándor). *Köpcös, pocakos.* L. még 129: *Pökcsi Csige*. 13. *Púpos Csige József.* 14. *Sánta Csige.* 15. *Varjú Csige Lajos. Feketik.* 16. *Kizs Dobi János. Kis, alacsony ember vóüt.* 17. *Kondi Dobi Sándor. Kondírhosz hasollított, öblös, köpcös.* 18. *Kövír Dobi József. Naty, kövír, egy mázsa valahány kilóü* (l. még 247: *Maktározs Dobi*). 19. *Tarka Dobi István. Velezületett anyajegy vóüt az árcán. Fóütoskípü.* 20. *Tarka Dobi Lajos. Az árca megígett a háborúba.* 21. *Verezs Dobi István. Mèrt az árca veres. Vereshajú.* 22. *Kotróü* (Felhősi János). *Ojan fekete, mint ety kotróü* (=kéményseprő). 23. *Sánta Ferenc István* (Ferenczi István). 24. *Sánta Gál Gál Antal. A nagyapa sánta vóüt.* Örökl. 25. *Görbelábü Gém Gergej.* 26. *Füles* (Gráfel József). *Nagy a füle.* 27. *Faggyas Harangi Jóütsef. Kövirek vóütak, fagygyúsak.* Örökl. 28. *Pocekli* (Hegedüs János). *Naty hasa van.* 29. *Kuculábü Hüse Péiter. Görbelábü vóüt, ojan rövidecske vóüt a lába.* (L. még 193.) *Melegmejjü Hüse.* 30. *Vak Hüse Ferenc. Ki vóüt csapva a félszeme.* 31. *Bőürbajusz Pista~Bőürbajusz Juhász István. Nem nőüt soha bajusza.* 32. *Nagybajusszú Juhász István.* Örökl. 33. *Színes* (Kacska Imre). *Vörös hájú, szeplőüs.* 34. *Colos~Colos*

Kerekes ~ Colos Imre. Mert nagy, magoss. 35. Rámpli Kerekes Imre. Csámpás. 36. Túzok Kerekes Árpád. Nagy, magos, hosszú, oszt ráfokták, ojan vagy, mint a túzok. 37. Kacska Kertész László. Kacska vóút az egyik kezeire (az ujjait levágta a szecs kavágó). 38. Füstös Kiráj János. Fekete, barna embèr vóút. 39. Tárka Kiráj János. A keze vóút tárkás (foltos). 40. Kancsi (Kovács István). Mert kancsi szemű. 41. Kis-Kopogó Kováds Bálint. Alacsony, kövír embèr vóút. L. még. 197. Kopogó Kovács. 42. Köcsög (Kunkli Ferenc). 43. Kopasz Lajter Péter. Mán fiatal korába mekkopaszodott. Örökl. 44. Sánta Lajter Imre. Fél lábú, a tizennígyes háborúba meksebesült, egyik lába fa. 45. Sete Lajter Imre. Balkezes vóút. Azonos Sánta Lajterrel. A sete elnevezés előb ragat rá. Mint két nevin ismerték a faluba. 46. Svajcèr Lajter Ferenc. Se nem szöüke, se nem barna hajú, mint a svajcer tehín. 47. Tallér Lajter Imre. Akkora feje vóút, meg a szeme akkora vóút, mint ety tallér. (Valószínűleg a német Teller csn. van az elnevezés mögött.) 48. Pocok Nádazsdi Lajos. Pocakos vóút. 49. Füles Naty Sándor. Mert naty füle van. 50. Piri Bandi ~ Piri Nagy András. Nagyon kicsi embèr, alacsony. 51. Pizse Olá. Turpisz orra vóút. 52. Gümöüs Pál. Az arcán gümöü vóút. 53. Nyakas (Pál József). Rövid a nyaka. 54. Zsíros Pál Sándor. Pizskozs, zsíros, mintha a zsírosbödömbül húszták vóyna ki. Nagygazda vóút. 55. Görbe Pincés Ferenc. Nagyon-nagyon meg van hajolva. Üdöüsep korokra meggöörbültek a gyerekeji is. Örökl. 56. Hörcsök Pincés Ferenc (— Imre). Ojan pufókukok, hörcsök kípüek. 57. Ordas Pincés Ferenc. Ijen ordasszínü, vereses embèr. 58. Sánta Pincés György. A tizennígyes háborúba meksebesült, a féllába odalett. 59. Veszetszöürü Prém János. Szöüke vóút, ojam veres szakállá vóút. 60. Vak Radóuc János. Örökl. 61. Vasfazikkípü Röü. Barna árdzböürü. 62. Aranyfogas ~ Aranyfok Szabó József. Aranyfoga vóút. 63. Daksi Szabó József. Nagy agyas-fejes vóút. 64. Gacsos Szabó József. Nyomoríkszerü vóút a lába, gacsolt, fürcsán járt. Örökl. 65. Göndi Szabó Imre. Göndör. 66. Kacska Szabó Imre. Az apjának meglöüttik a kezit, és ijen kacska lett az ujja, ojan nyomoríkszerü (összehúzódottak az ujjai). Örökl. 67. Krampli ~ Krampli Annus (Szabó Anna). Nagy, magos—vóút (=trampli). 68. Kulák Szabó József. Naty pocakos vóút. Örökl. 69. Kutyalábú Szabó Gábor. Ojan vikony vóút a lába, mint a kutyájé. 70. Peníszvirák Szabó József. Kicsi, sáppatt embèr. 71. Sánta Szabó. Örökl. 72. Szíp Szabó Sándor. Töp fijai vóút néiki, szíb barnák, pirosak vóútak. Ű is szíp embèr vóút. Örökl. 73. Ületes Szabó. Nagy ülepü vóút. 74. Bödön Szárvas Imre. Nagyon kövír. 75. Kizs Binger Szárvas Imre. Kiseb növisü. 76. Nagy Binger Szárvas Ferenc. Kövír, vastag ember, ojan, mint ety kis blim-bam. L. még 309. Binger Szárvas. 77. Szúnyog Szárvas Ferenc (— Péter; — Sándor). Vikony, sovány, magoss embèr vóút. Örökl. 78. Kis Szaksz Ferenc. Kiseb növisü Szájfert. 79. Naty Szaksz Ferenc. It csak Szaksznak mongyák a Szájfertet. 80. Ördök Szájfert Péter. Fekete. 81. Szümöücs (Széles Sándor). Kicsi, mint ety szümöücs. 82. Kaptás Szilágyi. Nyomorikos lába vóút, az egyiket nagyon letette. 83. Kis-Mezsgyerongáló Szilágyi. Kis, alacsony ember. L. még 208. Kis-Mezsgyerongáló

Szilágyi. 84. Döci Takács Imre. Az egyik lábára biccent. 85. Csóuka (Tar József). Azír nevezik Csókának, mer tárka a szeme. 86. Kis Tár. Alacsony termetű. 87. Kopasz Tár Isván. Kopaszfejű. Örökl. 88. Kotróú (Tar János). Fekete a haja. 89. Szúnyok Tar Isván. Sovány vóút. 90. Szurok Tar János. Elig barna; ráillik, hoty szurok. A fija örökölte, asz Szurok Tar Jósuka. Feketik. Örökl. 91. Szárazrántás (Torma András). Sovány, száraz ember vóút. 92. Cibere Tóút Imre. Ojan sovány, mintha ciberén (zsirtalanul, habarással készült szegényes leves) élne. 93. Meszeslábú Tóút Lászlóú. Nagyon tárka, fehér főútos vóút a lába. 94. Colos Tóút János. Eggyet lípelt, összecuklott a lába, mint a colostok. 95. Szőürösfogú Zsiga (Tóth Zsigmond). A foga között szőür vóút. 96. Bögre Varga János. Kicsi, kövír vóút. 97. Bajnok (Veres József). Mert ojan vastag a nyaka. 98. Kosos Veres István. Ojan óúra álása vóút, mint a kosnak. 99. Nagyabajussú Zsiga János. Nem vóút ety szikra bajussza neki. A felesiginek ojan szíp kizs bajussza vóút.

b) Öltözete, tárgyai, háza:

100. Csizmás Csige Isván (— János; — József). Mindik csizmába, nacs csizmába járt. Örökl. 101. Zsíros Ecsedi Miháj. Nagy, derik embèr vóút, nacs csorgóús bajussza vóút. Nőütlen embèr vóút, nem mosták a ruháját. (— Gábor) Gazdag embèr vóút, oszt mindig a zsíros, piszkos ruhájába járt. Zsíros Ecsedi ~ Piszkos Ecsedi Isván. Debrecembe nem attak a kávéházba kávét neki. Eccer a kerőütőüsít (mellényét) elhatyta, benne vóút az özöm píz, de senki nem vette fel, ojan zsíros vóút. Benne vóút hat ökör ára a mellényibe. Nemzetes úrnak nevesztik. Naty, pocakos, kövír vóút. 102. Vasködmön (Hegedús Imre). Mindíg a ködmöne ujjába törölte az orrát, és odakövesedett, ragyogóús lett. 103. Vaskalapos Kóunya András. Zsíros, kiütött tetejű kalapja vóút. Kemíny kalapot hórdott. 104. Zsíros Pál Sándor. Ruhája eleje mindig zsíros vóút. 105. Svájçer (Pincés) Júlcsa. Cifra rokojába járt, ojan csicsebohóús, úticifra, házirossz. 106. Gatyá Rőüt. Mindik csüngött a gatyája. 107. Koszos vóút a ruhája. 108. Kulesz Szabóú Sándor. Kul-lancsos, csüllöngőüs, lötyögőüs ruházata vóút. 109. Kupak Szabóú Isván. Vóút egy zőüt kalapja, ojam vóút, mint a kupak. 110. Iromba Tar János. Naty pöckös, köpcös embèr vóút, oszt kockás, tárka ruhágba járt. 111. Főútos Tóút Lajos. Mindik főútos vóút a nadrágja. 112. Zsindejes Árva Péjter. Zsindejes házba lakott. Cifrázot vóút a teteje. 113. Pipás Pál József. Állandóúan szájába vóút a pipa, csak akkor nem, ha elalutt, oszt kiesett. 114. Cifra-pipás Tóút Imre. A pipája cifra vóút. 115. Madzagos Tóút János. Mindig maddzaggal kötözgette össze a lószerszámot.

c) állatai:

116. Kecske Kodrát (Árva János). Mindíg viszi be a kocsmába a kecskét. L. még 186. Kodrát János. 117. Ökrözs Berecki Gábor. Ökreji vóúttak. L. 5. Vag Berecki. 118. Szürke Csige János. Szürke lova vóút. 119. Nyúlazs Gém István. Angol (=angora) nyúlat tenyíztett. 120. Szamaras Kerekes József. Szamara vóút. 121. Ökrös Nímetyi Imre. Ökre vóút neki. 122. Svájçer Pincés Ferenc. A nagy-

apja svájccerfélé naty tárka teheneket tartott. Örökl. 123. Ökrös Tár Sándor. Ökre vóút állandóuan. 124. Ökrös Tóút Mátvás (— Péítèr; — János; — József) szíp magyar ökrörrèl járt. 125. Galambozs Zsúpozsz Gábor. Sog galambja vóút.

2. Belső tulajdonság (egyéniségének, természetének, jellemének valamely jellegzetes vonása) alapján kialakult ragadványnevek:

126. Icka Balla Isván. Ojan sebess izé, oszt ráatták, hogy icka. (Ickázik 'földre rajzolt rekeszek egyikéből másikába gyorsan ugrál'; gyermekek játsszák.) Ojan kapkodóus. 127. Betyár Bányai István. Mèrt huncut embèr. 128. Huszár Csige. Huszáros tempóujú. 129. Pökcsi Csige ~ Pökksi Csige. Pökhendì embèr vóút. L. a 12. Pökcsi Csige. 130. Szeles Csige Imre. Szèlhámos (=kapkodó, szeles). 131. Zsugori Csige Lajos. Kulák vóút, a keze meg mindig reszketett. 132. Íhezs Dobi Sándor. A testvirejítúl a vagyont elperelte, ijen vagyoniíhes. 133. Íhezs Dobi István. Fukari vóút. 134. Recsegőü Ecsedi. Mindíg beszil; (recseg 'fecseg'). 135. Szunyi Mari (Gál Istvánné). Mèr ojan tøjlöttü. 136. Báróü Győürfi János. Annyi főüdet akárt szerezni, hogy báróü legyík. Gazdag embèr vóút. 137. Kucig Győürfi István. Mindík fázott, mindíg a sudba (sut 'kuckó') ült. 138. Jámbór Hegedüs Ferenc. 139. Rívóü Hegedüs Imre. Ojan síránkozóü vóút. 140. Roszfattyú (Kerekes Ferenc). Nagyon rosz természetü, roz gyerek vóút. 141. Sajnos Kerekes Fülöp. Mindík supánkodott. (— Sándor). Sajnált mindent, a rokonajit kitúrta a vagyombúl. Ijen síránkozóü embèr vóút. Mindík sírdogált, kesèrget, pedig jómóudú embèr vóút. (— Imre). Az meg ojan sajnákozóü vóút. 142. Suli Kerekes Péítèr. Ijen csendes, sunyi embèr vóút. (— János). Kájla vóút a kalapja, mindíg lehájcsa a fejit. Sunyi vóút. (— Ferenc; — Imre). Örökl. 143. Szeles Kerekes Imre. Szelebürdi, szèllelütött embèr vóút. 144. Tóüddòr Kerekes Péítèr. Tóüddított, mindenhez tóüddott, főüddott. 145. Finesz Kèrtísz József. Nagyon spekuláns embèr vóút. 146. Fiteti Kèrtísz József. Mindent kifitetett, kiszimatòlt. 147. Bús Kiráj János. Annak soha nem vóút mosoj az árcán. 148. Szomoróü Kiráj József. 149. Szilvaszaróü Koroknyi. Fösvíny, síránkozík, hogy nincs semmije, pedig mindene van. 150. Cár Lájttèr Miklós. Mèr mindíg gangos (=gögös). 151. Lóüdi Lájttèr Imre. Szeret lóüdtítani. 152. Gyönyörü Nagy János. 153. Csendes Fèrke ~ Csendes Pincés Ferenc. Nagyon csendes embèr. 154. Hòrcsök Pincés János. Nagyon ílèlmes vóút. 155. Görcsös Radóüc János. Ojan szekántos embèr vóút. L. még 229. Kaszás Radóüc. 156. Paprika (Róth János). Mindíg mírges, oszt mírges paprikának hitták. 157. Fillér ~ Fillér Szabóü ~ Fillér Jóska ~ Fillér Szabóü József. Reszket a pízér. 158. Szíp Szabóü János. Bekibzèlte magának, hogy ú szíp. 159. Zsandár Szàrvas Péítèr. A zsandároktúl nem fílt, vakmerőü vóút. 160. Finesz Tár József. Csavaros észjárású, spekuláns embèr vóút. 161. SzuszmuK Tár József. Ojan csendes, sunyi vóút.

3. Szavajárása miatt adott ragadványnevek:

a) Gyakori mondása, tulajdonképpeni szavajárása:

162. *Muteres Csobány István*. 163. *Leszek-úr Dobi István*. (— *Imre*). *Aszt monta: vóutam paraszt, leszek úr*. 164. *Nyehésség (=nehézség) (Draveczi Zoltán)*. *Mindíg mírges, harakszik*. 165. *Huszár Ferenci János*. *Mindíg aszt hajtotta, hoty katonájék (=katonáéknál) huszár vóut*. 166. *Gőüzös-futóú ~ Futóú Gyuri ~ Futóú Gém György*. *Az apja sietetűs embèr vóut, és az vóut a szavajárása: futok, mint a gőüzös*. L. még 190. *Futóú Gyuri*. 167. *Faggyas Harangi István*. *Aszt monta, hogy a juhaji faggyasabbak, mint a másé*. Örökl. 168. *Gyepesfejű (Jenes István)*. *Aszt monta, hogy a vezetőűségi tagok gyepesfejűek*. 169. *Gulás Páter ~ Gulás Juhász Páter*. *Mikor katona vóut, berúktak katona bajtársajival, és aszt vezínyelte, hogy „Fegyvert—gulába”*. Örökl. 170. *Tőűcs Pincés János*. *Ha így társaságba ittak, az vóut a szavajárása: „Tőűcs komám”*. 171. *Tubica Pízes Sándor*. *Az amnya tubicának híttá*. 172. *Istenegyemeg Szabóú István*. *Íty káronkodik*. 173. *Kiskoma (Szabó József)*. *Aszt mongya a szásztísz kilóús baráttyának: „Kiskomám”*. 174. *Lekvár (Szabó József)*. *Mindíg nyálta a száját, és aszt mon-ták: „Ne nyáld a szád, nem lekvár”*. 175. *Hip-hop Szárvas Ferenc*. *Ojan kis mitugrász embèr vóut. „Hip-hop ot vagyok, ahol akarok.”* 176. *Moszatos Tóút János*. *„Ebbe a bõrba moszat van” — aszt monta Jani*. 177. *Jézus Varga*. *A jézus szavajárása vóut*.

b) Hibásan ejtett szóalak miatt:

178. *Taktafon (Csige József)*. *Aszt monta, hogy az ém fijam is tud taktafonon jáccani*. 179. *Kettőűlovas Kerekes Ferenc*. *Nem tutta kimondani, hoty két lova van*. 180. *Stamlèr (Kónya István)*. *Az autókereket ragasztották sallèrral, oszt így monta: stamlèr*. 181. *Puszli Naty Sándor*. *A kabátnak aszt monta, hoty puszli (=pruszlik), a kiskabátnak*. 182. *Hityu Víg Isván*. *Naty, hosszú, magoss. A Pityu szót ejtette Hityunak*.

c) Beszédhiba, kellemetlen hangszín miatt:

183. *Csörgőű Páter ~ Csörgőű Bugjóú Páter*. *Ez ijen recsegőűsz beszídű ember, elik sokad beszil*. 184. *Dadri Kerekes Imre*. *Mindíg dadogva beszílt*. Örökl. 185. *Dadri Takács Gábor*. *Nagyon gyorsan beszil (=hadar)*.

4. Szokása alapján nevezték el:

a) jellegzetes cselekvése, mozgása, viselkedése, magatartása:

186. *Kodrát János (Árva János)*. *Az apja sűrűn mírte a főűggyit, hoty hány kodrát (=kvadrát)*. L. a 116. *Kecske Kodrát*. 187. *Rontóú (Csige Imre)*. *Maj csak mindlík hiba vóut a gépjibe*. 188. *Mesterúr (Csige Imre)*. *Mèrt nagy mestèr, mindíg mestèrkedik*. 189. *Csevegőű Eszti ~ Csevegőű Eszenyi Esztèr*. *Ijen kofa, és rengeteget beszil*. 190. *Futóú Gyuri ~ Futóú Gém Gyuri ~ Gőüzös-futóú Gém Gyuri*. *Vóut egy lova, és a vonattal versenyt futot két kerekű tajigával*. L. a 166. *Gőüzösfutóú*. 191. *Fagyos Harangi Sándor*. *Fázóús vóut*. 192. *Parékiráj Harangi*

János. Kertész vóut, de csak parajt nevelt. 193. Melegmejjú Hüse Péter. Télen is fél vóut gyürkőzve. L. Kuculábú Hüse (29). 194. Fütüöri Kerekes Ferenc; (— György). Mindik fütüöriszett. Örökl. 195. Nyilas Kerekes József. Nyíllal mérte mindig a főüggyit. 196. Kozma Kiráj József; (— János). Az apjáról nevesztik el, mērt kozmás leveseket, slambucot főzött a cselédnek. Örökl. 197. Kopogó ~ Kiskopogó Kovádsz Bálint. Ojan cövek járása vóut. (Nem hajlította a lábát.) A juhábottal mindik kopogott. L. a 41. Kis-Kopogó. 198. Struc Kunkli Péter. Mindig ojan sunyi fejjel járt, mint a strucc, lehajtotta a fejit. Mindik truccolt. 199. Bájnok (Nagy Imre). Bunyóuzni járt. 200. Hőrcsök Pincés Imre. Hőrcsögölt valamikör. 201. Mókus Pincés János. Ugráló, ugri-bugri, kapkodó embèr vóut. 202. Fácán Szabó Péter. Mindik sietet. Györsan szedi a lábajit a fácán is. 203. Físús Szabó. Mindik físülködöd, biggyeskedett. 204. Grummász Szabó. Tréjfás vóut, grummászokat csapott. 205. Gúnár Szabó József. Jó kirtartású, csinós ember vóut; úgy ment, mint a gúnár, begyesen. 206. Szivaros Szabó Sándor. Mindik szivár van a szájába. 207. Nászuram Szárvas Ferenc. A lakodálmagban mindig násznaty szeretet lenni. Nem is ismerik máskíp, csak Nászuram Feri bácsi. 208. Kis-Mezsgyerongáló Szilágyi. Mindig maga felé szántott, a más mezsgyéjből faragott. L. a 83. Kis-Mezsgyerongáló Szilágyi. 209. Hicska Takács Lajos; (— Ferenc; — Imre; — Péter). Gombal hicskázot, fricskázott. Örökl. 210. Kopasz ~ Kopasz Tár Jóska. Mindik kopaszra nyíratkozott. 211. Bagó Tóut János. Íccaka, hājnalba is ment dőugozni, nyütte a világot. Mērt íccaka is dőugosztatta a cseléggyejit. 212. Fütüöri Tóut János. Mindik fütüöriszett. 213. Toppancs (Veres József). Ojan, mint a medve, naty kövír, cammogva lép.

b) Kedvenc étele, itala:

214. Lekvározs-gombóc (Bánhegyesi János). 215. Paszúj ~ Paszújozs Bördás Isván. 216. Csömör (Dobi József). Nagyon kövír, addig eszik, míg be nem csömödl. 217. Szomjazs Dobi Isván. Nagyon szerette az italt, mindik szomjas vóut. 218. Plúdé Hegedűs György. (Itt a nímét hürkát nevezik plúdénak. Abba csak belsőürisz és fris szalonnabúr van, nindzs benne rizs.) 219. Bőrnóy Kunkli Imre. Mindig ivott. 220. Slambuc Pincés Imre. Szerette a slambucot, mek főszte vasfazigba. 221. Lekvár Szabó Jóska. 222. Tisztaleves Szilágyi Péter. 223. Píritos Tár Isván. Mindik píritott íteleket szerettek. 224. Cibere Tóut Isván. Nagyon szerették a ciberét.

5. Eseményhez fűződő ragadványnevek:

225. Karanyi Árva Ferenc. A katonaság részére házakat építettek. Egy őrmester neve vóut Karanyi. 226. Bugyi Harangi József. Szüreti bál vóut, osz török császárfélének vóut felőütözve. 227. Döglőtnyúl Kunkli Imre. Az apja döglöt (kitömött) nyulat löütt egy vadászaton. 228. Csutkás Há Nagy István. Örökl. 229. Kaszás Radócs János. Ezek búzát kaszátk, osztán összevesztek,

oszt kaszával belevágott (ti. a másik) ennek a nyakába. Halála után neveszték el (!). 230. Simic Sutyák Imre. Fináncról vett egy disznóút. A fináncot Simicnek hitták. Úgy is hittuk ütöt (Sutyákot) lektöbbit: Simic úr. 231. Gyilkos Szabó Sándor. A kocsissát ütötte agyon. 232. Gyilkos Szabó Imre. A sóugornőjit fejszével agyonütötte. 233. Kormos Szabó Ferenc. Fekete nyúla vóút, oszt el-nevesztik. Mikòr beteg vóút, fekete kenőccsel kentik. 234. Bagjos Tóút János. Bagòj kötözött a házuk tetefjire.

6. Foglalkozásáról, foglalatosságáról nevezték el:

235. Kupedz Berecki Ferenc. 236. Kupec (Béres József). 237. Hentezs Bordás Isván. 238. Gépezs Bugjó Imre. Cséplőgépeik vóút. 239. Koporsóúzs Berecki Imre. Koporsókészítőü. 240. Rendőür Bugjó Imre. Rendőürbisztos vóút az apja. Örökl. 241. Dobos Csige József. Dobòlt a faluba. 242. Esküt Csige. Kös-síkházán esküt vóút. 243. Muzsikás Csige. Zenisz. 244. Sípos Csige János; (— József). Sípol a zenekarba. 245. Csendőür Dobi János. 246. Kúrátòr Dobi Sándor. Etyház ügyeit intészte. 247. Maktározs Dobi József. Maktárba dóúgo-zott. L. 18. Kövír Dobi. 248. Szòldázs ~ Szóúdázs Gál, Szòldavizezs ~ Szóúda-vizezs Gál Sándor. A szòldavizet hòrta kocssival. 249. Nyúlazs Gém Ferenc. Sok angóranyúlja vóút, és ezzel foglalkozott. Örökl. 250. Bíróü Győürfi István. Bíróü vóút. 251. Krumplizs Gráfèl János. Krumplikofa vóút. Örökl. 252. Faggyas Harangi Sándor. Valamikòr a nagyapja hízóúmarhával foglalkozott. Örökl. 253. Kézbesítőü Hájzer. 254. Postás Harangi. Örökl. 255. Kocsmáros Holb Imre. 256. Jancsár (olykor Janicsár) Juház Bálint; (— Ferenc; — Péíte). Az elő-üggye a kupeceknék ijen hajtóúja, akik hajtották nekik a márhat a vásárba. Örökl. 257. Kupec Juház Bálint. Az előüggye kupec vóút. 258. Seprús Katona János. Seprút árú. 259. Esküt Kerekes ~ Esküt Péíte. Örökl. 260. Majoros Kerekes Ferenc; (— Péíte). Valamikòr majorosak vóútak. Örökl. 261. Rőüfös Kerekes Ernőü. Kereskedőü vóút. 262. Zsandár Kerekezs Gergéj. A csendőürökné szóú-gált. 263. Dongóús Kiráj Imre. Az vóút az elsőü méhézs Újvárosón. 264. Muzsikás Kiráj István. Zenekarba jáccott. 265. Muzsikás Koroknyi (Koroknai) József. 266. Zenisz Koroknyi (Koroknai) János. Örökl. 267. Ecetes Kunkli Ferenc. Ecetet csinát. 268. Gípes Kunkli Imre; (— Péíte). Cséplőügípjük vóút. Örökl. 269. Traktoros Kunkli Imre. Traktòrjuk vóút. 270. Suba Lajtèr Péíte. Az ojan fekete bundákat készített, bírkabőürbül. 271. Sütögetőü Lóús (Loós). Házike-nyír-sütőüdjük vóút. 272. Lisztes Móúnár Miklós. Ű a derálóús. 273. Virslis Móúnár Péíte. Valamikòr virslit árúlt a kocsmágba. 274. Málmos Naty Sándòr. Malomtulajdonos vóút. 275. Csikóús Nádazsdi János. Csikóús vóút a Hòrto-bágyon. Örökl. 276. Kofa Nádazsdi János. Tèjfèl-, tojaskofa vóút. Örökl. 277. Kovács Pál István. Foglalkozása kovács, testvéreji is azok. 278. Summás Pál. Mindik summába vállalt munkát. 279. Csőüsz Pincés Ferenc; (— Imre). Örökl. 280. Flóúttás Pincés Imre. Zenisz vóút. 281. Igazgatóü Pincés Miklóús. Av vóút a Hangya Szövetkezetnek igazgatóúja. 282. Málmos Pincés Ferenc; (— Imre).

Örökl. 283. *Tanítóy Pincés. Tanítóy vóyt.* 284. *Vadász Pincés János. Vadászember vóyt.* 285. *Bundavàrróy Pokróyc Péjter. Bundát szokot vàrni bìrkabõyrbûl. Nem szûcs a foglalkozása, de foglalkozik vele.* 286. *Kanos Pokróyc Imre. A kanokat etette itt a falu szélìn, a bikaakòlnà.* 287. *Bikàs Posta Imre. Mèrt bikàknà etetett.* Örökl. 288. *Pisztàrnok Posta János. Az apja vóyt písztàrnok.* Örökl. 289. *Csizmadija Szabóy. Foglalkozása csizmadija.* 290. *Hàjcsàr ~ Hicsàr Szabóy József. A kupeceknek hàjtotta a màrhát a vásàrra.* 291. *Krumplis Szabóy Andràs; (— Sàndor). Krumplikofa vóyt.* 292. *Kupec Szabóy Imre; (— József). Disznóvásàrlással foglalkozott.* Örökl. 293. *Mozis Szabóy János. Úk vóytak a bìrlõy-félék a mozinà.* 294. *Csendõy Szàrvas Péjter.* 295. *Hentes Szàrvas Bìla. Nem foglalkozása a hentessìg, csak ìrt hozzá. Szokod disznóy vàgni.* 296. *Kondàs Takács Péjter. A család mindìg ijen csûrhès vóyt.* Örökl. 297. *Zenìsz Tic Imre. Fúvóyus zenìsz, magyàr embèr.* 298. *Csikóyus Tóyut János. Az elõygyye vóyt csikóyus.* Örökl. 299. *Lisztes Tóyut Ferenc. Az apja péküzembe dòygozott.* Örökl. 300. *Tyúkòs Tóyut János. Tyúkàs vóyt.* 301. *Bandàs Vince Imre. Ennek mindenfèle famìliàja zenìsz.* Örökl. 302. *Esküd (esküdt) Zsúpos.* 303. *Lováz Zsúpos. Lovász vóyt.* 304. *Písztàrnog Zsúposz Gàbor. A nagyapja vóyt valami hivatalba písztàrnok.* Örökl. 305. *Ûzlet cégère: Bìrs Szabóy István. A kocsmájánà bìrs-àlma vóyt kifestve.*

7. *Vagyoni, társadalmi helyzetère, életkörülményeire utaló ragadványnevek:*

306. *Rongyozs Bugjóy Ferenc. Szegìny sòrba vóytak.* 307. *Zubóy (Lajter Géza). Nàla dòygozott.* 308. *Zsíros Pál Sàndor. Nagygazda vóyt.* 309. *Bingèr Szàrvas Ferenc. Ety szegìny bìrlõy vóyt, a birtokos, tulajdonos Bingèr vóyt.* Örökl. (A Binger talán a ném. Binder-ból.) 310. *Szàpora Szilágyi. Sok csalágyga (gyermeke) vóyt.*

Vallásosságára vonatkozik: 311. *Angyàl Dobi Sàndor. Ijen lèlkiember vóyt, angyalokkal àlmodott.* 312. *Énekes Szabóy Sàndor. Jó hangú vóyt, a templomba ìnekelt. A fõygyyin mindìg ìnekelt ojan vallásos ìneket.* 313. *Hívõy Tàr Isván. Szerveszte a nìpet hívõynek.* Örökl.

8. *Lakóhelyère, egykori lakóhelyère mutat a ragadványnev:*

314. *Borsóy Àrva Ferenc. A Borsóy-tanyád bírtà.* 315. *Csàti Csige Isván. Mezõyücsàtrûl jött ide.* 316. *Csóyuka Csige. Megvettik a Csóyuka-tanyád.* 317. *Zugòs Halász István. Valamikòr a Halász közbe lakott.* 318. *Kadàrcsi Kertìsz Lászlóy. Ot vóyt a kadàrcsi csàrda mellett a tanyafõygyye.* 319. *Szilvàs (Kovács Imre). Józysàn lakott, ott addig ütik a szilvát, míg meg nem kikûl.* 320. *Amerikàs Szabóy. Amerikàba járt.* 321. *Õyri Szabóy Gàbor. Õyri-tanyád bírt.* 322. *Klapka Szàrvas Péjter; (— Imre). Klapka nevû tanyád bírt.*

9. Rokonsági kapcsolat a forrása a ragadványnév adásának (A nevek itt természetszerűleg mind öröklöttek.):

a) Az apa, a nagypapa keresztnéve, becézett keresztnéve:

323. *Dani Júlcsa ~ Dani Kerekes Júlcsa. A nagypapa vőút Kerekezs Dániel.*
324. *Ěrnest Kerekes Kató. Ěrnest vőút az apja.* 325. *Henőų Mőųnár Imre. Henriknek hitták az apját.* 326. *Gėrgėj Szabőų. Előųgyük Szabőų Gėrgėj vőút.* 327. *Mőųric Szabőų Gábor. A nagypapa vőút Mőųric.* 328. *Náci Tőút Isván. Álltőųlag a szőpnagypapa vőút Tőút Ignác.* — A mostohaapa családneve: 329. *Pataki Lajtėr Imre. Az anyja özvegyen Pataki nevűhöz ment főrjhez.* — Az apa foglalkozása: 330. *Postás Harangi Júlia.* 331. *Csiszlik Julcsa (Kis Júlia). Az apja cipőųket javídगतott (csiszlik 'kontár cipész').*

b) Az anya, nagymama családneve, ragadványneve: 332. *Gál Dobi Sándor. Az anyja Gál vőút.* 333. *Szanka Dobi. Az anyja Szanka vőút.* 334. *Pali Győųrfi Jőųzsef. A nagymama Pali jány vőút.* 335. *Nyicsku Juhász János. Az anyja vőút Nyicsku jány.* 336. *Tamász Győųrgy ~ Tamás Juhász Győųrgy.* 337. *Tomasz Péįter ~ Tomasz Juhász Péįter.* 338. *Selei Lajtėr Imre.* 339. *Lőki Szabőų István. Az anyja Lőki vőút.* 340. *Kőųrik Szabőų. Az anyjuk Kőųrik vőút.* 341. *Sáfrán Szabőų Sándor. Anyaji ágon Sáfrány.* 342. *Vágner Tar. Anyja Vágner jány.* 343. *Cibere Tőųd Gábor. Az anyja vőút Cibere jány.*

c) A feleség családneve: 344. *Bari Csige Jőųzsef. Felesęge Bari Sári vőút.* 345. *Sípos Csige Jőųzsef.* 346. *Rabos Hegedűs Péįter.* 347. *Csontos Szabőų.* 348. *Kállaji Szabőų Gyula.* 349. *Tőút Tár István.*

A feleség foglalkozása: 350. *Sütőgetőų Csige István. A felesęge kenyeret sőtőt, amit Debrecembe hordott eladni.*

10. Más személyhez való hasonlóság miatt kapták ragadványnevüket:

351. *Gazsi Csırkės Jőųzsef. Ez ojan fűstős, fekete. Gazsi cigánynév.* 352. *Kőųbi (Kőnya István). Ojan susma, ojan bután nız, szuszkán (orrából) beszıl, mint ű.* 353. *Cigány Szabőų Sándor. Ojan fekete.* 354. *Kiscigány Szárvas Imre. Ellę alacsony, fűstős.*

Barátok egymás közti megállapodásán alapuló ragadványnevek: *Kálmán Hegedűs Péter. Měr barátok vőútak sokan, és enlevesztik egymást mind. Ez is Péter vőút, és Kálmán nevet attak neki. Béla Kerekes Péter. Sándor Kerekes Ernőų. Mări Lajtėr Imre. Márton Szárvas Péter.*

11. Saját névből alakult a ragadványnév:

355. *Konyi (Koroknai Jőųzsef). A Koroknai név ejtése Koroknyi is, ebből rövidülhetett a Konyi.* 356. *Szekeres (Kocsis Sándor). A vezetėknév szinonimája lehet a ragadványnév.* 357. *Hırs Szárvas Imre. Az eredeti német név ma-*

gyar megfelelője. 358. *Szaksz Ferenc* (Szeifert Ferenc). *It csak Szaksznak mongyák a Szàjffértet*. A ragadványnév ugyancsak német eredetű szó.

12. Ismeretlen eredetű ragadványnevek (a magyarázatok bizonytalanok voltak, vagy el is maradtak):

359. *Gönyi Bordás István*. 360. *Vici Bugjój Péter*. 361. *Cirkuz Dobi Ferenc*. 362. *Mòjdár Dobi Sándor*. 363. *Títuz Dobi Sándor*. 364. *Vidra Dobi István*. 365. *Nadáj Ferenci János*. 366. *Luci Győrfi András*. 367. *Cipál Kerekes Èrnest*. 368. *Csicsóy Kerekes Ferenc*. 369. *Rusznnyák Kerekes Imre*. 370. *Kopcsi Kis*. 371. *Dingóy Koroknyi* (Koroknai István). 372. *Hicska Lajter Ferenc*; (—*Péter*). 373. *Nuba Lajter Imre*. *Hun ide nyúlt, hun oda nyúlt, nyúkálós embèr vóut*. 374. *Púresz Lajter Ferenc*. 375. *Lados Nagy Imre*. 376. *Puki Nádazsdi Lászlóy*. 377. *Tiker Nádazsdi Lajos*. *Tűszköves*. 378. *Vacák* (Novák József). 379. *Ápipaj Pincés Ferenc*. 380. *Lacs Pincés Imre*. 381. *Garcsi Szarvas Imre*. 382. *Mojzi Szilágyi*. 383. *Dugóys Tic Ferenc*. 384. *Gyímánt Tóyt Lajos*. *Mert a munkába elneveszték*. 385. *Zsazsa Tréki András*. 386. *Jedán Varga József*. 387. *Kutykurutty Varga Márton*.

Összehasonlítás céljából iskolások csúfnevei közül is jegyeztem fel néhányat. Számukat fölösleges volt szaporítani, a változatok nem lettek gazdagabbak.

1. Külső tulajdonság alapján: *Mocskos Tóyni* (Gál József). *Fehir hajú* (Katona József). *Ojan téjffelszínű a haja*. *Hòldvilág* (Posta László). *Levágatta a haját kopaszra*. *Zsidóy* (Radócz András). *Mekhaggya a patompaktot* (pakompartot). *Kopasz* (Szarvas János). *Levágatta a haját*. *Gyík Erzsike ~ Gyík szemű Erzsi* (Tóth Erzsébet). *A szeme közel vóut egymáshoz, mint a gyíknak*. *Kis-manóy* (Tóth András). *Sőt a testvérei is: Nagymanóy* (T. Lajos); *Pirimanóy* (T. László). *Acskóy* (Veres László). *Ojan kicsi, mint ety tisztazs zsaeskóy*. *Kukóy* (Veres János). *Lapos a feje*. *Veréb* (Veres László). *Ojan kicsi*. *Majom* (Vincze János). *Arca majom állású*.

2. Belső tulajdonsága: *Vidics ~ Vidor* (Fodor József). *Mindíg vigyorog*. *Tomi* (Radócz József). *Ojan hízelgőys, mint ety kutya*. (Itt jellegzetes kutyanév a *Tomi*.)

3. Szokása: *Kukurikú* (Nagy János). *Mindik kukorikòlt*. *Cifra Tóyt* (Erzsébet). *Szerette magát cifrázni*. *Szopcsi* (T. Sándor). *Az ujját szopta*.

4. Szavajárása: *Kakas* (Nagy János). *Első osztájba jáccottak állatnevest, ő kakas vóut, oszt ity kijabált: tutujitú*. *Szikurnya* (Juhász Zsuzsa). *Mikor oltást kaptak, aszt monta: nem fájt ety szikurnyát se*.

5. Foglalatossága: *Virágos ~ Virágos Kányási* (Éva). *Sok virágja vóut*.

Ezek többségükben csúfolódó nevek, és nem az azonos nevéek megkülönböztetésére születtek. Általában egyeleműek, alakjukban és használatukban is

elárulják csúfnév-voltukat. A felnőttek világában ezt a típust gúnynévnek mondják. Néhány kételemű név azért akad: *csúfnév + becézett keresztnév* — vagy *csúfnév + családnev*. Érdekes, hogy az iskolában lányok is többször kapnak nevet. Nyilván összefügg helyzetük megváltozásával a társadalomban. A felnőttek jóval nagyobb számú névanyagában kevés példánk van nők elnevezésére. A tsz-mozgalom kiteljesedése következtében ott is várható változás.

A gyerekeknek egyszerre több nevük is lehet, e nevek változhatnak alkalomhoz, hangulathoz kötődve, némelyikük később ragadványnévvé válhat.

Magának a jellegzetes, szembeszökő, a szokásostól valamiben eltérő tulajdonságnak az észrevése, konstatálása hasonló a felnőtteknél szokásos módhoz. A nevek típusai is lényegében a szokásosak, legfeljebb azt mondhatjuk, hogy a külső tulajdonság észrevése, megnevezése a leggyakoribb, de ez kézenfekvő is.

A neveket kísérő érzelmi tényező is legtöbbször ugyanolyan. A felnőttek elnevezése eleinte ugyancsak bántó lehet, „haragszik érte”, ahogy mondják, nem mindjárt elfogadott, „ártatlan” megkülönböztető név az sem. Persze később az éle tompulhat.

MÁTÉ JÓZSEF

Beinamen aus der Gemeinde Balmazújváros

Als Einführung bringt Verfasser einige Angaben über die Gemeinde und deren Geschichte, besonders über die Ansiedlung der Deutschen. In den Familiennamen und den Beinamen sind nämlich auch Elemente deutscher Herkunft bewahrt.

Verfasser gibt die Zeit sowie Art und Weise der Sammlung an. Er bespricht die Verwendung der Beinamen. Die Mehrheit der Namen dient zur Unterscheidung der gleichnamigen Familien und Personen. Der kleinere Teil der Beinamen ist Spottname.

Er untersucht das Material vom Standpunkt der Wortarten und der Morphologie her, und weist auch auf die mundartlichen Beziehungen hin.

Er behandelt Fragen der Ordnung des Materials, und bringt die gesammelten Namen in einer Gruppierung, die ihre Entstehung widerspiegelt.

Zur Vergleichung handelt es sich noch kurz um die Beinamen der Schulkinder.

J. MÁTÉ

Kitől származik

„az chazar Ellen walo Coniuracionak Ky Nylathkozassa”

c. írás (1555)?

1. E történeti tárgyú rövid „elbeszélés”-t (a továbbiakban: Coniur.) azért választottam tüzetesebb vizsgálat tárgyává, mert Zay Ferenc további ismeretlen írásai után kutatva feltűnt, hogy ductusának és nyelvének ugyanazok a (paleográfiai, helyesírási, hangtani, alaktani) jellemzői, mint a Zay írta misszilizése (l. MNyj. XIX, 89—99) és a bizonyításaim szerint az úgyszintén Zaytól származó 74 lapnyi terjedelmű memoáré, „Az Landor feyrwar El wezessenek oka...” (l. uo. 99—112) nyelvemléké. A Coniur. ugyanabban a kötetben jelent meg (MonÍrók. III, 187—91), amelyben az „Lándorfejrívar elveszésének oka”. Amennyiben sikerül kideríteni, ki keze írása, közelebb kerülünk szerzőjének kikutatásához, aki a jelek szerint előszeretettel vállalkozott történelmi események szabad, önálló és ellenőrizhetetlen forrásokra támaszkodó, de szép magyar nyelvűfeldolgozására. Ebben az esetben még hitelesebbé válik a Lfv.-ba beszótt közbevetése: [Zapolya János] „*Meegh az Thewrewkkeses Kewtelessegeth 'szövetség, liga' Es Barathssagoth wetewth woth. (a mynth Egyebewth Nylwabban Megh Ielewntewttewk [ritkítás tőlem — K. I.], a mynth az wtan mynd E wylagnak Nylwa(n) woth az Ew Kewzthewk walo Barathssagh)* (Lfv. kézirata 13—14. l.; vö. még HORVÁTH: RefJ.² 128). E műről nem tudnak a szakirodalmakban, nagyon valószínű, hogy azért kallódik valamelyik levéltár rengetegében, mert nehéz külsőleg ráismerni, feltehetően sem szerzője, sem keletkezési ideje és helye nincs feltüntetve, mint ahogyan a Lfv. sem tartalmazza ezeket az adatokat, és a Coniur. végére is más kéz róta fel a két utóbbi jellemzőt. Ha sikerül felderíteni a szerző kilétét, megközelíthető, sőt megoldható a lokalizálás kérdése is. — A lappangó írás igen tanulságos volna mind az 1521. év körüli pártviszályok, Zapolya és török kapcsolatainak megismerése miatt — még egy, a bécsi udvar politikáját támogató főnemes leírása alapján is —, mind pedig *ö-ző* és *í-ző* nyelve miatt.

2. A Coniuracio kézirata ma a Széchényi Könyvtár kéziratos anyagában van 94. (Szalaynál 93.) Fol. Hung. szám alatt. Eredetileg 2 levélből állt, szövege 2,5 lapnyi, összesen 82 sor. Később a szöveg elé címlapként új papírlapot helyeztek, és ennek felső részére írták latinul — lehet, hogy egyik múlt század eleji tulajdonosa, Kovachich —, a kézirat magyar címét: „Conjuratio Mustha-

phae contra Sulimanum Imperatorem patrem suum.” és alája a magyar nyelvű címet is korszerűsített átírásban: „Az Chazar ellen valo conjuracionak Ki nyilathkozasa”. Egyéb tájékoztatást, vélekedést is találunk e lapon. A közepe tájára ezt írta valaki: „Weráncz Faustus: // az császár ellen való conjuraciónak // kinyilatkozása.” Ettől kissé lejjebb: »E' kézirat hasonlítván „Landor-Fejérvár” — // valamint „Weráncz Antal magyar krónikája” // utolsó (R) ivének iratához; szerzőjének Weráncz // Faustus biztosan mondathatik. Összehasonlitha” // tók Weráncz Faustus levelei is«. A lap aljára ugyanez a kéz jegyezte még föl: „Iankowich Miklós II^{ik} — gyűjteményéből vásá,, // roltatott. 1852. „Januar 21.”

A 2. levél szövege alá (15 sor) — minden bizonnyal Verancsics Antal kézírása — rögzítették az írás keletkezésének helyét és idejét: „Const(antino)p^{li} — 16 — Jan. 1555.” A keltezés, bár kétségkívül más kéztől származik, nagyon jól felhasználható fogódzó a szerzőség nyomozási irányának megválasztásában. A 2. levél hátlapján fent ismét írásunk nagyobb betűkkel írt — Szalay véleménye szerint (MonÍrók. III, XI) Verancsics Faustustól származó — latin címével találkozunk: „Coniuratio Mustaphae contra // Sulimanu(m) Jmp(erato)rem P(at)rem suum.”

3. E kis írásnak címet adott a szerző — pontosan megjelölve vele a tárgyát. Valóban, kitérések nélkül írja le benne, miként lepleződött le a Szolimán ellen szőtt összeesküvés. Jellemző rá, hogy „forrására” őszintén utal zárószavaival: „*Masth wgy Bezellyk Hogy Ellyen dologh Tertenth wona az chazaron*”. Az 1857. évi kiadott szövegében akadnak kisebb sajtóhibák, káros korszerűsítések és véleményem szerint helytelen olvasat (értelmezés) is: MonÍrók. III, 190. 1. (23. sor): a levelet elvéteti, helyesen: *Leweleketh* (Coniur. 2. 1. 13. sor; a szöveges lapokat számítva kétféle számozás van a kéziratban); MonÍrók. III, 189. 1. (13. sor): *sehhez*; helyesebb lett volna megtartani a szerzőre nagyon jellemző: *Seh Hoz* (Coniur. 1. 1. 13. sor) alakot, a *-hez*, *-höz* magas hangrendű változatokat még nem használja a szerző; MonÍrók. III. 190. 1. (3. sor): *bocsátám*, helyesen: *Bochattam* (= bocsátottam; Coniur. 1. 1. 27. sor). Kb. 1,5 sor kimaradt a megjelent szövegből, mégpedig a 190. 1. 28. sorában az: *adta vóna neki a leveleket* mondat után. A hiányzó rész: *Hogy Kwzwl Basnak wynny, de Ew mydewn Megh Latta wona a Leweleketh, . . .* (1. Coniur. 2. 1. 18. sor).

4. Felvázolom a kis alkotás gondolatmenetét, hogy érzékeltessem szerkezetét, megkönnyítsem összehasonlíthatóságát a Lfv. nyelvemlékével, hogy következtethessünk a szerző szerkesztési készségére és a török társadalmi viszonyokról szerzett ismereteinek megbízhatóságára: Szolimán császár megölette a szultánt, Musztafát. Mielőtt a szultán „bement volna” a császárhoz, főjanicsárok érkeztek hozzá *c(on)gratulalkodny* 'jókívánóságát, örömét fejezi ki' és *Reuerenciath Nemy Thenny* 'tiszteletét teszi vkinél', hogy ajándékokat kaphassanak tőle.

Miután Musztafát kivégezték, Hruszthan pasa e janicsárokat megbünteti, lefokozza, *Mazulla* 'tiszttségétől megfosztott, lefokozott (katona)' *Thezy* őket. A jancsárok egyike *Ianchar fyw* volt, a többi *acham oylan Bwl* 'keresztény' lett jancsár. Bosszúvágyból *Kwzwl Bashoz* 'vörös fejű uralkodó' (vörös színű turbánt viselt) szöktek. A jancsár fiúból lett jancsár nem követte őket. Ő úgy határozott, hogy *dervis* 'mohamedán kolduló szerzetes' lesz; ezért elment egy *sehhez* 'rendfőnök'; — a szerző zárójelbe tett értelmezése: „(a *Seh a Thewrewkewknel zenth gyananth Tartatyk Nagy Religios(us) Embernek, Mynth My Nalwnk Egy Apath wr*)” — a *derwyssek Kewzzy*. A *seh* „Egy ló falka” idő után meggyőződött, hogy ez a *dervis* „a *Raytha Lewth BozwsagbwlTyztha zywel gywlewlny A chazarth*”. Magához hívatta, és megparancsolta neki, hogy vigyen el két levelet a *küzül basnak, Talmaz sahnak*, aki őt megajándékozta, és „emberré teszi” szolgálataért. A *dervis* útra kelt, de nagyon nyugtalanította, mi várhatja őt a sahnál, és mit tartalmazhat a két levél. Felnyitotta a leveleket, és így megtudta, hogy a *seh* a következőket közli a sahnal: Jutalmazza meg *dervisét*, mert megérdemli. „Rövid nap” megküldi neki a császár fejét is, hiszen nem messze tőle (a sehtől) vadászik mindennap „*Hathvanad Hethwened Magawal*”. Van már több mint 600 „embere” (harcosa) és több mint 1000 fő részére fegyvere. Csak a megfelelő időt várja, hogy teljesíthesse a *sah* (*küzül bas*) kívánságát. A *dervis* arra gondolt, hogy „*Nem gonoz wona*”, ha a leveleket nem a sahnak (*küzül basnak*), hanem a török császárnak adná át. Elment tehát a vadászó császárhoz, és átnyújtotta neki a két levelet. A császár „azonhelyen” hazatért, de a levelek tartalmáról nem szólt senkinek. Másnap néhány ezer emberrel és udvari népével elindult a *sehhez*. Kihívatta házából, és átnyújtotta neki a leveleket. A *seh* felismerte mind saját leveleit, mind *dervisét*; nem tagadott semmit. A császár elfogattja kísérőivel együtt, saját katonáit pedig házkutatásra küldi. A *rejtekboltokban* 'földalatti pince, raktár' vagy 600 embert és több mint 3000 ember részére szükséges fegyverre (puska, kézív, gerely, kopja stb.) bukkannak. A császár ezeket maga elé hordatja. A foglyul ejtett katonák elmondják, hogyan toborozta őket a *seh* a császár „veszedelmére”. Vagy 3000 embert fogdostak össze. A *dervisnek* „nagy sok ajándékokat és tímárokat” 'hűbéri birtok (kisebb kiterjedésű)' ajándékozott a császár.

5. Azt már tudjuk, hogy a Coniur.-t Konstantinápolyban írták 1555-ben. Ebben az időben egy Verancsics vezette magyar küldöttség tartózkodott a birodalmi fővárosban, Zay Ferenc is tagja volt. Annyi bizonyos, hogy nem Verancsics írta, ékesen bizonyítja ezt az írás ductusa meg a kis munka nyelve is. Szerzője kiválóan ismerte a török viszonyokat, a méltóság- és tisztégneveket, még értelmezi is a ritkábban használtakat. Világosan fogalmaz, tárgyalása színes, stílusa eleven, kedveli a kifejező szókapcsolatokat. Nyelvének főbb sajátosságai a labiális és nyílt *ö*-zés és zárt *í*-zés stb. Sajátosan használja az igeidőket: leggyakoribbak nála a jelen idejű (kijelentő módú) igealakok (46,43%),

utána következnek a múlt idejű formák (szintén kijelentő módúak): a befejezett múlt: 11,60% és a *ment volt* típus: 7,16%; kedveli a feltételes módú igealakokat (jelen és múlt idejűek együtt 22,33%). Az elbeszélő múlt és a szenvedő alak egészen ritka. Mindez ráillik a Lfv. emlékirat nyelvére, valamint Zay Ferenc missziliseire. Éppen ezért ezek egy részével vetjük össze több szempontból.

Két írás nyelvi, nyelvváltozat szerinti egybetartozását, rokonságát hangstatisztikai vizsgálattal pontosan meg lehet állapítani, ha nagyobb, megfelelő terjedelmű szövegek állnak rendelkezésre. A Coniuracio anyagát nem tartom elégségesnek ilyen feldolgozásra, más oldalról kell tehát megközelíteni a kérdést. Tapasztalataim szerint az írás paleográfiai sajátosságainak összevetésében mutatkozik hasonló esetben sok lehetőség az összevetésre. Ezekből annyi van még rövidebb írásban is, hogy számukkal teljesen meggyőznek a kéz azonosságáról vagy különbözőségéről.

Ilyen vizsgálatot már végeztem a Lfv. és Zay Ferenc misszilisei írássajátosságainak párhuzamos bemutatásával. Elsősorban így szűrtem ki a Zay Ferencnek tulajdonított, jórészt publikált levelek közül azokat, amelyek valóban tőle származnak (ő írta és fogalmazta), és így állapíthattam meg — természetesen még több más kritérium figyelembevételével, hogy a Lfv. memoárt csakis ő írhatta. Ezt a bizonyító eljárást követem most is — egymás mellé állítva 3 forrásanyag írásának egy-egy sajátosságát és az ezek gyakoriságát mutató számadatokat. *a)* A Lfv.-ből most csak egy kisebb részt dolgoztam fel erre a célra, kb. akkora terjedelmű szöveget, mint amilyen a Coniurációé (3—4. l.); *b)* a Coniur.-ből közlöm a vizsgált jelenség valamennyi adatát, és végezetül bemutatom, mennyire tipikus a jelenség egy máig nem ismert, közzé nem tett, de vitathatatlanul Zaytól származó misszilire (Kelt „Ex zepsy” 1560. nov. 6-án; elhelyezve a Kassai Városi Levéltárban. Schvartzenbachiana). L. mellékletek: *a)* 149., 150.l.; a kéziratban: 12., 47.l. — *b)* 146-8.l.; — *c)* 151.l.

1. Mindhárom anyagban szembetűnően sűrűn jelentkezik a szó eleji nagybetű (bár a mondat első szavának kezdőbetűje sem mindig nagy) — szófajra, köznévre, tulajdonnévre való tekintet nélkül. Előre kell bocsátanom, hogy csak a betűket, betűformákat veszem figyelembe, értékük most nem fontos, tehát a kétjegyű betűk csoportjába tartozóknak csupán az első elemükre vonatkozó adatok szerepelnek a statisztikában, mert például az *u*, *ú*, *ü*, *ű* és a *v* jele következetesen *w* mindhárom forrásban, az *e*, *é*, *ö*, *ő* számadatai együtt vannak, mert jelük *e*, *ew* stb. A *k* és a *h* betűket kihagyom, mert szó elején lehetetlen minden alkalommal határozottan megmondani, hogy nagy-e vagy kicsi a jelük. Megítélésem szerint nagy kezdőbetűk mindhárom anyagban és Zay összes levelében, a Lfv. teljes terjedelmében. De lássuk a statisztikai adatokat, hogy megbizonyosodhassunk, van-e valamilyen rendszeresség a szókezdő kis- és nagybetűk használatában, és egyformán érvényesül-e ez mindhárom anyagban, illetve szerzőjüknél.

1. Lfv. (1535 k.)		2. Coniur. (1555)	3. Miss. (1560)
a:	96 (96%)	53 (70,66%)	18 (90%)
A:	4 (4%)	22 (29,34%)	2 (10%)
b:	— —	— —	— —
B:	16 (100%)	16 (100%)	4 (100%)
c:	14 (100%)	23 (95,83%)	1 (100%)
C:	— —	1 (4,17%)	— —
d:	6 (100%)	14 (100%)	3 (100%)
D:	— —	— —	— —
e:	— —	1 (1,03%)	2 (8,70%)
E:	115 (100%)	97 (98,97%)	21 (91,30%)
f:	17 (100%)	12 (100%)	4 (100%)
F:	— —	— —	— —
g:	5 (100%)	7 (100%)	2 (100%)
G:	— —	— —	— —
i:	— —	— —	— —
I:	13 (100%)	33 (100%)	9 (100%)
l:	— —	— —	— —
L:	9 (100%)	35 (100%)	10 (100%)
m:	25 (29,76%)	43 (45,75%)	14 (60,87%)
M:	59 (70,24%)	51 (54,25%)	9 (39,13%)
n:	1 (2,64%)	— —	— —
N:	37 (97,36%)	49 (100%)	11 (100%)
o:	13 (100%)	7 (100%)	1 (100%)
O:	— —	— —	— —
p:	3 (100%)	2 (100%)	2 (100%)
P:	— —	— —	— —
r:	— —	— —	— —
R:	6 (100%)	7 (100%)	1 (100%)
s:	— —	— —	— —
S:	14 (100%)	16 (100%)	3 (100%)
t:	— —	— —	— —
T:	20 (100%)	34 (100%)	10 (100%)
w:	71 (100%)	65 (100%)	17 (100%)
W:	— —	— —	— —
z:	26 (100%)	15 (100%)	2 (67%)
Z:	— —	— —	1 (33%)

A szókezdő kis- és nagybetűk aránya a három forrásban a következő:

1. a Lfv.-ban 277 : 293 (48,60% : 51,40%),
2. a Coniur.-ban 242 : 361 (40,13% : 59,87%),
3. a Miss.-ben 66 : 81 (44,90% : 55,10%).

A Lfv.-ban 7161 szókezdő betűből 3493 (48,78%) kisbetű, 3668 (51,22%) nagybetű. Ez az adatmennyiség (és arány) — úgy gondolom, kellőképpen megerősíti a fentiek hiteles voltát, megbízhatóságát. Nem véletlenül adódik, hogy szövegeinkben szó elején gyakoribbak a nagybetűk a kisbetűknél. Ha beolvasztanánk a *h* és a *k* adatszámait, a nagy kezdőbetűk nagyobb mérvű használata még erősebben kidomborodna. Alkalmazásukban árnyaltabb vizsgálattal is felismerhetünk forrásonként azonos jellegzetességeket. *a)* Egyes betűknek mindig a nagy változata áll szó elején: *B, I, L, R, S, T*; — *b)* másoknak a kis változata rendszeres e helyen: *d, f, g, p, (w), o*. — *c)* Van olyan betűcsoport, amelynek tagjai kivételesen ritkák nagy változatukban, ilyen a *c, z, w* és fordítva, *d)* a nagy változat mellett alig akad kis változat: *E, N*. A nagy *m*-re az a jellemző, hogy a későbbi anyagokban fokozatosan csökken az előfordulási száma a kis *m* mellett. Ekkora egyezés a szó eleji kis- és nagybetűk érvényesülésében, azt a feltevést támogatja, hogy a három írás egy kéztől származhat. A lényegen nem változtat, hogy akkora terjedelmű munkában, mint a Lfv., vagy 15 000 adatában akad egy-két nagy *G, D, Z* (a Zay névben), *C* (a Chemer helynévben), tovább egészen kevés kis *l* és *n*. Arra is van példa a Lfv.-ban, hogy ha nem kapcsolja teljesen össze a szóalak betűit, még a betűsoron belül is feltűnik nagy *S, B* stb. Egyáltalán nem arról van szó, hogy a szerző nem ismerte minden akkori betűnek a kis és a nagy változatát.

2. A kis *a* betűnek három változatával ismerkedhetünk meg írásainkban: *a)* az egyik szinte azonos a görög α jellel, *b)* a második átmeneti betűforma a mai írott *a* és *o* között, a záró szára rövidebb mint az *a*-é, de hosszabb, mint az *o* fülecskéje, kissé lejjebb nyúlik; *c)* a harmadik a mai nyomtatott *a*, mely valamelyest balra dől, ferde, erős szára hosszabb, hurokja kisebb. E három betűváltozat alkalmazását *a)* szó eleji, *b)* szóbelseji és *c)* szóvégi helyzet szerint kell vizsgálnunk. A Lfv.-ból három lap adatait gyűjtöttük össze, mert kb. ekkora terjedelmű a Coniuracio, a misszilis viszont ennek csak az egy harmada, amit figyelembe kell vennünk a további összehasonlításokor is. Megoszlásuk ezt a képet mutatja:

	Lfv.			Coniur.			Miss.		
	a)	b)	c)	a)	b)	c)	a)	b)	c)
α	75	—	—	28	—	—	17	—	—
<i>a</i>	—	278	61	—	262	81	—	57	15
a	12	—	—	25	—	—	1	—	—

A táblázatból az tűnik ki, hogy a 3 anyagban szó elején két változat járja, α és \mathbf{a} , szó végén az \mathbf{a} honosodott meg. A Lfv.-ban szókezdeti betűként az α : $\mathbf{a}=75:12$ (86,20% : 13,80%), a Coniur.-ban az α : $\mathbf{a}=28:25$ (52,83% : 47,17%), a Miss.-ben az α : $\mathbf{a}=17:1$ (94,44% : 5,56%). Az arányban való lényeges eltérés itt a kis adatszámmal magyarázható (rövid szöveg). A változatoknak helyzetek szerinti jelentkezése szintén egy kéz gyakorlatára vall.

3. A latin d betűn kívül találkozunk az írásokban görög ϑ -ra hasonlító jellel (a gót d kerekített változatával). Megterhelésük az előbbi helyzetenként így alakul:

Lfv.	a)	b)	c)
d	44 (97,77%)	28 (9,25%)	—
ϑ	1 (2,23%)	275 (90,75%)	160 (100%)

összesen $d : \vartheta = 72 : 436$ (14,18% : 85,82%)

Coniur.	a)	b)	c)
d	14 (100%)	7 (15,56%)	—
ϑ	—	38 (84,44%)	24 (100%)

összesen $d : \vartheta = 21 : 62$ (25,30% : 74,70%)

Miss.	a)	b)	c)
d	1 (50%)	—	—
ϑ	1 (50%)	10 (100%)	8 (100%)

összesen $d : \vartheta = 1 : 19$ (5% : 95%)

Az utolsó forrásban kevés előfordulás van a d változataira, ezért arányukra nem lehet építeni. Az első kettőnek a számadataiból viszont arra lehet következtetni, akár a változatok helyzeti gyakoriságát, akár az arányukat nézzük, hogy ugyanaz a személy írta mindkettőt, sőt nagyon valószínű, hogy a harmadikat is.

4. Az e , \acute{e} hang jele zömmel gót betű, szó elején egészen ritka e hangok kisbetűje. *a)* A Lfv.-ban a vizsgált 3 lapon nincs egy kisbetű sem (latin), ellenben az első szöveges lapján (5; eredetileg A) a kissé nagyobb betűkkel írt, a címszerű bevezető sorában minden kis e latin betű ($6 \times$). Szó belsejében a gót betű van fölényes túlsúlyban, 232 adatból 7 latin betű (3,04%). — *b)* A Coniur.-ban egyszer fordul elő szókezdető kis e , ez is gót betű; szó belsejében és szóvégén

csak gót betű használatos (404-szer). — c) A Miss.-ben az *e*, *é* hangok kisbetűje minden helyzetben gót betű (140-szer). Írásainknak tehát közös jellemzője, hogy szókezdő kis *e* betű alig fordul elő, a betűknek csekély hányada latin, a többi gót betű.

5. A Lfv.-ban és a Coniur.-ban a latin *z* betű helyén részben cettet(3), részben hármas (3) alakú betűt használ a szerző. Számadataikat lássuk táblázatban helyzetek szerint:

	Lfv.			Coniur.		
	a)	b)	c)	a)	b)	c)
3	139 (96,52%)	441 (95,45%)	—	16 (94,12%)	68 (95,77%)	—
3	5 (3,48%)	21 (4,45%)	318 (100%)	1 (5,88%)	3 (4,23%)	38 (100%)
összesen 3: 3 =	580 : 344 (62,77% : 37,23%)			összesen 3: 3 = 84 : 42 (66,66% : 33,34%)		

A misszilisben minden helyzetben 3 jel van. Ennek az a magyarázata, hogy idővel ugyanannak a kéznek az írásában némileg egyszerűsödik, tökéletesedik a jelölési mód, ugyanannak a funkciónak jelölésére 2—3 jel helyett eggyel-kettővel is beéri. A két első forrásban azt látjuk, hogy a cett szó elején és szó belsejében általános, a 3 ezekben a helyzetekben egészen kis százalékban kap helyet, ellenben szó végén kizárólagos. Az egyező rendszerű használat és az arányok egy szerző mellett tanúskodnak.

6. A *t* és *g* után mindhárom anyagban igen gyakori a henye *h*. Helyzetek szerinti jelentkezéséről ez a kép tárul elénk statisztika alapján:

	Lfv.			Coniur.		
	a)	b)	c)	a)	b)	c)
<i>th</i>	115 80,42%	254 58,12%	549 97,34%	24 72,73%	37 68,50%	106 100%
<i>t</i>	28 19,58%	183 41,88%	15 2,66%	9 27,27%	17 31,48%	—
összesen <i>th</i> : <i>t</i> =	918 : 226 (80,24% : 19,76%)			összesen <i>th</i> : <i>t</i> = 167 : 26 (86,53% : 13,47%)		

Miss.	a)	b)	c)
<i>th</i>	9 (90%)	6 (53,85%)	20 (100%)
<i>t</i>	1 (10%)	7 (46,15%)	—

összesen *th* : *t* = 35 : 8 (81,40% : 18,60%)

Megfigyelhetjük, hogy a funkciótlan *h* mindegyik anyagban és mindhárom helyzetben megvan; legszilárdabban tartja magát szóvégen. A Lfv. szövegében a beszúrt szavak végéről marad el olykor. Figyelemre méltó, hogy szókezdő *t* után sokkal gyakoribb, mint szóbelseji után. Ilyen fokú egyezés írásainkban csak azonos, egy kéz gyakorlatával valószínűsíthető.

A *gh* sokkal ritkább, mint a *th*, használati területe is jóval szűkebb, csak szó végén találkozunk vele, itt viszont minden egyes esetben és mindhárom írásban: a Lfv. 4. lapján (21—22., 43—44) 60-szor, a Coniur.-ban 33-szor, a Miss.-ben 3-szor.

Sorolhatnánk még a közös írássajátságokat, rámutathatnánk a jellegzetes nagy *A, B, E, L, M, N, R, T* formájára, a kis *f, r, g, h, z, o, y*, a ligatúraszerűen írt *Th, st, pp* alakjára. Forrásaink e jeleit egymás mellett vizsgálva különösen jól megfigyelhetjük, hogy egy kéznek az írott betűi.

7. Részben írássajátság, részben — intervokális helyzetben — hangtani jelenség tükrözése is lehet az *ss* sűrű előfordulása, például a Lfv.-ban: *Ielssawa* (folyónév; 45), *parazthssagh* (45), *Ellenssegh* (46), *warassbwl* (50); *Remewlessere* (44), *Thwnyassaga* (44), *felessegewel* (46) stb.; — a Coniur.-ban: *Megh Essmery* (4), *derwyssnek* (5), *Kywanssagod* (4); *Keressyk* (5), *Megh Bwsswlwan* (3), *Ky Nylathkozassa* (3) stb.; a Miss.-ben: *Segethssegewl*; *Kewessen*, *Essek* 'essék, essen' stb.

8. Kérdésünk megválaszolásának keresésében még inkább segíthet az írások hangjelölése, helyesírási rendszere, bemutatjuk hát őket.

	Lfv.	Coniur.	Miss.
á — é:	<i>a, (aa, ä) — e, (ee, è, e, "e)</i>	<i>a, (aa, ä) — e, (ee, è, e, "e)</i>	<i>a — e</i>
o — ó:	<i>o — o, (õ, oo)</i>	<i>o — o, (õ, oo)</i>	<i>o — o</i>
ö — ő:	<i>ew — ew</i>	<i>ew — ew</i>	<i>ew — ew</i>
i — j:	<i>y — y</i>	<i>y — y</i>	<i>y — y</i>
u, ü — w:	<i>w — w</i>	<i>w — w</i>	<i>w — w</i>
s — zs :	<i>s, (ss) — s, (ss)</i>	<i>s, ss — s, (ss)</i>	<i>s — s, (ss)</i>
sz — z:	<i>z, -z — z, -z</i>	<i>z, -z — z, -z</i>	<i>z — z</i>
c — cs:	<i>cz — ch</i>	<i>cz — ch</i>	<i>cz — ch</i>
gy — ly:	<i>gy — ly</i>	<i>gy — ly</i>	<i>gy — ly</i>
ny — ty:	<i>ny — ty</i>	<i>ny — ty</i>	<i>ny — ty</i>

Henye *h*: *t* után igen gyakori, *g* után csak szó végén járja (részletesebben l. 143).

A zárójelezett betűk kivételesen ritkák, a Lfv.-ban előfordulókat részben l. MNyj. XIX, 89; a Miss.-ből nyilvánvalóan azért hiányoznak, mert terjedelme csupán egy lap. Az *y* fölött többnyire két, olykor egy pont van, sőt a későbbiekben mellékjeltelenre is akadnak példák. A *gy*, *ly*, *ny*, *ty* betűk *gyi*, *lyi*, *nyi*, *tyi* értékűek is, hasonlóan az *y* jel az *ij*, *ji*, *jj* hangkapcsolatoknak is a jele. A *tj* jelölése általában *thy*. Az *s*, *ss* jele hosszú szárú betű. A magánhangzók kvantitása egészen gyéren van jelölve, a Lfv.-ban jelentkezik egynéhányszor *ú* értékű *w*. Tanulságos, hogy a hosszúság jelölése forrásainknak szinte ugyanazon szavaiban és toldalékaiban ismétlődik, például az *á* jelölése a Lfv.-ban: *Hadaath* (38), *zaaz* (46; 47, 2×), *Haaz* (10); *Bän* (fn.; 40), *Hätha* 'hát' (30); — a Coniur.-ban: *zaaz* (5), *Hath zaaz* (3); *Hozäd* (3); — az *é* a Lfv.-ban: *Meegh* (13, 47), *Neep* (11, 45), *Keeth* (9); *Bę* (11, 34), *Esshethnęk* (15); (kétpontos vagy két ékezetes *e*): *Ielesbęth* (13), * *Bynthethettęk* (15), * *Bę* (30, 47), * *Kezęth* (32), * *węn* (7)*; — a Coniur.-ban: *Meegh* (3, 5), *Een* (3), *Megh Kewltheek wona* 'megküld' (3), *Keeth* (3, 3×; 4, 4×), *Megh Theer* 'hazatér' (4); *Bę Kewld* (4), *A felęth* 'afféle' (5); (két ponttal vagy ékezettel és cedille-lel) *Bę menth wona* (3), *Thewttek** *wona* (3), *derwysę* (lat.; 3)*; — az *ó* jele a Lfv.-ban: *Iő* (12, 2×; 18, 72), *ző zollo* (13); — a Coniur.-ban *Iő* (3, 2×).

9. A közös hangtani jelenségek közül három—négy jellemzőbbet mutat be:

a) Labiális *ö*-zés

A Lfv.-ban: *zewrynth* (45), *Embewr* (16, 25), *Erdewmek* (77), *Kewlewmben* (25), *gyermewky* (29), *Igewn* (15, 25), *Regewn* (15, 28), *myndewnbe* (12), *Thyzewn Ewtewd* (72), *myndewnewth* (5, 2×), *Rendewn* (48), *Seregewkkel* (25), *Lezewn* (31), *gywlekewzetewth* (25), *megh Erthewth wona* (7); *Lewth woth* (15), *Thewth* (48); — a Coniur.-ban: *zewrynth* (3, 4), *Embewrre* (3, 5), *Igewn* (3, 2×), *megh Erdewmly* (3); *Lewttem* (4), *Thezewn* (3); *Lewth woth* (3), *Thewttek woth* (4) stb. — a Miss.-ben: *Ennekewm* (2×), *Erkewzny*.

b) Nyílt *e*-zés

Kéves, de gyakran ugyanazokban a szavakban jelentkezik a három forrásban, például a Lfv.-ban: *Ellyen* (14, 25, 30, 48), *Eth* (25), *Essmegh* (28), *es 'is'* (egybeírva mindhárom anyagban): *oldalanes* (39), *otthes* (6), *Meghes Mwtatta woth* (13); — Coniur.-ban: *Ellyen* (4, 5), *Eth* (3, 2×), *Megh Essmery* (4), *-es* (3, 4, 5); — Miss.-ben: *Mennel*, *warasnakes*, *Ewkes*, *Nekewnkes*.

* A mellékjeles *ę*-k fölött még két pont, illetve ékezet is van az eredetiben. Pontos jelölésük nyomdatechnikai okokból maradt el e helyzetekben.

c) Zárt í-zés

A Lfv.-ban: *Nyzwyn* (7), *Itylethbe* (28), *Illyethyn* (31), *Kewzy* 'közé' (20), *Thewbby* 'többé' (72), *wynnyk El* (cond. 12), *Megh Ne(m) wehethny* (72); — Coniur.-ban: *Kewzzy* 'közé' (3), *wynny* (cond. 4).

d) Nyílt ö-zés

Lfv.-ban: *zewkssegh* (29), *fewlewkeith* (7), *Kewldeny* (7), *Egyebewth* (14); — Coniur.-ban: *zewkssegh* (4), *Kewldewm* (3), *myndewnewth* (5).

e) Az azonszótagú / kiesése

A *volt*, *volna* alakokból csaknem kivétel nélkül kiesik, például a Lfv.-ban: *fogthak woth* (25), *wotak wona* (15), *mwlt woth el* (7), *wona* (25); de: *fewld* (20), *zolga* (12) stb.; — Coniur.-ban: *menth woth* (3), *woth* (3, 2×), *zolgaltha wona* (3), *wona* (3, 4); de: *fewld* (4), *Bolthokath* (4, 2×), *zolgaltha wona* (4), *Kewldewm* (3); — Miss.-ben: *Kewldezetek el*, *Kewlgyetek*.

f) Az *ly* elterjedt, például a Lfv.-ban: *Kyralynak* (20), *Erdelybe* (10), *zewmelye* (9), *Nemelyek* (31), *Helyhewzthethethne* (14), *Illyen* (10), *ollyath* (31) stb.; — Coniur.-ban: *Ellyen* (4, 5), *Mely* (3), *azonhelyen* (4), *gerelyth* (5); — Miss.-ben: *Ezenhelyen*.

g) A *dj*, *lj*, *nj*, *tj* írásainkban általában egyszerű *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, például a Lfv.-ban: *Hagyak* (31), *agyanak* (33); *Halywnk megh* (27); *Emelyewnk* (27); *Banya* 'bán' (fn. 9); *akarathyath* (12), *Bochathyak* (7), *fordythy* (7); — Coniur.-ban: *Thwgyad* (3, 2×), *Agya* (4); *gondolya* (3, 4), *Talalya* (4); *Tagadhathya* (4), *megh Lathya* (4) stb.

10. Az adatolható egyező alaktani sajátságok közül kiemelhetem a következőket: a) A *-ból*, *-ról*, *-tól* ragok kevés kivétellel *-búl*, *-rúl*, *-túl* változatukban használatosak, a Lfv.-ban: *Kastelybwl* (72), *warbwl* (72); *Iawarwl* (20), *arrwl* (20); *Bwdathwl* (20), *Rwthssagthwl* (72); — Coniur.-ban: *fywbwl* (3), *Iancharbwl* (3), *wadazathbwl* (4); — Miss.-ben: *Naprwl*. b) A *-hoz* ragnak nincs palatális hangrendű változata; a Lfv.-ban: *Nep Hoz* (65), *pesth Hoz* (20), *Ezekhoz* (15); a Coniur.-ban: *Seh Hoz* (3); c) A *nélkül* névutó az eredeti formájában járja; a Lfv.-ban: *oknal Kewl* (32), a Coniur.-ban: *Hyrynel Kewl* (3).

Fel lehetne még sorolni további azonos vonásokat, de úgy gondolom, hogy a bemutatott közös jellemzők eléggé bizonyítják, hogy a tanulmányozott három anyag egy kéz írása, ugyanannak a személynek a nyelvét képviseli, szerzőjük csak Zay Ferenc lehet.

KOVÁCS ISTVÁN

Wijden gredien Muzaffach Jozan magh tuchte. unjant eluete magh
Jozan 23 te mung wana Egi Nohang fira Jancher unjant wosch
23 Jancher fira Egi 23 wot kout gultien Muzaffach gyanial
23 dindig te Coniurancat Naki Egi. Gogj walang Pjandit
wafant wana fawale. Magh Jancher dach. unjant Juar
Muzaffach magh tuchte wana. Gungelan yassa 23 Jancher.
23 unjant Magalla Egi. Ekt kungul. Ekt Jancher fira
wafant 23 fawale Jochan wala kout lowel Jancher wafant Ekt
Magh kungul wana Gogj Magalla guntit wana tuchte. unjant
Nijan kungul dach 23 guntit. 23 Ekt kungul magh wala d.
Ekt Jancher fira kout lowel wafant Jancher. 23 unjant dach kungul
kuntig Mung. Gamm Gogj dach 23 kungul Egi dach 23
Magjan 2 dach 23 kungul. Ekt unjant of dz Sofur Egi
fi fakte fira kout wana te dach gungul gungul wana.
Ekt 23 dach 23 kungul kout 23 gungul dach 23 kungul
kuntig 23 kout. unjant Mijal kungul Egi Nijal wafant
23 dach Gogj 23 Jancher kout lowel dach 23 kungul kout
kuntig kungul 23 kungul gungul 23 kungul. Gogj
Gogj. te mung Naki fira fira fira kout kungul dach
Mungul 2 kout kungul wafant. dach kungul kungul kungul
kuntig magh Pjandit 23 unjant. te kungul 23 kungul.
Ekt 23 kout kungul te wafant te unjant te kungul wana
23 kungul guntit 23 Magalan. Gogj unjant te wana 23.
gungul 23 kungul dach Mung. unjant Gungul Mijal
23 kungul. Magh Nijal 23 kungul. Gogj 23 kungul
wafant fira. Gungul Gogj te kungul te kungul Gogj.
Ekt Gogj te magh Pjandit fira kout. te fira fira te wafant.
Mung magh kungul. fawale Gungul Gogj 23 kungul
23 Jozan fira fira kungul fira fira fira kungul Ekt
Nijal. Ekt unjant Gogj wafant unjant. Mag. kungul
Magalan. Gogj unjant Magalan. unjant unjant kungul
Nalan fira fira fira kungul. te kungul wafant
walo gungul kungul kungul. fira kungul kungul Gogj

Haren... zang... emb... te... d... f... a... n... m...
 w... h... m... g... e... m... k... a... l... t... e... g... s... m... s... m... j... u... d... k... e... s... t...
 f... y... w... a... t... t... e... g... r... u... l... j... u... t... k... y... l... e... n... t... h... i... z... f... a... r... t... h... e... w... o... e... f... t... e... g... t... a... m... b... e...
 t... e... g... y... s... y... r... o... w... e... w... a... y... z... e... m... b... e... r... s... t... e... l... l... e... j... e... s... m... a... r... k... c... h... a... k... t... h... a... g... y... d...
 f... e... t... g... a... z... a... d... m... a... g... a... w... a... l... d... a... m... a... k... i... s... N... a... g... y... o... l... t... e... g... e... m... j... u... d... d... w... a... r... a... t...
 d... i... l... y... m... i... n...g... w... o... e... f... k... y... s... f... a... f... i... g... r... u... r... e... m... m... a... g... h... t... h... a... n... g... y... o... l... t... a... t...
 w... o... n...a... m... y... u... d... N... a... g... y... o... l... t... d... l... y... g... a... w... a... l... y... o... u... r... a... l... t... h... e... s... t... e... l... t... N... a... m... w... i... f...
 t... a... t... w... o... n...a... m... a... g... h... t... h... a... l... a...m... f... i... n...a...l... t... e... g... r... u... d... i... g... a... t... w... a... g... y... w... a... g... y...
 m... a... g... h... t... s... e...m... w... i... f... t... a... t... w... o... n...a... t... i... p... e... m... l... d... a...m... i... a... s... h... a... g... a... w... a... l... a... t... d...
 f... y... r... w... a... r... i... a... t... k... a... t... f... a... g... y... m... a... g... h... t... d...e...s... m... a... g... h... t... N... a... m... w... i... f... t... a... t...
 d... d... i... g... h... t... f... i... z... e... w... a... r... a... t... d...e... h... e... w... e...t... m... y... a... d... k... y... s... k... o... l... o... w... e... m... y... u... d...
 t... h... t... s... o... f... a... f... o... u... n...d...a...n... t... e... k... o... w... a... l... m... a... g... h... t... N... a... m... g... a... l... f... a... t... t... a... t... m... a... g...
 h... a... r...o...m... t... a... r...a...s...k...a...l... t...y...f...i...o... w...o...s...t... w...o...n...a... k...o...m...m... w...a...d... w...o...s...t... f...a...
 k...d...i...g...h...t...f...o...d...g...r...u...r...e...m...l... w...o...s...t...a...t... w...o...n...a... k...o...m...m... t...e...f...o...d...d...l...y...g...r...u...t...t...a...l...
 f...i...m...y...w...a...l...e...d...o...l...o...g...h...t...f...a...g...y...m...a...g...h...t...c...h...a...k...w...a...g...y...s...e...m...g...a...t...t...a...t...w...o...n...
 m...a...g...h...t...g...a...l...l...a...n...y...d...a...m...a...k...o...k...a...w...a...t...h...c...h...a...z...a...n...t...e...w...i...s...s...i...n...w...a...y...a...t...t...a...t...t...e...
 t...h...e...w...e...n...t...h...e...k...y...o...l...N...a...g...y...o...l...t...f...a...g...y...d...e...s...m...a...g...h...t...w...i...f...i...p...e...t...e...d...d...h...o...l...
 t...e...t...e...l...l...y...s...s...e...g...r...o...s...h...k...y...w...i...f...i...p...e...f...a...g...y...d...h...o...l...d...d...e...z...t...h...u...b...o...r...a...t...N...
 A...r...t...h...a...p...p...a...n...a...t...t...e...m...i...s...t...e...r...u...m...t...u...a...r...d...e...s...t...h...e...m...i...s...s...i...p...e...t...e...s...t...r...o...m...b...a...
 s...o...k...t...a...l...m...i...j...u...d...d...e...z...N...a...g...y...s...e...m...j...u...d...d...e...z...p...o...s...t...h...o...l...o...w...e...t...e...f...a...g...y...
 t...a...w...o...n...a...k...y...l...h...e...w...e...t...N...a...g...y...a...f...a...g...y...m...a...g...h...t...g...a...l...a...t...a...w...o...s...t...N...a...g...y...
 e...s...w...o...m...i...s...t...t...a...r...a...t...d...e...z...m...i...j...u...d...e...n...h...a...d...a...n...a...t...N...a...g...y...o...l...t...e...g...e...m...j...u...d...
 k...y...a...j...u...d...y...s...t...a...w...o...s...t...k...y...t...e...l...l...e...n...N...a...m...d...l...h...a...t...t...a...t...d...k...o...m...m...
 w...a...l...e...f...a...g...y...k...i...N...a...m...t...e...g...r...u...t...t...a...l...w...o...n...a...t...e...n...k...i...s...f...d...e...t...e...w...i...f...
 f...a...n...d...N...a...g...y...w...a...g...a...d...a...l...l...a...l...d...w...a...r...t...a...k...i...z...a...l...a...d...a...n...t...g...y...r...a...f...i...n...
 d...w...a...t...p...y...a...z...a...r...a...k...y...s...t...m...i...s...t...e...r...u...m...m...a...g...h...t...l...a...s...a...h...w...o...s...t...f...a...l...l...e...j...e...s...
 m...a...r...k...e...d...a...m...y...t...e...w...i...s...s...i...n...k...o...m...m...w...o...s...t...m...a...g...h...t...m...i...j...u...d...t...e...g...e...m...j...u...d...
 t...e...m...b...e...r...e...m...l...t...e...g...y...l...e...w...i...f...i...p...e...f...M...a...g...a...s...h...t...e...N...a...g...y...t...e...g...y...s...s...a...t...a...p...t...a...l...
 d...e...z...t...e...N...a...g...y...t...e...g...y...s...s...a...t...a...p...t...a...l...k...y...a...y...a...k...t...e...n...a...s...t...t...e...m...i...j...u...d...d...e...z...
 w...i...s...t...w...a...l...e...t...m...a...g...h...t...c...h...a...k...t...e...g...y...f...i...n...d...e...s...t...k...o...m...m...a...k...t...d...
 t...e...m...a...w...a...k...k...e...b...e...n...f...a...r...o...m...w...a...g...y...N...a...g...y...d...a...m...y...e...s...t...g...u...l...l...a...h...t...t...

Von wem stammt die Schrift

„*az chazar Ellen walo Coniuracionak Ky Nylathkozassa*“

(1555)?

Schon 1857 ist die hier vorgestellte, 3-seitige Schrift, die ein historisches Thema behandelt, von László Szalay herausgegeben worden (MonÍrók. III. 187—91), in moderner Transkription. Ihr Verfasser beschreibt, wie der Sultan Mustafa eine Verschwörung gegen den Kaiser Soliman vorbereitet hatte und wie sie aufgedeckt wurde. Eine Anwendung der kurzen Schrift (in der Geschichtswissenschaft bzw. in der Sprachwissenschaft wurde bis jetzt dadurch erschwert, daß es nicht bekannt war, von wem sie stammt.

Verfasser ist aufgrund verschiedener Analysen der Meinung, daß Sprache, Orthographie und Ductus des „Coniuracio“ dasselbe sind wie in den Briefen von Ferenc Zay und in der Schrift über die Niederlage im J. 1521 von „Lándorfejrvár“ (Beograd) aus den Jahren um 1535 herum. Von der letzteren hat Verfasser schon beweisen können, daß sie zweifellos von F. Zay stammt. Aus weiteren Vergleichen stellt sich mit großer Sicherheit heraus, daß das „Coniuracio“ ebenfalls eine Schrift von F. Zay ist. Indem wir den Autor kennen, können wir die Sprache entsprechend lokalisieren.

I. Kovács

Talabor (~alabor)

A címül vett tájszó csaknem két évszázada bukkant föl a székelyföldi Baróti Szabó Dávid *Kisded-Szótárában*, s mindmáig megfejtetlen. S nemcsak eredetét övezi homály, hanem alakváltozatait, jelentéseit is. (Vö. TESz.)

SzD. ezt a jelentését ismeri az *alabor* szónak: 'kerék-talp alá borított, véfett-fa a' nagy ereszkedőn, lejtőn". Ismeri a *talabor*-t is 'terebély, terjedékes' jelentésben. (Az utóbbira példája: „nagy *talabor*, kalapot tett fejére".) A TESz. adatai sok tekintetben kiegészítésre szorulnak, már csak azért is, mivel az alakváltozatok és a jelentések, valamint a földrajzi elterjedés tisztázásával juthatunk közelebb a szó eredetéhez is.

A *talabor* 'Hemmschuh' jelentésben először Gyarmati *Vocabularumában* bukkan föl a „Székely szók” sorában: „*Talabor*, az a' kivésett kihornyolt fa, mellyet a lejtőn a kerék talpa alá vetnek, hogy ne forogjon, de ne is kopjék. Ez a Szilágyba: kutya.” (101) Itt tehát pontosan megfelel a „székely szó” jelentése a Szabó Dávidnál található első jelentésnek, csak alakja tér el attól.

S az alakváltozatokról itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy föltűnő: a Székelyföldről egyedül SzD.-nál van *alabor*, valamennyi későbbi adatban — ide értve az ÚMTsz. legújabb adatait is — mássalhangzón kezdődik a szó. Ezért gondolt arra már Gombocz is, aki 1913-ban először puhatolózott a szó eredete körül, hogy az „*alabor* Szabó Dávid íráshibája vagy tévedése *talabor* helyett”; azt ugyanis meggyőzően bizonyítja, hogy a későbbi szótárak Baróti Szabó adatát vették át. Fölfedezte azonban az *alabor* változatot az országnak egyik egész távoli részéből, a Nyitra vidéki palócok nyelvéből adatolva (NyF. XX, 18; vö. Nyr. XXXIII, 464). „Tehát nemcsak a székelyeknél, hanem az ország másik végén, a palócoknál is él e szó! Az *alabor* és *talabor* viszonya ezzel még rejtélyesebb lett” — fejezi be szófejtő puhatolózását Gombocz.

S a Nyr. XXXIV. évfolyamában találhatott volna egy nyugat-magyarországi adatot is, mégpedig egy újabb (*talabér*) alakváltozatot, ami azt bizonyítja, hogy a TESz.-nek csak a jelen nyelvallapotra nézve van igaza, amikor azt írja a *talabor*-ról, hogy „Székely nyelvjárási szó.”

Szükséges tehát alaposabban szemügyre vennünk a tájszó elterjedését és alakváltozatait.

A Voc. után KRESZNERICSnél bukkan föl újra a szó, s ezt nemcsak azért kell megemlítenünk, mivel délibábos szófejtése belekerült a Tzs.-be is, hanem

azért is, mivel a Vas megyei születésű nyelvész esetleg saját nyelvjárása szerint közölte a SzD. s a Voc. adatától eltérő *talabér* változatot (II, 240). (Noha megvan nála — értelmezés nélkül — a *talabor* is egy felsorolás tagjaként: „TAL, tala, talabor, talamás, talicska, taliga, talp, taltos.” I. m. 237) A *talabér*-t, amelyet szófejtésének megfelelően tagol is, naivul így értelmezi: „*Talabér*. Praemium inventionis.” S ez az értelmezés némi kételyt támaszt az iránt, hogy valóban szülőföldjéről hozta magával a szót. (Az *alabor* nincs meg szótárában.)

Mindenesetre a Tsz. néhány év múlva már „Székely szó”-ként közölte a *talabor*-t, idézve a Voc. adatát is. (Az Előbeszéből azonban csak Szabó Elek-ről, Kállay Ferencről és Buczy Emilről derül ki, hogy a Székelyföldön gyűjtöttek, a forrásul említett Ferenczi Jánosról és Incze Józsefről nem tájékoztat az előszó.) Az *alabor* változatra a Tsz. nem is utal: KASSAI (I, 149) ugyan székely nyelvjárásai szóként ezt az utóbbi változatot vette föl, de az értelmezésből gyaníthatólag alkalmasint SzD.-ből vette át.

A Tzs. továbbörökítve Kr. naivságát 'Findegeld' jelentéssel fölvette a *talabér*-t is, a *talabor*-t viszont csak 'breit, ausgebreitet' értelmezéssel közölte (nyilván SzD. alapján), míg 'Radsperr, Hemmschuh, Hemmgabel' jelentéssel csak az *alabor*-t vette föl, s ehhez az *alabor* vetni kifejezést is közölte 'das Rad hemmen' értelmezéssel. Különben a 'breit' jelentésű *talabor*-t — bizonyára SzD. nyomán — Takáts Rafael és Sándor is regisztrálta, Verseghy pedig gyakran élt vele verseiben (Kisebb költ. 80., 242 stb.), s használta Vörösmarty is (ÖM. VIII, 46).

CzF. már nem egészen úgy járt el, mint a Tzs. Az *alabor*-t fölvette a SzD.-ből is ismert 'Hemmschuh' jelentéssel, s mellé közölt egy másik jelentést is: „Szintén szekereknek eszköze, melyet emeltyűül használnak, pl. tengelykenéskor.” Hozzáteszi még a szó elterjedtségét illetően, hogy: „Magyarországban ritkább, a székelyeknél közdivatú.” S ez fontos, mivel a korábbi források egyértelműen székelyföldinek jelezték: Czuczor és Fogarasi tehát az ország más tájairól is ismert adatokat. Az 'emeltyű' jelentés különben jól megmagyarázható jelentésátvitellel az eredetibb 'Hemmschuh'-ból.

A *talabor*-t CzF. szintén fölvette, Krizára hivatkozva, ezzel az értelmezéssel: „A székelyeknél, váluformára kihornyolt fa, melyet lejtőn kerékkötő lánccal helyett a kerék talpa alá vetnek, hogy ne foroghasson; és hogy megkimélik azt a koráni elvásától. (Krizsa J.)” Utal SzD. *alabor*-jára is, azt tartván eredetibbnek. SzD. 'breit' jelentésű *talabor*-ját viszont a *terebély*-lyel hozza összefüggésbe, megállapítván, hogy „Ez értelemben a *terebély* szónak vastaghangon ejtett módosulata.”

Kr.-re hivatkozva fölvette a *talabér*-t is 'Pretium inventionis' értelmezéssel, s a *Talabér* személynevet szintén regisztrálta, de ennél átutalt a *Talamér*-ra. (A *Talabér* személynévről külön fogunk még szólni a következőkben.)

A MTsz. újabb székelyföldi adatokat közöl a 'Hemmschuh' jelentésű

talabor-ra (összesen tízet: a Nyr. VI, 172. s a MNy. VI, 172 azonban hibás forrásjelzés); az *alabor* alakváltozatot csak CzF.-ra hivatkozva vette föl, viszont közli a Nyr. II, 471. alapján azt a kifejezést, amelyet a Tzs.-ből már ismerünk: *A kerék alá talabort vet.* (Az adatot közlő Kőrész Kelemen eljárása nem egész világos: a *talabor* után zárójelben az *alabor*-t is közli: nem tudni, hogy értelmezésként-e (CzF. alapján) vagy saját megfigyelései nyomán. Az előbbi a valószínű. A MTsz. egyik adata voltaképpen nem a székelységtől való, hanem a szomszédos Segesvárról (Nyr. IX, 44). Szabó Elek 1832-i székely tájszógyűjtésében így fordul elő: „*Talabor Keréktalpa alatt járó Lőjtő ki vásott görbe fa*” (SzékTájsz. 12. NSz.). KOZMA FERENCnél 1882-ben pedig így: „*Talabor. Kerékkötő fából. A Nyikó vidékén: kutyá.*” (Ker. 8. NSz.)

A később közreadott nyelvjárási adatokból így rajzolódik tovább a szó földrajzi elterjedése: Cs. BOGÁTS DÉNES háromszéki adatot közölt a 'Hemmschuh' jelentésű *talabor*-ra 1840-ből (I. Háromszéki oklevél-szójegyzék. Kolozsvár, 1943. 141), MÁRTON IMRE 'kerékkötő vas' jelentéssel Csíkszeredából idézett egy 1874-i adatot (Nyr. XLVI, 198); HOFFMANN FRIGYES Brassó vidékéről közölte 'kerékkötő' értelmezéssel a *talabor*-t (MNy. V, 332), BALOGH ÖDÖN pedig a csángó-vidékről, Gyimesről (ErdMúz. 1932: 350; NyIrK. III. [1959], 1—4, 116). Ugyancsak 1932-ből közölt adatot a *talabor*-ra HAAZ FERENC REZSŐ Udvarhelyszékből, s a tárgy pontos leírása mellett rajzát is közreadta (Népr.Ért. 24: 17). MÁRTON GYULA napjainkban Moldvából (NyIrK. IV. [1960], 284) 'ekecsúsztató' jelentéssel a *talabér* ~ *talabjér* alakot közölte.

Végére hagytuk, mivel már volt róla szó, a Nyitra vidéki Menyhéről való *alabor*-t (Nyr. XXXIII, 464) s a Vas megyei Velemről közölt *talabér*-t (uo. XXXIV, 109); az előbbiben a szó értelmezése: 'kerékkötő', az utóbbiban: 'csúsztató, kis válu, melyet a hegyről menet a kocsi alá tesznek'.

GOMBOCZ ZOLTÁN már 1913-ban megállapította, hogy „A *talabor* szó tehát — majd húsz egymástól független adat tanúsága szerint — meglehetősen nagy területen élő tájszó, 'agenschuh, hemmschuh' értelemben.” (MNy. IX, 335). Azt is jól látta, hogy a szokatlan hangtani jelenség ellenére az *alabor* és a *talabor* (*talabér*) összefügg egymással: „az se valószínű, hogy nyelvünknek egy ilyen specialis fogalom jelölésére két ennyire hasonló, de különböző eredetű szava volna” (Uo.). A TESz. a mássalhangzós és a magánhangzós kezdetű adatok viszonyát „bizonytalan”-nak mondja, s fölveti, hogy „két különböző szó keveredésével is keletkezhetek.” Mi valószínűbbnek tartjuk az azonos eredetet, s azt, hogy valamilyen alakvegyülés játszott közre az *alabor* elkülönülésébe, olyan, amelyet ROGACH ZOLTÁN említett (MNy. IX, 432) GOMBOCZ szöveftő tűnődésére válaszolva a székely *abajdok* ('együgyű') s a *tabajdok* ~ *tajdok* ('ügyefogyott') esetében. (A TESz. fölteszi, hogy az *abajdok* az *abajdoc* hatására keletkezett; l. a *tajdok* címszót.) SIMONYI — ugyane kérdéshez szólva hozzá — az *üstént* ~ *tüstént* példáját említette. (Nyr. XLIII, 314).

Annyi bizonyosnak látszik, hogy a *talabor* (*talabér*) volt az eredetibb alak: ezért is vette föl címszóul a TESz. is ezt a változatot.

Ami most már a szó etimológiáját illeti, eddig (Kr. naiv belemagyarázását figyelmen kívül hagyva) csak CzF. tett kísérletet rá, az „Illir” (=szerbhorvát) *kolobar*-ral hasonlítva: „Hangra hasonló az illir *kolobar*, melynek első alkatrésze *kolo* kereket jelent.” Ebben igaza is van CzF.-nak, de a *kolobar* jelentése ’kör, gyűrű, abroncs’, s ebből nem magyarázható meg a ’Hemmschuh’.

Szlávból próbálta megmagyarázni BÁTKY ZSIGMOND is, aki a *kalabina*, *kabóna* és *talabicska* szóval együtt a szláv *kobilá*-val (’kanca’) vetette egybe (NéprÉrt. 27: 15). A hangtani nehézségeken kívül nyilvánvaló nagy jelentés-tani akadályok is vannak.

Megfejtési kísérletünkhöz a szó földrajzi elterjedéséből kell kiindulnunk. Tárgyi okoknál fogva természetes, hogy az alföldi megyékből nincs adatunk, hanem elsősorban a hegyes vidékekről, ahol a szóval jelölt eszközre egyáltalán szükség volt. S ha most közelebből nézzük adatainkat, föltűnik az is, hogy a németséggel érintkező vidékekről származnak: Segesvárról, Brassóból is vannak adataink, s a nyugat-dunántúli Velem is német nyelvjárásokkal érintkezik.

Ha pedig a német nyelvből indulunk ki, kézenfekvőnek látszik a rokonság a ’völgy mentében, lefelé’ jelentésű *talabwärts*-szel. Némi hangtani nehézség ugyan mutatkozik, de nem áthidalhatatlan. A *w* a magyarban egyébként is *b*-vé alakult (l. *wagner* ~ *bognár*) s az *ä* hozzá hasonulhatott a mélyhangzókhöz. (A *talabér* esetében viszont megmaradt). Kérdéses a szóvégi *ts* (= *c*; vö. *rückverc* <*rückwärts*) eltűnése; ez azonban megmagyarázható számos *-or* végű szavunk (*csokor*, *bokor*, *zápor*, *tábor*, *kántor* stb. stb.) hasonító hatásával.

Jelentéstani szempontból a nehézséget az okozza, hogy a *talabwärts* csak irányt jelölő határozószó, s nem eszközt jelentő főnév. Ez sem áthidalhatatlan azonban (bár megvizsgálandók volnának még a hazai német nyelvjárások). Az irányjelölő határozószók főnevesülése gyakori: ilyen a magyar *rückverc* is, amely jelenti magát a „hátramenet”-be kapcsoló szerkezetet is (*rückvercbe kapcsol*).

Az elmondottak alapján úgy látjuk, hogy a ’Hemmschuh’ jelentésű *talabor* (~ *talabér*), amit a völgybe menet, lejtőn használtak, a német *talabwärts* származéka. Bizonyos hangtani és jelentéstani kérdések még további tisztázásra várnak (elsősorban a hazai s erdélyi német nyelvjárások alapján), de a magyar *talabor* (*talabér*) s a német *talabwärts* összetartozása nyilvánvalónak látszik.

Végezetül még a *Talabér* személynévvel kell röviden foglalkoznunk. A NyÚSz. azt mondja, hogy Kr. csupán azért vette föl a *talabér* ’findegeld’ jelentését, hogy „a *Talabér* családnévnek értelmet adjon”. (NyÚSz. I, 205).

Mindenesetre föltűnő, hogy a *Talabér* nevet dunántúli családok viselik

(I. SZINNYEI, MÍrók XIV), s személyes vizsgálódásaim szerint is e nevek viselői sváb származásúak.

Hogy hogyan tartozik össze a *talabér* közszó a *Talabér* személynévvel, külön kérdés.

Gondolhatnánk a *talabér* 'breit' jelentésére, ha nem volna annyira elszigetelt (a Mondolat a 'terebélyes, árnyékos' jelentésű *talabér*-t vette föl [93], de ismerve a röpirat torzító célját, ezt nem vehetjük egészen hiteles adatnak). Így valószínűbbnek látszik, hogy a *Talamér* (<szl. *Dalemir*) rejlik a családnévben, amely esetleg hozzáidomult a Nyugat-Dunántúlon élő *talabér* közszóhoz. A Vörösmarty alkotta *Talabor* (I. LADÓ, Utónév.) is bizonyára hasonló módon keletkezett. (A Tisza mellékfolyója, a *Talabor* ~ *Terebla* bizonyára nem tartozik ide.)

Ha a végső szót még nem is tudjuk a *talabor* (~ *talabér*) esetében kimondani, de talán sikerült közelebb vinnünk a megoldáshoz egy eddig ismeretlen eredetű szavunk megfejtését.

SZILÁGYI FERENC

Talabor (~ alabor)

Die Arbeit beschäftigt sich mit der Etymologie des Dialektwortes *talabor*, das in West-Ungarn und in Siebenbürgen vorkommt, und auch in der Schriftsprache zu finden ist. Das Wort wird in dem Historischen—Etymologischen Wörterbuch der Ungarischen Sprache (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára) als etymologisch unbekannt bezeichnet. Weil das Wort neben deutschsprachigen Gebieten vorkommt, ist der Verfasser der Meinung, dass es dürfte in irgendeiner etymologischen Zusammenhang mit dem deutschen Wort „talabwärts“ sein, da die Bedeutung des Dialektwortes *talabor* im ungarischen 'Hemmschuh, Radsperre' ist, in dieses Mittel wurde „talabwärts“ am Wagen angewendet. Das ungarische Dialektwort kann phonetisch aus dem deutschen gut abgeleitet werden, obgleich für die ungarische Bedeutung *talabor* entsprechende Angaben aus ungar—deutschen Mundarten nicht gefunden werden. Aber die Entstehung des ungarischen Substantivs kann auch ohne dies aus dem deutschen Adverb abgeleitet werden. Dieser etymologische Gedanke kann vielleicht zur endgültigen Erklärung der Entstehung des ungarischen Dialektwortes eine Hilfe leisten.

F. SZILÁGYI

Namenkunde in Groningen (Niederlande)

Der obige Titel deckt den Inhalt des folgenden Beitrages nicht ganz, denn natürlich wird in Groningen, wird an der Universität von Groningen von sprachwissenschaftlicher oder historischer Seite mehr oder weniger regelmäßig Namenkunde auch außerhalb derjenigen Instanz betrieben, über die ich Ihnen hier kurz berichten darf. Die Abteilung Namenkunde des Niedersächsisch (d.i. Niedersächsischen) Instituut der hiesigen Reichsuniversität — welche Abteilung ich zu leiten die Ehre habe — ist allerdings die einzige offizielle Stelle für Namenkunde in Groningen. Eine Universität hat dieses in der Nordost-Ecke der Niederlande liegende Groningen seit dem Jahre 1614, die Anfänge des Niedersächsisch Instituut fallen in das Jahr 1953, und seit 1962 besitzt das Institut auch eine Abteilung für Namenkunde.

Mir scheint inzwischen, daß die Bezeichnung *niedersächsisch* im Namen eines niederländischen Universitätsinstitutes einer Erläuterung bedarf. Wenn überhaupt, werden Ihnen das Adjektiv *niedersächsisch* und der dazu gehörende Name *Niedersachsen* nur geläufig sein im Zusammenhang mit einem Bundesland der Bundesrepublik Deutschland, bzw., losgekoppelt vom Sprachgebrauch moderner Administration und Politik, als historisch-geographische Bezeichnungen für den Nordwesten Deutschlands.

Für den Namen unseres Institutes nun ist das Adjektiv *niedersächsisch* verwendet worden, weil damit recht prägnant das Hauptziel der Institutsarbeit, das Betätigungsfeld im eigentlichen Sinne angesprochen wird. Hauptziel der Institutsarbeit war von Anfang an die Erforschung der Mundarten in den östlichen Niederlanden und den angrenzenden niederdeutschen Gebieten, also in Arealen beiderseits der Staatsgrenze. Die in den östlichen Provinzen der Niederlande gesprochenen Dialekte werden nun häufig, um das ihnen Gemeinsame zu unterstreichen und sie gegen die westlichen und südlichen, gern *fränkisch* genannten niederländischen Mundarten abzusetzen, als *sächsisch* bezeichnet; *niedersächsisch* heißen bekanntlich aber auch die Dialekte in den an die östlichen Niederlande grenzenden (nordwest-) deutschen Gebieten. Daher nannte man unsere Forschungsstelle bei ihrer Gründung *Nedersaksisch Instituut*; sachlicher noch ist der Titel des größten der Institutsprojekte:

Taalatlas van Oostnederland en Aangrenzende Gebieden (TONAG), d.h. Sprachatlas vom Osten der Niederlande und angrenzenden Gebieten¹.

Vom TONAG sind im Laufe der Jahre 30 Karten erschienen, während sich diesem dialektgeographischen Hauptwerk allmählich andere Forschungsprojekte angliederten. Diese galten und gelten der Beschreibung von Ortsdialekten in Monographien und Wörterbüchern, richten sich auf die auszugsweise schriftliche Fixierung der Dialekte größerer Landstriche, und am Ende wurde sogar das Wörterbuch einer ganzen Provinz in Angriff genommen². Die Arbeit an diesen und anderen dialektologischen, vor allem dialektgeographischen Projekten lehrte im Laufe der Zeit die Wichtigkeit der Unterstützung der Dialektgeographie durch bestimmte Nachbardisziplinen, und so wurde das wissenschaftliche Personal des Instituts, das am Anfang aus einem Ordinarius und einem wissenschaftlichen Mitarbeiter bestanden hatte, nach und nach folgerichtig um drei weitere Mitarbeiter vergrößert. Neben der Abteilung Dialektgeographie/Dialektatlas entstanden die Abteilungen Wörterbuch, Dialektliteratur, Namenkunde und Territorialgeschichte, wobei man sich übrigens solche Abteilungen nicht allzu groß vorstellen sollte. Wir benutzen den Begriff nur, um die Struktur des Instituts zu verdeutlichen, nicht um hochzustapeln. Eine *Abteilung* besteht in der Regel aus einem wissenschaftlichen Mitarbeiter, dem ein, höchstens zwei Hilfskräfte zur Seite stehen.

Die dialektgeographische Zielrichtung der Institutarbeit und die im Institut stets gepflegte dialektgeographische Denkweise haben unverkennbar auch ihrer Stempel gedrückt auf die Unternehmungen der Abteilung Namenkunde³. Sie begann, wie erwähnt, 1962 mit der Arbeit und stand damals unter der Leitung von Dr. H.T.J. Miedema, doch war auch in den Jahren davor Namenkunde auf dem Institut keine Unbekannte gewesen. Von großem Einfluß auf die Entwicklung der Abteilung war das wenig später, 1963, erfolgte Erscheinen des ersten Bandes des Nederlands Repertorium van Familienamen (NRF), also des Niederländischen Repertorioms der Familiennamen. Das NRF enthält alle Familiennamen, wie sie 1947 bei einer offiziellen Volkszählung in den Niederlanden registriert wurden, und zwar mit zusätzlichen

¹ Ein Bild von Vergangenheit, Gegenwart Zukunft des Instituts zeichnet der damalige Institutsleiter Prof. K. HEEROMA in seinem Aufsatz „15 Jaar Nedersaksisch Instituut“, erschienen im 21. Jahrgang (1969) unserer Institutszeitschrift *Driemaandelijke Bladen voor Taal en Volksleven in het Oosten van Nederland*, d. i. Dreimonatsblätter für Sprache und Volksleben im Osten der Niederlande. Gewissermaßen eine Fortsetzung dieses Rechenschaftsberichtes ist die von Heeromas Nachfolger und jetzigem Institutsleiter Prof. Dr. H. ENTJES gehaltene Antrittsvorlesung, deren Text unter dem Titel „Nedersaksische taal- en letterkunde“ 1975 als Nr. 1 der Institutsreihe *Nedersaksische Studies* veröffentlicht wurde. — Der TONAG erscheint seit 1957 beim Verlag Van Gorcum in Assen.

² Als die wichtigsten Publikationen in diesem Zusammenhang wären zu nennen 2 Bände des für die niederländische Dialektologie wichtigen Werkes *Reeks Nederlandse Dialectatlassen (RND)*, d. i. „Reihe Niederländischer Dialektatlanten“ sowie zwei Dissertationen über ostniederländische Ortsmundarten.

³ Vgl. auch R. A. EBELING, *Namenkunde am Nedersaksisch Instituut der Rijksuniversiteit Groningen*; in: *Onoma* 17 (1972/73) 373—4.

Angaben über die Häufigkeit und geographische Verbreitung eines jeden dieser Namen⁴. Besonders von Mitarbeitern unseres Instituts ist in den darauffolgenden Jahren intensiv mit dem Material des NRF gearbeitet worden, wobei, wie nicht anders zu erwarten, der Akzent stark auf die Namengeographie fiel. Denn mit den Angaben des NRF ist es ja möglich, die landschaftliche Staffelung eines Familiennamens oder Familiennamen-Typs aufzuzeigen, ja zu zeichnen (siehe die beigegefügte Illustration), und die Resultate mit, beispielsweise, dialektgeographischen oder regionalhistorischen Tatsachen und Erkenntnissen zu vergleichen⁵. Es war auch wie selbstverständlich, daß diejenigen Bände des NRF, die den Osten der Niederlande betreffen, an unserem Institut bearbeitet und mit einer Einleitung versehen wurden. Und es lag weiter in der Tradition und Arbeitsweise des Instituts, daß während der Erforschung und Beschreibung dieses niederländischen Namenmaterials der Wunsch nach vergleichbaren Sammlungen, einem Pendant zum NRF jenseits der Staatsgrenze, also in Niederdeutschland entstand. Nach einigen kleineren Proben mit historischen Bürgerlisten und modernen Telefonbüchern wurde ein größerer Versuch mit einer Familiennamen-Sammlung aus dem deutsch-niederländischen Grenzgebiet unternommen⁶. Der Versuch konnte abgeschlossen werden, und es besteht die Absicht, die Resultate in zwei oder drei Etappen zu veröffentlichen. Das Manuskript für die erste Veröffentlichung wird z.Z für den Druck vorbereitet; es enthält neben der notwendigen Einleitung nach Art und Vorbild des NRF fast 6½/Tausend Familiennamen aus einem an die östlichen Niederlande grenzenden niederdeutschen Gebiet, ferner Angaben über die Frequenz und die geographische Verbreitung all' dieser Namen. Die geplante zweite Studie soll der Versuch sein, mit Hilfe dieser und der bestehenden niederländischen Namensammlungen so etwas wie eine statistisch-typologische Namenlandschaft entlang der Grenze zu zeichnen. Ein möglicher dritter Band könnte auf die Etymologie der Namen gerichtet sein.

Eine vergleichbare grenznahe und zugleich grenzüberschreitende Untersuchung ist, übrigens in genau dem gleichen geographischen Raum, vor Jahren schon von meinem Vorgänger Miedema und dem damaligen Institutsleiter K. Heeroma unternommen worden. Die Resultate dieser Untersuchung sind in einem 1972 erschienenen Buch festgehalten, dessen hier von mir ins Deutsche übertragener Titel nach dem, was ich vorher über unser Institut gesagt habe,

⁴ *Nederlands Repertorium van Familienamen*, hrg. von P. J. MEERTENS, I ff., Assen 1963 ff. Eine Rezension der ersten drei Bände des NRF sowie eine Beschreibung seiner Anlage finde! man in: *Beiträge zur Namenforschung* NF 3 (1968) 274—278. Vgl. ferner P. J. MEERTENS, *The Repertory of Dutch Family Names*; in: *Onoma* 16 (1971) 149—53, sowie H. BUITENHUIS, *Das niederländische Repertorium der Familiennamen*; in: *BzNf* NF 12 (1977) 35—63.

⁵ Vgl. beispielsweise K. HEEROMA, *Die friesischen Familiennamen auf -a*; in: *Namenforschung* (Festschrift A. Bach), Heidelberg 1965, 168—77.

⁶ Als vorläufigen Arbeitsbericht vgl. R. A. EBELING, *Auf dem Wege zu einem ostfriesischen Familiennamenbuch*; in: *Philologia Frisica* 1972, Leeuwarden 1974, 92—104.

jede weitere Erläuterung überflüssig macht: Perspektive der Taufregister; Versuch einer historischen Rufnamen-Geographie von (der Provinz) Groningen und angrenzenden Gebieten⁷.

Im Resultat von ähnlichem, wenn nicht größerem Umfang als die anthroponymische Forschung in den östlichen Niederlanden und den angrenzenden niederdeutschen Gebieten ist der andere Strang unserer namenkundlichen Arbeit, der toponymische. Er richtet sich in der Hauptsache auf die Flurnamen, auf die, oft mundartliche, Mikrotoponymie einer ganzen Provinz. Es ist übrigens die gleiche Provinz, nämlich Drente, der auch das oben erwähnte provinziale Wörterbuch gilt. Es ist deutlich, daß diese Flurnamen-Untersuchung, unabhängig von ihrer rein onomastischen Bedeutung, überdies innerhalb unserer Institutsarbeit zwei wichtige Hilfsfunktionen erfüllt: Sie ist im gewissen Sinne ein Pendant zum Wörterbuch der Provinz Drente und ferner ein weiterer Mosaikstein im dialektgeographischen Bild der östlichen Niederlande. Das Sammeln der Drenter Flurnamen geht in diesem Jahr seinem Ende entgegen, während schon die ersten Vorbereitungen für die, natürlich in Etappen vorzunehmende, Veröffentlichung getroffen werden. Wenn Mangel an Geld und Arbeitskraft dies nicht verhindern, soll die Sammlung mit Hilfe von etwa 45 gleichformatigen Kartenblättern (Meßtischblättern) zugänglich gemacht werden. Solch ein Kartenblatt wird neben allgemeinen kartographischen Informationen die genaue Flureinteilung von etwa 1950 wiedergeben. Ziffern in den einzelnen Flurstücken werden die Karte mit einem Kommentar- und Registerband verbinden, in dem neben einer allgemeinen Einführung vor allem die verschiedenen Flurnamen in mundartlicher Aussprache und mit historischen Belegen verzeichnet sein werden.

Ich möchte hier schließen und hoffe, daß mir ein Bild des Nedersaksisch Instituut und seiner Abteilung Namenkunde zu zeichnen, wenigstens in Konturen gelungen ist.

R. A. EBELING

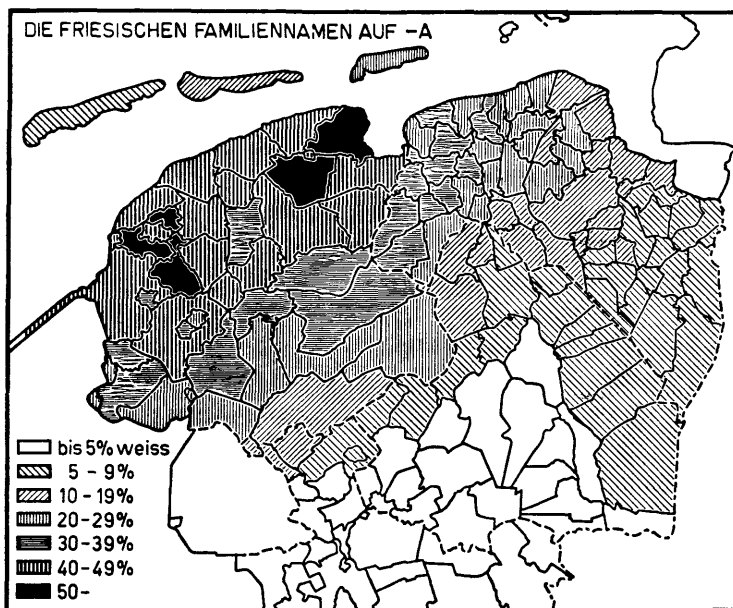
Névtani kutatások a hollandiai Groningenben

A groningeni egyetem mellett működik 1953 óta a Nedersaksisch Instituut, amely az észak-hollandiai meg a szomszédos németországi nyelvjárásokkal foglalkozik. 1962 óta névtani osztálya is van. Az intézet legfőbb folyó munkálatai: a terület nyelvatlászának, nyelvjárási szótárának, helytörténetének és névanyagának feldolgozása. A névtanban is fontos helyet foglal el a nyelvföldrajzi szempont. Az intézet rendelkezésére áll az 1947-es népszámlálás teljes név-

⁷ K. HEEROMA — H. T. J. MIEDEMA, *Perspectief der Doopboeken, Proeve van een Historische Voornamengeografie van Groningen en Aangrenzende Gebieden*, Assen 1972.

anyaga községek szerint. Ezt a működési terület németországi oldalán gyűjtéssel egészítik ki. A mellékelt térkép az *-a*-ra végződő friz eredetű vezetéknév földrajzi eloszlását mutatja. Egy másik névtani munkát is a befejezéshez közeledik : a terület teljes helynévanyagának összegyűjtése és térképekkel együtt való kiadása.

R. A. EBELING

Új Magyar Tájszótár

Első kötet (A—D). Készült a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében. Főszerkesztő: B. LŐRINCZY ÉVA, szerkesztő: HOSSZÚ FERENC, főmunkatársak: KOVÁCS TERÉZ, S. MEGGYES KLÁRA. Írták: Balogh Éva Rózsa, Balogh Lajos, Bolla József, Fiers Márta, Hosszú Ferenc, R. Hutás Magdolna, Kiss Csilla, Kovács Teréz, B. Lőrinczy Éva, S. Meggyes Klára, Cs. Nagy Lajos, R. Rostás Mária, Villó Ildikó. Budapest, 1979., Akadémiai Kiadó, 1053 l.

Az Új Magyar Tájszótárról intézetünk évkönyvében nehéz elfogultság és elfogódottság nélkül írni. Hiszen itt, intézetünk falai között fogant meg a mű koncepciója felejthetetlen mesterünk, Bárczi Géza fejében, itt indult el a gyakorlati munka, az évtizedes adatgyűjtés, cédulázás közösséggé kovácsoló erejével. Évkönyvünk első kötetében jelent meg az első részletes tudósítás a munkáról 1951-ben éppen a mostani főszerkesztő tollából (MNyj. I, 156—64), majd újabb híradások a munkálatok alakulásáról (KERESZTES KÁLMÁN: i. m. II, 181—2; K. K.: uo. III, 196), nálunk jelent meg a szótár gyűjtési utasítása P. Hídvégi Andrea megfogalmazásában (V, 167—73), bennünket tisztelt meg a főszerkesztő a szótár szerkesztési elveinek, arculatának és szócikkmutatójának közreadásával (XX, 15—28, 29—51), mi őriztük az első kötet megjelenéséig a több mint 600 000 szócédula másodpéldányát a források szerint kötegelve arra az esetre, ha valami baj érné az első példányok állományát.

A tájszótár munkálatainak nem kis szerepe volt az akkori hallgatóság intézetünkhöz kapcsolásában, az „intézeti tagság” — mai kifejezéssel a tudományos diákkör — kiválogatódásában, a nyelvészeti munka iránti érdeklődés felkeltésében. Mai oktatógárdánk idősebbik fele úgy kezdte nyelvészeti pályafutását, hogy cédulázóként, ellenőrzőként vagy szervező, irányító munkatársként bekapcsolódott ebbe a tevékenységbe. Mi már akkor, az ötvenes évek elején vallottuk a ma annyit hangoztatott elvet, hogy tudományos utánpótlást nevelni legjobban a hallgatóságnak az aktív tudományos tevékenységbe való bekapcsolásával lehet. Talán már ez sem haszontalan tanulsága a szótár keletkezéstörténetének.

Hosszú volt az út, amíg a szócédulezás megkezdése után a harmadik évtized végén végre kezünkben tarthatjuk a négy kötetre tervezett nagy mű

első darabját, mintegy 28 000 szócikket. A késelem okát a főszerkesztő rövid — talán túlságosan is szükséges — előszava abban látja, hogy 1950 és 1970 között a szótár készítésének ügye csupán egy-két kutató feladata volt, mivel a Nyelvtudományi Intézet munkatársainak zöme más, nagy tervmunkákon dolgozott. Úgy érezzük, az első évtized adatgyűjtő munkája a néhány irányító és sok-sok cédulázó egyetemi hallgató jóvoltából megfelelő ütemű volt, hiszen éves átlagban több mint 60 000 cédula készült. A szócikkek megírására fordított harmadik évtized munkája is lendületes volt: talán az előszerkesztés közbülső időszakán lehetett volna tetemesen rövidíteni, ha azt már az adatgyűjtéssel párhuzamosan lehetővé tette volna az intézet munkaerőgazdálkodása.

A munkálatok elhúzódása mindig azzal a veszéllyel jár, hogy a személyi változások és tudományfejlődési tendenciák módosulásai kikezdi az eredeti koncepciót, megkérdőjelezi korszerűségét, kiadásának hasznosságát. Ilyenféle mentegetődzés itt is kiéreződik az előszóból, amikor arról esik szó, hogy a szótár lényegében Szinnyi József Magyar Tájszótárának folytatásaként „az 1890 és 1960 közé eső időszak nyomtatott és kéziratos, nyelvjárási és néprajzi természetű forrásaiban szétszórtan heverő, s így a tudomány számára szinte hozzáférhetetlen tájszóanyagot adja közre” (9). Véleményünk szerint megbocsáthatatlan vétek lett volna a cédulagyűjtemény kiadatlanul hagyása vagy valamilyen nyelvjárási szókincsgyűjtéssel való további késleltetése, elodázása a megjelentetésnek.

Vitathatatlan tény, hogy a feldolgozott forrásanyag igen eltérő értékű: nemcsak a gyűjtők személyi különbözőségeiből eredően, hiszen a felölelt 70 esztendő óriási fejlődést hozott magában a nyelvjárástudományban is. Ez azonban csak azt jelenti, hogy a szótár hangtani jelenségek tekintetében nem irányadó, adatai ellenőrzésre szorulnak. A lexikális, szemantikai felhasználhatóság — hála a rendkívül alapos, körültekintő szerkesztői munkának — igen jónak ígérkezik.

Az is kétségtelen, hogy jól megválasztott kutatópontokon végrehajtott, azonos szempontú szógyűjtések mind a szókincs, mind egyéb grammatikai tekintetekben hasznos következtetésekre adtak volna módot. Azt a változatoságot azonban, amelyet a nagyszámú forrás földrajzi szóródása mutat, semmiféle célzott gyűjtés nem produkálhatta volna. A források tarkasága és földrajzi szóródása egyben a címszóanyag változatoságát is rendkívüli mértékben megnövelte: ha szeszélyes elosztásban és eltérő értékű fonetikai lejegyzésben is, de hihetetlenül sokszínű szókincs összegezését kapjuk kézhez, olyan figyelemfelkeltő adatokat, amelyeknek szükség esetén utánanyomozhatunk akár az élő nyelvjárásokban, akár nyelvtörténeti adattárainkban, akár íróink, költőink szókincsében is az értelmező szótárokon kívül.

Az előszó után a szótár használatához írt tájékoztató következik. Mivel nem teljes nyelvjárási szókincsről van szó, szükséges annak részletes elemzése,

hogy mit értsünk „tájszó” fogalmán. Megtudjuk, hogy a tulajdonképpeni tájszókön kívül milyen alaktani és jelentéstani sajátosságok alapján vettek még fel további szavakat, illetőleg szókapcsolatokat, frazeológiai egységeket. Rendkívül fontos tudnivaló itt, hogy az ÚMTsz. utalásszerűen tartalmazza féltucat regionális szótárunk tájszavait (FTsz., OrmSz., SzlavSz., SzegSz., SzamSz., CsángSz.), illetőleg A Magyar Nyelvjárások Atlaszának, VÉGH JÓZSEF „Őrségi és Hetési Nyelvatlasz”-ának, valamint a „Huszonöt lap Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképéből” című munkának a tájszóanyagát is.

A tájszók rendkívüli hangtani és alaktani variációs lehetőségeit ismerve fontos tájékoztatást kapunk a közös vagy külön címszók alá sorolás szempontjairól, a köznyelvi címszó kikövetkeztetéséről olyan esetekben, amikor a szónak nincs normanyelvi megfelelője. A szócikkek felépítéséről nagyon is szükséges szólnia a szerkesztőnek, hiszen az adatok gazdag halmazát sokszor egy címszó alatt is a szófaji, jelentésbeli, hangalaki és ejtészváltozatok átgondolt, egységes rendjében kell közölni a szótár használóival. Nem kevésbé fontos a tájszó földrajzi lelőhelyének és az adat forrásának minél világosabb és rövidebb formában való jelzése. A terjedelmi okokból mérsékelten adagolt példamondatok, illetőleg a szólások, közmondások, szójárások stb. már a tájszók felhasználásának sajátos területeit, kötött formáit szemléltetik.

A szótár bevezető részeihez tartozik még az adatok forrásainak jegyzéke. A szócikkekben az adat lelőhelyére az itt található lista sorszámával és hozzá kapcsolódó lapszámmal utalnak. Kitűnőnek tartjuk ezt az eljárást, mert gazdaságos, a terjedelmet nem növeli nagy mértékben, mégis megadja a visszakeresés lehetőségét, beleértve az ellenőrizhetőséget is kétség esetére. Igaz, ez a visszakereshetőség kéziratos esetében akkor lenne igazán adva, ha a teljes kézirat anyag egy helyen állna rendelkezésre legalább másolatban.

A forrásjegyzék címlírásából arra is lehet következtetni, hogy nyomtatott vagy kéziratos munkáról van-e szó. Sajnos, ez a szócikkek olvasásakor nem derül ki, pedig aránylag egyszerű lett volna például úgy megoldani, hogy a kéziratokra utaló számokat dőlten szedették volna. Érdemes megemlíteni, hogy a forrásjegyzék 2393 tételt tartalmaz: ennyi könyv, kötet vagy különböző terjedelmű önálló gyűjtés részletes kicédulázása adta a hatalmas cédulakészletet, melyből a szótár összeállt.

Mivel a szótár csak helyhez rögzíthető adatokat tartalmaz, különlegesen fontos a földrajzi nevek jegyzéke. Az a rengeteg változás, ami ebben a vonatkozásban az átfogott hét évtizedben végbement, alaposan megnehezítette a munkaközösség dolgát nemcsak a szomszéd államok területére eső helységek esetében, hanem az itthoni névhasználati eltérések, változatok miatt is. A betűrendes jegyzék több mint hetven oldalon (61—133) mintegy négyezer helység, megye vagy tájegység nevét jelöli meg, ahonnan a szótárban adatok találhatóak. Igen jelentős a mai határainkon kívül eső magyar nyelvjárásokból való nevek aránya is az egészen belül.

Nagy segítség, hogy a helynévjegyzék egyes tételeihez utaló számok is tartoznak, melyeknek alapján a mellékelt térképszelvényeken a helységek pontos elhelyezkedését is megtalálhatjuk. A szótár a térképet nem külön mellékeli — úgy talán könnyebb lenne áttekinteni, de nehezebb megőrizni és megvédeni — hanem a 136. és 137. oldal közé kötött 24 könyvlap méretű szelvény formájában. Külön segítség, hogy bizonyos területeket, ahol a falvak sűrűsége nagyobb, kinagyítva is közelebb hoz, a községnevek jobb olvashatósága érdekében.

A kötetnek — és nyilván az egész, négy kötetesre tervezett szótárnak — az előzőkanyagát a rövidítések és a jelek jegyzéke zárja be (137—41), majd a szócikkek következnek (143—1053).

A szócikkek megszerkesztésére a rendkívül gazdaságos, tömör összeállítás jellemző. Ez még az évkönyvünkben megjelent mutatóvány óta is változott: a címszó és grammatikai szerelés külön sorba szedésének megszüntetésével, a félkövér számokkal elválasztott részek folyamatos szedésével, az összetételek és szócikkvégi utalások új sorba szedésének megszüntetésével, stb. Mindezek azonban nem mennek az áttekinthetőség rovására, mert a félkövér, sötétebb számok és betűk kellőképpen elkülönítik a szócikkek ezeket a részeit egymástól. Talán csak a jelentések és jelentésárnyalatok megfogalmazását lehetett volna kissé kiemeltebben közölni: ahol sok az adat, néha nehezen bukkanunk rá. Ha nem is követhették a szerkesztők a TESz. jól bevált jelentéskiemelő módszerét — hiszen a szócikkek felépítése, természete más tagolást kívánt — érdemes lett volna valamilyen nyomdatechnikai módszerrel kiugratni a magyarázatokat. Szerintünk használhatták volna ugyanazt a jelet is, amellyel az értelmezett szókapcsolatokat kiemelik. Ez azért is hasznos lenne, mert a szótár helykímélés céljából az alaki tájszók esetében nem ad jelentést, viszont a nem szakember szótárhasználó így esetleg akkor sem keresi meg az értelmezést, amikor az ott található.

Nincs módunk rá, hogy a szótár gazdagságát részletesen méltassuk. Meggyőződésünk, hogy belőle nemcsak leíró, hanem történeti lexikológiánk is rengeteg hasznos impulzust kaphat. Még a hangzásbeli változatok terén is figyelemre méltó lehet a források eltérő fonetikai feljegyzése: hátha nem a feljegyző gyarlóságát tükrözteti?

Igen nagy lexikológiai haszonnal kecsegtet az a jelentésbeli és morfológiai, főleg szóképzésbeli gazdagság és változatosság, amely a szótárban megmutatkozik. Ma, amikor a normanyelv szóalkotási módszere beszűkült, és szinte csak az egyre hosszabb szóösszetételek és egyre nehezebb betűszók jelentik a produktív formákat, szinte felüdülés a népnyelvi szóképzés hihetetlen tarkaságát, sokfunkciós változatosságát látni: bárcsak sikerülne egy részüket a köznyelvben is újra feléleszteni! Hogy egy találmányra kiragadott példát említsünk: a *bazsalyog* ígéről a TESz. kimutatja, hogy alig egy évszázad óta adatolható. Szótárunkban az elsődlegesnek tűnő, leggazdagabban adatolt *bazsalyog* vál-

tozat mellet külön címszóban szerepel a 'zsibbad' jelentésű *bazsalyog* is, ahonnan *vö.*-vel utal a szótár a *zsbolyog* majdani címszóra. (Nem utal — nem is feladata — a *zsborog* szóra, ennek a *bizsereg*-gel való esetleges kapcsolatára, ami ha megbizonyítható, talán még a *bazsalyog*-nak a *mosolyog*-ból való TESz.-beli származtatását is kérdésessé teheti.) Tartalmazza viszont a szótár a *bazsalint*, *bazsalygat*, *bazsalyint*, *bazsalyít*, *bazsalyodik*, *bazsalyódik* utaló címszókat, utalva igekötős előfordulásaikra, a *bazsalygós* melléknévre. Hogy a két *bazsa* főnévnek, a *bazsal*, *bazsalgat* igéknek van-e közük a szócsoporthoz, azt ismét csak a jövő kutatóinak kell felderíteniük.

A gazdagabban adatolt címszók esetében igen szépen kirajzolódik egy-egy tájszó földrajzi elhelyezkedése is. A *bazsalyog* esetében például világossá válik a tiszántúli jelleg: Szeged környékétől Békés, Bihar, Hajdú, Szabolcs, Szatmár megyén keresztül Borsodig terjed a szó előfordulása. A lexikológiai kutatások során nyilván ennek is nagy előnyét látja majd az utókor.

Az Új Magyar Tájszótár méltán csatlakozik a felszabadulás után létrehozott nagy magyar nyelvudományi vállalkozások: az akadémiai Leíró Nyelvtan, az Értelmező Szótár, a Történeti Etimológiai Szótár és A Magyar Nyelvjárások Atlasza sorozatához. Sokkal többet jelent, mint szétszórt források tájszókincsének halomba gyűjtése. A regionális szótárak és nyelvatlaszok anyagának felvételével rendkívül fontos összegező forrássá is válik a kutatók és érdeklődők számára. A benne található szókészlet mai, gyorsan változó társadalmunkban művelődéstörténeti jelentőségű. Bízást egyetérthetünk a főszerkesztő, B. Lőrinczy Éva előszóbeli megfogalmazásával: „az Új Magyar Tájszótár nem kizárólag mint a nyelvjárási szókincs elemeinek gyűjteménye lesz jelentős a magyar nemzeti műveltség és művelődés szempontjából, hanem egyúttal — az adott időhatárokon belül — népünk paraszti rétegének életkörülményeiről és gondolkodásmódjáról, tárgyi és szellemi világáról is vall majd.”

Türelmetlenül várjuk, hogy e nagyszerű mű további köteteit is minél előbb kezünkbe vehessük.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

PENAVIN OLGA: **Szlavóniai (kórógyi) szótár I.** (A—J): 1968, 413 l.; **II.** (K—P): 1975, 391 l.; **III.** (R—Zs): 1978, 285 l. Fórum Könyvkiadó, Újvidék.

Idestova fél évszázada már annak, hogy a debreceni egyetem tudós professzora, a népnyelv-kutató intézet megalapítója, intézeti évkönyvünk megindítója, Csúry Bálint A népnyelvi bűvárlat módszere című munkájában ezt írta: „Népnyelvünk rendszeres bűvárlatának megszervezésére ütött a tizenkettedik óra, és félő, hogy ez a tizenkettedik óra hamarosan elmúlik. Toldy Ferenc már 1843-ban arról panaszkodik, hogy a több irányból jövő irodalmi hatásnak

kitett népnyelv napról napra veszít sajátosságaiból, eredeti színeiből. Ez az aggodalom soha jogosultabb nem volt, mint ma. Ma még az öregek ajkán sok olyan szót, fogalmat, jelentést, alakot, szerkezetet megtalálnánk a nép nyelvében, melyet esetleg tíz év múlva már hiába keresnénk... Legtöbb erdélyi és felvidéki nyelvjárásunkról nagyon hiányos tudásunk van, sokról éppen semmi. Mily megbecsülhetetlen forrás lenne nyelvünkre nézve a moldvai csángó nyelvnek vagy a szlavóniai magyarok nyelvének szókincséről egy kimerítő, megközelítőleg teljes szótár. E két nyelvjárás alapos ismerete elszigetelt helyzetüknél fogva különösen kívánatos volna.” (i. m. 20., az én kiemelésem — S.Á.).

Szerencsére a „tizenkettedik óra” máig sem járt le (bár a mutatók napjainkban egyre gyorsabban kattognak), viszont a Csúry-iskola jóvoltából sok értékes nyelvjárási jelenség talált feljegyzőre, csökkentvén a fehér foltok nagyságát. Előre léptünk a legnehezebb feladat, egy-egy nyelvjárás teljes szókincsének felmérése terén is: Csúrynek máig utolérhetetlen Szamosháti Szótára követőkre talált. Megjelent — éppen Csúry közreműködésével — WICHMANN csángó szótára (1936), KISS GÉZA, és KERESZTES KÁLMÁN ormánysági szótára (1952), BÁLINT SÁNDOR szegedi szótára (1957), IMRE SAMU felsőöri tájzsótára (1973), NEMES ZOLTÁNNÉ, GÁLFFY MÓZES és MÁRTON GYULA torjai szójegyzéke (1974), és most már kezünkben van a Csúrytól annyira fontosnak tartott szlavóniai szótár befejező, harmadik kötete is.

Nem érdem, de jóleső érzés, hogy évkönyvünk Csúry szellemében igyekezett minél több figyelmet fordítani erre a nyelvjárásra főleg D. BARTHA KATALIN közleményeinek közreadásával (MNyj. I, 34—63; 112—8; 167—80; III, 377—80), illetőleg PENAVIN OLGA kórógyi szójegyzékeinek megjelentetésével (MNyj. XI, 95—102; XIII, 156—60; XIV, 104—8; XV, 132—7). Ezek a közlemények szinte a keletkezésben levő szótár mutatóiként is felfoghatók, és erősítették bennünk azt a hitet, hogy érdemes szótárrá formálni a rendkívül értékes szókincsset.

Penavin Olga, az újvidéki egyetem magyar nyelvi tanszékének professzora — mint a szótár előszavából kiderül — már első kórógyi kiszállása alkalmából, 1948-ban felismerte a nyelvjárás szókincsének értékeit, és elkezdte a nyelvi, néprajzi adatok tudatos gyűjtését, folytatva mintegy másfél évtizedig, a viszonylagos teljesség eléréséig.

A feldolgozás középpontja Kórógy község, de a gyűjtés kiterjed Eszék környéke további három magyar településének: Szentlászló, Haraszi és Rétfalu nyelvének jelenségeire is. A négy falu összetartozó nyelvjárássziget: a baranyai magyarsággal való kapcsolatuk úgy szűnt meg, hogy közéjük nem magyar ajkú lakosság telepedett a történelem folyamán. Az elkülönülés következtében sajátosan fejlődik a nyelvjárásszigetek nyelve: számos archaikus formát megőriz vagy csak rá jellemző módon fejleszt tovább; csak ott található újításokat hoz létre; a társadalmi fejlődés bizonyos elemeit a környező állam-

alkotó nép nyelvéből veszi át a kereskedelem, a közigazgatás, a munkahelyek, a katonaság, a közélet stb. csatornáin, az egyre általánosabb kétnyelvűség révén. Ezek a sajátságok fokozottan érdekessé teszik a nyelvsziget tanulmányozását, mert nemcsak nyelvjárási, hanem nyelvtörténeti és általános nyelvészeti, interlingvisztikai kutatásokat is lehetővé tesznek, a társadalmi, szociológiai, néprajzi jelenségekről nem is beszélve.

A négy község közül Kórógy (helyi hivatalos nevén: Korog) a legrégebb és legkevésbé megbolygatott társadalmú: ezért választotta a szerző elsősorban ezt kutatóhelyének. Szentlászló (Laslovo) nyelvére hatással van a rajta átmenő vasút. Haraszi (Harastin) is eléggé félreeső, így jó kontrollpont lehet kétséges nyelvi adatok esetén, „Rétfalu (Retfala) viszont a városiasodás minden jelét magán viseli életformában, a nyelv lassú elhagyásában, nem is csoda, hiszen Rétfalu Eszék elővárosa lett” — olvashatjuk a szótár előszavában (I, 6.).

Az összesen is csak mintegy négyezer magyar lakosú négy község lakosságának eredeti foglalkozása a földművelés és állattenyésztés volt. „A feldolgozott szóanyag egyetlen társadalmi réteg, a földművesek, a szövetkezeti és magántermelő földművesek nyelvéből való, zömmel a kórógyiakéből... A szótár alaprétege a mindennapi élet szókincse és kifejezőkészlete, szólásai, a földművelés, állattenyésztés, a paraszti önellátással kapcsolatos foglalkozások, a halászat, szövés, fonás, primitív építkezés, gyógyászat, természetrajzi ismeretek, földrajzi nevek és a gyermeknyelv szókészlete. Szerepelnek még csúfnevek és családnevek is. Új elemek, a horvát nyelvből átvett kölcsönszavak is megtalálhatók a szótárban, nemcsak a régi átvételek, melyek már jövevényszóknak számítanak, hanem az 1944 óta átvettek is” (I, 6.).

A teljességre törekvő adatgyűjtéshez a lakosság minden generációjából válogatta a szerző a hiteles helyi kiejtésű adatközlőket. Eljárásmodjái közt szerepelt a passzív megfigyelés, magnetofonos felvétel és kérdőfüzetes munka, összehasonlítva saját szóanyagát a SzegSz. és az OrmSz. címszávaival. Az esetleges bizonytalanságokat ellenőrző kiszállások folyamán tisztázta a szerző, hogy a szótárban minél hitelesebb formák szerepeljenek.

A sok adatközlővel való munka lehetővé tette, hogy az egyes szavak, kifejezések, frazeológiai egységek szociális érvényességét is jelezze a szótár: a csak idősek vagy csak fiatalok nyelvéhez kötődést stb. a címszók mellett jelzi. A címszót köznyelvi átirásban találjuk, ez szükséges az utalások miatt is. A nyelvjárási alakokra, amelyek eltérő betűrendi besorolásúak, a megfelelő helyen hivatkozik.

A fonetikai írásmód, amelyet a szótár használ, technikai okokból „kissé sematizált”, „nem túlzottan finom” — írja a szerző (I, 9). Ezt lexikális célú munkánál el kell fogadnunk. A pontosabb hangzás jellemzésére és a nyelvjárás egyéb jelenségeire külön kitér (I, 11—7).

Nagy előnye még a szótárnak, hogy gazdagon bánik a példamondatokkal: ahol csak teheti, szövegösszefüggésben mutatja be a nyelvjárási szó jelen-

tését. Ezzel azt is eléri, hogy a szótár nem szótári funkciót is betöltsön: számos grammatikai jelenség bukkan elő és válik vizsgálhatóvá a nyelvjárási szövegösszefüggésekben. Hasonlóan példamutató az a körültekintés, ahogyan a nyelvi anyaghoz kapcsolódó néprajzi vonatkozásokat kifejti, akár tárgyi, akár szellemi néprajzi vonatkozásúak legyenek. Bőven idézi a kötött nyelvi jelenségeket, a szólásokat, közmondásokat, szójárásokat is.

Próbáljuk érzékeltetni az elmondottakat, szemléltetni a szótár értékeit néhány példával, korlátozva a válogatást az *n*-nel kezdődő címszókra! Íme néhány szép archaikus ízű nyelvjárási szó: *nágyányiká*, *nágyápiká*, *nágyászónap* (=nagyboldogasszony napja), *nágy bé* (=mélyen be), *nágybíró*^u (=sokat elbíró), *nágyéhetű* (=nagy étvágyú), *nágy fën* (=magasan), *nágygázdá* (=módos g.), *nátyhámársáog* (rövid idő), *nátykábaot*, *nátykánko*^u (=téli kabát), *nátykápu*, *nágy lë* (=igen mélyen lent), *nágyopcsá* (=nagyobbacska), *nágyopcsáob*, *nátypád* (=a ház padlása), *nátysokáora*, *nátyszobá* (=első szoba), *náttorku* (=iszákos), *nágyurám* (=a férj legidősebb férfitestvére), *nánó* (=1. öregasszony, 2. a fém pénz nem számos fele), *nánóbab* (=babfajta), *nánócsá*, *nánóká* (=öregasszony), *nánószivá* (=szilvafajta), *nápá* (=anyós), *nápcsá* (=napocska — régiek), *nápestig*, *nápfënköte*, *nápkélet*, *nápkelte*, *náplëmënte*, *nápnnyugát* (=naplemente), *náponán* (=nappal, míg világos van), *nápszáqmol*, *nápszáqmos*, *napvëlláqg* (=napfény), *náqspáqgol* (=nadrágol, ver), *náqsznágy*, *náqsznátykëndö*^u, *náqsznéip*, *né* (=ni!), *né bötü* (=n betű), *né'gynyistözs zsáqk*, *nehé'z ájku* (=dadogó, nehezen érthető beszédű), *nehé'sz fënfogáqsu* (=buta, lassú eszű), *nehé'z nyávájá* (=epilepszia), *nehé'ssëig* (=nyavalyatörés), *nëhon*, *në hucsikáqm*, *në, në!* (=csikó hívó), *neká pucá* (=egy fajta labdajáték neve), *nekidüleszkedik* (=nekitámaszkodik), *nekifog*, *nekijön* (=elér, utolér), *neki-sikul* (=beborul), *nekiszokik* (=megszokik), *nekizoborkodik* (=nekiugrik — a kutya), *nekün*, *nekü*, *nekül* (=nélkül), *nëmtúdomba* (=titokban), *nemzët* (=nemzetség, család), *nemzëcsëigös nyávájá* (=öröklődő családi betegség), *nincsensëig* (=nélkülözés, szegénység) stb.

Egy-egy szó jelentésárnyalatainak száma igen gazdag: a *nagy* melléknév 12 számozott jelentést és féltucat kötött frázist mutat, a *nap* főnév 7 jelentéssel és ugyanannyi értelmezett szókapcsolattal, meg négy értelmezett közmondással szerepel, a szócikk végén 17 más szóra, kifejezésre utal. A *neki* igeekötő 25 igével szerepel.

A néprajzi megjegyzések gazdagságára megemlítem, hogy ebben a részben (az *n*- kezdetű szók csoportjában, II, 277—93) a következő esetekben van 10 sornál terjedelmesebb néprajzi utalás, magyarázat: *nád* (10 sor), *nadrág* (18), *nagycsalád* (24), *nagypéntek* (16), *napraforgó* (15), *násznagy* (41 sor, népnyelvi átírásban), *névnep este* (34).

Akad néhány feltűnő hangtani jelenség a fentebb felsorolt kifejezésekben is: *ányiká*, *ápiká*, *bé*, *nápfënköte*, *nyist* stb., ehhez kapcsolhatjuk a *néz* igető

nyíz változatait: *nyízelő^üdik*, *nyízö^ü*, vagy a *v* megmaradását a *nő* ige jelen idejében: „*nő^üv a szöm*” stb.

Természetesen új lexikális elem is bőven található a szótárnak ebben a részében: egy részük bizonyonnyal a horvátból magyarázható: *nábija^ocs* (= fakalapács), *nácselnik* (= tisztviselő), *nácáger* (= nagy cáger = az óra nagymutatója), *nájlon* (= 1. műanyagból készült, 2. a szokásosnál finomabb, pl. *nájlon bor*), *náznák* (= ügyetlen, buta), *nő^üjiszeszéj* (= habos sütemény kelt tésztából), *nul^osliszt*, *numera* (= 1. szám, 2. házszám) stb.

Természetes, hogy ilyen nagy anyaghalmaz rendezésébe egy-egy hiba is becsúszik. Ebben a részben például külön címszóként szerepel a *nájlon* melléknév két jelentéssel, és van egy *nylon* címszó is *nájlon* ejtésmóddal, két főnévi és három melléknévi jelentéssel. Más: a *nevibe* szóalakot szófajlag határozószónak jelöli, de jelentésüül a „helyett, gyanánt” névutókat adja meg. (Ugyanebben a kötetben a *kívül* szót sem névutóként, hanem határozószóként és főnévként értelmezi, noha az első kötet nyelvjárási jellemzésében külön kitér rá, hogy „a *kívül* névutó ragtalan névszóhoz kapcsolódik: *haosz kívül*” I, 16). Ezek és hasonló apró következetlenségek semmivel sem csorbítják a szótár érdemeit.

Összegezve: bizvást elmondhatjuk, hogy PENAVIN OLGA Szlavóniai (kórógyi) szótára óriási nyeresége a magyar nyelvjáráskutatásnak, és méltán sorakozik fel legjobb, teljes regionális gyűjteményeink, CSÚRY BÁLINT Szamosháti Szótára és BÁLINT SÁNDOR Szegedi Szótára mellé. A szerző mellett őszinte hálával tartozunk az illetékes jugoszláviai szerveknek: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének, a Forum Lap- és Könyvkiadói Vállalatnak, valamint a Vajdaság SZAT Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösségének is, hogy anyagi támogatásukkal segítettek a mű megjelenésében.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

B. LŐRINCZY ÉVA: A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 492 l.) Nyelvészet Tanulmányok 19. sz.

Nyelvünk hangrendszerének ilyen vagy olyan szempontú vizsgálata sohasem tartozott az elhanyagolt területek közé, amióta modern nyelvtudományról egyáltalában beszélhetünk. Előbukkantak idetartozó kérdések akár a beszédfiziológiai kutatások keretében szinte Kempelen Farkas, a „korán jött forradalmár” óta, akár a történeti-összehasonlító nyelvészet keretében a kezdetektől napjainkig, akár a helyesírás normalizálása kapcsán a magyar tudós társaság létrejöttétől fogva, akár a nyelvjárások jelenségeinek számbavétele során folyamatosan, amióta erre is figyel nyelvtudományunk.

A hangok jól megszámlálható és viszonylag könnyen elkülöníthető voltából következőleg a matematikai, statisztikai módszerek is korán megfigyelhetők a hangtani vizsgálatokban akár más nyelvekhez mérő szándékkal, akár a rendszer tagjai közti arányok felmutatása céljával. Beszédhangjainknak egymással való kapcsolódási típusait az utóbbi évtizedekben több kitűnő tanulmány tárgyalta, mint például a TARNÓCZY TAMÁSÉ (A magyar hangzókapcsolatok eloszlása Ady költői nyelve alapján. NyK. LIII, 107—52), VÉRTES EDITÉ (Adalékok a magyar nyelv hangtani szerkezetéhez. NyK. LIV, 96—141, LV, 138—80, LVI, 215—66), ELEKFI LÁSZLÓÉ (Beszédhangjaink kapcsolódása. Nyr. XCII, 379—89) stb., nem beszélve a matematikai módszerek, számítógépes eljárások és egyéb megközelítések egyre jobban előtérbe kerülő tendenciájáról, máris megmutatkozó eredményeiről.

B. LŐRINCZY ÉVA kötete mégis egészen más, mint bármelyik korábbi tanulmány ezen a téren. Már a kötet címének megfogalmazása is kifejezésre juttatja, hogy itt nem egyszerűen szinkron összefüggések minél nagyobb halmazának statisztikai felméréséről lesz szó egy statikus állapot leírása céljából. A címbeli „törvényszerűségei” kifejezés azt sugallja, hogy a szerző dinamikus jelenségeket vesz célba, kíván megragadni. Az első oldalakról az is mindjárt kiderül, hogy ez a dinamikus megközelítés nem a nyelv történeti változásaira értendő, hanem a beszélt normanyelv és a nyelvjárások viszonyában megfigyelhető eltérések, szembenállások, egymástól különböző kiejtési realizációk között feszül.

Tudományos—módszertani szempontból igen tanulságos már a szerzői bevezetés elején „A témaválasztás története” című néhány oldal is. Megtudjuk belőle, hogy a szerző az Új Magyar Tájszótár főszerkesztőjeként először a tájszók címszók alá sorolásakor találkozott a mássalhangzó-megfelelések gyakorlati problémájával, s e gyakorlati munka során bontakoztak ki előtte az összefüggések, amelyekhez azután több mint harmincezer példát gyűjtött össze munkatársaival. E hatalmas nyelvi anyag lett művének vizsgálati korpusza. (Nem első eset, hogy egy tudományos intézet kollektív nagy munkálata ötletet, indítékot, vizsgálati anyagot kínál a munkatársaknak egyéni tudományos tevékenységükhöz. Számos ilyenre volt már példa az MTA Nyelvtudományi Intézetében is, ahol sok kitűnő, tudományos fokozatra alkalmas munka született meg így. Nélkülük sokkal szegényebb lenne a magyar nyelvtudomány. Egy egyetemi, főiskolai oktató legfeljebb azt sajnálhatja, hogy öt-hatféle tantárgy disciplináival versenyt futva, nevelési, közéleti feladatok hullámai között esetleg évtizedekkel később jut el a tudományos teljesítmények azonos fokára.)

B. Lőrinczy Éva mintaszerűen vázolja fel a témakör elvi és módszertani kérdéseit is. Meggyőzően bizonyítja be, hogy bár a tájszótári cédulák 1890 és 1960 közötti gyűjtésekből származnak, a feldolgozás alapvetően szinkron jellegű lehet, nem zárva ki persze az adatok diakrón tanulságainak levonását sem. Nem kis nehézséget okoztak a különböző korú feljegyzések fonetikai

pontosság szerinti eltérései: hiszen olykor semmilyen hangjelölés sem szerepelt a forrásokban. Ilyenkor a szerző arra kényszerült, hogy a nyilvánvaló fonetikai képtelenségeket, például a jelöletlenül maradt zöngésség szerinti hasonulásokat átértelmezje: a szócédulák *bf*, *dsz* típusú jelöléseit *pf*, *tsz* hangzásúaknak tekintse stb. Az ilyen átírásokat azonban minden esetben külön jelzi.

Még nagyobb nehézséget okozott az adatok származásának nagy földrajzi szóródása: a tájszótári gyűjtések több ezer helyséből halmoztak fel több-kevesebb nyelvjárási adalékot. A szinkron normanyelvi ejtésmóddal szemben tehát nem egy-két jól körülhatárolható nyelvjárás sajátosságai foglalnak helyet, hanem szeszélyes eloszlású, gyakran véletlenszerűen előbukkanó, olykor egyetlen adatban manifesztálódó mássalhangzókapcsolatok. Hajlamosak lennénk azt gondolni: könnyebb lett volna kézbe venni néhány nagy regionális szótárunkat, és azok anyagát szembesíteni a köznyelvével, hiszen a szamosháti, az ormánysági, a szlavóniai és a szegedi szótár megbízhatósága nyilvánvalóan nagyobb. Csakhogy: egy szótár anyagának a köznyelvihez mérése bizonyára a lehetséges szembenállásoknak csak egy részét szolgáltatta volna, a négyhez való egyidejű méréskor meg valószínűleg ritkán lett volna teljes sor: ugyanarra a hangkapcsolatra ugyanazon morfémákból álló példatár. Az ÚMTsz. teljes példatára a jelenséglista teljességét bizonyára igen nagy mértékben növelte. Így a kötet forgatóinak, a tárgyalt jelenségek további kutatóinak a figyelmét felhívhatják a kis számban, szeszélyes megoszlásban előforduló adatok is arra, milyen kapcsolattípusok léteznek, melyekre kereshetünk további példákat. Megnyugtató, hogy számos jelenség vizsgálatakor a példatár arra is módot ad a szerzőnek, hogy egy-egy hangkapcsolódási típust területileg is el tudjon helyezni a nyelvjárások földrajzában.

Mely konkrét jelenségekre terjed ki a szerző vizsgálata, mit vállal és mit hárít el? Ha meggondoljuk, hogy köznyelvünkben 25 mássalhangzó van, akkor világos, hogy a két mássalhangzó kapcsolatára elvileg 625 eset lehetséges. Ha a három mássalhangzós találkozásokat is tekintjük, ez a szám 15 625-re nő, ha a négy egymás mellé kerülő mássalhangzóra is kiterjeszkednénk, a lehetőségek száma 390 625. Ekkora esetszámmal, az ezeket reprezentáló morfémák elemzésével véges határú értekezés nem foglalkozhatik. Szerencsére a nyelv sohasem használja ki az összes lehetőséget: tudjuk, hogy szó elején még a kétmássalhangzós kapcsolat is ritka, nemhogy a három vagy négy elemű.

B. Lőrinczy Éva azokat a mássalhangzó-kapcsolatokat vizsgálja, ahol a köznyelvi és a nyelvjárási realizáció közt számszerű eltérés van: egyik vagy másik nyelvváltozat eggyel vagy kettővel több vagy kevesebb mássalhangzót tartalmaz. Így két nagy részhalmozalakul ki: A) a köznyelvhez képest a nyelvjárási realizációban egy vagy két mássalhangzóval több mutatkozik, például az ilyenekben: 1. *bogáncs: bogdáncs*; 2. *csámpás: csámplás*; 3. *flastrom: flajstrom*; 4. *sifli: siflint*; 5. *rédli: rájndli*; illetve B) a köznyelvihez képest a nyelvjárási realizációban egy vagy két mássalhangzóval kevesebb található:

1. *pitvar: pitar*; 2. *krumpli: krumpi*; 3. *ájnslág: ánslág*; 4. *azért: azé*; 5. *krumpli: krupi*; 6. *ájnslág: áslóg*. Világosan kell látnunk, hogy a jelenségek körének ez a megvonása nem azonos a mássalhangzó-torlódások fogalmával, bár átfedésben van vele: nem tartalmazza a magánhangzóval kombinálódó eseteket, mint a *bl: bol (zabla: zabola)* vagy *rep: rp „cserepes: cserpes”* stb. Ugyanakkor előkerülnek olyan nem torlódásos jelenségek következményei, amelyek a mássalhangzós realizáció fenti eseteit idézhetik elő, mint például a szótagzáró *l, r, j* kiesése: *gyúlt: gyút; gyújt: gyút; borda: bóda* stb. szembenállásai.

A kötet 30—42. lapjain a köznyelvi oldalt szem előtt tartó szoros betűrendben felsorolva találjuk mindazokat a szembenállásokat, amelyeket a szerző tárgyal. A könnyebb appercepció kedvéért egy-egy példa is szemlélteti a jelenséget (pl. *b: br — bekecs: brekecs*), és félkövérrel szedett, jól kiugró arab szám mutatja, hogy a következetesen alkalmazott, az egész kötetben végig húzódó hasonló fejezetszámozás szerint hol kereshetjük a jelzett szembenállás részletes taglalását. A tárgyalás sorrendjét ugyanis — érthető módon — már nem a mechanikus ábécérend, hanem a hangtípusok szokott rendje szabja meg: zárhangok (ide kapcsolva a *ty, gy* is), orrhangok, pergő, réshangok, laterális és affrikáták. A felsorolt 804-féle szembenállás kategóriáinak, csoportjainak és alcsoportjainak felosztásakor (43—6) azt is megtudjuk, hogy közülük 300 esetben a köznyelvi változatban van kevesebb és a nyelvjárásban több mássalhangzó, a többi 504 esetben viszont a köznyelv mutat több és a nyelvjárás morféma kevesebb mássalhangzót. Ez már önmagában is értékes tanulság mind a köznyelvre, mind a nyelvjárásokra nézve (bár a szerző többször hangsúlyozza, hogy munkája nem dialektológiai célú, noha nyelvjárás fogantatású és kiindulású).

A szembenállások típusainak, altípusainak és eseteinek taglalása szigorú rendszerességre és következetességre kényszeríti a szerzőt, és első pillanatra talán mehökkenti az ilyen decimális rendezéshez nem szokott olvasót. Néhány oldal áttekintése után azonban a nehézségek feloldódnak, és meggyőződünk róla, hogy csak így lehet a rengeteg tudnivalót ésszerűen kezelni.

A köznyelvi—nyelvjárás szembenállások első típusa például azokat az altípusokat tárgyalja, amelyekben köznyelvi zárhanghoz a nyelvjárásokban (1) egy másik zárhang társul: *p|pty* (pl. *kapica|kaptýica*); *g|gd* (*bogáncs|bogdáncs*); illetőleg (2) egy pergőhang: *p|pr* (*puccos|pruccos*) stb., *b|br* (*bekecs|brekecs*) stb., *t|tr* (*tambura|trambura*) stb., *d|dr* (*eldíbol|eldríbol*); *k|kr* (*kámpa|krampa*); majd (3) egy nyelvjárás részhang: — a példákat hely híján mellőzve — *p|pj; t|tv, t|th; d|dv; k|kj, k|kly, k|kh; g|gs* (kiejtésben: *g|ks*); végül (4) egy nyelvjárásbeli laterális: *p|pl; b|bl; d|dl; k|kl; g|gl*. Minden szembenállásnál megtudjuk, hogy hány tőmorfémában szerepel a jelenség, és milyen helyzetben (a szó eleji, belseji vagy toldalékhatáron való előfordulást decimális alszámozás jelzi). Külön értékelés van minden altípusnál

a hangkörnyezet esetleges eltéréseiről és az adatok földrajzi lelőhelyeinek szóródásáról. A négy altípus tanulságait külön összegező fejezet vonja le. Ebből megtudhatjuk például, hogy a négy altípus szembenállásai összesen 53 tömorfémában fordulnak elő. Nyelvjárási többlet-mássalhangzóként leggyakrabban a pergő *r* (25) és a laterális *l* (10), meg a réshang *h* (8) fordul elő. Pozíciójukat tekintve a többlethang 26 esetben szó kezdetén, 27 esetben szó belsejében lép fel. Földrajzi megoszlás tekintetében csak a *pr*, *br*, *tr* mutat koncentrációt az északi palóc nyelvjárásterületen: 25 tömorféma közül, amelyekben ezek feltűnnek, 10 innen való.

A fentiekkel talán sikerült érzékeltetni, hogy a sokszínű nyelvi anyagból hogyan bontja ki a szerző a jelenség típusait, egyedi morféma-hordozóit, kommentálva annak minden lehetséges viselkedését. A négy tárgyalt altípust tekintve az is érthetőnek látszik, hogy zárhang után ritkán jelentkezik másik zárhang többletként: ezek egymás mellett ejtése hangfiziológiailag nehéz. Itt a nyelv az elvileg lehetséges variációknak csak töredékét használja ki. Gazdagabb a zárhang utáni *r* változatossága: itt szinte csak a *g/gr* szembenállás hiányzik a sorból (a hirtelen felötlő *gereblye/grábla*, *garáedics/gráedics* és társaik a magánhangzóval kombinálódó típust képviselik és így kimaradnak a szerző vizsgálatából). A zárhang melletti réshangot mutató kapcsolatok egyik-másik példája iránt némi kétség ébred bennünk: vajon valóban ejtett formákat jegyeztek-e fel a gyűjtők vagy egyedi, egyszerű jelenségeket (*t/th*: *katolikus/kathólikus*; *k/kh*: *kolbelaub/kholbeláb*, *kugli/khégli*, stb., a *vakoncok/vakhoncok* félekben meg talán a *honcsok* tájszó képzete keveredett a szóalakokba népetimológián — ami persze nem rekeszti ki ennek a jelenségnek az ide tartozását).

Kétségtelen, hogy B. Lőrinczy Éva műve nem könnyű olvasmány. A bele-mélyülő olvasó azonban rengeteg mélyreható megfigyelésre talál benne s korántsem a szűken értelmezett hangkapcsolatokról csupán. A *v/dv* szembenállás *éve/edve*, *vive/vidve* típusú adatainál kitér az *sz-szel* bővülő *v*-tövű igék viselkedésére (80. l.); az *m/ng*, *ny/ng* (*karám/karáng*, *páfrány/páfráng*) példáinál a nyelvjárási hangkapcsolat bezáró, nyomatékosító funkciójára mutat rá a hasonló típusokéval együtt (104. l.); a *tg/g* (*száritgat/szárígat*) típusnál és a hasonlóknál utal a morfonológiai és morfofonetikai indítékok lehetséges keveredésére (214—7) stb. Példaanyagát mindig maradéktalan következetes-séggel végigelemzi, akkor is, ha csak egy-két bizonytalan feljegyzésben elő-kerülő esetről van szó, akkor is, ha tömeges, tipikus sajtáságról. Hogy mégsem veszünk el a részletekben, azt az egyes kategóriák végén található összefoglalásoknak köszönhetjük (kár, hogy ezeket nem különíti el erősebben a szembenállásokat elemző fejezetektől, de a tartalomjegyzék alapján mégis rájuk bukkanhatunk). Az összefoglalások táblázatai a legkülönbözőbb oldalról világítják meg a szembenállások típusaiban szereplő hangkapcsolatokat, morfémákat, hangtípusokat, pozíciókat és területi szóródásokat, és a részletek után kitűnő madártávlati rálátást adnak a vizsgált jelenségek körre.

A kötet végén betűrendes morfématár található, amely a köznyelvi formából utal arra a helyre, ahol a benne szereplő hangkapcsolat tárgyalása olvasható (453—68). Külön fejezet összegezi a kutatás eredményeit (469—78). Végül az adatközlésben alkalmazott decimálszámok feloldása, bibliográfia, rövidítésjegyzék és angol nyelvű összefoglalás zárja a kötetet.

B. Lőrinczy Éva munkája rendkívül bonyolult, nehéz feladatra vállalkozott. Hihetetlenül heterogén adattárának óriási korpuszát a teljes aprólékoságtól a legnagyobb áttekintésig elemezte, sohasem zárkózva be szorosan vett tárgykörébe. Kötete minden további magyar hangtani kutatásnak kézikönyvévé kell hogy váljék, hiszen gazdag adattárából és meglátásaiból egyaránt meríthet a fonológus, a dialektológus, a nyelvtörténész, a nyelvművelő: mindenki, aki a hangzó magyar nyelv jelenségeinek itt érintett köreivel kapcsolatba kerül.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

B. GERGELY PIROSKA: A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere.
Kriterion K. Bukarest, 1977. 262 l.

B. Gergely Piroska könyvével megszületett egy tájegység teljes ragadvány-név-anyagát feldolgozó monográfia. ÖRDÖG FERENC és HAJDÚ MIHÁLY munkájához (Személynévizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1973, ill. Magyar becézőnevek. Budapest, 1974) a harmadik nagy-jelentőségű egyéni vállalkozás zárkózott fel a magyar személynevek tana körében. Ezekhez hasonló feldolgozást csak mélységes tárgy- és úgyszeretet s nagy-szerű hozzáértés eredményezhet.

Sommás véleményemet B. Gergely Piroska könyvéről ezzel már előre is bocsátottam. Most pedig az ismertetések általános szokásától eltérően, hogy ne a könyv értékeihez mérten eltörpülő hiányoknak a felsorolása zárja íráso-mat, s hagyjon menthetetlenül utolsó nyomot az ismertetés olvasójában s neta-lán a szerzőben is, gondolataimat két, hiányzónak érzett momentum előszám-lálásával kezdem, ill. néhány gondolatot ezek köré csoportosítok. Mivel a hiányok többnyire bizonyára nem is a szerző rovására írandók, ez nem fogja kedvét szegni (ettől őriztessék meg a névtudomány), hogy tovább is hasonló eredményességgel munkálkodjon ezen a sok széppel és újjal kecsegtető terü-leten.

B. Gergely Piroska Kalotaszeg 34 településének, s „minden település összes személynévfajtáit” (12. l.) összegyűjtötte. Ez a munka 1960—65 között zajlott, s 18 670 személy 75—80 ezer személynévi adatát eredményezte. A meg-jelent monográfiában a szerző a ragadványnév-anyagot választotta ki tüzetes megvizsgálásra. Ez 4290 ragadványnevet jelent. Sajnos, hogy a könyvhöz *nem kapcsolódik mutató*, és ez megnehezíti a szakemberek számára az össze-hasonlító kutatás konkrét lépéseinek megtételét. Itt nem a *ragadványnévtí-pusok*, hanem az *egyes ragadványnevek* összevető vizsgálatára gondolok. Az egyes ragadványnevek a típusok hasonlósága vagy különbözősége mellett a felhasznált nyelvi anyag vonásait is mutatják. Ilyen nagy tömegű adatot, amely csak javára van a feldolgozásnak, mutató nélkül ilyen céllal használni körülményes, majdnem lehetetlen.

Egy teljes személynévi (de legyünk szerényebbek!) vagy ragadványnévi *adattár* a feldolgozás minden értéke mellett is (vagy akár értékelő feldolgozás nélkül is) aranybányája lenne a későbbi kutatásoknak. A feldolgozás területén

szempontok avulhatnak el, szempontok szülehetnek, de egy *adattár* mint kutatási közkinccs szilárd váza lehet minden újabb és újabb feldolgozásnak. A mozdulatlan adattári anyag mindenkor életre kelthető. A szerző is jó hasznát látta annak a korántsem teljes, nem is ilyen igénnyel gyűjtött anyagnak, amelyet JANKÓ JÁNOS Kalotaszeg magyar népe c. monográfiájában talált. Az etnográfiai feldolgozás „melléktermékeként” megjelent gúny- és ragadványnévi anyag is adott fogódzókat — elsősorban történetieket. S ott is a típusok majdnem nyilvánvaló továbbélése mellett milyen bizonyító erejű az egyes ragadványnevek szívós továbbélése! Hát ezért hiányolom a mutatót és az adattárat, s ez biztosan nem a szerző hibája, hanem talán kiadási, terjedelmi problémákkal kapcsolatos. De egy hevenyészett munka nem hozta volna meg az étvágyat a további lakomához. (Az *Adattár* adja pl. Hajdú Mihály egyébként is szép munkájának az idő rostáján *mindig* fennmaradó értékét.) Ha személynevet, ill. ezen belül akár család- vagy utónevet, akár beczőnevet vizsgálunk, a nyelvi alapanyag többnyire adott. A családnévek hosszú történeti folyamat eredményeként s a szigorú adminisztráció következtében megállapodtak, megcsontosodtak, közöttük már csak nem társadalmi méretű változások játszódhatnak le. Az utónevek anyaga LADÓ JÁNOS Utónévkönyv-ével meghatározódott, s csak hosszas utánajárással lehet a listán nem szereplő utónevet választani. Ezzel szemben a ragadványneveket az adományozó közösség ma is *teremti*. Felismeri az általa használt nyelvi anyag egy részének azt a tulajdonságát, hogy névként, identifikáló eszközként is funkcionálhat. A szerző szavait idézve: „A ragadványnév a mai személynevek között a legélőbb, legelevenebb névfajta abban az értelemben, hogy életfolyamatában társadalmi és nyelvi kötöttségek sokkal kevésbé érvényesülnek, mint például a család- vagy keresztnevekében” (65. l.). A szerző a nagy gyűjtést megelőzően próbagyűjtéssel, feldolgozással (l. pl. MNyj. XIV, 3—15) meggyőződött arról, hogy „csupán a családról családra haladó, azaz minden személy nevét külön számba vevő gyűjtési módszer juttathat sokoldalú feldolgozásra alkalmas anyag birtokába” (12. l.). Ezt a gyűjtési módszert következetesen végigvive képet kapott Kalotaszeg ragadványneveinek keletkezéséről, a keletkezés okairól, a névanyag funkcionálásáról és változásáról. Ezek a tények az anyag feldolgozásához mind fontos szempontként szolgáltak.

Most egy olyan — nem hiányérzetemet —, hanem a könyv megismerésekor támadt gondolatomat szeretném megfogalmazni, amely a jelen monográfia keretein túlmutat. Ez a 4290 ragadványnév, amelyet majdnem 19 ezer személy visel, valamint a szerzőnek a ragadványneveket, keletkezési körülményeiket gondosan feltáró gyűjtőmunkája lehetővé tenné egy, a *népi magyarázatokat rendszerbe foglaló* dolgozat készítését. Ilyen feldolgozásból fő szempontként emelkedne ki a névadó közösségnek a névanyaghoz való viszonya. A rendszerbe foglalt népi magyarázatok a szellemi néprajz számára is lehetőségeket rejtenek.

A monográfia vitathatatlan érdemei közé tartoznak a következők:

1. Alapos nyelvi-nyelvjárási s nyelven kívüli (történeti, népiség- és település-történeti, etnográfiai) megfontolások előzték meg a gyűjtőterület *kiválasztását* és *elhatárolását*. Ugyanilyen megfontolások játszottak szerepet Kalotaszeg tájegységnek Alszeg, Felszeg, Kapusmente, Nádásmente altájegységekre tagolásában. A földrajzi továbbtagolás alapos *belső összehasonlításokra* adott a szerzőnek lehetőséget.

2. A ragadványneveket *nagycsaládi, családi, részleges családi és egyéni* ragadványnevekre osztja. Maga ez a tény fogódzókát ad a ragadványnév örökléséhez és *elterjedtségéhez*.

3. A szerző a nevek funkcionálása alapján két csoportot, *megkülönböztető neveket* és *gúnyneveket* különít el. A második csoport biztos jellemzőjének látja a névviselő érzelmi viszonyát a névhez. Ha a megnevezett elfogadja a nevet, akkor az megkülönböztető név, ha nem, akkor gúnynévről van szó. Itt fel tudok tételteni egy magam által gyűjtött (igaz, lényegesen kisebb terjedelmű) anyag alapján olyan csoportot, amelyben a nevek funkciója a megkülönböztetés, de a viselő érzelmi viszonyulása szerint gúnynév. Itt tehát keveredik a névadó közösség és a névviselő egyén szempontja.

4. A szerző az érzelmi viszony kutatása mellett nagy gondot fordított a névélettani szempontok feltárására is. Ez a tény azt jelenti, hogy a szinkron eljárást tágabban értelmezve a *dinamikus szikroniát* alkalmazta, amellyel a névanyag állandóan jelenlevő mozgása, dinamikája is megragadható. Az eleven élet színei sugározzák „az magyar népnek elmíjinek éles voltát az lelésben.”

5. A ragadványnevek gyakoriságát nem „impresszionista” *sok, kevés, több, kevesebb, aránylag sok vagy kevés* jelzőkkel méri. *Bevezeti az átlaggyakoriság fogalmát*. Az átlaggyakoriság a lakosok és a ragadványnevek számának hányadosa, „azt fejezi ki, hogy egy feltételezett egyenlő elosztás esetén valamely települési egységen egy nevet hányan viselnének” (20. l.). Minél jobban megközelíti a hányados értéke az egyet, annál nagyobb az átlaggyakoriság. Ez az eljárás objektív mércéje lett a ragadványnév-gazdagságnak.

6. A szerző *hangsúlyosan* tárgyalja a *ragadványnevek nyelvi* alkatát. Nem hanyagolja el, fontosságuknak megfelelően kezeli a névélettani szempontokat, de *a nevet mint nyelvi alakot*, s korántsem mint üres formát, a legfontosabbnak tartja. A nyelvi alkat tárgyalása a monográfia egyharmadát teszi ki.

A szerző a névanyag értékelését és feldolgozását négy, jól áttekinthető, gondosan szerkesztett táblázatba foglalja funkcionális csoportok, népi, ill. hivatalos szinten élő névkapcsolatok és névadási indíték szerint. A ragadványnevek nyelvi alkatát összefoglaló táblázatokat viszont hiányolom.

A kötet bibliográfiája tanúsítja a szerző tájékozottságát a magyar és az idegennyelvű szakirodalomban. B. Gergely Piroska eredményeit a további magyar személynévi kutatásokban nem lehet majd mellőzni. Szeretnék itt hatásának szép, közvetett bizonyítékára utalni ÖRDÖG FERENC idézett műve

9. lapján: „Amikor (...) kezembe került a Magyar Nyelvjárások XIV., 1968-ban megjelent kötete, és tudomást szereztem belőle Gergely Piroskának az enyémhez hasonló jellegű vállalkozásáról (...), vizsgálati szempontjaimat bizonyos mértékig közelítettem az övéhez abból a célból, hogy így egyidőben két távol eső magyar nyelvterületről (...) lehetőleg minél egységesebb feldolgozásnak legyünk majd birtokában, s a két dolgozat összevetéséből esetleg bizonyos településtörténeti következtetéseket lehessen majd levonni.” (Kiemelés tőlem K. Sz. Á.)

Biztos, hogy B. Gergely Piroska monográfiája *nem csak* településtörténeti következtetésekre adott alkalmas anyagot.

K. SZOBOSZLAY ÁGNES

Névtani Értesítő 1. Budapest, 1979. 75 1.

A névtan számos országban mostohagyermek a tudománynak. Magyarországnak egyébként nincs szégyenkeznivalója a névtudományi kutatások terén, hiszen nyelvtudományunk számos kitűnő tudósa kutatásainak jelentős részét szentelte ennek a tudományágaknak. Melich János, Pais Dezső, Kniezsa István és az erdélyi Szabó T. Attila európai színvonalra emelték. Tanítványaik és jeles történészek művelik ma is. Nyelvészeti folyóiratainkban és a Magyar Nyelvjárások c. évkönyvünkben számos értékes névtani tanulmány jelent meg már eddig.

Mégsincs a névtudománynak hivatalos központi műhelye, regionális kutatóhelyek sem foglalkoznak csak névtani kérdésekkel. Nincs akadémiai munkabizottsága, sem folyóirata. Ezért is örömmel üdvözölhetjük ezt az időszak kiadványt, amelynek első füzet a névtan művelőinek áldozatos munkájából Hajdú Mihály és Mező András szerkesztésében megjelent.

A kiadvány elején a szerkesztők köszöntik az olvasót. Megemlékeznek a füzet elődjéről, a Mikešy Sándortól elkészített, sokszorosított, de szét nem küldött Névészeti Értesítőről, és vázolják a kiadvány célját, tájékoztatnak a rovatokról.

A Tudományok, cikkek, adatok rovatban olvashatjuk a következőket: KÁLMÁN BÉLA, Vezetéknevek és történelem (9—13), MEZŐ ANDRÁS, Félegyháza (14—20), HAJDÚ MIHÁLY, Helynevek vándorlása a XV. században (21—26), KASZÁS JÓZSEF, A földrajzi nevek ingadozása (27—32), SOLYMÁR IMRE—SOLYMÁRNÉ E. KATALIN, *Bonyhád* nevének történeti előfordulásai (33—37), FÉNYES ZOLTÁNNÉ, Vájártanulók szólítónevei (38—44). Mindegyik cikk jó adatokat tartalmaz, érdekes, elgondolkoztató, tájékoztató. A szerzők közt vannak a névtani irodalomban jól és kevésbé ismert nevek, különös örömünkre szolgál, hogy egy jugoszláviai magyar kutató is található köztük.

A Szemle (45—60) rovat fontos forrásmunkákat és egy német névtani

folyóiratot ismertet Hajdú Mihály, Juhász Dezső, Juhászné Szabó Erzsébet és Bachát László tollából.

A Figyelő (61—67) érdekes, időszerű apróságokat, helyreigazításokat közöl, a Krónika (69—72) pedig az 1976—77. évek névtani eseményeiről tájékoztat. A kiadványt egy angol nyelvű összefoglaló zárja le.

Őszintén reméljük, hogy a kezdeményezés sikeres lesz. Az első szám biztató, mert érdekes, színvonalas, a folytatáshoz sok sikert kívánunk a szerkesztőknek és munkatársaknak.

KÁLMÁN BÉLA

KISS LAJOS: **Szláv tükörszók és tükörjelentések.** Akadémiai Kiadó. Bpest, 1976. 231. l. NytudÉrt. 92. sz.

A magyar—szláv érintkezésnek, együttélésnek több mint ezer éves múltja van. A kapcsolatok sokrétűek voltak, hatásuk nem kevés nyomot hagyott a magyarság életének számos területén, egyeseken jelentősebb, másokon csekélyebb mértékben. Nyelvünk szókincsében a szláv jövevényszavak csoportja a legnépesebb. Szláv nyelvi hatás főként szókincsünkben tükörszavak, részfordítások és tükörjelentések létrejöttében mutatkozik. A szerző ez utóbbi szócsoportokba tartozó szavakat tárgyalja nagy alaposággal, jó kritikai érzéssel, hatalmas irodalmi anyag felhasználásával, megfontolt, széles skálájú minősítéssel, pótolva így egy nagyon hiányolt, sok szempontból igen hasznos munkát, melynek megírása szerepelt Kniezsa tudományos tervei között is, de váratlanul bekövetkezett halála miatt tervét nem valósíthatta meg.

A könyvet nagy érdeklődéssel veszik a szakemberek kezükbe, mert a téma feldolgozásából teljesebb képet nyerhetnek a szláv nyelveknek a magyarra gyakorolt hatásáról, e hatás fokáról, maradandóságának mértékéről, jelentőségéről szókincsünk gyarapodásában, szavaink jelentéseinek árnyalásában és kevésbé ismert eredményeiről. Ez az értékes munka bizonyára serkentőleg fog hatni a szláv—magyar nyelvi hatások vizsgálatának további kiterjesztésére, például a mai nyelvjárásokra, a régebbi és az újabb nagy szótárak, különösen az ezekből kimaradt, archívumokban őrzött anyagra, a fordításokra stb.

A szerző művének szerkezeti felépítése átgondolt, jól áttekinthető, könnyen visszakereshető benne minden tárgyalt szó és említett szinonimái.

I. A Bevezetésben (3—5. l.) tömör, világos meghatározást ad a szerző a tükörszóról, tükörjelentésről, áttekintést kapunk benne a modern tükörszóvizsgálatok külföldi és hazai jeles képviselőiről, valamint a magyar tudományban eddig végzett ilyen irányú, aránylag szerény, de értékes kutatási eredményekről. Megtudjuk belőle, hogy etimológiai kutatásai keltették föl benne az érdeklődést a tükörszók és tükörjelentések iránt, hogy 1970 óta foglalkozik rendszeresen e témakörrel. Szavaiból kitűnik, hogy nagyon tisztában van e

vizsgálatok nehézségeivel, bonyolultságával, munkai igényességével, a határozott vélemény kialakításának veszélyeivel. Szót ejt módszertani eljárásáról, különböző fogódzók felhasználási lehetőségeiről és előnyeiről (például minél több nyelv megfelelő szavainak a bevonása a vizsgálatokba, a kiterjedt onomasziológiai összevetés fontossága, a román nyelv ekvivalenseinek a vallomása, a független fejlődés lehetőségének számbavétele stb.). Mintegy 170 magyar szót vont be vizsgálataiba, teljességre nem törekedett, nem vállalkozhatott ilyen szerteágazó kutatásokban. Mindaz, amit megtudhatunk a bevezető sorokból, igen fontos a munka tanulmányozása, eredményeinek értékelése szempontjából, és szerfölött hasznos az ilyen problémákkal foglalkozók számára. Ismertetett, kikristályosított módszertani elveihez következetesen ragaszkodott az egész monográfiában. — A Bevezetés után található azok a forrásjelzések (és feloldásuk), amelyek nincsenek meg a TESz. I. kötetének rövidítései (forrásai) között. Tekintélyes szakirodalomra támaszkodott a szerző, természetesen zömmel szláv nyelvűekre.

2. A következő részt (15—218) a szócikkek alkotják betűrendben. Egy-egy szócikkben megtaláljuk a tárgyalt szó időrendi adatait, jelentéseit, sokszor a szinonimáit is, számba veszi a környező és szükség szerint nem egy távolabbi nyelv megfelelőit, hogy következtethessen a szavak keletkezésének szemléleti hátterére, az onomasziológiai rokonságra, használatának területére, esetleges továbbjutására más nyelvekbe, nyelvjárásokba, s hogy megállapíthassa, tükörszó-e vagy tükörjelentésű-e a vizsgált magyar szó, s mely nyelv vagy nyelvek szava volt a minta, vagy játszhatott szerepet akár csak intenzitásnövelő hatásával. A szócikkek jól tagolt, mintaszerűen kidolgozott, tömören megírt, élvezetes kis cikkek.

A bemutatott szavak — a szerző besorolása szerint (l. 220) — 29 fogalomkörbe tartoznak. Jól megfigyelhető, hogy szinte ugyanazokban a fogalomkörökben van több tükörszó és tükörjelentés, amelyekben nagyobb a szláv kölcsönszavak csoportja is. A monográfia szóanyagának 24 százaléka a kereszténységgel és a vallási élettel kapcsolatos, 8,4 százaléka a földművelés, 6,6 százalék a növényvilág, ugyanennyi a mesterségek (foglalkozások) terminológiájába tartozik, 6 százaléka a térszíni formák és földfelszíni részletek, 3,6—3,6 százalék az államélet és a jogrend, a családi élet, valamint a szőlészet és borászat szakszavai. A többi fogalomkörben lényegesen kevesebb tükörszó és tükörjelentés akad.

A szerző kutatásainak eredménye jól bizonyítja, hogy az érintkező nyelvek (és több idegen nyelv) és ezek szakirodalmának jó ismerője, a szófejtésben tapasztalatokkal rendelkező, a szövevényes munkától nem visszahúzódo szakember megbízható, szép eredményeket érhet el a kérdés komplex vizsgálatában. A munkából kiderül, hogy a szláv tükörjelentések száma nem jelentéktelen nyelvünkben. A feldolgozott szavaknak kb. a 74 százaléka tükörszó, kb. 26 százalékanak pedig a másodlagos jelentése tükörjelentés, például:

árnyék 'lombsátor, szín, félszer' (20. 1.), *bak* 'ekelő, ekekaloda' (30. 1.), *botrán-*
kozik (31—2. 1.), *buzgó* (másodlagos jelentései) (35—6. 1.), *dara* 'jégeső, jég-
dara' (39. 1.), *élet* 'gabona' (47—49. 1.), *ember* 'férj' (50. 1.), *ház* 'szoba' (82. 1.),
hegy 'Berg; mons' (84—5. 1.), *kép* 'arc' (112. 1.), *vakarcs* 'utolsó gyermek'
(198. 1.) stb. Nyilvánvaló, hogy huzamosabb együttélés, erős idegen nyelvi
hatás, sokrétű érintkezés eredményezhet nagyobb számban tükörjelentése-
ket. A szerző fáradozásai mindenképpen azt bizonyítják, hogy érdemes na-
gyobb gondot fordítani a tükörjelentések vizsgálatára, hiszen szavaink jelen-
tésárnyalásának, gazdagodásának egyáltalán nem elhanyagolható módja,
forrása.

Nyelvünk szláv eredetű szavainak a vizsgálatok arra is törekszenek a kuta-
tók, hogy a lehetőségek szerint megállapítsák, melyik az átadó szláv nyelv.
Az igyekezet nem jár mindig kielégítő sikerrel. Szerzőnk úgyszintén szem előtt
tartotta ezt a szempontot, noha sokkal összetettebb feladat a tükörjelentés
létrejöttében hatást gyakoroló nyelv kinyomozása, mint a kölcsönszót átadó
nyelv meghatározása. Ha az összehasonlító vizsgálat, az adatok vallomása
alapján a kérdés nem dönthető el egyértelműen, akkor ő is az összefoglaló
szláv nyelv hatás megjelölést használja. Minősítéseit alapul véve a tükörjelen-
téseknek kb. az 51 százaléka alakult szláv hatásra, kb. 14 százalék szerb—
horvát, kb. 13,5 százalék szlovén, kb. 13 százalék szlovák és kb. 6,7 százalék
szlovén hatás eredménye. Viszonylag kevés tükörjelentés keletkezett nyelvünk-
ben orosz, lengyel, cseh hatásra (kp. 3,5 százalék). Meg kell jegyezni, hogy a
szerző — teljesen jogosan és helyesen — a tükörjelentést eredményező hatás
mérlegelésekor erősen tekintettel volt arra, melyik szláv nyelvből és fogalom-
köréből vettünk át több vagy kevesebb jövevényt.

A tárgyalt tükörszavak között természetesen vannak kihalt vagy kiveszőben
levő és nyelvjárási szavak, például: *bordás* 'bordát áruló vándor szlovák',
bővedeste 'szilveszterest, szenteste', *sáfrányos* 'sáfrányt árusító vándorkeres-
kedő', *sanyarúrét* 'nagyhét', *sonkolyos* 'mézviaszt árusító vándorkereskedő',
főmeredek 'fejfelé', *meredeken* 'lefelé'; *borsó* 'bab', *csúszo* 'ekelő', *macskaméz*
'mézga', *nyulica* 'rókagomba', *rezsderelye* 'főtt ételféle', *féléjszaka* 'az éjszaka
fele', *halvány* 'morotva, holt meder', *viselő* 'terhes nő' stb. — A nyelvjárási
szavak jó része az ország peremterületén éltek vagy használatosak, ami érthető,
hiszen az ország e részein erősebbek voltak a nyelvi kapcsolatok és intenzi-
vebbek a hatások.

Nagy erénye a szerzőnek kritikus vizsgálata és álláspontja. A feldolgozott
szavaknak kb. a 49 százalékaról állapítja meg, hogy konkrétan melyik szláv
nyelv szava, mintája hatott a tükörszó létrejöttére. A többenél — nagyon helye-
sen járt el — árnyaltan, óvatosan, fenntartással nyilatkozik a kérdésben:
számításba jöhet, közrejátszhatott, feltehetően, talán, lehetséges, nem kizárt,
esetleg, valószínűleg, lehet, intenzitásnövelő hatás, ha... a szerb-horvát, szlovén,
lengyel, orosz stb. mintára alakulás. Nem egymás szinonimái, legalábbis nem

minden esetben — a fenti meghatározások. Az a kutató teheti ezt meg, aki ismeri a probléma vizsgálatának minden bonyolultságát, és felelőssége teljes tudatában vonja le a végső következtetést. Nem téveszti azt sem szem elől, hogy egy-egy szó vagy jelentés létrejöhet azonos, közös szemlélet, hasonló vagy független fejlődés alapján.

A szláv hatás érvényesülését teljesen kizárja 11 szó esetében, például: *méreg*, *fél* 'kapcsolatban álló személyek egyike', *térdkalács*, *vesztőhely* stb. (l. 220).

Néhány szóról kiderítette, hogy nem tükörszó nyelvünkben, ellenkezőleg, valamelyik szláv nyelv megfelelője alakult magyar mintára, például: a *tessék* szlovák, a *fejedelem* horvát (*poglavnik*) ekvivalense.

Több tükörszavunk (szláv és nem szláv nyelvi hatásra keletkezettek) kialakulását, a korábbi minősítéseket kiegészíti vagy módosítja, például: GREGOR a *szarvasgomba* (163—4. l.) nevet a középkori latin, esetleg a német hatás eredményének tekintette; a szerző szerint nem zárható ki a szláv hatás sem. A *nagyhét* (128—31. l.) létrejöttét MELICH az r. k. szlávok nyelvi hatásával magyarázta. KISS lehetségesnek tartja a keleti szertartású szlávok nyelvi hatását is. VELLADITS szerint a *fehérvasárnap* ünnepnapnév szláv mintára keletkezett; KISS a német hatást sem tartja kizártnak. A *feketevasárnap* (56—7. l.) MELICH véleménye szerint szláv (szlovén vagy szlovák), VELLADITSÉ szerint német minta alapján jött létre. KISS csak abban az esetben tartja elfogadhatónak az utóbbi minősítést, ha bebizonyítható, hogy a szó valóban a Dunántúlon kezdett terjedni, és lehetségesnek tartja a nyugatszlovák nyelvjárás szerepét is kialakulásában. Egyébként úgy látja, hogy több tükörszavunk keletkezésében közrejátszhatott két-három nyelv mintája is, például a *mártás* (123—5. l.), *Megváltó* (125. l.) lehet mind szláv, mind latin szó tükörfordítása; a *zabálócsötörtök* 'farsang utolsó csütörtöke' (217—8. l.) német és szláv hatás eredménye szókincsünkben.

Olykor rámutat arra is, hogy mely nyelvekbe került át egyik-másik magyar (tükör) szó vagy tükörjelentés, mint például a *méreg* 'harag, düh' (126. l.) a keletszlovákba, kárpátokránba és az erdélyi románba, a *sarkantyú* (156—7. l.) a kárpátukránba, a *vég* 'textilfélék mértékegysége, szövetgöngyöleg' a románba, a *konc* 'ívpapír mértékegysége' (207—8. l.) a szerb-horvátba, szerb és horvát nyelvjárásokba, a vendbe és a románba.

Több esetben cáfolja, hogy a magyar név tükörszó, nem fogadja ERDŐDI fejtegetését, hogy az *ország* (139—40. l.), *Üdvöztető* (194. l.), BALASSA IVÁN magyarázatát, hogy a *döntő* 'ekealkatrész, ekekormánylemez' (40. l.), *ekevas* (46. l.), SULÁN véleményét, hogy a *vakszem* tükörszó nyelvünkben. A TESZ.-szel szemben azt vallja, hogy a *fésű* főnév „Valószínűleg a *fő* ~ *fej* főnév -*ső* képzős származéka.”

A monográfiát részletes szómutató (221—8. l.) zárja. Ez igen hasznos, mert

magában foglalja a tárgyalt szavak (szócikkek) számos szinonimáját, nyelvjárási megfelelőjét.

A szerző megalapozott bizonyításai meggyőzőek. Ha merésznek, meglepőnek tűnik is némelyik megállapítása, minősítése, cáfolására nem tudunk több ellenérvet felsorakoztatni, mint amennyi bizonyíték Kiss Lajos rendelkezésére áll. Egy-egy szócikke rövidebb cikk, tanulmány hosszúságú (l. *tizenegy*, *tizenhárom*, *vég*, *virágvasárnap*, *rezsderelye*, *sáfrányos* stb.), valamennyi mintaszerűen épült fel. Tömörség, világos okfejtés, meggyőző erő jellemzi az egész művet. Több tudományág képviselői meríthetnek belőle; alapvető munka, mely segít szókincsünk gyarapodásának, a nyelvi kölcsönhatások eredményeinek, értékeinek mélyebb megismerésében.

KOVÁCS ISTVÁN

Nyelvjárási szövegek*

X. Szatmár keleti része; Szovjetunió

Nagyhódos, Szabolcs-Szatmár megye.¹ A magnetofonfelvételt Sebestyén Árpád készítette 1974. szeptember 18-án.

[Régen halásztak, nem?]

Halásztag bizom Még éin is halásztam!

[Milyen halakra, hogyan halásztak?]

Vóut itt a Túrba hãrcsa, csuka, keszeg, buhéir.

[Melyik milyen hal?]

Hát ez mind . . .² mind jóu hãl vóut, értékes hãl. Hát a csuka, az ojan gömbejég vóut, naty szíëlesz szája vóut, utyhogy . . . ha véletlen a szájába tennénk — tet-tük vóuna — az ujjunkat, el is harapta vóun, ojan . . . reszelőü foga vóut. Nahát a hãrcsának is vóud, de az, az nem vóut ojam veszedelmes.

[A buhér, az milyen hal volt?]

Az a hátã jóu vastag vóut, a hasa fele pedig összébb állóu. A keszek pedig, az, az egyenlőü-förma vóut a hasám meg az ízéije.

[Milyen nagyra nőttek ezek?]

Hát ez a kissepfájta halak, mongyuk ety kilóus, másféil kilóus.

[Valami nagy hãrcsát tetszett fogni valaha?]

Hát foktam eccer ety héitkilóus hãrcsát. Kãmzsávã¹.

[Az mi?]

Hát kötöttük — én is kötöttem hãlout magamnak. Vóut hozzá szërszám. Mekkötöttük magunk. Utyhogy . . . ijen kis szemjei vóut. Fonãlbú. Néty kãvra tettük, oszt ãra csinãltunk rudat, utyhoty kinn állottunk a pãrton, oszt kötëllël husztuk. Leeresztettük a vízbe, mek fëlhusztuk.

[Ez ilyen négyszögletes hãló volt?]

Ijen. [S evvel tetszett fogni?] — Evvë. [Hogy?]

Hát ehíjt egy barátom. Na, asz mongya, gyere. Az övé vóut a hãlóu. Este.

* MNyj. XII, 193—210; XIII, 173—90; XIV, 117—33; XV, 143—56; XVI, 137—52; XVIII, 173—82; XIX, 155—63; XX, 161—72; XXII, 167—73.

¹ A község neve a környék és a falu nyelvjárásában — meg a korábbi hivatalos iratokban is — rövid *o*-val hangzik: *Nagyhodos*.

² A három pont az elakadás, hezitálás jele. A beszélő szövegéből nem hagyok ki, legfeljebb a kérdező közbevetéseiből, ha az összefüggést nem zavarja.

Ű huszta elébb. Na, asz mongya, gyere, huzzad má te. Mikòr hàrmadiksòr vèhuzom, akkòr . . . hát nem mozdúl benne semmi. Ém meg mekkesztem eresztèni visszafele, nem husztam fè tøjesen a hálóu öblit. Mikor észrevette, hogy eresztem físszafele, a mégbe a kámzsát, akkò megnyomta a hálóut befele, a viz . . . közepi fele. Akkor oszt mekkaptam a kámzsát, szóultam a barátomnak: gyere, mèr benne van! Ugy osztán kivettük. Utyhogy elég vóut három csa-, nécs családnak.

[Hogy készítették el?]

Hát meksütött'èk. Tepsibe.

[Szoktak akkor is halászlét főzni?]

Asz nem, asz nem tanúlta . . . asz nem szoktak itt.

[Nem volt divat erre?]

Nem. Nem vóut. Pedig let vóuⁿ hál! Mára márⁿ jobbam mekcsináják.

Asztán az èsöü vilákháborukòr, akkòr meg ety szomszédom — öreg embèr vóut. Na, gyere öcsém, asz mongya — itt uty híják ère aszt a vizet: Sáréigèr. Pèrszè akkòr teli vóut nőiive sással, vizitökkèl, uty hogy uty tuttu^r benne halászni, vittü^r kaszát, èiⁿ levetkesztem, oszt ahòn a vèrsekes . . . mèr vèrsek vóut, ojjaⁿ hálóu vóut . . .

[Az mit jelent?]

Három ijen karika, oszt az be van alakítva ijeⁿ hálóuvàl. Ahoz valóu hálóu . . . uty hogy a hátujja osztán kisz szükre jön ki. Utyhogy nem tud visszajönni a hál belöülle.

[Hogy nevezték ezt?]

Vèrsekes. Na mikor oszt lerakom, három karóu vóut hozzá, a két szárnyánál kettöü, meg a hátujjánál eggy. Asz levèrtem. Na akkò fèmentünk, fejbe vaty husz-hárminc méitèrre. Na, asz mongya az öreg, mos má kezgyük mek hàjtani! Oda a vèrsegbe fele. Alik csápoltunk egy nihányat a vizbe, má láccott a karóu, hogy mozog. Utyhoty kéiccè mikò mekhàjtottuk, nem is hàjtottu^r tovább, elég vóut hazavinni! Ijen csukák nè! MinD! Min csuka vóut!³

[Ez melyik vizen volt?]

Sáréigèr. Mos mán tiszta, ki van takarítva. Mos mán nindzs benne sás sehòn. A csuka abba szerette nagyon! Abba a . . . sásos hejjen.

[Igen? — Mivel él a csuka?]

Eggyik a másikkàl. Hàllal. Meglèltük a hasába.

[Hát vadat fogtak-e hurokkal vagy másképp?]

Hát téilbe esetleg. Hosztunk az èrdöürül gyöngyöt. A nagy . . . tőütyfákon szokot lenni a gyöngy. Ojan kis sárga bogyóujaji van azon. Sürü. Nőül a tőütyfából ki. Oszt aszt nagyoⁿ szereti a nyúl. Oszt . . . tettü^r ki húrkat, oszt akkor belement.

[Hogy nézett ki egy ilyen hurok?]

³ Mind.

Hád dróudbúl. Kikötöttük a dróutot, osztán csináltunk... Utyhogy... ijen karika vóut, hocs csak a feje térjem bele, az osztám mikor belement, beletosztotta a fejét, ráhúzódott a nyakára.

[Elmondta: id. Bakk Bertalan 79 éves, földműves.]

* * *

[Gondolatban járjuk körül a határt, hogy milyen elnevezések vannak?]

Hát például... Már innet mekkezdve, amoda van ety kut. Nem tudom, teccett-é látni. Teccet kiⁿ jární a határba?

[Voltam, de nem mindenütt.]

Habár nem láccik az a kut, mē se kutágas, se kudgém, semmi ot nincsen, csak egyedül a betom van. Na most, aszt a lábót idefele Kuti lábnak montuk mind'ég. Azom felül van egy másik láp főüd, má túl az árkon, asz meg... én nem is tudom, tám Méhezsgaznak vagy ijesminek... .

(Már én esztet montam: Méhezsgaznak.)⁴

Azom felül oszt oda féfele az Éigercsatórnára, az megént a Sárhát-óudál. Namost. Ezen túlmegyüⁿ kijeB. Például a téesznek ot van ety kizs gyömőücsöse, körülbelül öt hòld. Az Orbán tagnak... érül nevezetes⁵, mer attúl vettük eszt a bírtokot. Na, ott osztán nincs is. Akkòr jöhetiünk visszább ide... Nem tudom, hogy eszt a láp főüdet, hogy mirül nevezetes vóut ez? Esz Pap tagja vóut ez, illetve... már ez az etyhász féle főüd. Paptag.

[Az egyházé volt?]

Az etyházé, igen. Utyhogy a pap használta.

[No, folytassuk. — Közben valaki beköszönt.]

Na. Na osztám még az a Gágya féille bírtok... ott a Kuti lábón túl. Az meg árü vóut nevezetes, a Gádzsa lapossa. Igaz?

(Igaz. Gádzsa lapossa.)

[Az miről van elnevezve?]

Hát, mert abba vóut ety kaszállóu rⁱész. De ojaⁿ lapos vóut a: még ma is töpször hogy ot megál a viz, hijába árok van ot végig azon a laposson, azér megál a viz. Hát érül nevezetes, hogy a Gágya lapossa. Teccik érteni?

[Van ilyen család?]

Van. Vóut. Meg van is, gyèrmekeji van.

[Ezek tősgyökeres helybeliek?]

Hèjbelijek. Igen. — Na most a Nagyuton túlmegyünk esetleg.

[Melyik az a Nagyút?]

⁴ Az új beszélő szövegébe olykor beleszól az előbbi adatközlő. Szavait görbe zárójellel különítem el, megkülönböztetésül a kérdező szögletes zárójelbe tett, nem fonetikusán írt kérdéseitől.

⁵ Értsd: erről van elnevezve, innen veszi nevét.

Ami Rozsájnak fele megyen, ety főüdet. Ot túlme gyünk a másik óudà'ra, az meg megént hogy is... Eccer a Szekeres lapossa, azután... aszt nem tudom pontoson, hogy mirül nevezetes még a... Szekeres lapossa, vaty pedig a Tót Károj — me Tót Károjnak is vóut ott, oda nyüllott a... izére, az Árkoskèrtre. Hogy esz, hogy mirül nevezetes, eszt nem tudom.

[Van Árkoskert is?]

Van. Amit monD... magyarázok mos, hogy taláⁿ Szekeres féille laposs, annak a végibe van ez az Árkos. Körülbelül lehet ojan... ojan, ojan... mongyuk öt vⁱékás körül. Ha nem több. Körü van akácfávā. Ez a külöⁿ... külbírtokosé vóut, vaty hogy is vóut, nem tudom pontoson.

(Na ěre meg asz mám bemontam, ott ahon a gyömőücsös van, aszt uty híjták régeⁿ, hogy a... Hodoshát.)

Na igen, az a... asz Hodoshát. Hodoshát. Az be van írva? Na mos, kérem széipen, túll a Turon, ahoty foj a Túr Kishodosnak fele, azon túl a legelőüjiG... van ety tábla főüde, asztat Nyílnak... Uty híjtuk mindⁱég: Nyíl.

[Miért?]

Hát én nem tudom, hogy mijjér. Esz nem tudom, hogy mijjér nevezeték Nyílnak aszt a tábla főüdet. Asz nem tudom. — Itt oszt a végibe megént, ahogy van a gyömőücsös. Gádzsájéiknak vóut ot — vagy van, illetve vóut, mám most nem a Gágyájékéi, az is a téeszé — asz nem tudom, az, az mirü nevezetes. Hát maga töpször od dóugozod Gádzsánál, hát...

(Nem tudom.)

[Milyen nevek vannak még erre, felül a Túron?]

Na most ennek a... Gágya féle bírtogba...-nál van ety kis, megént ety kis kèrtfële. Ez is körülbelül lehet oan... ojam másfél hòlt körül. Az meg Árkoskèrt. Az is... a Kis Elekéi. Na, ott osztán nincsen. A Kajin-fële tag mám osztán a... túl, má illetve a legelőü mellel felfele a Túrhatnak: Kajin tag, Kizs Bak tag, asztám vóut a... Kizs Bak tag, akkor vóut a Szekeres féille tag — me annak is vóut ott, amit... Osztáⁿ let Kis Káròj-fële tag: Krakkóu Károjéi. A szintén, az is tagositva vóut. Na, ott osztán nincs is több. Az legelőü ott az a rész...

(Nahát a Vágás.)

[A legelőt hogy hívták?]

Hát csak Legelőünek vóut ělnevezve. Közös legelőünek.

[Azon belül nem voltak megkülönböztetett részek?]

Nem vóutak. Például az Óucska Túr mentém vóut ot, van ott osztáⁿ három szeg. Egyik szeg a görök katóulikusi vóut, ety szeg, a Szorosz szeg. A Kuⁿszeg meg a Maktárkèrt, ez a reformátusokéi vóut. Igaz? (Igen.) Na itt osztán átáljövünk a Csinát uton. Ugyanott, a határszélen. A régi időübe vóut ott ety kis... Epreskèrtnek híjták. Ösmèrte aszt ot? — Maga még jobbam mint én. (Ismèrtem). Hát nem tudom, hogy most eprest akàrtak oda csináni vagy mit akàrtak.

(Én is csak mindég ity hallottam: Epreskèrt.)

Epreskèrt. Asz körülbelül az is lehetett ojan, ojan jóu hat vékás terület.

Azon idefele osztám megént legelőü vóut, dehát mán az is fē van törve. Szántó-főüd. Az mám Vágási területbe van. Vágás területbe van. Uty híjtuk, hogy Vágás.

[Ez egy nagyobb résznek az elnevezése?]

Igen, igen, igen.

[És azon belül vannak külön néven nevezett részek?]

Azom belüll osztán. . . Vam bizony. Vam bizony. A határ mentém van, ahogy jövünk onnet az Epreskértül felfele ott a Túr pàrton, jön az Ijés Miskánéjéi, meg azután a Gróusz Menyuséi. Hát ez mind oam. . . ez is a Vágási területbe tartozik. De ez máⁿ szántófőüd. Vóut akkor is, most is az. Asztám vóut nekem is, Kóucsár Bálinnak, Kisarinak. . . Hát az mán, asztat máⁿ lehet egybe venni. Me mind ojan kisz szalakfőüdek vóutak.

(Na, van osztán az erdőü rész, uty híjuk, hogy Rekesz.)

[Miért hívják Rekesznek?]

Nem Rekesz kellett vóna, Bèrti bácsi, mer asz tulajdonképpen erdőüterület vóut mindégig. A vóut az elnevezése, nem Rekesz. Az erdőüterület vóut.

(Hejjes, de mindég ity hallottam. . .)

[Az erdőnek is lehet neve. . .]

(Mindég ity hallottam: megyünk a Rekeszre.)

Hát má igen, ity falusi viszoⁿladba ugy montuk mindég egymásnak, megyünk. . . ha kérdészte valaki: na hova meⁿsz? — Megyek a Rekeszre, asz montuk. Nem monta, hotyhát megyek az erdőüre.

[Azon belül voltak külön névvel nevezett részek a Rekeszen?]

Azom belőül. . . Vóut ott az etyháznak. Például abba az erdőüterületbe, mán ugy az erdőü köszt, annak vóut ot nem tudom mennyi szántófőüggye. Az etyházei vóut.

(Hát annak mi. . . nem vóut külön neve.)

Hát annak nem vóut. Az ize benne vóut ebbe az erdőüterületbe. Csakhát az mindég. . . Lehet, hogy valamikor az is erdőü vóut. Csakhát ide. . . Hát például it van a Hodosi legelőü. Most. Akkor, mikor éin ojan. . . ojan ojan tizenöt—tizeⁿhat éves lehettem, akkor lakott itt ety kis kovács. Balla Zsigának híjták. Akkor még a szenet ott égette magával. . . magának, amid döl-. . . amivel dölgozott. Azon a Vágási területen. De az a Vágás, álitóulag az is erdőü vóut. És még akkor vóutag bele⁶ ojan köürösfák meg ojan köürösfá ducsokú, hogy őü asz kiszedegette és összerakta kugba⁷, és szenet égeted belőülle.

[Elmondta Ádám András 72 éves, földműves.]

Lejegyezte: SEBESTYÉN ÁRPÁD

⁶ Nyelvbólásszerű, nem tisztán hallható szó: benne.

⁷ Értsd: kuk-ba=kup-ba

Nagygéc, Szabolcs-Szatmár megye. A felvételt Sebestyén Árpád készítette 1974. október 23-án.

Abba az időbe, mikor éjím mán ismértem magamat, hát, elék szegény sörba 'éltünk, mert az apám mind béres vójt, éjs...¹ ötöm vójtun gyermekek, hád bizon abbúl nem ojam bővöⁿ2 jutott, hogy... se ruháskodásra, se semmire, hogy éjünk. De azér, csak félnöüttünk. Májd asztán, hogy nőütt az embèr, seggidgetett ugyi, evvel is, hogy èlmentem ostorosnak³, ety tesviérem meg èlment ide be a... Lubinál, ijèⁿ... szobajánnak. Hátoszt, az is kereset valamit, így osztán gyara-pottunk.

Utyhogy, mondom, èjött asz, hogy... elértem, megnöüszültem... meg is nőüszültem, dehács csak ot kellett hogy dóygozzak, mèr hát ièlni kellett! Hát ment az élet. Let, születet nekünk is néty fjjunk meg egy jányunk. Asztán éjím májd, mondom, avval a kéjt kis ökörtinóvval kesztem osztám meg az életet. Dehát èlmentem é'n azér mé'g a gyárba is.

— [Hogy-hogy?]

— Mèrt nem vójt keny'èr! Ojaⁿ szük tèmrgések vójtak, hogy mikor èvetettem ké't-három kis köblös fõjdet õüsszèl, akkorára nem maraD buza. Nem maraD buza!

Èmentem a nyírbátori gyárba telepi munkásnak. É'is ott... attak negyven-ezer koronát naponta. De hatóvratúl hatóvrajík kelled daógozni! De szigoruan! É's attak ety kila szalonját. Kéjt héjdbé hazajöhettünk. Mentünk innen tizenket-ten, mind ijeⁿ há... fjjatalap házasemberek. É'is asztán ugyi, kenyeret nem kap-tunk! Az egiész Nyírbátörd bejártuk! Ha az összes fizetésünket odaattuk, akkòr se kaptunk ety kilóv kenyeret! Nem vójt, hogy mit tegyünk. A kila szalonjáhosz krumplit vettünk ott. É's mekfõüsztüik este é'is fõjtkrumplival ettünk szalonját. Ud dóugosztunk heteken át.

— [Mit dolgoztak?]

— Mit? — Hántuk a cukorrépát a vagombú kifele! Jött a rønetek tengeri a láprúl, az a kièssõjji — mèrt vetettek tallóvba tengerit — és eszet hoszták a szárítóvba. Asztat hánni kifele! Akkor odaálitottak naplementkòr, jött egy... sòr vonat, kocsi, hàrmasdik emeletem vójt a malom, éjs... onnen a... vójt egy nacs csú, a móvnrsegéidek kis kocsvál burongatták⁴ abba belefele a nagy, nyóvvan kilóvzs zsákokat, szt⁵ kettõjñ⁶ beleálitottak abba az izéjbe, abba a kocsiba bennjñ⁷, asztat fogni kellett èl, hogy asz' mik stóvzba⁸ be tuggyuk rakni

¹ A szövegből semmit sem hagyok ki. A három pont a beszélő elakadását, hezitálását jelzi, ami miatt olykor a fonetikai jelenségek is másként alakulnak.

² Az emelt kis *n* mindenütt a megelőző magánhangzó nazalitását jelöli — nyomdatechnikai ok-ból így jelezve.

³ szolgagyereknek állatok mellé

⁴ borogatták, boritgatták

⁵ = oszt = osztán = aztán

⁶ kettőnket

⁷ bennünket

⁸ stószba, máglyába

oda, mèrt ha nem, megzavarottunk! Decembèr vóút, jóú hideg vóút — tájtékhabok estek rullunk! Hijába kijábáltunk fèl, hogy : ne hánnyátok annyira, te, hát nem bírjug be is vágni, el is venni. — Nem ért a semmit, azok röhöktek minket. Mert úk felúriinnen dopták le! Hát így vóút.

Hátosztán. . . elég nehéz, kesèrves élet vóút, mèrt mé'k ki se tuttuk ma-gunkat pihenni ahosz képest, hogy nem tuttuk még jóúl 'èlni⁹se : krumplival, főütkrumplival ettük a szalonnát!

De ithu^a se vóút! Mikòr màjd èltelt vaty két hóúnap, hát hazajöttünk. Jöttün mind. Akkor. . . mongy^a a feleségem, hotyhát lefoglálták a kéjt tinóút, meg anyóúsomnak vóút ety kocája, mèrt nekijek vóút valami hátralék adóújok. Éis asz most éim fizessem ki! Asz mondom a feleségemnek : hallot, hát éin kifizettem aszt az adóút! — Asz mongya : hát nézzed, it van, de mán èl se mehecc, asz mongya, hàjnàlba, mèrt hóúnap it lessz a v'égrehàjtóú!

Hát, micsinájak? Megyek a szomsz'èdomhoz, mondom neki, hallod, mán nem tudok èlmenni! Hallottát ijét? Lefoglálták a kéjt kis tinóúmat meg az anyóú-som kocáját az úk régi hátralék adóújokér. Hát nem megyek. Hát éin kifizettem.

Na ez megvan. Èjött. . . megv'ératt, èjött a reggèl, hivat a bíróú, hogy. . . hát kifizetem az adóút, vaty pedik hát a végrehàjtóú jöjjön ide? — Mer az is p'èⁿzièr jött, minden! Mondom : bírò úr, én az adóúmat kifizettem! Kifizettem, mondom. Hazajöttem, mikor màm vóút e kis p'èⁿzem, és tuttam, hogy nem fizet-tem adóút, még az a hátralék is ot vóút az anyóúsoméikéi, é'n kifizettem. — „Hát ha kifizetted vóún, aszmongya, akkor nem kérnük!”¹⁰

De se nekem nem vóút annyi eszem, se neki, hogy asz mongya, hogy : hát hozd elö az adóúkönyvet! Osz mutazsd meg!

Hátosztán, vitatkosztunk. Kéjcs csendöür ott állott! Mikòr fèlmegeyek, a jeddzöü ott ül a. . . az asztálnál, éin elöütte állok, mongya nekem — Tatár Sán-dornak híjták —, hogy : Na Gál bácsi, aszmongya, fizesse ki jaz adóúját. — Èiⁿ, jeddzöü úr, kifizettem! — Nem fizette! — aszmongya nekem. Én ojan idegess'égget kaptam, hogy — ahogy ott állottam, annak az asztálnak vóút ijèⁿ lába, — bele-ruktam idegességembe. — A tinta elöütte vóút a jeddzöünek, ráfreccsent! — Azonnal asz kijátotta Tatár jeddzöü, hoty kössék meg eszt az embèrt, mèrt komq-nista!

Nem vóút mit tenni, össze kellet tenni a kezem! Éis vitteg befele Szász Ist-vánnál, a kisházba. Így vóút összekötvè mán a kezem. Én akkor is csak asz mon-tam, hoty kifizettem az adóúmat! Ók mindég asz monták, hogy nem!

Asz mongya nekem az egyik csendöür : Hát mivel tuggya igazolni? — Az adóúkönyvemmel. — Hum van? — Othun. — Na, mennyünk, asz mongya, érte. — Így vóút összekötvè a kezem, ity késsért a csendöür haza.

Mondom a feleségemnek : add ide az adóúkönyvet. — Ideatta : bele vóút írva. — Na, mennyünk vissza. Ako visszamentünk, ott ült a jeddzöü. It van az

⁹ èlni = kosztolni

¹⁰ A bírò modorának affektív utánzásával.

adókönyv. — a csendőür atta oda, az éin kezem nem éingett'ék èl. — Belenjëzett, mekfejj'éredett: Jäj, Gál! — aszmongya — éingegyem¹¹ meg, asz mongya, ne haraguggyon: nem írtág be a főükönyvbe. — És éingemet ithuⁿ hatytak a munkámbúl mijatta. Igen. Mert „komunista vagyok”! Asz monták. És írták a jeddzőükönyvet is rullam mekfele! Igen! — Ijen dóugok történtek az emberrèl!

Hát osztán ez megvóut, na pèrsze, attúl kezdve a jeddzőü mindég jóü vóut hozzám, mind'ék köszönt jóüelőüre, meg így, meg úgy. Hát oszt, így osztán ugyi éin jóü fijatál kis jóuszágokat nevelgettem. De felezsbe dóugozgattam, mèr hát nem vóut főüdem, hoty főüdem let vóuna ojaⁿ sok. Mäjđ osztám mikor a főüdosztás vóut, huszonkettőübe, akkor osztán éin nem kaptam főüdet mégéi akkor, mèr nőütlen vóutam. Nem vóutam natykoru.

[Elmondta: id. Gál István 75 éves földműves]

Lejegyezte: SEBESTYÉN ÁRPÁD

Nagydobrony (Velikij Dobrony), Szovjetunió, Ungvári járás. A felvételt Sebestyén Árpád készítette 1969. október 26-án.¹

[Tessék a mezei munkáról valamit mondani. . .]

Hát, mék távasszal kápáltunk, mäj. . . mek krompit vetöttünk, ásztán a. . . mikor a krumplit évetettük méntüñ takárni, kászáták az embèrèk, ákkor. . . [Mit csinálni?] — Szénád gyűteni, takártunk!

[Az hogy megy?]

Hát, vån ojján háromágu villá, és ásztát a vålunkra vèttük, és vittük. S ávval ugyè, még ge-, kizsgerebje, az ojan, töp fogá vån a kizsgerebjének. És ákkor szénagyűtishèz émèntünk, így. . . összèáltottuk, rudázsbá ráktuk, ákkor összèhörtük ész bågja- bogjába ráktuk. Ojan nágjób bogjába. Onnát osz megim méntüñ kápáni — [Miket?] — Tengèrit, krumplit.

[Hogy kell kapálni a tengerit?]

Hát, ésöre is kápáltuk, má. . . ázután tőütögettük, oån kizs dombákát húsztunk a tőütishèz.² [Sorba vetették?] — Sòrbá. Mikòr sòrbá vóut, mikòr szèjjèl vòlt vetve, mikòr hogy vóut. Ahogy az időü mégéingette, ugy vetèttik. Vålámikòr sòrbá, vålámikòr csák, há gyènge vòlt a föld, ákkor csák uty hányták és ugy bèrènáltág bè.

[Milyen fajta gazok nőttek közte, miket kellett kívágni?]

Siská — [Hogy?] — Siská! — [Az mi?] — Håt ojan. . . hosszu, egyenes fű, oån láposs. Ázután fojóüfü is vóut, ázud dodvá . . . [Az milyen?] — A fojóüfü

¹¹ bocssáson meg.

¹ Nagydobrony palócos nyelvjárású falu. E sajtóság nem korlátozódik rá, de talán itt a legvilágosabb.

² Nyelvbotlás; értsd: tövéhez.

á... futóyká, futóykáfü. Ázut az á dodvá, az á szíleséb levelű, ázucs csörbóyká, ázut szuróy, minden³ ki kället vágni belőlle, hoty tiszta lëgyën. — [És a földek között... volt egy kis elválasztó...] — Igen, ëty kizs bárázda. — [Abban ilyen magas gyomnövények nôttek. Milyen fajták voltak közte?] — Hát, bogádzsgóurëjnak montuk ugyë... ugy ez, ez á mészdebe vuot ez... ugy egy mészde vôt ottán. És evvel vôt ëlkülönítve á szomszít főüggye. — [Igen. Azon mik nôttek?] — Hát, ázon is dodváék még bogádzsgóurëi, lábodá, mindën ijen... ijen füvek vôták rájta, hogy mék... mindën.

[Milyen növényeket használtak valamilyen gyógyítás céljára?]

Az utifüvet is, az utiláput. Ászt há váláki ëlváktá az úját vágy gyülls vôt, ásztát ráburrítottá, és ávva az... nágyon kiszíjtá. Ásztán hársfát, ász még mégint tējának, májd ászt á... kámillátëjé, ugy monták áaszt, az még... [A kámillát hogy hívják itt?] — Széikfü. Igen, áasztát szokták hásználni így gyerekeknek köhögístü. Mé'g, még még is fűrösztig benne á gyèrmëkëket, á kámillátëjéjé. Többet szë^dnek ugyë, më az, az jóy mék hásfájástul is á gyerekeknek.

[Milyen növényel szoktak még gyógyítani?]

Hát, igázán, nëm is tudom, minek mongyák... Hát... fëkëtë nádj is ván, az is nágyyoⁿ jóy. Az méjk há válákinék á lábá mëkhásád, még áaszt is mëkfözük tējéjé, dáganátra. Éis... tējbe mëkfözük és ász ráborították, és az lëlohásszá. Még mëgyógyítottá. Ázut az á fehr üröm, ugy mongyák: fehr üröm. Az is nágyoⁿ jóy. Mán ity köhögístül. — [Azt hogy csinálták?] — Tëjának. Mëkszettük, mëkszárátt és tējának. [Mikor kellett szedni?] — Mikòr jártun tákàrni. Águsztuzsbá még... [A virágát vagy a termését?] — Mindënestül szëttük. Mindënestül. Gyökërestül szëttük. Levelëvël, gyökërvël. Sz mëkszártottuk és ugy, ugy... csináltuk. Tëjának.

[Milyen mezei, erdei gyümölcsöket találtak a gyerekek?]

Hát ugye, álmá is vôt, szílvá is vóut így á rëkëszëgbe, ázut földiepër. Oán kisszemü földiepër. Áz az ërdöbbe vóut. Meg a fü... áhò rít vóut, fű, kászq... mikòr kászáták. Ott isz szëttek csomóybá, és... Földiepër vôt. Még, mondom, csáttogónák is hífták. Ászt á, ëgyik oán kissëb vóut, á másík nágyobb, á nágyobbákot csáttogónák hífták. Á kissëbbeket földiepërnek híjták.

Ázután, az ërdöbe ugyë vôt oán kis körtük, vátkörtinek montuk. Ugye az is jóy vóut, már így õüsszël, téjilire ez is jóy vóut. — Szëdër! — [Az hol termett?] — Áz is az ërdöbbe termëtt. Fëkëte szëmëk. Szëdër. — [Hát még mi jut eszébe?] — Áaszt á pirossát minek is hífták... Vákároý, ugy montuk. Hëcsë! Hëcsë! Hëcsëinek monták. — [Úgy tessék mondani, ahogy itt mondják!] — Segvákároý! Nëm kël áasztát kimondáni. [Miért hívták úgy?]⁴ — Hát én nëm tudom, mijër híjták, csak ugy monták. Hëcsëinek monták. Még lëkvárt is csinálnág belőülle. — [Igen?

³ =mindent

⁴ A háttërből több közbeszólás, nevetés.

Hogy csinálják?] — *Hát, áasztát ugye lészédik, mēkfőüzik oszt átpásszírozik. És ugy. Cukrot tészneg benne, éis jóu.*

[Télire milyen gyümölcsöket szoktak eltenni?]

Hát, főüzün be szílvát... [Hogy megy az?] — Fētészük á fázigbá, mēkfőüzük, cukrot tészün bele, — szirupot csinálunk eléb — beletészük á fázégbá, azud beletészük üvegegbe, ádduⁿsztoljuk, beletészük párna közzé, és ádduⁿsztojuk. Azután körtít is csinálunk, áaszt is ugyanúgy, mint á szílvát.

[Hogyan főzik a lekvárt?]

Hát, vān ēggy üst és áasztát... — kándállóucs csinálun neki... [Micsodát?] — Kándállóu, ugy mongyák, kándállóu. És áaszt az üstöd beletészük á kándállóubá. Éis vān... szová... téglábúl mēgrákjuk, az üstöd beletészük. Ako vān oja hábá-róujá, áasztád beleálíttyuk. Kéjtóudált kéjt rudát lēvērnek, felül vān ēggy ojaⁿ jukáskátá, ábá beletészük, vān ēty kávaróufjájá, oszt áasztát kávaruk. Azut á szílvát mēgmágòjuk, á mágját kivészük, éisz beleöntyük ábbá az úzsdbé, tüzet rákunk álá, és főüzük. Addig mig az nem öreg. Mikor öreg, ákkor oszt... megvān á lēkvār. Kiszēggyük. — [Mikor tudják, hogy már nem kell tovább főzni?] — Beletészünk ēty kánalát, ákkòr felfòrdíttyuk, oszt há nem esik ki belòyle, ákkòr rēndbe vān. — [És mikor még egészen híg, ákkor hogy hívják?] — Ciberè! Mikòr híg, ász ciberéinek mongyuk.

[És szoktak összegyűlni segítők?]

Hògynè! Ugye á rokoⁿság összegyűl, segít kávarni, segít nyàni! Tészünk á tálbá ēty kis ciberéit, oszt ákkòr áasztát eszik. A gyerekek mēg igazán. Hát ijem munkávál.

[Elmondta: Pinte Erzsébet 55 éves, htb.]

Lejegyezte: SEBESTYÉN ÁRPÁD

Beregújfalu (Nove Szelo), Szovjetunió, Beregszászi járás. A felvételt Sebestyén Árpád készítette 1969. október 25-én.¹

[A régi farsangi szokásokról]

Hát, mirül is kezgyük? Kezgyük á fársang! Hát ákkòriba nagy divat vòyt, mikor éim még ojam fijatál vòytam: mám mēkkesztük esz tizeⁿhárom éives korunba. Má ákkòr csopòrtosútunk, á cimborák, jártunk össze, ēty hējre. Méik sokszòr nem is hátun benn á házba, hanem ēggyiknèj — másikná az óulba! Csináⁿtunk ojan nagy... priccset: fèkòttünk² á gèrèndára ojaⁿ lóugóu nity kötelet, azon tēttünk kéjt hosszú fát, keresztű rá ēgy nìhány darab lèicet, oszt ötöⁿ-hatoⁿ azon feküttünk! Na, ákkòr oszt este má összekészütünk. Má ot mēkcsinátuk magunnak. Óu, nem is tutta á szülejink, hotyhát mit is csinálunk mi! Má faraktun

¹ Beregújfalu palócos jellege enyhébb, mint Nagydobronyé: az a—á fonémapár kissé eltér a köznyelvitől, de nem éri el á jelölhetőség fokát.

² =felkòttünk

fábú puskát, mek hòl mi... köszörükövet, minden! Má kitanágattuk, hogy mi-
nek is fogunk õütözni. Álarcokat készítettün magun. Mer akkor még az á...
+ ijacra nem vóut ijen. Valamikor láttunk ojan hogy... vóut ojam fnyes féle
álarc, de mi asztat nem nagyoⁿ hasznátuk. Hanem mi magun fęstettünk, sza-
kállat csinátun még minden. Màjd... hát pappírbu ki... vagy ijeⁿ ronygybúl ki-
váltuk, osz csinátun naty szemõüdököt. Vóut — a tehem fàrkát leváltuk, meg
a lú fàrkát — abbú csináltun bajusszat, mek szakállat kötünk rá.

Na oszt, egyyk õütözöt téjlapóunak, másik ennek, annak. Màjd méik csi-
náltunk háborukot is! Akkor oszt mēntünk este a fonóuba. Akkòr jártak a fonóuba
a jányok. Egy-ety házba, kibíréltek ety házat, abba jártak tizenöt-huszan, lányok.
Na akkor oszt ot vóud dinom-dánom! Ot má... ojaⁿ hejjeⁿ szokot lenni, ahon
— tuggya — nem vóucs csak az a... özvegyasszony. Nem vóut embèr a háznál.
Azok megint³ oaⁿ jóv vicces asszonyok vóut, nem bánta, akàrmics csináltunk.
Ott osz sokszòr, vóut oszt réggelig : bújkálás meg visongás ; csibdēstük a jányokot,
mek ki ère, ki àra, hát ki hogy! Így mēnt.

[Akik felöltöztek, hogy öltöztek fel?]

Hát félõütöztünk, hát szēttünk össze mindemféle ojan... maskura ruhákat,
hát maskuráknak. Még mikòr mit. Hács csináltun mi, jácottuk mi még Róuzsa
Sándòr bandáját is! Ot vóud búgatya, lobogóv ing, árvalóⁿhajas kalap. Mek...
puskán⁴ csak fábúl vóut pèrszè, dè kifaraktuk! Na meg egyy-egy rosz lèvorvèr-
jélét, asztat kerítettünk, hogy a... Róuzsa Sándòr, aki a vóut, hát az... avvål
tudott ijjezgetni. Dehát nem jóv vóut az, as sè, csak má így a fàrsankor az jóv
mēnt azér. Ahogy oszt még bemēntünk ety hère, jágèrnak híjták akkor eszt a
kòr-èrdész féjllét. Hát az ugy megijjett, asz hitte, hotyhát valóságba Róuzsa
Sándòr jött.

De szíp vóut am, mèr hát a... sokaⁿ vóutun, mēntün danòlva, meg úgy...
lèjaccottuk mi asztat, mint a izé. Vóucs csapláros, aki bòrt öntött, oszt vittük a
kòrsóut. Hát a fàrsang, az ijem móykával mēnt — meg, hotyhát így. Hát jártunk
oszt mi nemcsak a fonóugba, hanem egyyes hejyekre izs bemēntünk. Hát mekki-
náltak, attak egy-ety pohár bòrt, meg mi a fene, hát a puján... vagyis ijen
fijatalságnak jóvlesett.

[A csendòrök nem bánták, hogy...?]

Nā, èccèr mekkèrgettek! Valamikor zavàrtak. Èccèr itt a Papkutná mēn-
tünk. Akkor is danòva, a hèrmóynika jòt velünk. Jòt velünk szembe kéics csèn-
dõyr. Hát... nem tudot megütni, mèr mám mikor éiszrevēttük, mikor ú akàrt
ütni bennünket, hát ki ère, ki àra, szalattun neki a Tóyszègnek, lè a Papkutná,
osztán... Nem bántott az, nem tudott... nem tutta hoty ki vóut. Hát ki vóut?

Nem nagyon éingettük, dehát azír minden este asz csinátuk abba az idõü-
szagba. Mer ez ugy januártú mëgyèn esz csak ugy a tél utójai, hát akkor oszt

³ = meg, pedig

⁴ = puskánk

má víge annak. Húshagyóúkedden, akkor oszt vígikcsörgettük a falut kongóúvával, cséngöüvél, még ostórvál nagyokacs csúrdítettünk. Akkor osztán akivél, améik jáⁿra haraguttunk, akkor oda kijátottuk neki, hogy: „Húshagyóú — Ez a jány oszt ithagyóú.” Az oszt haraguttak az a jányok, osztáⁿ locsóltak vagy öntöttek léfele bennünköt vízvél. — Hát ijen . . . viccekecs csinátunk abba az időübe mi.

[Gondolatban járja körül a határt, és ezeket a régi dúllóneveket sorolja fel, és magyarázza meg, hogy miért hívják úgy, vagy milyen földet hívnak úgy.]

Nát⁵ hotyha mēkkezgyük it szélrül. Nahát it van a Gyürús. Az is oan kaszállóúféüle vóút, mos má igazs fēl van törve. Hát ot röttenetes sog gyürúfa vóút, asz mongya az én apám mék, hotyhát ott ojan nagy bokrok még vágás. S akkor élnevesztig Gyürúsnek.

Azutám van az az Étyházéi, amit úty hijunk ott egy dúllőü. Am mēgem még, mijóúta má én tudom, még azelőütt is, az étyházéi vóút. Valami bába ajándíkoszta az étyháznak. Még ahoty hallottam így az öregektü, hogy it mēn keresztúfele valami fejedelemnek a felestge, oszt it szült valami gyerekēt, és vóút itt egy vím bába, és akkor annak adott itt éty fējl határt. Nahát, a vím bábának nem vóút több utóúggya, nem vóúgy gyereke, ráhatyta az étyházra. Így oszt az még . . . maji napig is uty hívjuk, hogy Étyházéi. De má persze a kölhosz használja, má mi gazdálkodun benne, má én is több éven keresztü vettēm, szántottam, még minden . . . szántattam.

Nahát, van itt ez a Bērēknyetetőü, ugy mongyák. Hát én asz kérdészem, hát asz mongyák, hogy ot vóút még nemrígen is egy nagy bērēknyefa — éiⁿ habár még as sē tudom már, mījen az a bērēknye, mer én nem, nem láttam má aszt a fát sē sēhom, máshoⁿ sē. Hát aszt áru nevesztik èl.

Hát vam még Alaszvőügy, még van itt a Kirájkut. Ot még, asz mongyák, hogy valami kiráj valamikor ott itatta a lovád, dē hát . . . Hogy az áru lett^í úgy, dēhát ugy monduk maji napig is, hoty Kirájkut. Ugy má áru ösmerük.

It még Magyärmezőü, mégint, az egy nagy dúllőü, eggy ojaⁿ jóú naty terület, vagy nyóúcvankéit hektáros éty hejbe: Magyärmezőü. Hát ot — mongyák — a magyarok csatásztak valami . . . másokvél valamikòr ezelőütt rígen. Hát . . . má így megy, hát má . . .

Na it van a Szērnyetóú. Hát esztet tudom, hogy — mer ez ingovány vóút még nemrígenn is. Mer ez még mos van osztám má rendeseⁿ lecsapólva. Mēr má ezelőt valami bírlőü, Kóúner féle bírlő asztat ot . . . csináltatta, huzod bele ojan kis árkokot, má eggyes kisseb növínyeket vetett is, ojan . . . hejjenkint, de nagyob rizbe csak legelőü vóút. Na, mosmá alapcsövezik, még mindeⁿ, hát mosmá osztán kiszárad. De az idájig ojan tóú vóút, hogy ára . . . sok hejjem bele . . . ha az ökòr belement, hát el is merült. Hát azír eszt híjták ot tóúnak.

[Elmondta: Molnár Árpád 49 éves kolhoztag.]

* * *

⁵ =na, hát

Beszélgetés a kendermunkákról:¹

Hát annak nagyoⁿ jóu főüdet kël csináni. Nagyoⁿ jóu puhára, nagyoⁿ jóu megganajozni a fődét. S nagyoⁿ jóu puhára. S akko bęlleberénáják, meg akkòr szoktuk... behinteni — mer mi ity kèrtębe vettük a kendert mindig — szálmá-vál. Hogy a madarak në egye ki. Mèr ha nem, akkor nekün kęllöt rá vigyázni. Akkòr mig a... mik ki nem kótt, addig mindig vigyásztunk rá, mer a madarak nagyoⁿ szeretik. Mikor osz kikőül, ákkòr kezd a virágos kendër virítani. Asztát kinyövik közzülle. Asztát, mększárítuk ásztát, és a virágát ledörzsölük és el-ásztatuk.

[Hova, hogy hívják, hogy pakolják be?]

Összekötük ijen kévębe. Asztán elásztatuk. Van itt, híjtunk ugy, hogy Patak. Patagba viszük. Osz ott elásztatuk. Ázik vagy ęty hétig.

[Hogy rakják be a patakba?]

A patagba: minden kęvét egymás mellé szípen. Sòrbá. És a tetejire teszünk egy rudat.

[Hogy hívják azt?]

Hát egy rud. Egy rudat teszünk a tetejire és ávvì. És akkor, ahogy ity sòrba beviszük a vízre, ide is ütünk ęty cövękét, hátra is ütünk ęty cövękét. S aszt a rudvá összekötük. Előüll is, hátul is. S ákkòr rakunk rá szálmát és azut sárt. Hogy az lenyomja. Oszt ugy ázik a vízbe.

[Mikor tudják, hogy ki lehet venni?]

Emęgyünk látóyt venni. És ákkòr kivészün belőle ęty kis csomóyt, ásztát mększárítuk, męktörük, és az a látóy. És ákkòr a szösz męglátuk, hogy éjless-ę vaty puha-ę. S ákkòr męglátuk, hogy na, ázzom méig, vagy ákkòr nap kikőütük.

[Mi történik az után — a szösz megdörzsölése után?]

Akkòr mękcsináluk vasęcsetęn. Väsęcsetęm mękcsinálluk.

[Az hogy megy?]

A väsęcset — asz tęcicik tudni, mijen a väsęcset? Na, abba igy lęhuzuk, és ákkòr asztat szòrdërozzuk. Vaⁿ szála, van apróyszösz. Nęm! Először jön a szála. Ákkòr jön az... csirá... csira, azut jön az apróyszösz és csępü. A szálábú szoktuk mindig a kendőt, abrosz csináni, az apróyszözbü fonuk a... fęjáróyját a csępünek. Abú van a zsák, szálmazsák... .

[A csępüt is megfonják?]

Męg. Asztat... igen, ásztađ beleverük a... Mękfonuk az apróyszösz męg a csirá, asztat fęjáróyjának szoktuk. És ákkòr a csępüt mękfonuk és ásztađ beleverük.

[Hogy megy a fonás?]

Há mikòr mękcsináluk a szösz, eszt a csępüt, eszt a szálát. Asztat fęlágызuk ęsz guzsájra teszük, és ki kęjzen, ki kerekesen, mękfonuk.

¹ Figyelemre méltó a beszélő igeragozási rendszere. Az olykor felbukkanó köznyelvi hangzás mellett előkerül a palócos rövid illabiális a is!

[Mi történik a megfont szösszel?]

Mikòr mekfonuk, akkor fëmatólláluk. Fëmatullálluk matullán. Még nem tēccēt látni matullát? Ęggy ijjeⁿ hosszú fa, és a két végin van ity kērezbe. És az avvà igy matullálunk.²

[Hogy számolják meg?]

Akkor vam pászma meg ige. Ęggy ige három szál. Ęty pászma százötveⁿ szál. Százötveⁿ szál. . . — ojaⁿ régen csináltam ém mán esz, hogy. . .

[No, most fenn van a matullán. . .]

A matullán. Akkor lęvęszük. . . Mikòr má van. . . a csępüt három pászmávà szoktuk. A más. . . a zapróuszószit igy jęgyęzzük meg: az apróuszószit öt pászma, hat pászma, a virágos szálát meg nyóuc pászmába szoktuk kötni. S akkor lęszędük a matullárúl, s akkor mikòr má mekfonuk mindęt, akkor kiszapulluk. [— — —]

[Milyennek kell lennie — a kiszapult fonálnak?]

Sárgának. Szíp sárgának. Akkò mosmá csak pálló-, ugy monduk, hoty pállóyra tészük. Betákáruk, hogy az à. . . ot pál, fül bęnne. És má tovább nem locsoluk. S ręggel 'kor kiszędük, s mondom, ēvisszük a fojóyra, Mércęire, és ot szép. . .³ szípen kimossuk. Mēr sokat rázuk, mēr sok hamu vam benne. Azír viszük fojóra: kutná nagyoⁿ sok visz kęjne bele. A fojóról. . . kimosuk, akkòr kiteręgetük mekyszárad, akkòr meg-tekerük.

[No, az hogy megy?]

Hozunk ēgy — uty hijug — bakot. Ąra levęlkęjt tészünk. A levęlkęibe tészünk. . . — aszt hoty hiják, Klári? — kákóyt. Kákóyfákot. S ákkòr ąra, amijen nagy matullám vóyt a fonál, ojaⁿra kifeszítük. És akkor mektekerük. Gombąjgogba.

[Milyen fajta gombolyagok vannak?]

Szép, ki mijen. . . szíp!⁴ Ki mijet tut tekèrni: gömbejgüt, igy ēgy. . . fára tészük, s aszt ity tekerük. Nęm ojan. . . csak igy gombąjgogba, hanęm ity tekerük asz mindet szálanként, hogy nę legyen pászmás, hogy asz, ha a közepirű kihuzunk és úgy. . . csüllük fęfele. Vagy ugy vetük. Hogy az ne hurozzon össze. Mer az ijen gombąjgokot osz nęm lęhet vetni.

Mikòr mektekerük, akkòr ēlvisszük, megvetük. Hát visszük. . . me nincs mindęnkinek vetőü.

[Az milyen, a vető?]

A vetőü, az ojan. . . ēgy nagy. . . fa, és ąra van. . . négy ąga, négy ąk csináva. És azon uty körüfele vetük. Aszt uty hąjtuk, és uty körüfele vetük rájta. S azon is mekyszámoluk, hoty hám pászmát vetünk, mijembe akaruk szűni: tizeⁿhármaszba, tizezsbe, nyóucaszba. És ahányasz bõrdába szövünk, annyi pászmát vetünk. És

² Mutatja.

³ Észreveszi és javítja köznyelvis kiejtését.

⁴ vö. az előbbi jegyzettel.

akkor azon a vetőm megim mekszámoluk, hoty hám vetőköszt⁵ akarunk vetni. Például husz vetőköszt, tiz vetőköszt, vaty pokrócnak vagy zsáknak. Mèr ha zsáknak vetük, akkòr vastag az a fèjjáróuja, akkòr kevesebbet kè vetni. Mikòr megvetük, akkòr lészèdük oja⁶ lánc-féligbe⁶ szègyük igy a kárunkrá. Mer asztat megint má, megint, hoty szépen, ne hurozzon össze, asztat ugy megint èngedük lèfele, mikor az èsztovátára tekerük fèfele. Mèr mosmá ezutám, mikor megvetük, akkor csak az èsztovátá következik.

Elmondta: Tihor Árpádné Máté Ibolya 46 éves, htb.

Lejegyezte: SEBESTYÉN ÁRPÁD

Ura, Szabolcs-Szatmár megye. A magnetofonfelvételt Sebestyén Árpád készítette 1974. november 24-én.

[A falu régi lakóinak életmódjáról]¹

Nádvágással, téjlen nádvágással foglálkosztak, nyáron kaszágattak, èis, jóyszágot tàrtottak. Bár it fèüggye az én tudomásom szerint nem sok fèüggye vóut az embereknek, hisz esz kitünt abbul is, amit az elöübb èlmontam, hotyhát kevèis vóut a kössèkhesz tàrtozóu bèlterület és ezzel² együüt hát kevèis vóut a házakho tàrtozó r'èsz is.

Azomban ára jóül emlékszek az öregek utám mondva, hogy vóut ojan gazda, illetve ember, akinek vóut öt lova is és hat lova is, hisz legelöü a lépom vóut, legèltették a jóyszágot, nevélték, egy-ecs csikóút elattak, èis³ ugy... táplálkosztak, vagy abbú szeresztég be az ennivalójukat.⁴

Hát téjlen csikot foktak, aszt is hòrdóyba szàlították Szatmára. Èn, mikor tèjeszèlnök vóutam, montam az egyik idöüzs bácsinak, hogy még job vóum, bácsi, ha visszatérne ez a léprenszer. Nevezetten⁵ Csáki Jánosnak hífták az illetöt. Aszonta nekem, ne vággyá rá, Feri, asz monygya, mer, aszmonygya nagyo⁶ rosz hèjzet vóut az akkòr, aszmonygya. Mè nádac⁶ csak⁶ akkò lehetett a

⁵ = vetőköz: a vető két függőleges fája közti távolság, a leendő vászon hosszúságának mértékegysége.

⁶ = lánc-félekbe

¹ A szöveg fő érdekessége a diglosszia. Az 1920–30-as években felnőtt, cselédsorból a felszabadulás után kiemelkedő, technikusí oklevelet szerző, téesz-elnöki, községi párttikári funkciókat betöltő, tehetséges, kitűnő elbeszélő képességű adatközlő nyelve alapján még nyelvjárási jellegű. Ugyanakkor kiejtésében, szókinésében, fordulataiban és mondat szerkesztésében számos normanyelvi interferencia figyelhető meg. Ezek egy részére lábjegyzetekben is felhívjuk a figyelmet. Az *á* hangoknak a környékre jellemző előrébb képzését (vö. a nyelvatlasz feljegyzéseivel) sajnos, nyomdatechnikai okokból nem tudjuk jelölni.

² A nyelvjárásban: *evvel*.

³ Az *és* gyakori előfordulása normanyelvi hatás.

⁴ A T/3 birtokos személyrag szokásos alakja: *-jok-* lenne.

⁵ Talán hivatalos nyelvi hatás.

⁶ Értsd: *nádát csak*

lápoⁿ vágni, amikor a jég befagyott, illetve⁷ a víz befagyott. Asz pedig naty hideg vóút, és az emberek akkòr bocskòrba mentek ki a lápra. Három kapcát husztak a bocskòrba, és a tálpok alá még... tettek abull a fübül, amit a lápon tippannak híftak,⁸ lápi tippán. Az ojan jóú puhás vóút, màjnem asz lehet mondani, mint... jóú sèjmes. És a hármadik kapcát vízbe mártották, uty tekerték a lábukra. Az mekfagyott a naty hidegbe, a külsőü kapca, és... belđül jóú meleg vóút a lábok, szóúvā nem vóúđ bāj. Igen, de a zuzmara hullott egéisz⁹ nap a nyakogba, egéisz nap hullott a zuzmora a nyakogba, mivel a nádat nem lehetecs csak a jegem vágni.

[Mivel vágták?]

A nádat ijen... nádvágóúnak híjják, de a neve gārza. Nádvágóú gārza, avvā vákták az emberek le. Egy... naponta levágott egy-egy embèr hetvennyóúcvan kéve nádat, a zsidóú fēvásáròlta fillérekéú, hazaszállították neki, és a zsidóú asztat továbbatta. Kereskedőü vóút, nátkereskedőü. Továbbatta.

[Mindenütt szabad volt vágni a nádat?]

Hát abb az időübe nádat szabad vóút vágni, hisz asz lehet mondani, hogy — igazs, hogy vóút tulajdonossa a lárnak, dehát nem törőüttek vele, és az emberek ugyi hòrták a nádat. Hát szóúva vitték. Nem törőüđòt vele az uraság. Tavasszā mi... jöttek a tavaszi ünnepek, a husv'èt. Nagyoⁿ jóú emlékszem, hogy a kös-ségbe lakott egy embèr. Az éjn emlékezetem... nem emlékszem én az embèrre, de a riégi öregek émagyarászták az embèrnek a nevét, Móúnár Sándòrnak hífták az embèrt, annak vóút ety tutájja. Illetve ecs csóúnakja. Az it vóút kikòtve a falu v'ègin, mivel a víz fēhuzóúđott egéisz a faluhoz, s jöttek a tavaszi ünnepek, a husv'èt. És jóú eml'èkszem — Kapitáⁿ Sándòr bácsi monta nekem —, hoty kizsgyereket vóút, és Móúnár Sándor asz monta neki, hogy: na, mennyüü csak ki, héj, a lápra! Kitutajosztak a... vaty kihajóúsztak a lápra, és a csóúnagba szettek akkòr már kacsatóúját, asztáⁿ hasoⁿlóú vattojóúásokat, szettek össze, és hoszták haza husv'ètra, és — háđ gondolom, hoty szétoosztották egymás között,¹⁰ nem tudom.

Az éjn gyerekkoromba még a szokások az vóúttak... az vóút a faluba: legények összeölèlkőúsztek husv'ètkor, és jártak locsòlkodni. És ekkòr vóút a szabadullás a fíjataloknak. Tizennyóúcvan éjves fíjatalnak mek kellett abb az időübe venni kéit litèr pàlinkát a kocsmába,¹¹ és aszt a legényeknek oda kellett adni. Megitták közösön, és akkòr már lehetett — aki megvette a szabadulóú pàlinkát — lehetet neki a fonóúba menni, dörzsölőübe, kallanytyuzóúba, asztán... téjli estéken ezzel¹² tőúttóútték a faluba az időü.

[A kendermunkákról tessék már részletesebben... hogy mentek ezek a munkák?]

⁷ A szó gyakori használata köznyelvi hatás lehet.

⁸ A szó szokásos alakja: híftak.

⁹ Ismerve a felvétel célját, az egéisz és zuzmara szavakat magától igazítja ki nyelvjárási alakúra.

¹⁰ A helyi forma inkább ez lenne: széjlesztották egymás közt.

¹¹ Helyi nyelvjárásban inkább: pájinka, kocsma.

¹² Lásd a 2. jegyzetet.

Hát ez a... már ha ěre tértünk rá, ěre a kendèrmunkára, fonóu, kallanytyuzóuira mán, talám megemliteném pár szóvā... móuggyát is és a munkálatajít is ennek a kendèr-dolognak.¹³

Vetettek kéjt-háromszáz òl kis kendèrt — így mán ez az éin emlékezetem óyta így vóut, a lóp le vóucs csapòlva. Kendèrt ásztatni ějártunk Géjdzbe¹⁴ az Ěrgéire, vagy... Sájiba Hóut-Szamosra.¹⁵ Ěn is min gyerek, mentem anyámmal, apámmal, szerettünk... menni, ugvi az akkori gyerek... valahogy a csavàrgás-sal jobban vóut, mint a mostani. Nagyó jóul emlék-, illetve eszt abbú tudom mondani, n'ęgy gyereket neveltem ěn is fël, de mi valahogy... szabadabbakra vóutunk engedve, szóul¹⁶ ojam vót a társadalomnak az összetétele is talán,¹⁷ hogy így mongyam, hogy, hoty kevesebb ělfoglaltsága¹⁸ vót a gyereknek, több ideje vóut a csavàrgásra.

[Hogy mondják itt a gyereket?]

Hát ěn esztet most — hogy úgy monygyam — könyf szerint montam ki eszt a „gyereket”, de nálunk pujának nevezik a gyèrmeket¹⁹ vagyis a — igen — a gyereket, és... Hát mint puják, mink is ity... szerettünk menni. Abb az időübe kösségün területén, mikor még ěin gyerek vóutam, nem vóut... gyümölcsösse séinkinek, vagy àlmáskèrtye. Imitt-amot vóut ety szilvafa, valakinek a házánál vóut nyóuc-tiz darap szilvafa, mondom, ěis hát... így ezér szerettünk menni már akkòr Géjdzbe kenderásztatni, asztá²⁰ Sájira kenderásztatni, ott a Kükerti... tele vóut ültetve àlmafával, és oankor loptunk mindég ek kis àlmát. Hosztuk haza a kenderásztatásba a tarisznyába, és hát ithun attunk a barátoknak, mer össze vóutunk akkor is verőüdvé — puják — ijen... barátogba, barátok vóutunk, és hosztunk nekijek, és attunk egygy-eggy àlmát nekijek onnan.

Hát ez úgy ment, ělvittük a kendèrt, ělásztattuk. Ké't rut közzéj tettük esztet, úgy montuk neki, hogy: cs'ępruD. Cs'ęprudnak montuk, a közzéj raktuk, beleütöttünk ety cöveket — mindenki megjegyeste a magájét. Igasz, hogy a mijéjinket ělopták eccē, mikòr Géjdzbe ásztattuk el a kendèrt, ělopták a mi kenderüinket, nem talátuk mek soha. Anyám, szegény, mindég m'ęrgelődöt, hiszen az biztosított²¹ nekünk, mint pujának abb az időübe a fëlsőüruházatot meg az àlsóut is. Abbúl szütt anyám gatyát, inget; nadrágocs csinát, igasz, hogy...

¹³ A közéleti felszólalás, előadás formuláinak átszövődése a nyelvjárásba! A rátér, megemliteném (feltételes mód!), a talán, a mód, munkálat egyaránt idegen nyelvrétegből való: nyelven belüli interferencia a fogalmazással együtt.

¹⁴ A Nagygéc község határában levő Erge nevű patakra utal.

¹⁵ Magánhangzókievetéses szerkezet: Sájiba a Holt-Szamosra.

¹⁶ Értsd: szóval.

¹⁷ Írott nyelvi klisé!

¹⁸ Betűejtés az írott nyelv hatására.

¹⁹ A diglosszia tudatosulásának példája.

²⁰ A szokásos belső helyrag helyén valószínűleg normanyelvi hatásra jelenik meg a külső helyragozás.

²¹ Divatszó behatolása a nyelvjárásba!

szegény anyám jóul mek tutta csináni, nem ijem pantallóyszerűsége²², hanem mám priccsesnadrágot²³ vârd belőülle, asz pedig mán naty hotyhivják vóut: ijen kiválcságot jelentett a gyerekek kösz, mēr mikor mi fehér priccses nadrágba mentünk öcséimmē, a mázs gyerekeknek vaty hosszu inge vóut, vaty pedik hát egybeszabott, a jeleⁿlegi pantallóut izélte. Tehát ez mán szám²⁴ vóut akkor, abb az időűbe, ha, ha mám mi: vasárnapra kimost anyám²⁵ szépen este, mindég ugy mosta ki, hogy... szombat este kimosta rullunk, reggēre nyári időűszagba mekszáratt és regge szépen csak fēvettük. Megmangurúta jóul, asztán uty fēvettük magunkra tisztán.

[Elmondta Mike Ferenc 53 éves téesz-üzemágvezető.]

Lejegyezte: SEBESTYÉN ÁRPÁD

²² Sic!

²³ Értsd: bricsesnadrág

²⁴ Sic!

²⁵ Értsd: kimosta anyám.

Aradványpusztá, Hajdú-Bihar megye. A felvételt Kálnási Árpád készítette 1979. szept. 6-án.

[A fiatalságáról meséljen valamit!]

*Mink . . . Gúton laktunk, tizenöt éves vó^utam, hogy Gútra kerültünk a szüle-
jimmal, árendás fő^udbe, mink oszt abba dó^ugosztunk. Nem nagyon . . . Na meg
osztán a tizenngyes háború, ugi, kiütött. Mi nem nagyon jártunk szó^urakozni.
Èlmentünk, má mikòr a háborúnak vége vó^ut Mártonfálvárg a bálba. Akkor úty
szalattunk hazafele este, hogy le ne mennyík a nap, mire hazamengyünk (!), mer
a szülejink haragudott, ha naplementre nē vó^utunk (otthon), mer akkòr dilután
vó^ut nappali bál. Oszt uty szalattunk a barátné^lkkà^l hazafele. Nem nagyon jár-
tunk mink akkòr. Hát ugi Gúton laktunk, ottan egyedül, messzi vó^uták a lakások
egymáshò, hát osztán mink nem nagyon jártunk szó^urakozni. Sose felejttem èl,
tizenngyes háború vó^ut, tizenngyé^lves vó^utam, oszt jött egy repüllõ^ugép, uty
szalattunk kifele a lakászbùl, nízni, hogy mija. Anyinak [!] láttuk csak, mint egy
gó^uja. Osztán hát mòs meg rá se igyelünk m^u, a repüllõ^ugép^{re}. Meg biciklit.
Hát oan kisjáⁿ vó^utam, oszt monták, hogy megy egy biciklis az országuton, a
Pò^ukába laktunk. Szalattunk kifele, nízttük a biciklit, hogy mijen az a bicikli.
Na, sose felèjtem èl. Hát ojan, ojan kilenc-, tízé^lves lehettem. Hát osztán egyebet
osztán nem tudok. Az apám taksás vó^ut, akkòr mé^lg ugi taksások is vó^utak.*

[Az ünnepekròl tessék valamit mondani! Hogy teltek az ünnepek?]

*Hát ugi a család összejött. A roko^uság èjött meglátogatni bennünket a
tesvírek. Mèr mé^lg akkòr az éⁿ gyermekejim ugi ithon vó^utak, oszt akkòr
èltõ^utt az ünnep. Hát így vó^ut. Hát ugyan az most is úgy van, ha jönnek ugi a
gyerekik mos máⁿ jönnek fe^lköszönteni. Jön az ünnep, meg a né^lvestét, a nevem
napját . . . jönnek köszönteni a gyermekejim. Így ugi oszt è^ltellik az ünnep.*

[Hogy készültek az ünnepekre?]

*Hát ugi csak vártuk, mèr a gyermekik hoztak, hoztak elõ^u . . . hoty kí-
sziccsük èl nekik, hoztak elõ^u, osztán hát elkísizítettük. Most is vó^ut a té^len
januvár . . . januvár tizehatodikáⁿ vó^ut a gyé^lmántlakadalmunk. Na osztán ugi a
család osz mind hozzájárult. Osztán hát jöttek segíteni, elkísizíteni, osztán hát
ffé^lig mula(ttunk), hád zene nē vó^ut, hanem danolásztak. Mind járù^t hozzá
sòrrel, itallal, utyhogy vó^utunk tán ötvenketten. Osztán ötvenkettõ^u, ötvenké^t*

szeméj vó^ut, mer ugyi mos vaⁿ huszonöt onokám, akkor tizehé^d dé^ddonokám. É^s az a huszonöt onoka mind it vó^utak. De mán azok ám féⁱrjnél vannak, meg-nő^usültek. Igen, ijenek, mán ijen nagyok... az onokák. Meg mondom, tizehé^d dé^ddonokám van. Hát osztán mind è^ljöttek, fe^lköszöntöttek bennünket.

[Elmondta: Kaprinyák Mihályné Vajtu Juliánna htb., 78 éves]

Összeállította és lejegyezte: KÁLNÁSI ÁRPÁD

Nyíradony, Hajdú-Bihar megye. A felvételt Kálnási Árpád készítette 1979. szept. 6-án.

[Beszéljen az életéről! Mi volt az az embervásár?]

Mi vó^ut? Onnen vitték az embereket napszámra, aratni, kapáni... Mentünk tengerit törni, meg aratáskor mentem ety cimborával innen aratni. De nagyon jó^u gazdáná^l kerültünk, nemzetes urná. Szászhuszoⁿhat köblös fő^uggye (volt). De nagyon jó^u ember vó^ut, bõrzasztó^u jó^u ember. Tizenngy nap arattunk nála. Öt pengő^ü vó^ut a napszám, napi napszám, nekem, a másíknak meg vó^ut ké^t mázsa búza ké^t hétre. Hát osztánⁿ lető^ütt a ké^t hét. Hát ugyi én szerettem dó^ugozni akkor is... A gazdának vó^ut ety taksása, az után kellett a márkot szedni. Há mikò^r kimentünk, sámsonyijak vó^utak, három kasza vó^ut: ké^t sámsonyi kasza, meg a taksás meg é^m vó^utam. Ké^rdeszte a gazda, hoty hát na, hát szeretik a jó^u munkás embert mindenütt, meg a gyereket is, ahun jó^u. Na, a mi maríkszedő^ünk — asz mongya a taksásnak — miben? Ó^u! — asz mongya — kitünő^ü a... Na jó^u. É^jött a szombat... Na, László^u! Mennyen, ot van a szalona (!), ott a kenyír, anyit (!) vágják — az a nagy búzakenyír vó^ut. Vágják, amennyi jó^ulesik, asz mongya. Hát é^m meg sàjná^tam a cimborát, mèr bizony hagymalevesen arattak a sámsonyijak. Három kupa hagymalevest hoztak, meg nígyet, osztán egísz hé^ten aszt ették. Az éⁿ cimborám meg meg akàrt hàⁿi a hajmalevestü^l (!). Na, mondom, komám! Vágok éⁿ neked. Legyík vasárnap mek hetfün is. Lehusztam osztán ety kiló^unyi szalonát, meg abbùl a búzakenyírbü^l jó^u darabot. Felütünk a szekerre, na egyé^l, komám... Bementünk osztán. De vó^ut vacsora kízítve... Bemegyek, megvacsorá^tam, kimentünk, osztán reggè^l fe^lkelünk. Na — asz mongya —, fijam! Mennyi píz kèl? Mèr montam, hoty hát veszünk valamit a lábunkra. Mennyi píz kèl? Hát, mondom, ellg lesz öt forint, vagyis pengő^ü. Ugy gondò^tam, nem kírek sokat, mèr màj lefogja. Ellg egy napi napszám. Adott öt pengő^üt, asz mongya: Fijam, kírjé^l még, kírjé^l, mos kírjé^l. Ugy gondò^tam, nem kírek, mèr becsap. Èlkő^üccsük mi az öt pengő^üt ugyis. Biciklit kiváltunk ot, meg veszünk a lábunkra... oszt egy napi napszám. Osztán adott. Bevásárò^tunk. Másik hé^ten kin marattunk úvele, mer tizenngy nap tartott az aratás. A gazda a taksásnak is asz mongya, meg a kocsisnak, mennyík mindenki ahova, vó^ut ety kocsis meg ety kiségitő^ü a kocsis mellett. Na, fijuk! Mennyetek, amère akartok, tije^tek a vasárnap, most é^m vagyok itt... De vó^ut neki szászhatvan darap hízó^uja. Ojan egy-

mázsa hatvan, hetven kiló"sok vó"tak. Mink oszt segítettünk fürösztetni, etetni a gazdának. Asz mondom neki: Nemzetes ur! Ha most eszt a hizó"kat be teccik adni, hunnan lessz a sürvelik, amit mé'g beállit? Hát asz mongya, fijam, a vásárbü. Hát hotyhogy? Akkor nagy veszíje vó"t a disznó"nak, it nálunk is meg mindenfele. Asz mongya: É'n a vásárbül, fijam. Asz mondom: Nem döglük el? É'n — asz mongya — mekkesztem a felesígemmel, hé"t köblös fű"dünk vó"t. Asz kaptam a felesígemmel. É'n sose, ety szem termínt nem attam el, mindik hízla'tam. Mindig így mentem fê'fele...

[Elmondta: Prokopics László földműves, 72 éves]

Összeállította és lejegyezte: KÁLNÁSI ÁRPÁD

Peter Sherwood írja Londonból:

„Legyen szabad felhívnom a szerző és a szerkesztőség figyelmét egy téves dátumra a skóciai nyelvjárásokról szóló cikkben. A 127. oldalon — Magyar Nyelvjárások XXII. — az egyik mondat így kezdődik: Az első skót nyelvjárási monográfia 1810-ben jelent meg [J.A.H. MURRAY: *The Dialect of the Southern Counties of Scotland* (....)]. Ez tévedés. Murray e címet viselő előadássorozata csak 1868-9-ben olvastatott fel a Philological Society előtt, így 1869 előtt aligha jelenhetett meg nyomtatásban. Ld.: K. M. Elisabeth Murrey: *Caught in the Web of Words*. Yale University Press. 1977.81-83.”

Szerkesztőség

T A R T A L O M

Cikkek

<i>Keresztes László</i> : Andrásyné Kövesi Magda 70 éves	3
<i>Hoffmann István</i> : A helynevek jelentéstani vizsgálatához	11
<i>Kálnási Árpád</i> : A földrajzi nevek rendszerezésének kérdéséhez	23
<i>Fekete Péter</i> : A vízrajzi nevek változása Tiszaszőlősen a XVIII—XIX. századi adatok tanúsága alapján	35
<i>Kálmán Béla</i> : Fejér megyei helynevek a 18—19. századból	58
<i>Pelle Béláné</i> : Tanyanevek a hevesi járás földrajzi neveiben	97
<i>Máté József</i> : Balmazújváros ragadványneveiből	119
<i>Kovács István</i> : Kitől származik „az chazar Ellen walo Coniuracionak Ky Nylathkozassa” című írás (1555)?	135
<i>Szilágyi Ferenc</i> : Talabor (~ alabor)	153
<i>R. A. Ebeling</i> : Namenkunde in Groningen (Niederlande)	159

Ismertetések, bírálatok

Új Magyar Tájszótár (Ism. Sebestyén Árpád)	165
<i>Penavin Olga</i> : Szlavóniai (kórógyi) szótár (Ism. Sebestyén Árpád)	169
<i>B. Lőrinczy Éva</i> : A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűsége (Ism. Sebestyén Árpád)	173
<i>B. Gergely Piroska</i> : A kalotaszegi ragadványnevek rendszere (Ism. K. Szoboszlai Ágnes)	179
Névtani Értesítő 1979 (Ism. Kálmán Béla)	182
<i>Kiss Lajos</i> : Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban (Ism. Kovács István)	183

Nyelvjárási szövegek

X. Szatmár keleti része: Szovjetúnió

<i>Sebestyén Árpád</i> : Nagyhódos, Nagyéc, Nagydobrony, Beregújfalu, Ura	189
<i>Kálnási Árpád</i> : Aradványpusztá, Nyíradony	207

Résumés

<i>L. Keresztes</i> : Frau Andrassy Magda Kövesi ist 70 Jahre alt	7
<i>I. Hoffmann</i> : Zu der semantischen Untersuchung der Ortsnamen	21
<i>A. Кальнаши</i> : К вопросу систематизации географических названий	34
<i>P. Fekete</i> : Die Veränderung der hydrographischen Namen in Tiszaszőlős auf Grund der Angaben der 18. und 19. Jahrhunderten	57
<i>B. Kálmán</i> : Ortsnamen des Komitates Fejér (Weißenburg) aus dem 18.—19. Jahrhundert	95
<i>Др. П. Надь-Пеллэ</i> : Особенности топонимики хуторов в географических наименованиях хевешского уезда	117
<i>J. Máté</i> : Beinamen aus der Gemeinde Balmazújváros.	133
<i>I. Kovács</i> : Von wem stammt die Schrift „az chazar Ellen walo Coniuracionak Ky Nylathkozassa” (1555)?	152
<i>F. Szilágyi</i> : Talabor (~alabor) 'Hemmschuh'	157
<i>R. A. Ebeling</i> : Névtani kutatások a hollandiai Groningenben	162

Kossuth Lajos Tudományegyetem
A kiadásért felelős: Kónya István
Felelős szerkesztő: Kálmán Béla

Műszaki és technikai szerkesztő: Kovács István

A kézirat nyomdába érkezett: 1980. november hó. Megjelent: 1981. május hó. Készült monószedéssel, íves magasnyomással, az MSZ 5691—50 és az MSZ 5602—55 szabvány szerint.

Példányszám: 700. Terjedelem: 13 A/5 ív.
81.819.66-19-2 Alföldi Nyomda, Debrecen

